ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
«ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ – ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΟΙ ΚΤΗΤΟΡΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΕΒΡΟΥ (18ος – 19ος αιώνας)

Αντώνιος Δ. Κουντουράκης, Α.Μ.: 95

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Εργασία Ειδίκευσης υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης για την απόκτηση του τίτλου μεταπτυχιακών σπουδών ειδίκευσης στην Επιστήμη της Ιστορίας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων Καθηγητής: Γεώργιος Χρ. Τσιγάρας, Καθηγητής Ιστορίας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης του Τμήματος Ιστορίας & Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

2ο Μέλος: Δημοσθένης Στρατηγόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Γραμματείας - Ελληνικής Παλαιογραφίας του Τμήματος Ιστορίας & Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

3ο Μέλος: Ελεονώρα Ναξίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτριας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κ. του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

Κομοτηνή, 2023

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

SCHOOL OF CLASSICS AND HUMANITIES

DEPARTMENT OF HISTORY AND ETHNOLOGY

POSTGRADUATE STUDY PROGRAM:
"STUDIES IN LOCAL HISTORY – INTERDISCIPLINARY APPROACHES"

MASTER DISSERTATION

THE KTETORIC INSCRIPTIONS OF THE CHURCHES OF THE PREFECTURE OF EVROS (18th - 19th century)

Antonios D. Kountourakis, Registration Number: 95

A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master in the History of Byzantine and Post-Byzantine Art, Department of History and Ethnology, School of Classics and Humanities, Democritus University of Thrace

COMMITTEE OF EXAMINERS

Supervisor: George Chr. Tsigaras, Professor of History of Byzantine and Post-Byzantine Art at the Department of History & Ethnology of the Democritus University of Thrace.

Member 2: Dimosthenis Stratigopoulos, Associate Professor of Byzantine and Post-Byzantine Literature - Greek Palaeography at the Department of History & Ethnology of the Democritus University of Thrace.

Member 3: Eleonora Naxidou, Associate Professor of Modern and Contemporary History of South-Eastern Europe, Department of History and Ethnology, Democritus University of Thrace.

Komotini, 2023

Περίληψη

Ενοριακοί ναοί, καθολικά μονών και κωδωνοστάσια ναών του Ν. Έβρου φέρουν εντοιχισμένες κτητορικές επιγραφές, από τις οποίες αντλούνται σημαντικές πληροφορίες για την εκκλησιαστική ζωή, την κοινωνία, την οικονομία και την ιδεολογία των κατοίκων της περιοχής κατά τους 18ο – 19ο αιώνες. Οι περισσότερες από τις επιγραφές είναι αδημοσίευτες και παντελώς άγνωστες στην επιστημονική έρευνα.

Στη διπλωματική εργασία επιχειρείται να καταγραφούν αναλυτικά και στο σύνολό τους όλες οι κτητορικές επιγραφές των ναών, των μονών και των κωδωνοστασίων του Ν. Έβρου. Από την έρευνα αυτή επιδιώκεται να εξαχθούν γόνιμα συμπεράσματα για την επιλογή αφιέρωσης των ναών σε δεσποτικές ή θεομητορικές εορτές και σε συγκεκριμένους αγίους, τη ναοδομία και το ναοδομικό έργο των μητροπολιτών που ποίμαναν τις επαρχίες της περιοχής, τη δραστηριότητα των συντεχνιών, τα οικονομικά ισχυρά πρόσωπα που συνέβαλαν στην ανέγερση ή αποπεράτωση των ναών, τους μάστορες και τα οικοδομικά συνεργεία, καθώς και τα υλικά και τις τεχνικές κατασκευής των επιγραφών.

Επιπλέον, αναλύονται οι πληροφορίες που παρέχονται από το κείμενο κάθε επιγραφής: πόσες και τι είδους πληροφορίες δίνει, πότε κατασκευάστηκε, σε ποιους απευθύνεται, με ποια τοπικά γεγονότα σχετίζεται, ποιος είναι ο συντάκτης ή ο παραγγελιοδότης της, ποιες είναι οι γραμματικές γνώσεις του και άλλα ερωτήματα που ενδεχομένως θα προκύψουν από την εξέταση της καθεμιάς επιγραφής. Ταυτόχρονα, μέσα από την ανάλυση του επιγραφικού υλικού διαφαίνεται η ιδιαίτερη τιμή που αποδίδεται στον Έβρο σε αγίους και εξάγονται συμπεράσματα για ζητήματα τέχνης και ιδεολογίας, όπως για παράδειγμα η διακόσμηση των επιγραφών με λιθανάγλυφα σχέδια.

Η διπλωματική εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει συμβολή στη μελέτη της τοπικής ιστορίας της Θράκης στον τομέα της επιγραφικής, της τοπικής εκκλησιαστικής και κοσμικής ιστορίας, καθώς και της ιστορίας της τέχνης.

Λέξεις-κλειδιά: Ν. Έβρου, ναοδομία, κτητορικές επιγραφές, λιθανάγλυφα, τοπική ιστορία, εκκλησιαστική ιστορία, ιστορία της τέχνης.

Abstract

Parish churches, monastery catholics and church bell towers in Prefecture of Evros bear inscriptions of the churches, from which important information about the ecclesiastical life, society, economy and ideology of the inhabitants of the region during the 18th - 19th centuries can be derived. Most of the inscriptions are unpublished and completely unknown to scientific research.

The thesis attempts to record in detail and in their entirety all the inscriptions of the churches, monasteries and bell towers of Evros. From this research it is intended to draw fruitful conclusions about the choice of dedication of the temples to despotic or theomitic feasts and to specific saints, the temple architecture and the temple work of the metropolitans who governed the provinces of the region, the activity of the guilds, the financially powerful persons who contributed to the construction or completion of the temples, the craftsmen and the building crews, as well as the materials and techniques of construction of the inscriptions.

In addition, the information provided by the text of each inscription is analysed: how much and what kind of information it gives, when it was made, to whom it is addressed, to which local events it is related, who is its author or commissioner, what is his grammatical knowledge and other questions that may arise from the examination of each inscription. At the same time, through the analysis of the inscriptional material, it is expected to reveal the special honour attributed to saints in Evros and to draw conclusions on issues of art and ideology, such as, for example, the decoration of the inscriptions with stone reliefs.

The thesis aspires to be a contribution to the study of the local history of Thrace in the field of epigraphy, local ecclesiastical and secular history, as well as the history of art.

Keywords: Prefecture of Evros, church construction, ktetoric inscriptions, stone reliefs, local history, ecclesiastical history, history of art.

Τήρηση των ακαδημαϊκών αρχών δεοντολογίας

«Η παρούσα εργασία με τίτλο «Οι κτητορικές επιγραφές του Ν. Έβρου (18ος-19ος αιώνας)» είναι πρωτότυπη και πραγματοποιήθηκε από τον φοιτητή του Τμήματος Ιστορίας & Εθνολογίας Αντώνιο Δ. Κουντουράκη, με ΑΕΜ: 95, στο Εργαστήριο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Ερευνών του τομέα Ιστορίας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης υπό την επίβλεψη του Καθηγητή κ. Γεωργίου Χρ. Τσιγάρα. Η συγγραφή της εργασίας πραγματοποιήθηκε εξολοκλήρου από τον φοιτητή, υπό την καθοδήγηση και τις υποδείξεις του επιβλέποντά του, και με την ανάλογη αναγνώριση της συμβολής τρίτων, όπου χρειάζεται. Επιπλέον, ο φοιτητής Αντώνιος Δ. Κουντουράκης κατά την εκπόνηση της εργασίας του και τη συγγραφή της διατριβής του τήρησε τα προβλεπόμενα από τον νόμο και τον αντίστοιχο εσωτερικό κανονισμό του Τμήματος, καθώς και ότι σεβάστηκε πλήρως τις Αρχές της Ακαδημαϊκής Ηθικής και του Κώδικα Δεοντολογίας, οι οποίες απαγορεύουν την παραποίηση των ερευνητικών/πειραματικών αποτελεσμάτων, την αναφορά ψευδών στοιχείων, την κατάχρηση της διανοητικής ιδιοκτησίας τρίτων και τη λογοκλοπή και ότι έγινε με σεβασμό στις αρχές».

Adherence to academic ethical principles

"This thesis entitled "The ktetoric inscriptions of the Prefecture of Evros (18th-19th century)" is original and was carried out by the student of the Department of History & Ethnology Antonios D. Kountourakis, Registration Number: 95, at the Laboratory of Byzantine and Post-Byzantine Research of the Department of History of Byzantine and Post-Byzantine Art, under the supervision of Professor George Chr. Tsigaras. The writing of the thesis was carried out entirely by the student, under the guidance and suggestions of his supervisor, and with due acknowledgement of the contribution of third parties, where appropriate. In addition, the student Antonios D. Kountourakis during the preparation of his thesis and the writing of his dissertation he adhered to the provisions of the law and the corresponding internal regulations of the Department, as well as that he fully respected the Principles of Academic Ethics and the Code of Ethics, which prohibit the misuse of research/experimental results, the reporting of false data, the misuse of the intellectual property of third".

Περιεχόμενα

Πρόλογος 15
Βραχυγραφίες 19
Βιβλιογραφία 21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΠΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΠΑΡΧΙΕΣ

α. Γεωγραφικό πλαίσιο 41
β. Πολιτική υπαγωγή 41
γ. Εκκλησιαστικές επαρχίες 43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΤΗΤΟΡΙΚΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

Α. Κτητορικές επιγραφές ενοριακών ναών 47
Α1. Μεταξάδες, Άγιος Αθανάσιος (1692-1698) 47
Α2. Αλεποχώρι, Άγιος Αθανάσιος (1729) 48
Α3. Μάκρη, Αγία Αναστασία Α (1800, 1833) 50
Α4. Μάκρη, Αγία Αναστασία Α-Β (1800, 1833) 52
Α5. Πόταμος, Άγιος Γεώργιος (1804;) 53
Α6. Διδυμότειχο, Κοίμηση της Θεοτόκου Α (1806) 54
Α7. Άβαντας, Άγιος Γεώργιος (1806, 1888) 55
Α8. Μελία, Προφήτης Ηλίας (1806;) 56
Α9. Κίρκη, Άγιος Αθανάσιος (1808) 57
Α10. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος ή Χριστόφορος (1818) 58
Α11. Θυρέα, Προφήτης Ηλίας (1831 ή 1834) 60
Α12. Μαράσια, Άγιος Γεώργιος (1832) 61
Α13. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος (1834) 63
Α14. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος (1834) 65
Α15. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος (1834) 67
Α16. Λάβαρα, Άγιος Αθανάσιος (1834) 68
Α17. Πετρωτά, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες (1834) 70
Α18. Σαμοθράκη, Καμαριώτισσα, Κοίμηση της Θεοτόκου (1836) 72
Α19. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος (1840) 73
Α20. Διδυμότειχο, Κοίμηση της Θεοτόκου Β (1843) 75

Α21. Ιάνα, Άγιος Δημήτριος (1843) 76
Α22. Παλαιά Νίψα, Γενέθλιο της Θεοτόκου (1844) 77
Α23. Δαδιά, Άγιος Νικόλαος (1844) 78
Α24. Κυριακή, Άγιος Δημήτριος (1845) 79
Α25. Διδυμότειχο, Σωτήρας Χριστός (1846) 81
Α26. Διδυμότειχο, Σωτήρας Χριστός (1846) 82
Α27. Βρυσικά, Κοίμηση της Θεοτόκου (1850) 83
Α28. Παταγή, Άγιος Νικόλαος (1852) 85
Α29. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος (1854) 86
Α30. Ασπρονέρι, Άγιος Αθανάσιος (1857) 89
Α31. Πόταμος, Άγιος Αθανάσιος (1857;) 90
Α32. Πύθιο, Άγιος Αθανάσιος (1857) 91
Α33. Αμπελάκια, Αγία Παρασκευή (1858) 94
Α34. Κορνοφωλιά, Κοίμηση της Θεοτόκου (1858, 1912) 95
Α35. Πεντάλοφος, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (1858) 96
Α36. Κόρυμβος, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες (1859) 98
Α37. Σαμοθράκη, Θέρμα, Άγιος Γεώργιος στου Σπανέλια (1860) 99
Α38. Σαμοθράκη, Παλαιάπολη, Αγία Παρασκευή (1866) 99
Α39. Άβαντας, Άγιος Χαράλαμπος (1867) 100
Α40. Κίρκη, Άγιος Γεώργιος (1867) 102
Α41. Κυανή, Άγιος Δημήτριος (1868) 103
Α42. Δόξα, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (1871) 105
Α43. Σαμοθράκη, Ακρωτήρι, Άγιος Ανδρέας (1871) 106
Α44. Συκορράχη, Άγιος Γεώργιος (1873) 107
Α45. Σαμοθράκη, Χώρα, Εισόδια της Θεοτόκου [Παναγούδα] (1874) 108
Α46. Πετράδες, Κοίμηση της Θεοτόκου (1874) 109
Α47. Σαμοθράκη, Χώρα, Κοίμηση (βορείου εισόδου) (1875) 110
Α48. Σαμοθράκη, Χώρα, Κοίμηση (νοτίου εισόδου) (1875) 111
Α49. Σαμοθράκη, Κερασιά, Άγιος Γεώργιος (1875) 112
Α50. Κυπρίνος, Άγιος Γεώργιος (1881) 112
Α51. Καστανιές, Άγιος Γεώργιος (1882) 113
Α52. Διδυμότειχο, Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας (1888) 115
Α53. Σαμοθράκη, Παχιά Άμμος, Παναγία Κρημνιώτισσα (1887) 116
Α54. Σαμοθράκη, Κάτω Καρυώτες, Γενέθλιο της Θεοτόκου (1893) 117
Α55. Θεραπειό, Κοίμηση της Θεοτόκου (1895) 118
Α56. Κουφόβουνο, Προφήτης Ηλίας (1900) 119

Α57. Αλεξανδρούπολη, Άγιος Νικόλαος (1901) 121
Α58. Λευκίμη, Γενέσιο της Θεοτόκου (1902) 123
Α59. Μάνη, Άγιος Γεώργιος (1904) 125
Β. Κτητορικές επιγραφές καθολικών μονών 127
Β1. Δαδιά, Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (1842;) 127
Β2. Κορνοφωλιά, Μονή Παναγίας Πορταΐτισσας (1857) 128
Γ. Κτητορικές επιγραφές πτερύγων μονών 131
Γ1. Δαδιά, Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, βορειανατολική πτέρυγα (1834;) 131
Γ2. Δαδιά, Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, νότια πτέρυγα (1851;) 131
Γ3. Κορνοφωλιά, Μονή Παναγίας Πορταΐτισσας κτητορική επιγραφή της ανατολικής πτέρυγας (1909) 132
Δ. Κτητορικές επιγραφές κωδωνοστασίων 135
Δ1. Παλαιά Νίψα, Γενέθλιο της Θεοτόκου (1844) 135
Δ2. Λουτρά, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (ca. 1845) 135
Δ3. Ιάνα, Άγιος Δημήτριος (1867) 136
Δ4. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος (1882) 137
Δ5. Πυλαία, Άγιος Αθανάσιος (1888) 138
Δ6. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος (1910) 139

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ, ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

3.1. Υλικά κατασκευής 143
α. Μαρμάρινες πλάκες 143
β. Λίθινες πλάκες 145
γ. Υπέρθυρα 145
δ. Δόμοι και γωνιόλιθοι 145
3.2. Τυπολογία 146
α. Γραπτές 146
β. Επιπεδόγλυφες 146
γ. Εγχάρακτες 148
3.3. Περιεχόμενο 149
α. Τυποποιημένες λέξεις και εκφράσεις 150
β. Εκκλησιαστικοί στίχοι και ικεσίες 158

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

4.1. Άγια πρόσωπα 163
4.2. Θρησκευτικές σκηνές 165
4.3. Δικέφαλος 166
4.4. Σταυροί 167
4.5. Άγγελοι 168
4.6. Άλλα διακοσμητικά θέματα 169

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΚΤΙΤΟΡΕΣ ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΤΕΣ

5.1. Οι μητροπολίτες 173
5.2. Οι ηγούμενοι των μονών 190
5.3. Οι εφημέριοι των ναών 196
5.4. Οι συντεχνίες 197
5.5. Οι πρόκριτοι και οι τζορμπατζήδες 198
5.6. Οι ευσεβείς χριστιανοί 202

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ

6.1. Μαστόροι και καλφάδες 209
6.2. Μαρμαροτεχνίτες και λιθοξόοι 211

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ

7.1. Η τιμή των αγίων 215
7.2. Πολιτική και θρησκευτική ιδεολογία 221
Συμπεράσματα 225
Summary 229

ΕΙΚΟΝΕΣ – ΧΑΡΤΕΣ

α. Εικόνες 235
β. Χάρτες 257

Πρόλογος

Στην παρούσα διπλωματική εργασία με τίτλο «Οι κτητορικές επιγραφές των ναών του Νομού Έβρου (18ος-19ος αιώνας)» επιχειρείται να καταγραφούν αναλυτικά και στο σύνολό τους όλες οι κτητορικές επιγραφές των ναών, των μονών και των κωδωνοστασίων του Ν. Έβρου. Ως χρονικό όριο ορίζεται χονδρικά η τελευταία δεκαετία του 17ου αιώνα έως και το 1920. Από την έρευνα αυτή επιδιώκεται να εξαχθούν γόνιμα συμπεράσματα για την επιλογή αφιέρωσης των ναών σε δεσποτικές ή θεομητορικές εορτές και σε συγκεκριμένους αγίους, τη ναοδομία και το ναοδομικό έργο των μητροπολιτών που ποίμαναν τις επαρχίες της περιοχής, τη δραστηριότητα των συντεχνιών, τα οικονομικά ισχυρά πρόσωπα που συνέβαλαν στην ανέγερση ή αποπεράτωση των ναών, τους μάστορες και τα οικοδομικά συνεργεία, καθώς και τα υλικά και τις τεχνικές κατασκευής των επιγραφών. Επιπλέον, αναλύονται οι πληροφορίες που παρέχονται από το κείμενο κάθε επιγραφής: πόσες και τι είδους πληροφορίες δίνει, πότε κατασκευάστηκε, σε ποιους απευθύνεται, με ποια τοπικά γεγονότα σχετίζεται, ποιος είναι ο συντάκτης ή ο παραγγελιοδότης της, ποιες είναι οι γραμματικές γνώσεις του και άλλα ερωτήματα που ενδεχομένως προκύπτουν από την εξέταση της καθεμιάς επιγραφής. Ταυτόχρονα, μέσα από την ανάλυση του επιγραφικού υλικού αναφαίνεται η ιδιαίτερη τιμή που αποδίδεται στην περιοχή του Ν. Έβρου σε αγίους και εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα για ζητήματα τέχνης και ιδεολογίας, όπως για παράδειγμα η διακόσμηση των επιγραφών με ποικίλα λιθανάγλυφα σχέδια.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Καθηγητή Ιστορίας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Γεώργιο Χρ. Τσιγάρα, ο οποίος με παρότρυνε να ασχοληθώ με το ενδιαφέρον θέμα των κτητορικών επιγραφών ναών και κωδωνοστασίων από τον Ν. Έβρου. Επιπρόσθετα, ευχαριστώ τα μέλη της τριμελούς επιτροπής Αναπληρωτές Καθηγητές Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Γραμματείας - Ελληνικής Παλαιογραφίας κ. Δημοσθένη Στρατηγόπουλο και Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κ. Ελεονώρα Ναξίδου του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, για τη βοήθειά τους κατά τη διάρκεια της συγγραφής και της υποστήριξής της.

Οφείλω ευγνωμοσύνη στους Σεβασμιωτάτους Μητροπολίτες Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου κ.κ. Δαμασκηνό, Αλεξανδρουπόλεως, Τραϊανουπόλεως και

Σαμοθράκης κ.κ. Άνθιμο και Μαρωνείας και Κομοτηνής κ.κ. Παντελεήμονα, οι οποίοι ομόθυμα μου έδωσαν την ευλογία τους, προκειμένου να ασχοληθώ στη διπλωματική μου εργασία με το θέμα των κτητορικών επιγραφών των ναών των αρχιερατικών περιφερειών, τις οποίες θεοφιλώς διαποιμαίνουν. Ευγνωμοσύνη οφείλω και στην Καθηγουμένη της Ιεράς Μονής Παναγίας Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς για την άδεια φωτογράφισης της Μονής και των επιγραφών της.

Επιπλέον, επιθυμώ να ευχαριστήσω τους κατά τόπους εφημερίους και το προσωπικό των ενοριακών ναών που διευκόλυναν ποικιλοτρόπως την έρευνά μου κατά τη διάρκεια της καταγραφής και της φωτογράφισης του υλικού. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τους π. Ανδρέα Αϊντινίδη, π. Κύριλλο Κολτσίδη, π. Νικόδημο Σκλέπα, π. Μύρωνα Δεληγιαννίδη, π. Απόστολο Καλφόπουλο, π. Νικόλαο Καρπαθάκη, π. Παναγιώτη Τοπαλίδη, π. Νικόλαο Καλφόπουλο, π. Παναγιώτη Μεταξή, π. Κωνσταντίνο Μίχογλου, π. Αστέριο Αβραμίδη, π. Αντώνιο Μπακιρτζή, π. Τριαντάφυλλο Στράκο, κ. Βασίλειο Παπαμιχαήλ, κ. Θεοχάρη Θεοχαρίδη, κ. Γεώργιο Δροσάκη, κ. Σταύρο Οξεΐτογλου, κ. Κωνσταντίνο Μιχαηλίδη, κ. Αθανάσιο Τσουκαλέλη, κ. Γεώργιο Κίτσιο, κ. Παναγιώτη Ανδρεάδη, κ. Τριαντάφυλλο Τσέκο, κ. Αναστάσιο Καμπουρούδη, κ. Θεόδωρο Κυρκούδη, κ. Αθανάσιο Μαρίφη, κ. Δημήτριο Γκεντσίδη, κ. Γεώργιο Σαρουλίδη και κ. Νεκτάριο Απόστολο Κουντουράκη για την πολυποίκιλη βοήθειά τους κατά την καταγραφή των κτητορικών επιγραφών, την ευγενική παραχώρηση φωτογραφικού υλικού και την υπόδειξη χρήσιμης βιβλιογραφίας σχετικής με την εργασία μου.

Θερμές ευχαριστίες και στον Δρα Βαλκανιολόγο – Τουρκολόγο μοναχό π. Κοσμά Σιμωνοπετρίτη (Παναγιώτη Κυρανούδη), Αρχιγραμματέα της Ιεράς Κοινότητος Αγίου Όρους, στον Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Φωκίωνα Κοτζαγεώργη, στον Επίκουρο Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Αθανάσιο Κούγκουλο, στον Δρ. Πολιτικό Μηχανικό-Αρχαιολόγο κ. Αθανάσιο Γουρίδη, στον Αρχαιολόγο κ. Ευάγγελο Παπαθανασίου και στον Ιστορικό-Αρχαιολόγο κ. Δημήτριο Κουντουράκη για τη σημαντική βοήθειά τους από γλωσσολογικής και βιβλιογραφικής άποψης στην παρούσα μελέτη. Ευχαριστώ επιπλέον τον αρχιτέκτονα κ. Θωμά Τηλιόπουλο για την δημιουργία του χάρτη, όπου αναφαίνονται οι πόλεις και τα χωριά του Ν. Έβρου που καταγράφηκαν οι κτητορικές επιγραφές της παρούσας διπλωματικής εργασίας, καθώς και την κ. Μαρία Τρανίδου, Βιβλιοθηκονόμο της Εταιρείας

Μακεδονικών Σπουδών, για την αποστολή χρήσιμων άρθρων σχετικών με την εργασία μου.

Τέλος, ευχαριστώ ιδιαίτερα τους γονείς μου Δημήτρη και Δήμητρα, καθώς και τα αδέρφια μου Μαγδαληνή και Νεκτάριο Απόστολο, οι οποίοι μου συμπαραστάθηκαν αδιάκοπα καθόλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Σουφλί, Μάιος 2023 Αντώνιος Κουντουράκης

Βραχυγραφίες

ΑΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΘΛΓΘ	Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού
ΓΠ	Γρηγόριος Παλαμάς
ΔΧΑΕ	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΕΕΒΣ	Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
ΕΠ	Επί των Ποταμών
ΘΕ	Θρακική Επετηρίδα
Θ.Η.Ε.	Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια
ΚΕ.ΜΕ.ΠΕ.Γ.	Κέντρο Μελέτης Πέτρινων Γεφυριών
ΜΓ	Μεσαιωνικά Γράμματα
ΝΚ	Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως
ΠΑΕ	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΠΘρ	Περί Θράκης
BF	Byzantinische Forschungen
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
TIB	Tabula Imperii Byzantini
TM	Travaux et Mémoires
ZfB	Zeitschrift für Balkanologie

Βιβλιογραφία

α. Πηγές

Ευχολόγιον	*Ευχολόγιον το Μέγα*, Βενετία ^{2}1862 [επανεκδιδόμενον υπό του εκδοτικού οίκου «ΑΣΤΗΡ», Αθήναι 1970].
Ιερατικόν	*Ιερατικόν*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα ^{5}2004.
Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου	*Μαρτύριον τοῦ ἁγίου καί ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου,* Ex Bibliotheca Medicæa Florentiæ Plut. 10. Cod. 31 fol. 165.
Μετονομασίες συνοικισμών	*Απόφασις μετονομασίας Νομών*, Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τ. Β΄, φ. 1, σ. 1-12.
Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περὶ τοῦ ἁγίου ναοῦ καὶ τῆς τούτου καθιερώσεως*	Συμεών Θεσσαλονίκης, Περὶ τοῦ ἁγίου ναοῦ καὶ τῆς τούτου καθιερώσεως, *PG* 155, στ. 305-362.

β. Βοηθήματα

Αναγνωστιδης, Μελέτη-πρόταση αναστήλωσης μητροπολιτικού ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου Κομοτηνής	Μ. Αναγνωστιδης, Μελέτη-πρόταση αναστήλωσης μητροπολιτικού ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου Κομοτηνής, *ΘΕ* 2 (1981) 425-444.
Αποστολιδης, Αρχεία εσναφίου τεκτόνων	Κ. Μ. Αποστολιδης, Τα αρχεία του εν Φιλιππουπόλει εσναφίου των τεκτόνων (δουλγέρηδων), *ΑΘΛΓΘ* 1 (1934-1935) 102-130.
Αποστολιδης, Κώδιξ Νικηφόρου	Κ. Μ. Αποστολιδης, Κώδιξ του Νικηφόρου της Ιεράς Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως (1850-1861), *Θρακικά* 12 (1939) 103-160.
Βαρβουνης, Προσκυνηματικές εκδρομές και ιερές αποδημίες	Μ. Γ. Βαρβουνης, Προσκυνηματικές εκδρομές και ιερές αποδημίες, *Θεολογία* 1 (2009) 191-211.
Βασιλειαδης – Χρηστουδης, *Περί Πενταλόφου*	Β. Βασιλειαδης – Χ. Χρηστουδης, *Περί Πενταλόφου ο λόγος*, εκδ. Sportbook, Θεσσαλονίκη 2017.

ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγία) στην Κομοτηνή	Γ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγία) στην Κομοτηνή, στο †Χ. Μπούρας, Κλ. Ασλανίδης, Στ. Μαμαλούκος, *Εκκλησίες μετά την Άλωση Churches in Greece 1453-1850*, τόμ. 8, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 29-48.
ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου	Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Αι Εκκλησίαι Διδυμοτείχου, *Θρακικά* 13 (1940) 228-250.
ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς	Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς, *Θρακικά* 17 (1942) 285-291.
ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α	Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Αι Εκκλησιαστικαί επαρχίαι της Θράκης και ο φάκελος 434 της Βιβλιοθήκης της Βουλής περί Θράκης, μέρ. Α΄, *ΑΘΛΓΘ* 18 (1953) 5-130.
ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Β	Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Αι Εκκλησιαστικαί επαρχίαι της Θράκης και ο φάκελος 434 της Βιβλιοθήκης της Βουλής περί Θράκης, μέρ. Β΄, *ΑΘΓΛΘ* 20 (1955) 81-120.
ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Φάκελλος	Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Φάκελλος της Βιβλιοθήκης της Βουλής 434, *ΑΘΛΓΘ* 31 (1965) 289-300.
ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Πληροφορίαι περί της πόλεως Διδυμοτείχου	ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Μητροπολίτης Διδυμοτείχου, Πληροφορίαί τινες και σημειώσεις περί της πόλεως Διδυμοτείχου και των επισκόπων και μητροπολιτών αυτής, *ΓΠ* 7 (1923) 172-176.
ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου	ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Μητροπολίτης Διδυμοτείχου, Β΄. Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών της πόλεως και επαρχίας Διδυμοτείχου, *ΓΠ* 7 (1923) 193-212.
ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Οθωμανοκρατία*	Γ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Η πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες*, Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1998.
BURY, *The Imperial Administrative System of the Ninth Century*	J. B. BURY, *The Imperial Administrative System of the Ninth Century: With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, Oxford University Press, London 1911.
ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι	ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι των επαρχιών της Ανατολικής και Δυτικής Θράκης, *Θρακικά* 6 (1935) 37-136.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι ΙΙ	ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι των επαρχιών της Ανατολικής και Δυτικής Θράκης, *Θρακικά* 8 (1937) 146-151.
ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Η Εκκλησία κατά το 1821*	Π. Α. ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Η Εκκλησία κατά το 1821*, τόμ Α΄, Ξάνθη 2002.
ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία*	Π. Α. ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία των Ι. Μητροπόλεων της Δυτικής Θράκης*, Ξάνθη 2014.
ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Δαδίαι	Απ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Η εφήμερη υπαγωγή στην Εξαρχία Μαρωνείας των δύο χωρίων της Μητρόπολης Διδυμοτείχου «Δαδίαι λεγόμενα», *ΠΘρ* 3 (2003), 151-169.
ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θεραπειό*	Αθ. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Μελέτη αποκατάστασης Μεταβυζαντινού ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου Θεραπειού*, Δήμος Τριγώνου, Ιούνιος 1999.
ΓΟΥΡΙΔΗΣ, Κοίμηση Θεοτόκου Λευκίμης	Αθ. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, Ο μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου στη Λευκίμη Έβρου, *Ενδοχώρα* 69-70 (Αύγ.- Σεπ. 2000) 53-61.
ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο*	Αθ. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο, μία άγνωστη πρωτεύουσα*, Κομοτηνή 2006.
ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ζειρήνεια*	Αθ. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Από την αρχαία Ζειρήνεια στην Κορνοφωλιά του σήμερα*, Κομοτηνή 2006.
ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Παταγή*	Αθ. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου στην Παταγή Ορεστιάδας και η αποκατάστασή του*, Ορεστιάδα 2008.
ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία*	Αθ. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα θρησκευτικά μνημεία της Ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου*, Διδυμότειχο 2010.
ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού*	Αθ. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού, Διδυμότειχο, μία αέναη περιπλάνηση*, Διδυμότειχο 2018.
ΓΟΥΡΙΔΗΣ, Λαογραφικά Βρυσικών Διδυμοτείχου	Ι. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, Λαογραφικά Βρυσικών Διδυμοτείχου, *Θρακικά* 41 (1967), σ. 224-280.
ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου	Ν. ΔΕΠΑΣΤΑΣ, *Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου: έν αξιόλογον μνημείον του 18ου αι. εις τον Θρακικόν Νομόν Έβρου*, Αθήναι 1975.
ΔΟΥΚΑΣ, Μοναστήρι Κορνοφωλιάς	Ν. ΔΟΥΚΑΣ, Το Μοναστήρι της Κορνοφωλιάς, *Θρακικά* 40 (1966) 139-146.

ΔΡΑΚΙΔΗΣ, *Η ελληνορθόδοξη κοινότητα του Διδυμοτείχου*	Στ. ΔΡΑΚΙΔΗΣ, *Η ελληνορθόδοξη κοινότητα του Διδυμοτείχου (1870-1910)* [μεταπτ. εργασία], Θεσσαλονίκη 2014.
ΕΒΛΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, *Ταξίδι στην Ελλάδα*	ΕΒΛΙΓΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, *Ταξίδι στην Ελλάδα. Από τη Θράκη ως την Αττική* (Έρευνα, λογοτεχνική απόδοση Ν. Χειλαδάκης), Αθήνα 1991.
ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Καταστατικόν της Δημογεροντίας Διδυμοτείχου	Γρ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Καταστατικόν της Δημογεροντίας Διδυμοτείχου, *ΑΘΛΓΘ* 18 (1953), σ. 209-213.
ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Συμπληρωματικά για τη Δημογεροντία Διδυμοτείχου	Γρ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Συμπληρωματικά για τη Δημογεροντία Διδυμοτείχου, *ΑΘΛΓΘ* 20 (1955) 38-48 και 271-272.
ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η παιδεία εν Διδυμοτείχω I	ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η παιδεία εν Διδυμοτείχω κατά την τουρκοκρατίαν, *ΑΘΛΓΘ* 20 (1955) 145-152.
ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η παιδεία εν Διδυμοτείχω II	Γρ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η παιδεία εν Διδυμοτείχω κατά την Τουρκοκρατίαν, *ΑΘΛΓΘ* 21 (1956), σ. 25-64.
ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Μητροπολίτες Θράκης Α	ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, πρώην Μητροπολίτης Λεοντουπόλεως, Μητροπολίται της Θράκης, *Θρακικά* 6 (1935) 5-36.
ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Μητροπολίτες Θράκης Β	ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, πρώην Μητροπολίτης Λεοντουπόλεως, Μητροπολίται της Θράκης, *Θρακικά* 8 (1937) 33-68.
ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Τα εργαλεία-Σύμβολα του κάλφα*	Η. Ε. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Τα εργαλεία-Σύμβολα του κάλφα και οι παραστάσεις τους σε λιθανάγλυφα του 18ου και 19ου αιώνα*, Αθήνα 2014.
ΖΗΚΟΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ – ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΦ, *Μοναστήρια*	Ν. ΖΗΚΟΣ – Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ – Κ. ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΦ, *Τα μοναστήρια του Στρυμόνα και της Ροδόπης*, Αθήνα ^{2}2010.
HALLIT, La croix	J. HALLIT, La croix dans le rite byzantin, histoire et théologie, *Parole d'Orient* 3 (1972) 261-311.
Ιερά Μητρόπολις Αλεξανδρουπόλεως, *Ευλαβικό συναξάριο αγίων Πέντε Νεομαρτύρων της Σαμοθράκης*	Ιερά Μητρόπολις Αλεξανδρουπόλεως, *Ευλαβικό συναξάριο αγίων Πέντε Νεομαρτύρων της Σαμοθράκης*, Αλεξανδρούπολη 2017.

Ι. Μ. Κορνοφωλιάς, *Ιστορικό-Θαύματα*	Ι. Μ. Παναγίας Κορνοφωλιάς, *Ιστορικό-Θαύματα-Παρακλητικός Κανών και Χαιρετισμοί της Παναγίας Πορταϊτίσσης*, έκδ. Ιεράς Μονής, Μετοχίου Ι. Μ. Ιβήρων Αγίου Όρους, ^{8}2004.
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία	*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ΄, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975.
ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ, *Κίρκη Έβρου*	Α. ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ, *Κίρκη Έβρου. Η μάγισσα ή η μαγεία της φύσης*, Δήμος Αλεξανδρούπολης, Πολιτιστικός Σύλλογος Κίρκης, Αλεξανδρούπολη 2008.
ΚΑΖΗDAN (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*	Α. ΚΑΖΗDAN (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Oxford and New York 1991.
ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, *Συντεχνίαι*	Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, *Αι Συντεχνίαι και η Εκκλησία επί Τουρκοκρατίας*, Εκκλησιαστικαί Εκδόσεις Εθνικής Εκατονπεντηκονταετηρίδος, Αθήναι 1973.
ΚΑΡΓΑΚΟΣ, *Αλεξανδρούπολη*	Σ. Ι. ΚΑΡΓΑΚΟΣ, *Αλεξανδρούπολη. Μία νέα πόλη με παλιά ιστορία*, Αθήνα 2000
ΚΙΖΗΣ, *Θράκη*	Γ. ΚΙΖΗΣ, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, τ. 8, Μακεδονία Β΄ – Θράκη, Μέλισσα, Αθήνα 1991.
ΚΙΟΤΣΕΚΟΓΛΟΥ, Τα ανάγλυφα του Θράκα ιππέα και των Νυμφών στο Σουφλί	Στ. ΚΙΟΤΣΕΚΟΓΛΟΥ, Τα ανάγλυφα του Θράκα ιππέα και των Νυμφών στο Σουφλί του Ν. Έβρου, *Αέροπος* 73 (Μάιος-Ιούνιος 2007) 34-38.
KISSLING, Die turkische geografische Nomenklatur auf dem Balkan	H. J. KISSLING, Die turkische geografische Nomenklatur auf dem Balkan*, ZfB* 3 (1965) 126-142.
ΚΟΚΚΑΣ, Η «γέφυρα του παπά»	Ν. ΚΟΚΚΑΣ, Η «γέφυρα του παπά» στα Πομακοχώρια της Ξάνθης, *Περί πετρογέφυρων, Γεφυριών ιστορίες, Πρακτικά Β΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΚΕ.ΜΕ.ΠΕ.Γ.*, Αθήνα 2005, σ. 319-359.

ΚΟΚΚΑΣ, Δουλγκέρηδες Θράκης	Ν. ΚΟΚΚΑΣ, Οι δουλγκέρηδες της Θράκης. Σχόλια στα αρχεία της συντεχνίας τους στη Φιλιππούπολη, *Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΚΕ.ΜΕ.ΠΕ.Γ.*, Αθήνα 2006, σ. 55-84.
Κ(ΟΚΚΟΛΑΤΟΣ), Μονή Μπατζκόβου	(Κ.) Κ(ΟΚΚΟΛΑΤΟΣ), Η επί της Ροδόπης Σταυροπηγιακή Μονή του Μπατζκόβου, *Ακαδημία* (4 Νοεμβρίου 1887), σ. 2-4.
ΚΟΥΓΚΟΥΛΟΣ, Προϊστορική έρευνα στη Νίψα Έβρου	Θ. ΚΟΥΓΚΟΥΛΟΣ, Προϊστορική έρευνα στη Νίψα Νομού Έβρου, *ΘΕ* 9 (1992-1994) 127-162.
ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Μονή Ιερά Δαδιάς	Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Ιερά Μονή Δαδιάς, *Πολιτιστικές διαδρομές-Οι δρόμοι του μοναχισμού*, τόμ. 2, *Τα μοναστήρια της Εγνατίας οδού*, ΥΠΠΟ, Αθήνα 1999, σ. 79.
ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Μονή Δαδιάς	Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Η Ιερά Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Δαδιάς, *ΕΠ* 2 (2011) 94-101.
ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος	Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Η δε χήρ Χρηστοφόρου, *ΕΠ* 3 (2012) 57-62.
ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Ιερομόναχος Σπυρίδων Στογιάννος	Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Ο Ιβηρίτης Ιερομόναχος Σπυρίδων Στογιάννος, εφημέριος του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου, *ΕΠ* 5 (2014) 70-75.
ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Κώδικες Μητροπόλεως Διδυμοτείχου	Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Συνοπτική παρουσίαση δεκαπέντε χειρόγραφων κωδίκων της Ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, *ΕΠ* 11 (2020) 21-27.
ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Προσωπογραφικά της Αλεξανδρούπολης	Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Προσωπογραφικά της Αλεξανδρούπολης μέσα από επιτύμβιες επιγραφές των Παλαιών Νεκροταφείων της (α΄ μισό 20ού αι.), στο Μ. Γ. Βαρβούνης – Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019), Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικων Χωρών*, Κομοτηνή 22-24 Νοεμβρίου 2019), Κομοτηνή 2022, τ. Γ2΄, σ. 494-521.
ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Φορητή εικόνα της Παναγίας της Παραμυθίας	Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Η φορητή εικόνα της Παναγίας της Παραμυθίας του Αινίτη προύχοντα Χατζη-Κωνσταντίνου, έργο του εκ Κορυτσάς ζωγράφου Κωνσταντίνου (1741), από το Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρουπόλεως, *Ενδοχώρα* 126 (Δεκέμβριος 2022) 35-47.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, *Παπίκιον Όρος και Ιβηρική αριστοκρατία του Βυζαντίου*	Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, *Παπίκιον Όρος και Ιβηρική αριστοκρατία του Βυζαντίου*, Ι. Μ. Μαρωνείας και Κομοτηνής, Κομοτηνή 2021.
ΚΟΥΡΙΛΑΣ, Καβαλλάρης Άγιος Γεώργιος	ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ, Μητροπολίτης Κορυτσάς, Καβαλλάρης Άγιος Γεώργιος εν τη αγιογραφία και τη λαογραφία. Δημώδης τύπος εν Θράκη, *ΑΘΛΓΘ* 22 (1957) 17-136.
ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου	Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου, *ΑΔ* 27 (1972) Β΄, σ. 578.
ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Εορτολόγιο	Κ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Εορτολόγιο και ονόματα μηνών Σουφλίου και Αδριανουπόλεως, *ΑΘΛΓΘ* 1 (1934-1935) 223-224.
ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς	Κ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς, *Θρακικά* 10 (1938) 29-34.
ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας	Κ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας, *Θρακικά* 13 (1940) 217-222.
ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Τα γράμματα εις το Διδυμότειχον	Κ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Τα γράμματα εις το Διδυμότειχον κατά τον δέκατον ένατον αιώνα, *Θρακικά* 13 (1940) 223-227.
ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Καταγωγή Σουφλιωτών	Κ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Περί της καταγωγής των Σουφλιωτών, *ΑΘΛΓΘ* 10 (1943-1944) 221-224.
ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Σημειώσεις-Προσθήκαι-Διορθώσεις	Κ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Σημειώσεις-Προσθήκαι-Διορθώσεις, *Θρακικά* 19 (1944) 306-308.
ΚΡΙΤΟΥ, *Αλεξανδρούπολη*	Α. ΚΡΙΤΟΥ, *Αλεξανδρούπολη. Η εκατοντάχρονη ιστορία της (1878-1978)*, Αλεξανδρούπολη 1995.
ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, Σουφλί	Π. ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, Σουφλί, η ίδρυση της πόλης και το όνομά της, *Θρακικά*, σειρά Β', 9 (1994) 121-132.
ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, Τουρκικά Οικωνύμια	Π. ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, Τουρκικά Οικωνύμια από τη Θράκη (ετυμολογία-ερμηνεία, φωνητική εξέλιξη, προβλήματα), *ΘΕ* 10 (1995-1998) 327-354).
ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, *Μορφολογία*	Π. ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ (ΜΟΝΑΧΟΣ ΚΟΣΜΑΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ), *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της Ελληνικής Γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 2009.

ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, Δίπτυχο προθέσεως	Θ. ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, Δίπτυχο προθέσεως. Από το Δερείο(;) ή τον Άβαντα;, *Ενδοχώρα* 78 (Δεκέμβριος 2001), σσ. 33-34.
ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, Εμπορικός οδηγός έτους Εγίρας 1300 (1883)	Θ. ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, Εμπορικός οδηγός έτους Εγίρας 1300 (1883) με στοιχεία για την Αλεξανδρούπολη, την Αίνο, το Διδυμότειχο, την Ραιδεστό και την Καλλίπολη, *Ενδοχώρα* 81-82 (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 2002) 61-66
ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, *Τρίγωνο*	Θ. ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, *Τρίγωνο, η Μεσοποταμία του Έβρου*, Δήμος Τριγώνου, Δίκαια 2004.
ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, Δίπτυχο προθέσεως από τον Ναό του Άβαντα	Θ. ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, «Δίπτυχο προθέσεως από τον Ναό του Άβαντα Αλεξανδρούπολης», *Εξώπολις* 19 (Φθινόπωρο 2004), σσ. 106-108.
ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις Α	Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις: Δεδέαγατς – Αίνος, *ΔΧΑΕ* 8 (1908), σ. 3-41.
ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις Β	Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις: Διδυμότειχον, Αδριανούπολις, *ΔΧΑΕ* 10 (1911), σ. 3-52.
ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν – Αίνος	Γ. ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν – Αίνος, *Θρακικά* 15 (1941) 119-131.
ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν – Διδυμότειχον	Γ. ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν – Διδυμότειχον, *Θρακικά* 2 (1929) 87-93.
ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα*	Δ. ΛΙΑΚΟΣ, *Τα λιθανάγλυφα του Αγίου Όρους*, διδ. διατρ., Θεσσαλονίκη 2002.
Любенова, *И гробовете умират*	И. Любенова, *И гробовете умират [Les Tombeaux Meurent, Eux-Aussi]*, София 1996.
ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ, *Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας* ΙΑ΄	ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ, *Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας,* τόμ. ΙΑ΄, Ίνδικτος, Αθήναι 2008.
ΜΑΡΙΦΗΣ – ΜΑΡΙΦΗΣ, *Μαράσια Έβρου*	Αθ. ΜΑΡΙΦΗΣ – Δ. ΜΑΡΙΦΗΣ, *Μαράσια Έβρου. Λίγα λόγια για την ιστορία του χωριού*, Μαράσια 2023[3]. Βλ. την ηλεκτρονική έκδοση του υλικού στο http://marasia.blogspot.com/
ΜΗΛΛΑΣ, *Κωνσταντίνου πόλις*	Α. ΜΗΛΛΑΣ, *Κωνσταντίνου πόλις. Η εντός των τειχών Ορθοδοξία,* τ. Α΄-Β΄, εκδ. Μίλητος, Αθήνα 2005.

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής γραφής*	Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής γραφής. Λεύκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών*, Θεσσαλονίκη 1977.
ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ – ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, *Θράκη*	Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ – Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ κ.ά, *Θράκη*, Π.Ι.Ο.Π., Αθήνα 2010.
ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Η μετάβαση από το 19ο στον 20ό αιώνα	Ι. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Η μετάβαση από το 19ο στον 20ό αιώνα για τις πόλεις του βορειοελλαδικού χώρου – η περίπτωση των αστικών κέντρων της δυτικής Θράκης, όπως αποτυπώνεται στις επίσημες οθωμανικές επετηρίδες και λεξικά και στη γαλλόφωνη Επετηρίδα της Ανατολής, στο Μ. Δημάση, Π. Βαλσαμίδης, Ι. Μπακιρτζής, Α. Παπάζογλου, Α. Νιζάμ (επιμ.), *Αναπαραστάσεις και αποχωρισμοί: τιμητικός τόμος στη μνήμη της Μάρθας Πύλια, Δ.Π.Θ., Τμήμα, Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξεινίων Χωρών,* Κομοτηνή 2015, τ. 1, σ. 325-339.
ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Ο νότιος Έβρος σε μετασχηματισμό*	Ι. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Ο νότιος Έβρος σε μετασχηματισμό (τέλη 19ου – αρχές 20ού αι.). Η αγροτική Μάκρη και ο κόμβος του Ντεντέαγατς στην ύστερη οθωμανική περίοδο*, Αθήνα 2019.
ΜΠΡΑΒΟΣ, Όψεις του βίου	Θ. ΜΠΡΑΒΟΣ, Όψεις του βίου του αλύτρωτου Ελληνισμού της Θράκης: ο κώδικας ΙΓ΄ της Δημογεροντίας Διδυμοτείχου, 1911-1917, *Θρακικά (Β΄ σειρά)* 15 (2005/2007) 124-214.
ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες	Αθ. ΜΠΡΙΚΑΣ – Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ, Τέσσερις μεταβυζαντινές εκκλησίες του Βορείου Έβρου, *Κληρονομία* 35 (2005), τεύχη Α΄-Β΄, 2013, σ. 211-241.
ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας	Αθ. ΜΠΡΙΚΑΣ – Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ, Νεότερες ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας από εκκλησίες του Έβρου, *ΑΔ* 51-52 (1996 – 1997), τόμ. Α΄ (Μελέτες), σ. 257-268, πίν. 75-82.
ΜΠΡΙΚΑΣ, Μονή Κορνοφωλιάς	Αθ. ΜΠΡΙΚΑΣ, Μονή Κορνοφωλιάς, στο: Κρ. Χρυσοχοΐδης (επιστ. επιμ.), *Μοναστήρια της Εγνατίας οδού*, τόμ. 2, Αθήνα 1999, σ. 80-81.

ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Σχολεία μετά την Άλωσιν

Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Σχολεία μετά την Άλωσιν, κατά κώδικας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, *ΕΕΒΣ* ΙΓ΄(1937), σ. 143-154.

ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι*

Θ. ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιες πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, Το χρονικό του ελληνικού Προξενικού Πρακτορείου στο Δεδέαγατς

Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, Το χρονικό του ελληνικού Προξενικού Πρακτορείου στο Δεδέαγατς, *Ελληνικά Προξενεία στη Θράκη*, τ. Β΄, Δυτική Θράκη, Αθήνα 1977, σ. 11-25.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Σελίδες Ιστορίας*

Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Σελίδες Ιστορίας. Θράκη 1870-1886*, Αθήνα 1984.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Συντεχνίες*

Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Συντεχνίες & επαγγέλματα στη Θράκη 1685-1920*, Πιτσιλός, Αθήνα 1985.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Αλεξανδρούπολη και θρακικός Ελληνισμός*

Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Αλεξανδρούπολη και θρακικός Ελληνισμός. Χρονικό*, Αθήνα 1986.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις*

Ε. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις. Νεώτερες θρακώες ελληνικές επιγραφές. Συμβολή Ι*, Θεσσαλονίκη 2005.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Σαμοθράκης Ι

Ε. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές του 19ου και των αρχών του 20ου αι. από τη Σαμοθράκη, *εφ*. Σαμοθράκης Φύλλα, έτος 4ο, αρ. φ. 42 (Σεπτέμβριος 2005), σ. 3.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Σαμοθράκης ΙΙ

Ε. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές του 19ου και των αρχών του 20ου αι. από τη Σαμοθράκη, *εφ*. Σαμοθράκης Φύλλα, έτος 4ο, αρ. φ. 43 (Οκτώβριος 2005), σ. 3.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Σαμοθράκης ΙΙΙ

Ε. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές του 19ου και των αρχών του 20ου αι. από τη Σαμοθράκη, *εφ*. Σαμοθράκης Φύλλα, έτος 4ο, αρ. φ. 44 (Νοέμβριος 2005), σ. 3.

ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Το Σουφλί

Χρ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Το Σουφλί, *Θρακικά* 33 (1960) 191-291.

ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου

Χρ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ιστορία Ιερών Ναών Σουφλίου, *Θρακικά* 39 (1965) 148-189.

ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Μονή Κορνοφωλιάς — Χρ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Η Ιερά Μονή Κορνοφωλιάς (Μελέτη Ιστορική – Λαογραφική), *Θρακικά* 41 (1967) 87-95.

ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Νεώτατη εκδοχή — Χρ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Νεώτατη εκδοχή περί της ονομασίας του Σουφλίου και άλλα τινά, *Θρακικά* 45 (1971), σ. 150.

ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Εορτή αγίου Δημητρίου — Χρ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Η εορτή του αγίου Δημητρίου στο Σουφλί, *Θρακικά* 45 (1971) 175-178.

PAPASTAVROU, Makrè — H. PAPASTAVROU, Un ensemble d'icônes post-byzantines dans l'église de Sainte Anastasie de Makrè, *BF* XIV 1 (1989) 497-509.

ΠΑΤΕΛΗΣ, *Σουφλίου εγκώμιον* — Μ. Ε. ΠΑΤΕΛΗΣ, *Σουφλίου εγκώμιον*, Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης, Ξάνθη 2000.

PAPATHANASIOU, *Mezar* — E. PAPATHANASIOU, *Yunanistan Trakya'sınıda (6.yy.-19.yy.) mezar Gelenegi ve Tipolojisi* (μεταπτ. διατρ.), Edirne 2019: T. C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Görsel Kültür Anabilim Dali.

ΠΕΝΝΑΣ, Αλεποχώρι — Χ. ΠΕΝΝΑΣ, Αλεποχώρι. Άγιος Αθανάσιος, *ΑΔ* 30 (1975) Β΄, σ. 313.

ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, Μαδυτινοί μαστόροι — Α. ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, Μαδυτινοί μαστόροι, στο: *Μεταβυζαντινή Θράκη (ΙΕ' – ΙΘ' αι.), Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών*, Κομοτηνή 2005, σ. 95-122.

ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, *Μαστοροχώρια* — Α. ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, *Μαστοροχώρια*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μακρινίτσας, Μακρυνίτσα 2011.

ΡΟΔΟΟΙΝΟΣ, Ολίγα περί της Μητροπόλεως Λιτίτσης — Ν. ΡΟΔΟΟΙΝΟΣ, Ολίγα περί της Μητροπόλεως Λιτίτσης, *Θρακικά* 12 (1939) 94-102.

ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Φιλάρετος Βαφείδης* — Σ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Φιλάρετος Βαφείδης, ο σοφός ιεράρχης*, Ι. Μ. Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου, Διδυμότειχο 2014.

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, Έβρος ποταμός — Αχ. Σαμοθράκης, Έβρος ποταμός, *Θρακικά* 13 (1940) 33-42.

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, Η Αίνος και αι εκκλησίαι της — Αχ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, Η Αίνος και αι εκκλησίαι της, *Θρακικά* 19 (1944), σ. 9-38

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, *Λεξικόν* — Αχ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, *Λεξικόν γεωγραφικόν και ιστορικόν της Θράκης από αρχαιοτάτων χρόνων*, Αθήνα [2]1963.

ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Δικέφαλος αετός* — Ι. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Πώς εγεννήθη και τι σημαίνει ο δικέφαλος αετός του Βυζαντίου*, Αθήνα 1914. Ανατύπωση: Αθήνα 2000.

ΣΕΪΤΑΝΙΔΗΣ, Το Σουφλί και η ιστορία του — Δ. ΣΕΪΤΑΝΙΔΗΣ, Το Σουφλί και η ιστορία του από του 1910 μέχρι του 1950, *ΑΘΛΓΘ* 24 (1959), 233-268.

ΣΕΛΕΡΙΔΗΣ, *Πετράδες* — Τ. ΣΕΛΕΡΙΔΗΣ, *Πετράδες, Θράκη, Έβρος. «Ψηφίδες» ιστορίας και πολιτισμού*, Αλεξανδρούπολη 2019.

ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Εβλιγιά Τζελεπή Ι — Ι. ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Η Δυτική Θράκη κατά τον Εβλιγιά Τζελεπήν, περιηγητήν του XVII αιώνος, *Θρακικά* 4 (1933) 113-128.

ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Εβλιγιά Τζελεπή ΙΙ — Ι. ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Η Δυτική Θράκη κατά τον Εβλιγιά Τζελεπήν, περιηγητήν του XVII αιώνος, *Θρακικά* 5 (1934) 179-217.

ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, Δικέφαλος αετός — Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, Ο δικέφαλος αετός ιδία ως σύμβολον ή ως θέμα κοσμήσεως

κατά την βυζαντινήν και μεταβυζαντινήν μέχρι των νεωτέρων χρόνων περίοδον, *ΕΕΒΣ* ΛΘ'-Μ' (1972-1973), *Λειμών, Τιμητική Προσφορά τω καθηγητή Ν.Β. Τωμαδάκη*, σ. 162-176.

ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης — Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης, *Θρακικά* 14 (1940) 7-285

ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Αγιάσματα — Ε. ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Από τα αγιάσματα της Θράκης, *Θρακικά* 18 (1943) 219-290.

ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Άγιος Γεώργιος — Ε. ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Ο Άγιος Γεώργιος εις την Θράκην, *ΜΓ* 1 (1934) 146-169.

ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, *Από την Ανατολικήν Θράκην* — Ε. ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, *Από την Ανατολικήν Θράκην. Η Σηλυβρία και τα γύρω της χωριά*, 1, Αθήναι 1956.

ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Χειρόγραφο του 19ου αιώνα από την Μαρώνεια — Δ. ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Χειρόγραφο του 19ου αιώνα από την Μαρώνεια στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, στο: 4ο Συνέδριο των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών *Ελληνισμός και Βαλκάνια-αμφίδρομες*

σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019), Κομοτηνή 22-24 Νοεμβρίου 2019, σ. 207-214.

ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* — Λ. ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – Ευ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί του 19ου αιώνα στο Διδυμότειχο και το Σουφλί*, Θεσσαλονίκη 2004.

ΤΕΜΙΡΤΣΙΔΗ, *Από το Δεδέαγατς στην Αλεξανδρούπολη* — Μ. ΤΕΜΙΡΤΣΙΔΗ, *Από το Δεδέαγατς στην Αλεξανδρούπολη (Η ιστορία της πόλης από το 1860 έως το 1920)* (μεταπτ. διατρ.), Θεσσαλονίκη 2009.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα — Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα νεωτέρων χρόνων από το χώρο της Θράκης, *Θρακική Επετηρίδα* 2 (1981) 341-387.

ΤΣΑΜΗΣ, *Αγιολογία* — Δ. Γ. ΤΣΑΜΗΣ, *Αγιολογία*, Θεσσαλονίκη 1985.

ΤΣΑΜΗΣ, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία* — Δ. Γ. ΤΣΑΜΗΣ, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη, 1988.

ΤΣΙΜΠΙΔΗΣ - ΠΕΝΤΑΖΟΣ, Αρχαιολογικαί έρευναι εν Θράκη — Ε. ΤΣΙΜΠΙΔΗΣ - ΠΕΝΤΑΖΟΣ, Αρχαιολογικαί έρευναι εν Θράκη (1969), *ΠΑΕ* 1973, Αρχαιολογικά Χρονικά, 35.

ΤΣΙΝΤΑΡΑΚΗΣ, *Αλεξανδρούπολη* — Ε. ΤΣΙΝΤΑΡΑΚΗΣ, *Αλεξανδρούπολη, Πόλη – Άνθρωποι – Γεγονότα*, Αλεξανδρούπολη 2019.

ΤΣΙΝΤΑΡΑΚΗΣ, *140 χρόνια Μητροπολιτικός Ναός Αγίου Νικολάου* — Ε. ΤΣΙΝΤΑΡΑΚΗΣ, *140 χρόνια Μητροπολιτικός Ναός Αγίου Νικολάου από το Δεδέαγατς στην Αλεξανδρούπολη*, Αλεξανδρούπολη 2016.

ΤΣΟΥΒΑΛΗΣ, *Οι Τιτουλάριοι Αρχιερείς εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον* — Χρ. ΤΣΟΥΒΑΛΗΣ, *Οι Τιτουλάριοι Αρχιερείς εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, Αθήνα 1993.

ΤΣΟΤΣΟΣ, Παραδοσιακή αρχιτεκτονική Αχρίδας — Γ. Π. ΤΣΟΤΣΟΣ, Η γεωγραφική διασπορά στοιχείων της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της Αχρίδας και της ευρύτερης περιοχής σε συσχετισμό με τον ρόλο του ελληνικού στοιχείου κατά την Ύστερη Τουρκοκρατία, *Μακεδονικά* 33 (2001-2002) 281-324.

ΤΣΟΥΡΗΣ – ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ – ΜΠΡΙΚΑΣ, *ΑΔ* 53 (1998) — Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ – Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ – Αθ. ΜΠΡΙΚΑΣ, «Μεταξάδες, Άγιος Αθανάσιος», *ΑΔ* 53 (1998), Χρονικά Β3, Αθήνα 2004.

ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* — Γ. Χρ. ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες της Ιεράς Μητροπόλεως Ξάνθης και Περιθεωρίου*, Ξάνθη 2005.

ΤΣΙΓΑΡΑΣ, Μονόφυλλα προσκυνητάρια Αγίων Τόπων — Γ. Χρ. ΤΣΙΓΑΡΑΣ, Τρία μονόφυλλα προσκυνητάρια των Αγίων Τόπων στον Σοχό Θεσσαλονίκης, στο *Μελέτες Ιστορίας της Μεταβυζαντινής Τέχνης*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 447-470.

ΦΛΩΡΑΚΗΣ, *Λαϊκή λιθογλυπτική* — Α. ΦΛΩΡΑΚΗΣ, *Η λαϊκή λιθογλυπτική της Τήνου*, Αθήνα 1980.

ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Ιερά Αποδημία — Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, «Ιερά Αποδημία. Το προσκυνηματικό ταξίδι στους Αγίους Τόπους στα μεταβυζαντινά χρόνια», στο Ι. Βιγγοπούλου (επιμ.), *Το ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεώτερους χρόνους*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2003, σ. 99-110.

ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* — Στ. Β. ΨΑΛΤΗΣ, *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου*, Εν Αθήναις 1919 [Ανατύπωσις 1997].

Εισαγωγή

Ενοριακοί ναοί, καθολικά και πτέρυγες μονών, καθώς και κωδωνοστάσια ναών του Ν. Έβρου φέρουν γραπτές ή επιπεδόγλυφες ή εγχάρακτες κτητορικές επιγραφές, από τις οποίες αντλούνται σημαντικές πληροφορίες για την εκκλησιαστική ζωή, την κοινωνία, την οικονομία και την ιδεολογία των κατοίκων της περιοχής κατά τους 18ο – 19ο αιώνες. Κάποιες κτητορικές επιγραφές αναφέρονται είτε αναλυτικότερα, είτε επιγραμματικά, σε επιστημονικές μελέτες και σημειώματα, ωστόσο, οι περισσότερες από αυτές είναι αδημοσίευτες και παντελώς άγνωστες στην επιστημονική έρευνα.

Από τους κατά καιρούς μελετητές, οι οποίοι κάνουν έστω επιγραμματικές ή και αναλυτικότερες αναφορές για κάποιες από τις κτητορικές επιγραφές των ναών της περιοχής και σχολιάζουν το περιεχόμενό τους, αναφέρονται ενδεικτικά οι μελέτες και τα σημειώματα των Λαμπάκη[1], Λαμπουσιάδη[2], Κουρτίδη[3], Βαφείδη[4], Παπασταματίου-Μπαμπαλίτη[5], Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου[6], Μουτσόπουλου[7], Δεπάστα[8], Papastavrou[9], Τριαντάφυλλου[10], Ζήκου – Παυλικιάνωφ – Τσουρή[11], Συνδίκας-Λαούρδα – Γεωργιάδου-Κούντουρα[12], Πετρονώτη[13], Μπρίκα – Τσουρή[14], Γουρίδη[15], Παπαθανασίου[16] και Κουντουράκη[17].

Σκοπός της ανά χείρας μελέτης είναι να πληρώσει το επιστημονικό κενό με τη δημιουργία ενός συγκεντρωτικού corpus κτητορικών επιγραφών για τις εκκλησίες, τα καθολικά, τις πτέρυγες των κελλιών και τα κωδωνοστάσια των ενοριακών ναών και μονών του Ν. Έβρου, το οποίο θα μπορεί να εμπλουτίζεται διαρκώς, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στη μελέτη της τοπικής ιστορίας της Θράκης στον τομέα της επιγραφικής, της τοπικής εκκλησιαστικής και κοσμικής ιστορίας, καθώς και της

---

[1] Λαμπακης, Περιηγήσεις Α 3-5.
[2] Λαμπουσιαδης, Οδοιπορικόν – Διδυμότειχον 91.
[3] Κουρτιδης, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας 221· Κουρτιδης, Μονή Δαδιάς 30.
[4] Βαφειδης, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 234, 246-247.
[5] Παπασταματιου-Μπαμπαλιτης, Ναοί Σουφλίου 160· Μπαμπαλιτης, Μονή Κορνοφωλήάς 88.
[6] Κουρκουτιδου-Νικολαΐδου, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου 578.
[7] Μουτσοπουλος, *Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής γραφής*, αρ. 594 και αρ. 669.
[8] Δεπαστας, *Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου* (χωρίς αρ. σελίδας).
[9] Papastavrou, Makrè 501 και ιδιαίτερα σημ. 2 (σ. 506) και σημ. 12 (σ. 507).
[10] Τριανταφυλλος, Επιτύμβια επιγράμματα 361.
[11] Ζηκος – Τσουρης – Παυλικιανοφ, *Μοναστήρια* 206, 208.
[12] Συνδικα-Λαουρδα – Γεωργιαδου-Κουντουρα, *Ναοί* 20-21, 54, 84-85, 146.
[13] Πετρονωτης, Μαδυτινοί μαστόροι 119-120.
[14] Μπρικας – Τσουρης, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 258· Μπρικας – Τσουρης, Εκκλησίες 216-217, 219, 223.
[15] Γουριδης, *Διδυμότειχο* 152· Γουριδης, *Ζειρήνεια* 81· Γουριδης, *Θρησκευτικά μνημεία*, σποραδικά· Γουριδης, *Ιανός* 205-206, 208, 211.
[16] Παπαθανασιου, *Ήδε κόνις* 30-35, 73-79· Παπαθανασιου, Επιγραφές Σαμοθράκης Ι, 3· ΙΙ, 3· ΙΙΙ, 3.
[17] Κουντουρακης, Μονή Δαδιάς 95-96· Κουντουρακης, Χριστόφορος 57-62.

ιστορίας της τέχνης. Λόγω της πληθώρας των κτητορικών επιγραφών, το χρονικό όριο στην παρούσα μελέτη περιορίζεται μόνο κατά τους τελευταίους τρεις αιώνες της οθωμανοκρατίας στην περιοχή, και πιο συγκεκριμένα από την τελευταία δεκαετία του 17ου αιώνα και μέχρι το 1920, οπότε και η περιοχή του Ν. Έβρου εντάσσεται πλέον οριστικά στο Ελληνικό Κράτος.

Κατά την έρευνα διαπιστώθηκαν και περιπτώσεις κατά τις οποίες αφαιρέθηκαν οι λίθινες ή μαρμάρινες πλάκες με τις κτητορικές επιγραφές από την αρχική τους θέση, κυρίως σε περιπτώσεις σύγχρονης ανακαίνισης ή ακόμη και ολικής καθαίρεσης των παλαιών εκκλησιών, προκειμένου να ανεγερθούν νέες και φυλάσσονται με μέριμνα των εφημερίων και των εκκλησιαστικών επιτροπών σε άλλους χώρους (νάρθηκες ναών, αίθουσες, γυναικωνίτες, αποθήκες). Αυτό πρακτικά καθιστά ακόμη πιο δύσκολη τη συνολική καταγραφή των κτητορικών επιγραφών, αφού με μία πρώτη ματιά δεν φαίνεται πουθενά ότι ο ναός έχει εξωτερικά ή στο εσωτερικό του κτητορική επιγραφή και ως εκ τούτου πρέπει να γίνει προσεκτικότερη έρευνα. Το ζήτημα περιπλέκεται ακόμη περισσότερο σε περιπτώσεις συντηρήσεων ή ανακαινίσεων παλαιών ναών, λόγω της συχνής αλλαγής εφημερίων και εκκλησιαστικών επιτροπών, επειδή τις περισσότερες φορές οι νέοι εφημέριοι δηλώνουν άγνοια τόσο για τις προγενέστερες σύγχρονες ανακατασκευές και επεμβάσεις, οι οποίες έλαβαν χώρα με μέριμνα των προκατόχων τους, όσο και την ενδεχόμενη διαφύλαξη ή μη οικοδομικού ή άλλου υλικού από τις αρχικές φάσεις των εκκλησιών τους, είτε στον χώρο του ίδιου του ναού, είτε σε άλλους χώρους.

Σε κάποιες περιπτώσεις τοποθετήθηκαν κατά τη συντήρηση σύγχρονες λίθινες και πλίνθινες πλάκες στη τοιχοποιία των εκκλησιών, σε μία προσπάθεια να δοθεί η εντύπωση πως το κτίσμα είναι ακόμη παλαιότερο και ακολουθεί κάποιον «βυζαντινό» αρχιτεκτονικό ρυθμό. Άλλοτε πάλι οι εξωτερικοί τοίχοι επιχρίστηκαν με διαφόρων τύπων χρωματιστά ασβεστοκονιάματα ή απλά ασβεστώθηκαν, για λόγους συντήρησης, στεγανοποίησης ή εξωραϊσμού. Τα παραπάνω όμως έχουν ως αποτέλεσμα να χάνεται πολύτιμο πληροφοριακό υλικό για τα αρχικά εξωτερικά αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά στοιχεία των προγενέστερων ναών (λιθόκτιστη τοιχοποιία, τρόποι δόμησης, λιθανάγλυφα, ενεπίγραφες κτητορικές πλάκες και δόμοι, διακοσμητικά θέματα) και κατά συνέπεια η έρευνα που γίνεται σχετικά με αυτούς να στηρίζεται μόνο σε υποθέσεις.

Επιπλέον, διαπιστώθηκαν περιπτώσεις κατά τις οποίες στη θέση παλαιότερων ναών ανεγέρθηκαν νέοι, κυρίως κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, αλλά διατηρήθηκαν

οι ενεπίγραφες κτητορικές πλάκες από την αρχική τοιχοποιία των παλαιών ναών και εν συνεχεία εντοιχίστηκαν στην τοιχοποιία των νεόδμητων. Στους ναούς αυτούς είτε διατηρήθηκε η αφιέρωση στον ίδιο άγιο, είτε αφιερώθηκαν σε διαφορετικό άγιο, αλλά πακτώθηκαν στην τοιχοποιία τους οι κτητορικές επιγραφές των προϋφιστάμενων.

Οι περισσότερες συντηρήσεις και ανακατασκευές των ναών ξεκίνησαν ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Η σταδιακή κορύφωσή τους διαπιστώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1920 και εξής, μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923) και τις προσπάθειες αποκατάστασης του θρακικού, ποντιακού, καππαδοκικού και μικρασιατικού προσφυγικού πληθυσμού από το Ελληνικό Κράτος, και τη συνακόλουθη εγκατάσταση των προσφύγων στις νέες πατρίδες τους, οι οποίες είχαν εγκαταλειφθεί αντίστοιχα από μουσουλμανικούς ή βουλγαρόφωνους πληθυσμούς. Οι προσπάθειες συντήρησης των ναών από τους ντόπιους, αλλά και τους νέους πια κατοίκους των οικισμών του Ν. Έβρου, συνεχίστηκαν καθόλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα και μέχρι τις μέρες μας, αλλοιώνοντας σε πολλές περιπτώσεις ολοσχερώς την αρχική μορφή τους, τόσο εξωτερικά, όσο και εσωτερικά, χωρίς να αποκλείονται μάλιστα και κάποιες περιπτώσεις εσκεμμένης απόκρυψης του περιεχομένου των κτητορικών επιγραφών για λόγους εθνικούς.

Στα προβλήματα της έρευνας πρέπει να συγκαταριθμηθούν και οι μεγάλες αποστάσεις που πρέπει να διανύσει κάποιος από το Ορμένιο ως τη Σαμοθράκη, και από τη δυτική ελληνοβουλγαρική μεθόριο ως την δυτική κοιλάδα του ποταμού Έβρου, προκειμένου να συλλέξει το υπό μελέτη υλικό, αφού ο Έβρος είναι ένας από τους μεγαλύτερους νομούς της Ελληνικής Επικράτειας με περισσότερους από 160 μεγάλους και μικρούς παλαιούς ή νέους οικισμούς, οι οποίοι κάποιες φορές έχουν περισσότερους από έναν ναούς. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι πόλεις και οι οικισμοί αυτοί ανήκουν σήμερα σε έξι Δήμους (Αλεξανδρουπόλεως, Σουφλίου, Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος, Σαμοθράκης, Μαρώνειας - Σαπών) και σε τρεις Μητροπόλεις (Αλεξανδρουπόλως, Διδυμοτείχου, Μαρωνείας και Κομοτηνής). Η σημερινή κατανομή διαφέρει κατά πολύ με την οθωμανική διοικητική διαίρεση του 19ου αιώνα, σύμφωνα με την οποία οι οικισμοί του Ν. Έβρου ανήκαν στα σαντζάκια Αδριανουπόλεως (καζάδες Αδριανουπόλεως, Μουσταφά πασά, Ορτάκιοϊ, Διδυμοτείχου), Δεδέαγατς (καζάδες Δεδέαγατς, Σουφλίου) και Γκιουμουλτζίνας (καζάς Γκιουμουλτζίνας). Εκκλησιαστικά, οι οικισμοί ανήκαν στις Μητροπόλεις Αδριανουπόλεως, Διδυμοτείχου και Μαρωνείας, ενώ η Σαμοθράκη ήταν πατριαρχική εξαρχία.

Για την μεταγραφή των κτητορικών επιγραφών επιλέχθηκε η μικρογράμματη πολυτονική γραφή για λόγους ομοιομορφίας και πιο εύκολης κατανόησης του περιεχομένου τους. Διατηρήθηκε μόνον η ορθογραφία και η σύνταξη των χαρακτών.

Η παρούσα μελέτη διαρθρώνεται σε επτά κεφάλαια. Μετά την *Εισαγωγή* ακολουθεί το πρώτο κεφάλαιο, όπου στα αντίστοιχα υποκεφάλαια τίθεται το *Γεωγραφικό πλαίσιο, η Πολιτική υπαγωγή* των οικισμών *και οι Εκκλησιαστικές επαρχίες* κατά τους 18ο-αρχές 20ού αιώνες. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρατίθεται ο *Κατάλογος των κτητορικών επιγραφών*: στο υποκεφάλαιο Α οι *Κτητορικές ενοριακών ναών*, στο Β οι *Κτητορικές επιγραφές καθολικών μονών*, στο Γ οι *Κτητορικές επιγραφές πτερύγων μονών* και στο Δ οι *Κτητορικές επιγραφές κωδωνοστασίων*. Επισημαίνεται ότι όλες οι κτητορικές συνοδεύονται από φωτογραφικό υλικό, στο οποίο περιλαμβάνεται η επιγραφή και το μνημείο όπου βρίσκεται ή φυλάσσεται. Τα *Υλικά κατασκευής* (α. *Μαρμάρινες πλάκες,* β. *Λίθινες πλάκες,* γ. *Υπέρθυρα*, δ. *Δόμοι και γωνιόλιθοι*), η *Τυπολογία* (α. *Γραπτές,* β. *Επιπεδόγλυφες,* γ. *Εγχάρακτες*) *και* το *Περιεχόμενο των κτητορικών επιγραφών* (α. *Τυποποιημένες λέξεις και εκφράσεις,* β. *Εκκλησιαστικοί στίχοι και ικεσίες*) είναι το θέμα του τρίτου κεφαλαίου. Ακολουθεί στο τέταρτο κεφάλαιο η *Διακόσμησή* τους (α. *Άγια πρόσωπα*, β. *Θρησκευτικές σκηνές*, γ. *Δικέφαλος*, δ. *Σταυροί*, ε. *Άγγελοι* και στ. *Άλλα διακοσμητικά θέματα*). Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τους *Κτήτορες και αφιερωτές* των ναών (α. *Οι μητροπολίτες*, β. *Οι ηγούμενοι των μονών*, γ. *Οι εφημέριοι των ναών* δ. *Οι πρόκριτοι και οι τζορμπατζήδες*, δ. *Οι ευσεβείς χριστιανοί*), με βάση τα σωζόμενα στοιχεία των επιγραφών. Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζονται τα *Οικοδομικά και Καλλιτεχνικά Συνεργεία*: α. *Μαστόροι και καλφάδες*, β. *Μαρμαροτεχνίτες και Λιθοξόοι*. Το θέμα του έβδομου κεφαλαίου είναι τα *Ιδεολογικά ρεύματα και οι καλλιτεχνικές αναζητήσεις*, όπου εξετάζονται α. *Η τιμή των αγίων*, β. η *Πολιτική ιδεολογία* και η *Θρησκευτική Ιδεολογία* των κατοίκων της περιοχής.

Η εργασία ολοκληρώνεται με τα *Συμπεράσματα* και μία περίληψη στην αγγλική γλώσσα, φωτογραφίες, ως επί το πλείστον αδημοσίευτες, και χάρτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΠΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΠΑΡΧΙΕΣ

α. Γεωγραφικό πλαίσιο

Οι κτητορικές επιγραφές που παρουσιάζονται στην παρούσα διπλωματική εργασία προέρχονται από ενοριακούς ναούς, κωδωνοστάσια, καθολικά και πτέρυγες μονών από πόλεις και οικισμούς του σημερινού Ν. Έβρου, συμπεριλαμβανομένης και της νήσου Σαμοθράκης. Ο σημερινός Ν. Έβρου αποτελούσε κατά τους 17ο – αρχές 20ού αιώνες μέρος της ενιαίας Θράκης, η οποία ήταν με τη σειρά της μέρος της μεγάλης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα σαντζάκια της οθωμανικής διοίκησης και οι μητροπόλεις κάλυπταν γεωγραφικά τις περιοχές της σημερινής Ανατολικής και Δυτικής Θράκης, καθώς και μέρος της νοτιοανατολικής Βουλγαρίας, χωρίς όμως να ταυτίζονται οι πολιτικές επαρχίες με τις εκκλησιαστικές (Χάρτης 1).

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913), τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923) και την παγίωση των ελληνοβουλγαρικών και ελληνοτουρκικών συνόρων δημιουργήθηκε για πρώτη φορά η γεωγραφική περιοχή της ελληνικής Δυτικής Θράκης, η οποία με τη σειρά της διαιρέθηκε στους νομούς Έβρου, Ροδόπης και Ξάνθης, περιοχές οι οποίες κατά τον 19ο αιώνα ανήκαν στα σαντζάκια Αδριανουπόλεως, Δεδέαγατς και Γκιουμουλτζίνας. Ο Ν. Έβρου δημιουργήθηκε στο μεταίχμιο της γεωγραφικής περιοχής που εκτείνονταν άλλοτε τα σαντζάκια Αδριανουπόλεως, Δεδέαγατς και Γκιουμουλτζίνας και οι καζάδες τους, κάλυψε δηλαδή την περιοχή από τη δυτική όχθη του ποταμού Έβρου ως τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα στις ανατολικές υπώρειες της οροσειράς της Ροδόπης και από τη Σαμοθράκη ως το Ορμένιο.

β. Πολιτική υπαγωγή

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα το βιλαέτιο Αδριανουπόλεως αποτελούνταν από τα σαντζάκια Αδριανουπόλεως, Σαράντα Εκκλησιών, Γκιουμουλτζίνας, Καλλιπόλεως, Δεδέαγατς και Ραιδεστού[18] (Χάρτης 1).

Στο σαντζάκι Αδριανουπόλεως υπάγονταν οι καζάδες Αδριανουπόλεως, Χάφσας, Μουσταφά πασά (σημ. Svilengrad), Ορτάκιοϊ (σημ. Ivaylovgrad), Διδυμοτείχου και Ουζούν Κιοπρού (Μακράς Γέφυρας)[19]. Στον Ν. Έβρου υπήχθησαν ορισμένα χωριά από τους καζάδες Αδριανουπόλεως, Μουσταφά πασά, Ορτάκιοϊ και Διδυμοτείχου.

Ο καζάς Αδριανουπόλεως περιελάμβανε την Αδριανούπολη και τα προάστεια και χωριά Ιλδιρίμιο, Γενή Ιμαρέτ, Κιγίκιο, Κιρίς-χανά, Κουμ-μαχαλέ, Δεμιρδέσι (Δεμερδέσια),

[18] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 95, 316-367.
[19] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 316-332.

Καραγάτς, Βοσνοχώριο, Τσιρέκκιοϊ, Ρίζια, Μαράσια, Σκούταρι, Πασά-Μαχαλέ, Μιχαλίτσι, Ορτακτσή, Καραγιουσούφ, Αρναούτκιοϊ, Τσεγκενέ Τατάρκιοϊ, Χιδίρ-αγά, Μουσού Μπεγκλή, Βιζγάδ και Αχίρκιοϊ[20].

Στον καζά Μουσταφά πασά υπάγονταν το Μουσταφά-πασά και τα χωριά Καραμπαγά, Μπές-τεπέ, Γιαγλατζίκ, Γκιουλτζούκ, Μπεχτεσέδες, Σαριγιάρ, Κουμαρλή και Δημητρίκιοϊ[21].

Ο καζάς Ορτάκιοϊ αποτελούνταν από το Ορτάκιοϊ και τα χωριά Λίτιτσα, Ακαλάνι, Παυλού, Τσεκερδεκλή, Λιβαδού, Κεντελή, Αρναούτκιοϊ, Καβαΐκι, Μέγα Δογαντζί, Μικρή Δογάντζα, Τσαούσκιοϊ, Σαρί-χιδίρ, Αηδονοχώρι, Αλεποχώρι, Φούφλα, Καρατεπές, Παλικράβα, Δραβίτσαινα, Παλιούρι και Μανδρίτσα[22].

Ο καζάς Διδυμοτείχου συνίστατο από το Διδυμότειχο και τα χωριά Καραμπεγλή, Σαλτίκιοϊ, Μάνδρα, Τοκμάκιοϊ, Τσινί-Καραμπουνάρ, Άκ-Βουνάρ, Ασβεστάδες, Τσαουσλή, Κουφοβούνι, Πραγγή, Πετράδες, Κουλελί-βουργάζ, Σαρίκιοϊ, Καπουτζή, Βουλγάρ-κιοϊ, Καδή-κιοϊ, Κουρουτζή, Τσομπανλή, Σκουρτοχώρι, Ιμβλιδίν, Κουρλή, Τσαμπάζι, Τσαλί, Πασά-ιντζέ και Ψαθάδες[23].

Στο σαντζάκι Δεδέαγατς υπάγονταν οι καζάδες Δεδέαγατς, Σουφλίου και Αίνου. Τα χωριά του καζά Δεδέαγατς και όσα χωριά του καζά Σουφλίου βρίσκονταν στη δυτική παρέβρια περιοχή παρέμειναν στον Ν. Έβρου. Πιο συγκεκριμένα, ο καζάς Δεδέαγατς περιελάμβανε το Δεδέαγατς και τα χωριά Μάκρη, Ρουμτζούκι, Φέραι, Λίτζια και Τζομπάν-κοϊ[24]. Ο καζάς Σουφλίου αποτελούνταν από το Σουφλί και τα χωριά Καραβουνάρ (ταυτίζεται με την Κορνοφωλιά), Δογαντζή, Κιουπλή, Αχούρια, Δαδιά, Καβατζίκ, Πασμακλή και Κορνοφωλιά[25]. Στον καζά Αίνου υπάγονταν η Αίνος και τα χωριά Μαΐστρο, Αμυγδαλιά, Διασόρνι, Αγίασμα, Κεμερλή, Τσελεμπή, Ασαρλή και Κόζκορι[26].

Στο σαντζάκι Γκιουμουλτζίνας υπάγονταν τρεις καζάδες: ο καζάς Γκιουμουλτζίνας (Γκιουμουλτζίνα, Γιασί-κιοϊ, Σαλή, Κιουτσούκ-κιοϊ, Γκριτζάν Ασάρ, Μπουλάτ-κιοϊ, Σουσούρ-κιοϊ, Μαρώνεια, Καραγάτς, Χιρκάς, Καρακουρτζαλή, Ορτακτσή και Βογιατλή)[27], ο καζάς Ξάνθης (Ξάνθη, Κουγιούνκιοϊ, Γενιτζέ, Πολούστρα, Γενίκιοϊ, Πόρτο Λάγω και Γάβροβο)[28] και Αχή Τσελεμπή (Άνω Πασμακλή και Κάτω Ράϊκοβον)[29].

[20] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 101-103, 124, 316-318.
[21] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 103-104, 320-322.
[22] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 125, 322-324.
[23] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 123, 324-328.
[24] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 354-356.
[25] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 124, 356-358.
[26] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 127-131, 358-358.
[27] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 342-342.
[28] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 344.

Τέλος, το νησί της Σαμοθράκης κατά τον 17ο αιώνα υπαγόταν στην εξουσία του Καπουδάν πασά[30]. Στα τέλη του 19ου αιώνα η Σαμοθράκη ανήκε διοικητικά στο καημακαμλήκιο Δεδέαγατς[31] και ο μουδίρης του νησιού είχε την έδρα του στο κάστρο της Χώρας[32].

γ. Εκκλησιαστικές επαρχίες

Στο Βιλαέτιο Αδριανουπόλεως υπήρχαν δεκατέσσερις Μητροπόλεις (Αδριανουπόλεως, Ηρακλείας, Διδυμοτείχου, Σαράντα Εκκλησιών, Τυρολόης, Αίνου, Βιζύης, Μαρωνείας, Αγαθουπόλεως, Ξάνθης, Γάνου και Χώρας, Λιτίτσης, Καλλιπόλεως και Μυριοφύτου και Περιστάσεως)[33]. Ειδικότερα, στα σαντζάκια Αδριανουπόλεως, Δεδέαγατς και Γκιουμουλτζίνας υπήρχαν οι Μητροπόλεις Αδριανουπόλεως, Διδυμοτείχου, Αίνου, Λιτίτσης, Μαρωνείας και Ξάνθης. Ωστόσο, οι ενοριακοί ναοί του Ν. Έβρου που εξετάζονται στην παρούσα εργασία ανήκαν κατά τους 18ο-αρχές 20ού αιώνες στις Μητροπόλεις Αδριανουπόλεως, Διδυμοτείχου, Μαρωνείας και Λιτίτσης.

Η Μητρόπολη Αδριανουπόλεως περιελάμβανε από τον καζά Αδριανουπόλεως την Αδριανούπολη και τα προάστεια και χωριά Ιλδιρίμιο, Γενή Ιμαρέτ, Κιγίκιο, Κιρίς χανά, Κουμμαχαλέ, Δεμιρδέσι, Καραγάτς, Βοσνοχώριο, Τσιρέκκιοϊ, Ρίζια, Μαράσια, Σκούταρι, Πασά Μαχαλέ, Μιχαλίτσι, Ορτακτσή, Καραγιουσούφ, Αρναούτκιοϊ, Τσεγκενέ Τατάρκιοϊ, Χιδίρ αγά, Μουσού Μπεγκλή, Βιζγάδ και Αχίρκιοϊ[34]. Επιπλέον, στη Μητρόπολη υπάγονταν το Μουσταφά πασά και όλα τα χωριά του καζά του (Καραμπαγά, Μπές τεπέ, Γιαγλατζίκ, Γκιουλτζούκ, Μπεχτεσέδες, Σαριγιάρ, Κουμαρλή και Δημητρίκιοϊ)[35].

Στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου υπάγονταν το Διδυμότειχο και τα χωριά Καραμπεγλή, Σαλτίκιοϊ, Μάνδρα, Τοκμάκιοϊ, Τσινί-Καραμπουνάρ, Άκ-Βουνάρ, Ασβεστάδες, Τσαουσλή, Κουφοβούνι, Πραγγή, Πετράδες, Κουλελί-βουργάζ, Σαρίκιοϊ, Καπουτζή, Βουλγάρ-κιοϊ, Καδή-κιοϊ, Κουρουτζή, Τσομπανλή, Σκουρτοχώρι, Ιμβλιδίν, Κουρλή, Τσαμπάζι, Τσαλί, Πασά-ιντζέ και Ψαθάδες[36], και επιπλέον οκτώ χωριά του καζά Αδριανουπόλεως (Ιπτσιλή, Γενίκιοϊ, Παζαρλή, Καρακασίμ, Αζατλή, Κιρετσλή, Κουλακλή,

---

[29] Ψαλτης, *Θράκη* 344.
[30] Σπαθαρης, Εβλιγιά Τσελεπή 124· Εβλια Τσελεμπι, *Ταξίδι στην Ελλάδα* 32.
[31] Βαφειδης, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 95, 97, 102, 108, 115-117, 119.
[32] Παπαθανασιου, *Ήδε κόνις* 76· Παπαθανασιου, Επιγραφές ΙΙ, 3.
[33] Ψαλτης, *Θράκη* 95.
[34] Ψαλτης, *Θράκη* 98-103, 316-318.
[35] Ψαλτης, *Θράκη* 103-104, 320-322.
[36] Ψαλτης, *Θράκη* 324-328.

Γιαλπούζ Τατάρ και Ιντζέκιοϊ)[37], δύο χωριά του καζά Ορτάκιοϊ (Παλιούρι και Μανδρίτσα)[38], καθώς και το Σουφλί και πέντε από τα χωριά του καζά του (Καραβουνάρ [Κορνοφωλιά], Δογαντζή, Κιουπλή, Αχούρια και Δαδιά)[39].

Στη Μητρόπολη Μαρωνείας υπάγονταν από τον καζά Γκιουμουλτζίνας η Γκιουμουλτζίνα και τα χωριά Γιασί-κιοϊ, Μπουλάτ-κιοϊ, Σουσούρ-κιοϊ, Μαρώνεια, Βογιατλή, Καραγάτς, Χιρκάς, Καρατζή δερέ, Κισλάρ, Σιτσανλή, Μοναστήρι, Γιασσούτ, Λεφεντζιλέρ, Γκριτζανασάρ, Κιρσάρτο, Φατήρ γιακά, Κιρτσιφλίκι, Εβρένκιοϊ, Μενιζλέρ, Καρακουρτζαλή, Ορτακτσή, Δαρί-δερέ, Κουσλανή, Χατζιλάρι, Τσατιρλί, Καραγάζκιοϊ, Καρακιτζάλ, Σουφουλάρ και Κουτσούκιοϊ[40], το Δεδέαγατς και όλα τα χωριά του καζά του (Μάκρη, Πόταμος, Ρουμτζούκι, Φέραι, Ουκούρ, Μπαλίκιοϊ, Τουμπατίκιοϊ, Λίτζια, Δογάν-χισάρ, Δομούζ δερέ, Δερβέντι, Τσάμιρεν, Γενίκιοϊ και Τζομπάν-κοϊ, Ταχτατζίκι, Μαρχαμλή, Τεκές)[41] και δύο χωριά του καζά Σουφλίου (Καβατζίκ, Πασμακλή)[42].

Στη Μητρόπολη Λιτίτσης υπάγονταν το Ορτάκιοϊ και τα χωριά Λίτιτσα, Ακαλάνι, Παυλού, Τσεκερδεκλή, Λιβαδού, Κεντελή, Αρναούτκιοϊ, Καβαΐκι, Μέγα Δογαντζί, Μικρή Δογάντζα, Τσαούσκιοϊ, Σαρί-χιδίρ, Αηδονοχώρι, Αλεποχώρι, Φούφλα, Καρατεπές, Παλικράβα και Δραβίτσαινα[43].

Η Σαμοθράκη, όπως και η Θάσος, ήταν μέχρι τα τέλη του 1646 πατριαρχικές εξαρχίες. Στις 12 Δεκεμβρίου 1646 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωαννίκιος Β΄ (1646-1648, 1651-1652, 1653-1654, 1655-1656) και η Πατριαρχική Σύνοδος, στην προσπάθεια ανασύστασης της Μητροπόλεως Μαρωνείας, η οποία είχε περιπέσει ήδη από τα τέλη του 16ου αιώνα σε εξαρχία, και προκειμένου να ενισχυθεί αυτή οικονομικά, πρόσθεσαν στην επικράτειά της τα δύο νησιά[44]. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στον Συνοδικό Τόμο […] *ἡ Μαρώνεια αὕτη εἴη καὶ λέγοιτο μητρόπολις, ἔχουσα μετ' αὐτῆς ἡνωμένα καὶ ὑποκείμενα αὐτῇ τὰ ποτὲ πατριαρχικὰ δύο νησία, Θάσον καὶ Σαμοθράκην* […][45]. Μετά την κατάργηση της προσωρινής Μητροπόλεως Σουφλίου (1934), η Σαμοθράκη αποσπάστηκε από τη Μητρόπολη Μαρωνείας και ενσωματώθηκε στη Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως, στην οποία υπάγεται μέχρι και σήμερα[46].

---

[37] Ψαλτης, *Θράκη* 120-123, 318-318.
[38] Ψαλτης, *Θράκη* 125, 324.
[39] Ψαλτης, *Θράκη* 356-358.
[40] Ψαλτης, *Θράκη* 138-142, 342.
[41] Ψαλτης, *Θράκη* 139-142, 354-356.
[42] Ψαλτης, *Θράκη* 358.
[43] Ψαλτης, *Θράκη* 155-158, 322-324.
[44] Γερμανος Σαρδεων, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 85-87· Σταμουλης, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 136· Βαφειδης, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 95.
[45] Γερμανος Σαρδεων, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 86· Γεωργαντζης, *Επισκοπική Ιστορία* 215-216, όπου και βιβλιογραφία.
[46] Γεωργαντζης, *Επισκοπική Ιστορία* 217.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΤΗΤΟΡΙΚΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

Α1. Μεταξάδες, Άγιος Αθανάσιος (1692-1698)

Θέση: επάνω από την είσοδο προς το εσωτερικό του κυρίως ναού.

Υλικό: γραπτή επιγραφή με μαύρο επί του επιχρισμένου ασβεστοκονιάματος.

Κατάσταση: μέτρια. Είναι φθαρμένη κατά τόπους και μισοασβεστωμένη.

Διαστάσεις: μεγ. ύψ. 16, μέγ. πλ. 95 εκ.

Χρονολόγηση: τ. 17ου αιώνα. Ανακαίνιση: 1924.

Περιγραφή: Η κτητορική επιγραφή βρίσκεται, επάνω από την είσοδο που οδηγεί στο εσωτερικό της εκκλησίας. Είναι γραπτή με μαύρο χρώμα απευθείας επάνω στο ασβεστοκονίαμα, με το οποίο επιχρίστηκε ο ναός πριν αγιογραφηθεί. Από την κτητορική επιγραφή διασώζονται τέσσερις στίχοι, γραμμένοι με μεγαλογράμματη γραφή. Τα γράμματα έχουν ύψος 3,5-4 εκ., πλ. 1-3 εκ. και καλύπτουν επιγραφικό πεδίο περίπου 16x95 εκ. Όλα τα Σ αποδίδονται με μηνοειδές C (Εικ. 1-2).

Βιβλιογραφία: ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 216, οι οποίοι σχολιάζουν το περιεχόμενο της επιγραφής, χωρίς να την μεταγράφουν.

Ἀνεστορίθη αἰκ[……..……]
Ἁγίου Ἀθανασίου ἀρχιερατεύοντος ἐν Δι(δυ)μοτήχου Ἰερεμήου
ἀρχιερέος σινδρομῖς καὶ [ἐξ]*όδου Ἀναστασ*[ίου ἰε]*ρέο*[ς……..]
ἠερέος [……..…]

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΣΤ, ΑΝ, ΑΡ.

Σχόλια

Στα τέλη του 19ου αιώνα οι Μεταξάδες (άλλοτε Τοκμάκ ή Τοκμάκκιοϊ)[47] (Χάρτης 2) υπάγονταν πολιτικά στον καζά Διδυμοτείχου και από τα τέλη του 17ου αιώνα στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[48]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Τοκμάκι είναι ένα από τα επτά χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από τη Μακεδονία[49]. Η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται στα κοιμητήρια του χωριού και λειτουργούσε ταυτόχρονα ως ενοριακή και κοιμητηριακή. Ο ναός δημοσιεύτηκε εκτενώς από τους Μπρίκα – Τσουρή[50], αλλά αναφέρεται εν συντομία και από τους Τριαντάφυλλο[51], Τσουρή – Μπρίκα[52] και Γουρίδη[53].

[47] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9. Για το οικωνύμιο «Τοκμάκ-κιοϊ» και τη μετονομασία του σε Μεταξάδες βλ. ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, Τουρκικά Οικωνύμια 345.
[48] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 123, 192, 324· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 13, 19, 23, 40, 52, 54.
[49] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.
[50] ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 215-217.

στ. 1. *Ἀνεστορίθη:* Το ρήμα αυτό προφανώς αναφέρεται στην αγιογράφηση του ναού. Ωστόσο, με δεδομένο ότι πολλές φορές η ανοικοδόμηση ενός ναού δεν απείχε κατά πολύ χρονικά με την ιστόρησή του, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι λίγο πριν την αγιογράφησή του ανεγέρθηκε η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου.

στ. 2. *Ἱερεμήου*: Παρά την κακή κατάσταση διατήρησης της επιγραφής και την απουσία χρονολογίας, ωστόσο, διασώθηκε το όνομα του Μητροπολίτη Ιερεμίου, ο οποίος διαποίμανε τη Μητρόπολη Διδυμοτείχου από το 1692 μέχρι τον Μάιο του 1697 ή το 1698[54], γεγονός που οδηγεί στη χονδρική χρονολόγηση του μνημείου στην τελευταία δεκαετία του 17ου αιώνα. Εξάλλου, και τα σωζόμενα τμήματα των άλλοτε αγιογραφημένων επιφανειών των τοίχων συνηγορούν στη χρονολόγηση του μνημείου πράγματι γύρω στα 1700[55].

στ. 3. *Ἀναστασίου ἱερέος* – […] *ἠερέος:* Στην επιγραφή διασώθηκε το όνομα του ιερέως Αναστασίου και μόνον ο τίτλος ενός ακόμη αγνώστου. Προφανώς, πρόκειται για τους δύο εφημερίους του χωριού κατ' εκείνη την εποχή, με την συνδρομή και τις δαπάνες των οποίων πραγματοποιήθηκε η ιστόρηση του ναού.

Το 1924 επισκευάστηκε ο νάρθηκας, όπως πληροφορεί λίθινη εγχάρακτη επιγραφή στον δυτικό τοίχο του[56] (Εικ. 3):

Μετ·εκτή
σθη. ἐν ἔτη
σωτ.ηρίῳ
1924

Α2. Αλεποχώρι, Άγιος Αθανάσιος (1729)

Θέση: εσωτερικά, επάνω από τη βόρεια είσοδο του κυρίως ναού.

Υλικό: γραπτή επιγραφή στο ασβεστοκονίαμα.

Κατάσταση: αρκετά καλή κατάσταση

Διαστάσεις: ορθογώνιος πίνακας διαστάσεων 75x45 εκ. (με τα πλαίσια 83,5x55,5 εκ.).

Χρονολόγηση: 20 Οκτωβρίου 1729.

Περιγραφή: Η επιγραφή διατάσσεται σε δέκα στίχους, από τους οποίους οι 6 και ο 7 είναι κενοί. Τα γράμματα τονίστηκαν με μαύρο χρώμα σε λευκό βάθος. Το κείμενο

---

[51] Ο ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα 342, 383 αναφέρει τον ναό σε σχέση με τις επιτύμβιες στήλες.
[52] ΤΣΟΥΡΗΣ – ΜΠΡΙΚΑΣ, Μεταξάδες 215-217.
[53] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 70-73· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 202-203.
[54] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 71, σημ. 4· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 108· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 193-212· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 130. Αναλυτικά για τον Μητροπολίτη Ιερεμία βλ. σ. 000.
[55] ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 216.
[56] ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 216-217.

αποδόθηκε με μεγαλογράμματη γραφή, αλλά η χρονολογία με μικρογράμματη. Μεταξύ των στίχων μαύρες ταινίες. Τα γράμματα έχουν ύψ. 0,0018-0,043 και τα διάστιχα χαραγμένα 0,01 (Εικ. 4-5).

Βιβλιογραφία: ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *ΑΔ* 27 (1972) Β΄ 578· ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι (χωρίς αρ. σελίδας)· PAPASTAVROU, *Makrè*, σημ. 12, σ. 507· ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 219· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 72 (απλή αναφορά).

† Ἀνηγέρθη ἐκ βαράθρον κ(αὶ) ἀνεστορίθη ὁ θῆος[57]
οὗτος ναὸς τοῦ ἐν ἁγίοις π(ατ)ρ(ὸ)ς[58] *ἡμῶν Ἀθανασίου*
ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρύας[59] *τοῦ Μεγάλου δι' ἐξό-*
δου[60] *κ(αὶ) δαπάνις*[61] *τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέον*[62] *κ(αὶ) εὐ-*
γενεστάτων[63] *ἀρχόντων τῆς αὐτῆς χόρας*[64]
vacat
vacat
ἀρχηερατεύοντος τοῦ πανη{ι}εροτάτου[65] *κυρίου Με-*
θοδίου
ἐν ἔτη ,ΑΨΚΘ΄ ΖΣΛΖ΄ Ὀκτοβρίου[66] *Κ΄*

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΝΗ, ΣΤ, ΓΗ, ΑΝ, ΟΥ, ΑΒ, ΑΡ, ΤΗΣ, ΤΗ, ΝΗ.

Συντομογραφίες: Κ, ΠΡΣ.

Σχόλια

στ. 1. *Ἀνηγέρθη ἐκ βαράθρον*: τυποποιημένη έκφραση.

στ. 5. *χόρας*: Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα το Αλεποχώρι (άλλοτε Τιλκίκιοϊ) (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Ορτάκιοϊ και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη

[57] στ. 1. καὶ ἀνεστορήθη ὁ θεῖος (ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου)· ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΡΑΘΡΩΝ ΚΑΙ ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο Θ(ΕΙΟΣ) (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι)· ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΡΑΘΡΩΝ ΚΑΙ ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ (PAPASTAVROU, *Makrè*).

[58] στ. 2. πατρός (ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου)· (ΟΥ)ΤΟΣ (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι)· ΠΑΤΡΟΣ (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι· PAPASTAVROU, *Makrè*)· Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας (ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου)· π(ατ)ρ(ὸς) (ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 219).

[59] στ. 3. ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ (PAPASTAVROU, *Makrè* 507).

[60] στ. 3-4. ΕΞ(Ο)ΔΟΥ (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι).

[61] στ. 4. καὶ δαπάνης (ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου)· ΔΑΠΑΝΗΣ (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι)· ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ (PAPASTAVROU, *Makrè*).

[62] στ. 4. ΙΕΡΕΩΝ (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι)· ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ΚΑΙ (PAPASTAVROU, *Makrè*).

[63] στ. 5. ΠΕΝΕΣΤΑΤΩΝ (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι)· ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ΚΑΙ (PAPASTAVROU, *Makrè*).

[64] χώρας (ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου)· ΧΩΡΑΣ (PAPASTAVROU, *Makrè*).

[65] στ. 8. ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου (ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου)· ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι)· ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ (PAPASTAVROU, *Makrè*).

[66] στ. 8-10. Μεθοδίου ένέτη ,αψκθ΄ 3ΣΛ3 Όκτωβρίου (ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου)· ΕΤΕΙ (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι)· (PAPASTAVROU, *Makrè*)· Οκτωβρίου (ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι)· ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ (PAPASTAVROU, *Makrè*).

Λιτίτσης (μέχρι το 1922) και στη συνέχεια στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[67]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Αλ(ε)ποχώρι είναι ένα από τα επτά χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από τη Μακεδονία[68]. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται εντός των κοιμητηρίων και ήταν ταυτόχρονα η κοιμητηριακή και ενοριακή εκκλησία. Το μνημείο αναφέρεται εκτενώς ή επιγραμματικά στις δημοσιεύσεις των Δεπάστα[69], Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου[70], Πέννα[71], Papastavrou[72], Μπρίκα-Τσουρή[73] και Γουρίδη[74].

στ. 8-9. *Μεθοδίου*: Μητροπολίτης Λιτίτσης μεταξύ των ετών 1721-1731[75].

Α3. Μάκρη, Αγία Αναστασία Α (1800, 1833)

Θέση: εντοιχισμένη επάνω από την κεντρική είσοδο της δυτικής πλευράς.

Υλικό: ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: Διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση.

Διαστάσεις: 38x33 εκ.

Χρονολόγηση: 1800, Ιούνιος 1833.

Περιγραφή: Σε μαρμάρινη πλάκα διαστάσεων 38x33 εκ. χαράχθηκε επιγραφή 9 στίχων, η οποία καλύπτει όλη την επιφάνειά της. Με επιπεδόγλυφη τεχνική αποδίδεται το έτος 1800. Κατά τόπους σώζονται υπολείμματα χρωμάτων. Οριζόντιες εγχάρακτες γραμμές δημιουργούν εννέα πλαίσια ύψ. 5,5-6 εκ. και πλ. 33 εκ., όπου αναπτύσσονται οι στίχοι της επιγραφής. Τα γράμματα έχουν ύψ. 3-4 εκ., τα διαστιχα 1 εκ. Στο κείμενο εντοπίζονται αρκετά ορθογραφικά και ασυνταξίες. Στην επάνω πλευρά επιπεδόγλυφος σταυρός τύπου Μάλτας, διαστάσεων 10x10 εκ., εντός κύκλου διαμέτρου επίσης 10 εκ. Η εργασία μάλλον μέτρια. Την ενεπίγραφη πλάκα περιβάλλει σύγχρονο ξύλινο πλαίσιο, πλ. 5,5 εκ. (Εικ. 6-7).

Βιβλιογραφία: PAPASTAVROU, *Makrè*, σημ. 2 (σ. 506)· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 30-35.

1800 *ἐν μη<μ>νὶ*
1833 *Ἰουνίου*[76]
Δηὰ δαπάνης καὶ συνδρομῆς τοῦ πα-
ναγιοτάτου κ(αὶ) οἰκουμ<ε>νικοῦ[77] *πατριάρχου κυρίου Νε-*
5 *φύτου τῶν τιμιοτάτων πραγματευτῶν του-*

[67] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 155, 156, 324· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 37, 40, 48, 123.
[68] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.
[69] ΔΕΠΑΣΤΑΣ, Αλεποχώρι (χωρίς αρ. σελίδας).
[70] ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου 578.
[71] ΠΕΝΝΑΣ, Αλεποχώρι 313.
[72] PAPASTAVROU, *Makrè* 501 και σημ. 12, σ. 507.
[73] ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 217-220.
[74] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 70-73· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 202-203.
[75] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι ΙΙ 150· ΡΟΔΟΟΙΝΟΣ, Ολίγα περί της Μητροπόλεως Λιτίτσης 99. Για τον Μητροπολίτη Μεθόδιο βλ. στο ειδικό κεφ. Οι μητροπολίτες, σ. 000.
[76] στ. 1-2. Παραλείπονται: ἐν μηνὶ Ἰουνήου (PAPASTAVROU, *Makrè*).
[77] στ. 3-4. ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ (PAPASTAVROU, *Makrè*).

τουντζίδον[78] *κ(αὶ) ὅλον τῶν εὐσεβῶ<ν> κ(αὶ)*
ὀρθοδόξων χριστιανῶν[79] *κ(αὶ) παρα-*
στάσεος τοῦ Χατζιμανολάκη[80]
ἀνακαινήσεος [.] τουτουντζήδον[81]

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΗΑ, ΠΑΝΗ, ΜΗ, ΑΝΑ, ΠΑ, ΟΥ, ΤΟΥ, ΩΝ, ΤΙΜΗ, ΜΑ, ΣΤ, ΠΑ, ΝΗ.
Συντομογραφίες: Κ.
Σχόλια
Κατά τον 17ο αιώνα η Μάκρη (Χάρτης 2) ήταν έδρα μικρής διοικήσεως της Ρούμελης, η οποία αποσπάστηκε από τον καζά Φερών, και είχε βαθμό διοίκησης εκατόν πενήντα πουγκιά άσπρα. Ο μουταβελής των βακουφιών του Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χαν ήταν υπεύθυνος για την τάξη και την πειθαρχία. Η υποδιοίκηση της Μάκρης αποτελείτο από δέκα χωριά με τετρακόσιες οικίες. Στη Μάκρη υπήρχαν διακόσιες λιθόκτιστες κεραμοσκεπείς μονώροφες και διώροφες οικίες, από τις οποίες οι εκατόν πενήντα ανήκαν στους ρωμιούς. Ο φρούραρχος και οι στρατιώτες διέμεναν μέσα στο φρούριο[82]. Στα τέλη του 19ου αιώνα η Μάκρη αναφέρεται ως έδρα μουδίρη. Υπαγόταν πολιτικά στον καζά Δεδέαγατς. Ήταν μία από τις σημαντικότερες ενορίες της Μητροπόλεως Μαρωνείας[83].

Ο ναός της Αγίας Αναστασίας είναι τρίκλιτη θολοσκέπαστη βασιλική. Καλύπτεται εξωτερικά με ενιαία δίρριχτη κεραμοσκεπή. Στο εσωτερικό του ναού εντυπωσιάζει το ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο τέμπλο του 17ου αιώνα, το οποίο μεταφέρθηκε από άλλη μεταβυζαντινή εκκλησία[84].
στ. 1 και 3. Λάθος κτυπήματα ΜΗΜΝΗ και ΟΙΚΟΥΜΟΝΙΚΟΥ.
στ. 4-5. *Νεοφύτου*: Ο Μητροπολίτης Μαρωνείας Νεόφυτος (1789-1810), μετέπειτα Πατριάρχης Νεόφυτος Ζ΄ (1789-1794, 1798-1801)[85].
στ. 4. *Χατζιμανολάκη*: Ο Παπαθανασίου υποστηρίζει ότι ο «συμπαραστάτης» Χατζημανωλάκης της επιγραφής δεν ανήκει στην τοπική κοινωνία της Μάκρης, αλλά αντίθετα ταυτίζεται πιθανώς με τον Χατζημανολάκη Καμάρα (ή Καμαρά), δις Έφορο

[78] στ. 5-6. ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΙΜΙΩΤΑΤΩΝ ΤΟΥΤΟΥΝΤΖΙΔΩΝ (Papastavrou, *Makrè*).
[79] στ. 6-7. ΚΑΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ (Papastavrou, *Makrè*).
[80] στ. 7-8. ΚΑΙ ΥΠΕΡ ΑΝΑΠΑΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗΜΑΝΩΛΑΚΗ (Papastavrou, *Makrè*).
[81] στ. 9. ΑΝΑΠΑΥΣΕΩΣ ΤΟΥΤΟΥΝΤΖΙΔΩΝ (Papastavrou, *Makrè*).
[82] Σπαθαρης, Εβλιγιά Τζελεπή ΙΙ 187-188· Εβλια Τσελεμπι, *Ταξίδι στην Ελλάδα* 40-41.
[83] Ψαλτης, *Θράκη* 139, 141, 194, 356· Βαφειδης, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 98, 101, 103, 104, 106, 109, 112, 115, 117.
[84] Γενικά για το μνημείο βλ. Papastavrou, *Makrè* 499 κ.ε.· Ζηκος, *Μάκρη* 86· Παπαθανασιου, *Ήδε κόνις* 30-35.
[85] Για τον Μητροπολίτη Μαρωνείας Νεόφυτο, μετέπειτα Πατριάρχη Νεόφυτο Ζ΄, βλ. στο ειδικό κεφ. Οι μητροπολίτες, σ. 000.

του νοσοκομείου του Μπαλουκλί, με προτροπή και επιστασία του οποίου επανιδρύθηκε ο ναός της Παναγίας στο Μπαλουκλί (1833-1835) και το όνομά του χαράχθηκε στην επιγραφή του νάρθηκα[86].

στ. 6 και 9. *τουτουντζίδον* και *τουτουντζήδον*: πρόκειται για τη συντεχνία (ρουφέτιο, ισνάφι) των τιμιωτάτων πραματευτών καπνεμπόρων, οι οποίοι είναι γνωστοί στην περιοχή ήδη από τον 18ο αιώνα. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το ρουφέτιο των τουτουντζήδων δεν περιελάμβανε μόνο του καπνεμπόρους της Μάκρης, αλλά πιθανότατα και αυτούς της επαρχίας Μαρωνείας και Γκιμουρτζίνας (Κομοτηνής). Επιπλέον, οι Μακρινοί τουτουντζήδες αναφέρονται το 1784 σε επιγραφή κρήνης στο ιβηρικό μετόχι του Αγίου Αθανασίου Αλωνίων Σαμοθράκης[87].

Α4. Μάκρη, Αγία Αναστασία Α-Β (1800, 1833)

Θέση: εντοιχισμένες στη δυτική πλευρά του ναού.

Υλικό: Α. μάρμαρο.

Β. λίθος.

Κατάσταση: μέτρια.

Διαστάσεις: Β. ύψ. 22, πλ. 12,5 εκ.

Γ. ύψ. 73, πλ. 43 εκ.

Χρονολόγηση: 7 Μαΐου 1800(;).

Α4.Α. Περιγραφή: Σε μικρό μαρμάρινο spolium λαξεύθηκε κεντρικά επιπεδόγλυφος λατινικός σταυρός με πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών του και σχηματοποιημένο Γολθοθά στη βάση (Εικ. 8). Στην στενή άνω πλευρά τής κάθετης κεραίας αποδίδεται πιθανότατα επισκοπική μίτρα (;). Η λάξευση της μίτρας ίσως δικαιολογείται λόγω της επίβλεψης των εργασιών ανοικοδόμησης και ανακαίνισης από τον πρώην Μητροπολίτη Μαρωνείας και μετέπειτα Οικουμενικό Πατριάρχη Νεόφυτο Ζ΄. Η επιγραφή χαράχθηκε στα τέσσερα διάχωρα.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Τῇ / Ζ΄

Τοῦ / Μαΐου

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ.

Σχόλια: Το ενεπίγραφο spolium προφανώς εντοιχίστηκε σε αυτό το σημείο κατά την πρώτη φάση ανοικοδόμησης της εκκλησίας τον Μάιο του 1800.

---

[86] Για την ταύτιση αυτή βλ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 31-32.

[87] *Εκτίσθη αύτη/ η βρύσις δαπάνη των τιμίων/ πραγματευτών των εκ Μάκρης πόλεως τουτουντζίδων./ Έτος 1784 Μαΐου ι΄*. Βλ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 32, 71.

Α4.Β. Περιγραφή: Σε τραπεζιόσχημο λίθο καφέ χρώματος, διαστάσεων 73x43 εκ., αποδίδεται ανάγλυφος λατινικός σταυρός κεντρικά, χρωματισμένος με σκούρο καφέ (Εικ. 9). Στην κορυφή της άνω κεραίας μικρότερος ισοσκελής σταυρός, ενώ στην κάθετη κεραία μικρότερη οριζόντια κεραία και κυκλικό κομβίο. Ο μεγάλος σταυρός έχει διαστάσεις 47,5x26 εκ. και ο μικρός 6x6 εκ. Στα διάχωρα τα αρχικά γράμματα από την ιερατική εκφώνηση *Φ(ῶς) Χ(ριστοῦ) Φ(αίνει) Π(ᾶσι)*. Τα γράμματα έχουν ύψ. 5,5-6 εκ. Στενό επιπεδόγλυφο τρίγλυφο πλαίσιο περιβάλλει τον σταυρό. Χρονολογείται πιθανότατα στην πρώτη φάση (1800) ανοικοδόμησης του ναού.

Α5. Πόταμος, Άγιος Γεώργιος (1804;)

Θέση: υπέρθυρο εισόδου ναού.

Υλικό: σύγχρονος υπόλευκος πωρόλιθος.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 20x50 εκ.

Χρονολόγηση: 1804(;).

Περιγραφή: Νεότερη μαρμάρινη πλάκα με κτητορική με εγχάρακτη επιγραφή, η οποία διασώζει τις μνήμες της αρχικής ανοικοδόμησης του ναού κατά το 1804(;). Η επιγραφή κεφαλαιογράμματη. Διατάσσεται σε τρεις γραμμές. Τα γράμματα έχουν ύψος 3 εκ. Μοναδικό διακοσμητικό στοιχείο ένας μικρός λατινικός σταυρός στην αρχή του κειμένου (Εικ. 10-11).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

† Ἱερὸς ναὸς
Ἁγίου Γεωργίου
1804

Σχόλια

Κατά τον 19ο αιώνα ο Πόταμος (άλλοτε Μπάδομα)[88] (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στο μουδιρλίκιο Μάκρης (καημακαμλήκιο Δεδέαγατς) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας. Ωστόσο, στα τέλη του 19ου αιώνα αναφέρεται ως βουλγαρικό χωριό με 50-100 σχισματικές οικογένειες[89].

στ. 1. *Ιερός ναός*: Πρόκειται για μία τρίκλιτη καμαροσκεπή βασιλική, η οποία, σύμφωνα με τη νεότερη κτητορική επιγραφή, ανοικοδομήθηκε το 1804(;). Οι κατασκευαστικές ομοιότητες του ναού με τους γειτονικούς ναούς Αγίου Δημητρίου Ιάνας (1843) και Γενεθλίου της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844) οδηγούν στην υπόθεση ότι και ο Άγιος

[88] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.
[89] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 141· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 98, 103, 115, 117.

Γεώργιος Ποτάμου ανοικοδομήθηκε κατά τη δεκαετία του 1840, επί Μητροπολίτου Μαρωνείας Ανθίμου (1839-1845)[90].

στ. 3. *1804*: Δεν αποκλείεται ότι το 1804, όταν Μητροπολίτης Μαρωνείας ήταν ο Νεόφυτος (1789-1807)[91], υπήρχε ή κτίστηκε ένας ταπεινότερος ναός, ο οποίος κατά τη δεκαετία του 1840 ανακατασκευάστηκε και εν συνεχεία εγκαινιάστηκε από τον Μητροπολίτη Μαρωνείας Άνθιμο (1839-1845)[92].

Α6. Διδυμότειχο, Κοίμηση της Θεοτόκου Α (1806)

Θέση: εντοιχισμένη στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα.

Υλικό: μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: καλή, παρά τα αλλεπάλληλα στρώματα χρωμάτων.

Διαστάσεις: τουλάχιστον 31x43 εκ.

Χρονολόγηση: 5 Μαρτίου 1806.

Περιγραφή: Τα πέρατα της μαρμάρινης πλάκας καλύπτονται από το κονίαμα. Επιπεδόγλυφη επιγραφή (12-13). Το επιγραφικό πεδίο είναι σχεδόν ορθογώνιο. Η επιγραφή είναι μεγαλογράμματη και διατάσσεται σε οκτώ στίχους. Τα γράμματα έχουν ύψ. 4,6 εκ. και τα διάστιχα 0,3 εκ.

Βιβλιογραφία: ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 5, αρ. 352· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 247· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 84· Ο ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 158 και *Θρησκευτικά μνημεία* 55 κ.ε. παραθέτει τις πληροφορίες που περιέχει η επιγραφή, χωρίς όμως να τη μεταγράφει.

† Ἐκενουργήθη
τοῦτος ὁ ἱερὸς να-
ὸς τῆς Ὑπεραγί-
ας Δεσποίνης
ἡμῶν Θεοτόκου[93]
ἐν ἔτει ,ΑΩΣ΄[94]

[90] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88, σημ. 4· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 220.

[91] Ο εκ Χίου καταγόμενος Νεόφυτος, από ιερομόναχος και πρωτοσύγκελος της Μητροπόλεως Άρτης, εξελέγη Μαρωνείας τον Μάιο του 1789 και ποίμανε τη Μητρόπολη έως την «*οικειοθελή … ενυπόγραφον και αβίαστον*» παραίτησή του τον Οκτώβριο του 1810. Στη συνέχεια έζησε το υπόλοιπο του βίου του στη Μονή Αγίας Τριάδος Χάλκης, όπου και απεβίωσε στις 8 Σεπτεμβρίου 1816. Βλ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88, σημ. 4· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 136-137· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 219.

[92] Ο Άνθιμος ήταν ιερομόναχος και πρωτοσύγκελος της Μητροπόλεως Κυζίκου. Εξελέγη Μητροπολίτης Μαρωνείας τον Οκτώβριο 1839 μέχρι την προαγωγή του στη Μητρόπολη Εφέσου τον Δεκέμβριο 1845. (ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88, σημ. 4· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 220). Επί των ημερών του πιθανότατα ανακαινίσθηκε η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Ποτάμου (1804;) και ανοικοδομήθηκαν ο Άγιος Δημήτριος Ιάνας (1843) και το Γενέθλιο της Θεοτόκου Νίψας (1844).

[93] Γενικά για τον ναό βλ. ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν 91· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 246-248· ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ – ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, *Θράκη* 86· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 83-111· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 157-159· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 55-60.

[94] στ. 6. *1806* (ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου)· *1806* (ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον).

Μαρτίου 5[95]

,ω,ιου[96]

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΓΗ, ΣΤ.

Σχόλια

στ. 2-3. *ναὸς*: Η εκκλησία της Παναγίας[97] βρίσκεται στους πρόποδες της ακρόπολης του Διδυμοτείχου (Χάρτης 2), στην άλλοτε ελληνοεβραϊκή συνοικία και χτίστηκε στη θέση του ναού της Αγίας Σοφίας. Είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με νάρθηκα δυτικά και ημικυκλική αψίδα ανατολικά. Είναι χτισμένος με επιμελημένη αργολιθοδομή και επιμελημένους γωνιόλιθους. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο παρουσιάζει ομοιότητες με τα τέμπλα των άλλων δύο ναών του Διδυμοτείχου[98].

Α7. Άβαντας, Άγιος Γεώργιος (1806, 1888)

Θέση: νοτιοδυτική γωνία δυτικού τοίχου ναού.

Υλικό: ντόπιος κιτρινωπός πωρόλιθος.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: 50x70 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 1806.

Περιγραφή: Ορθογώνια λίθινη πλάκα από κιτρινωπό πωρόλιθο. Φέρει εγχάρακτη μεγαλογράμματη επιγραφή τριών στίχων, μάλλον πρόχειρα σχεδιασμένη (Εικ. 14-15). Μεταξύ του 3ου και 4ου στίχου νεότερη εγχάρακτη επιγραφή σε μία σειρά. Τα γράμματα έχουν ύψ. 3-4 εκ. Κεντρικά επάνω σταυρός μαλτέζικος σταυρός εγγεγραμμένος σε διπλό κύκλο. Εκατέρωθέν του σχηματοποιημένοι πυροστρόβιλοι.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

1806 Αμηεμόια

† Πέτκο Μημόια

[……]

Μάσο Ροκόισα Λάζο Κώλο Μα[…]

Σχόλια

Γενικά για τον οικισμό του Άβαντα (άλλοτε Derbent)[99] (Χάρτης 2) βλ. σχόλια επιγραφής Α39. Ο γραφέας της επιγραφής είναι πιθανότατα είναι δίγλωσσος, γνώστης της ελληνικής και βουλγαρικής γλώσσας.

---

[95] στ. 7. *Μαρτίου Στ΄* (ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον).

[96] Δυσανάγνωστη λέξη.

[97] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν 91· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 246-248· ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ – ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, *Θράκη* 86· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 83-111· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 157-159· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 55-60· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 211-212.

[98] ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 88-92· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 158.

[99] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.

στ. 1. *1806*: Πιθανότατα η κτητορική επιγραφή αναφέρεται σε κάποιον παλαιότερο, ίσως ταπεινότερο ναό του Άβαντα, ο οποίος υπήρχε στην ίδια θέση. Η παλαιά κτητορική πακτώθηκε ως δόμος στη νοτιοδυτική γωνία της δυτικής τοιχοποιίας του νέου ναού. Σύμφωνα με την παλαιά κτητορική επιγραφή, ο παλαιός ναός του Αγίου Γεωργίου ανοικοδομήθηκε το 1806, πιθανότατα με τη συνδρομή βουλγαρόφωνων προυχόντων του χωριού. Φαίνεται ότι κατά το 1888 ο υφιστάμενος ναός ανακαινίστηκε, παίρνοντας την τελική του μορφή ως τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. Οι εργασίες ανακατασκευής αναγράφηκαν σε νέα κτητορική επιγραφή, η οποία πακτώθηκε στη νοτιοδυτική γωνία της νότιας πλευράς. Η επιγραφή χαράχθηκε σε δύο στήλες εκατέρωθεν μεγάλου λατινικού σταυρού. Τα γράμματα έχουν ύψος 2,5-4 εκ. Στην επιγραφή αναφέρονται τα ονόματα των συντελεστών της ανακαίνισης του ναού κατά τον Ιούνιο του 1888. Δυστυχώς, η ασβεστωμένη όψη της καθιστά δύσκολη και αμφίβολη την ανάγνωση του περιεχομένου της (Εικ. 16):

Άγιος Γιόργι ος εκλησία Γιά<α>νη [….] […….] Ιού(νιο)ς 1888

Μουόκο Γιάν νη Γληγορά κη Ηλίας Μί μας του Νικολε λίτζη

Επάνω από τη κτητορική σε άλλη λίθινη πλάκα, επίσης ασβεστωμένη, αποδίδονται λιθανάγλυφα πλοχμοί και άνθη.

Α8. Μελία, Προφήτης Ηλίας (1806;)

Θέση: νότια πλευρά του ναού.

Υλικό: ντόπιος κοκκινωπός πωρόλιθος.

Κατάσταση: μέτρια.

Διαστάσεις: 50x60 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 1806(;).

Περιγραφή: Ορθογώνια λίθινη πλάκα από κοκκινωπό πωρόλιθο. Φέρει εγχάρακτη μεγαλογράμματη επιγραφή τριών στίχων, δυσανάγνωστη, με πολλά ορθογραφικά και συντακτικά λάθη (Εικ. 17-18). Η ανάγνωσή της με πολλές αμφιβολίες. Τα γράμματα διατάσσονται σε τρεις ταινίες και έχουν ύψ. 3-3,5 εκ. Κεντρικά επάνω έξεργος σταυρός μαλτέζικος σταυρός εγγεγραμμένος σε κύκλο, από τον οποίο έχει αφαιρεθεί το βάθος.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Έκλησὲ Π(ρ)οφέτε Ἡ[λία]

† Μαστωρο Κωνστα[ντίνος…]

ΜΑ] άπό τὶ Κολότνα Πτεκ[….]

Σχόλια

Η Μελία (τέως Μπαλή-κιοϊ)[100] (Χάρτης 2) κατά τον 19ο αιώνα ανήκε πολιτικά στο μουδιρλίκιο Μάκρης (καημακαμλήκιο Δεδέαγατς) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας. Ήταν βουλγαρικό χωριό, το οποίο πριν τη ρωσική κατοχή του 1878 είχε περίπου 350 οικογένειες. Στα τέλη του 19ου αιώνα ο πληθυσμός του κυμαινόταν από 100-180 οικογένειες, λόγω της μετοίκησής τους στην Ανατ. Ρωμυλία, από όπου όμως άρχισαν σταδιακά να επιστρέφουν. Επιπλέον, είχε βουλγαρικό σχολείο, παρόλο που αναγνώριζε το Οικουμενικό Πατριαρχείο[101].

1806: Στην ανατολική πλευρά της εκκλησίας σύγχρονη επιγραφή πληροφορεί ότι ο ναός είναι κτίσμα του 1806(;). Ωστόσο, σε κανένα σημείο της τοιχοποιίας δεν εντοπίστηκε κάποια χρονολογία.

στ. 2. *Έκλησὲ Π(ρ)οφέτε Ἡ[λία]*: η ανάγνωση αμφίβολη. Ωστόσο, είναι πολύ πιθανό ότι στην πρώτη σειρά χαράχθηκε η αφιέρωση στον προφήτη, όπως και στην αντίστοιχη κτητορική επιγραφή του Αγίου Γεωργίου Άβαντα, με την οποία παρουσιάζει κατασκευαστικές ομοιότητες. Η εκκλησία είναι μία τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, στην οποία πραγματοποιήθηκε εκ βάθρων ανακαίνιση πρόσφατα (2020). Αν όντως ανηγέρθηκε το 1806, τότε Μητροπολίτης Μαρωνείας ήταν ο Νεόφυτος (1789-1807)[102].

στ. 2. *Μαστωρο Κωνστα[ντίνος]*: Παρά τις δυσκολίες ανάγνωσης της επιγραφής, φαίνεται ότι διασώθηκε το όνομα και η καταγωγή του αρχιτεχνίτη μαστρο-Κωνσταντίνου από την «Κολότια» ή «Κολότνα» ή «Κολότινα»[103]. Αν και από την κακή γραφή του οικισμού καταγωγής του πρωτομάστορα δεν επιτρέπεται να διαπιστωθεί εύκολα ο τόπος καταγωγής του, μία υπόθεση που θα μπορούσε να γίνει είναι ότι πρόκειται για τη βουλγαρική πόλη Καλότινα, βορειοδυτικά της Σόφιας.

Α9. Κίρκη, Άγιος Αθανάσιος (1808)

Θέση: εκτός θέσης.

Υλικό: ντόπιος κοκκινωπός πωρόλιθος.

Κατάσταση: μέτρια.

Διαστάσεις: 50x60 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 1808.

---

[100] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.

[101] Ψαλτης, *Θράκη* 141· Βαφειδης, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 99, 109, 115.

[102] Γερμανος Σαρδεων, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88, σημ. 4· Σταμουλης, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 136-137· Γεωργαντζης, *Επισκοπική Ιστορία* 219. Για τον εκ Χίου καταγόμενο Μητροπολίτη Μαρωνείας Νεόφυτο βλ. παραπάνω, στα σχόλια του ναού του Αγίου Γεωργίου Άβαντος.

[103] Η επιγραφή είναι στα ελληνικά και κανονικά διαβάζεται ΚΟΛΟΤΗΑ = Κολότια. Αλλά εάν ο γραφέας ήταν δίγλωσσος και ήξερε βουλγαρική και ελληνική γραφή θα μπορούσε να μπερδέψει το ελληνικό Ν με το βουλγαρικό Ν, επειδή το ν στα βουλγαρικά γράφεται ως Η. Συνεπώς, αντί να βάλει ελληνικό Ν έβαλε βουλγαρικό Η, οπότε διαβάζεται «Κολότνα». Τέλος, μία άλλη πιθανή περίπτωση είναι να είναι συμπλεγματική γραφή του ΗΝ ή του ΙΝ, οπότε τότε διαβάζεται Κολότινα ή Κολότηνα.

Περιγραφή: Ορθογώνια λίθινη πλάκα από κοκκινωπό πωρόλιθο. Είναι άγνωστη η αρχική της θέση. Φέρει εγχάρακτα το έτος ανοικοδόμησης του ναϋδρίου (Εικ. 19-20).

Βιβλιογραφία: ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ, *Κίρκη Έβρου* 85.

1808

Σχόλια

Για τον οικισμό της Κίρκης (Χάρτης 2) βλ. σχόλια επιγραφής Α40.

Α10. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος ή Χριστόφορος (1818)

Θέση: προαύλιο ναού Αγίου Γεωργίου.

Υλικό: μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: Η πλάκα έχει αποκοπεί με σύγχρονο μηχανικό μέσο (τροχό) και είναι θραυσμένη σε τέσσερα τμήματα στο προαύλιο της εκκλησίας. Η εγχάρακτη επιγραφή, αν και καλυμμένη με λαδομπογιά, διατηρείται σε καλή κατάσταση.

Διαστάσεις πλάκας: πλ. 89, ύψ. 17, πάχ. 12.

Χρονολόγηση: 1818.

Περιγραφή: Η επιγραφή διατάσσεται σε ένα στίχο. Τα γράμματα χαράχθηκαν σε μεγαλογράμματη γραφή: *ΘΑΝΑCΗ ΓΙΑΝΗ 1818.* Γίνεται προσπάθεια από τον τεχνίτη να αποδώσει ευκρινώς τα γράμματα. Στα Η, Ν οι ακρέμονες αποδίδονται με καμπυλότητα. Η διαγώνια μπάρα του Ν και τα 1 της χρονολογίας τέμνονται από μικρότερες μπάρες (Εικ. 21).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Θανάση Γιάνη 1818

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΑΝ

Σχόλια

Η ύπαρξή του Σουφλίου (Χάρτης 2) μαρτυρείται ήδη από τον 16ο αιώνα ως Sufili και Sufulu[104]. Για την καταγωγή των κατοίκων έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς διάφορες απόψεις[105]. «*Σοφουλού*» αποκαλείται και στο οδοιπορικό του Τούρκου περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή (1667), με την πληροφορία ότι κατοικείται από «*μωαμεθανούς και χριστιανούς ελεύθερους φόρου*»[106]. Η ονομασία της πόλης προέρχεται μάλλον από την τουρκική λέξη *sofu* («λόγιος, ιερωμένος») και πιθανότατα συνδέεται με την ύπαρξη τεκέδων και τη δράση δερβίσηδων της αίρεσης των κιζιλμπασήδων-μπεκτασήδων στην

[104] ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Οθωμανοκρατία* 130.

[105] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Καταγωγή Σουφλιωτών 221-224· ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Το Σουφλί 191-291· ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Νεώτατη εκδοχή περί της ονομασίας του Σουφλίου 150.

[106] ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Εβλιγιά Τσελεπή 124· ΕΒΛΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, *Ταξίδι στην Ελλάδα* 32.

περιοχή[107]. Η μεγάλη οικονομική και πνευματική ακμή της πόλης πρέπει να τοποθετηθεί στον 19ο αιώνα και οφείλεται αναμφίβολα στις ευνοϊκές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, τη σταδιακή ανάδειξή της σε μεγάλο μεταξοπαραγωγικό κέντρο και την κατασκευή του σιδηροδρόμου (1872) που διευκόλυνε τις μετακινήσεις ανθρώπων, προϊόντων και ιδεών. Η οικονομική ευρωστία του Σουφλίου αντικατοπτρίζεται στις δύο μεγάλες μεταβυζαντινές εκκλησίες που το κοσμούν[108], τα «κουκουλόσπιτα»[109], η ιστορία των οποίων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την καλλιέργεια της σηροτροφίας, και μερικά νεοκλασικά κτίρια. Τον 19ο αιώνα ήταν έδρα καζά και εκκλησιαστικά υπαγόταν στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[110]. Ήταν μια από τις έξι κωμοπόλεις του καζά[111]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Σουφλί είναι ένα από τα έντεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή πιθανώς από την Ήπειρο[112].

στ. 1. *Θανάση Γιάνη 1818*: Το τμήμα αυτό της εγχάρακτης ενεπίγραφης πλάκα ήταν μέχρι το 2004 το πρόσωπο της μαρμάρινης βάσης της Προθέσεως του ναού του Αγίου Γεωργίου. Δυστυχώς, το λιτό περιεχόμενο της επιγραφής επιτρέπει μόνον υποθέσεις. Πιθανότατα το 1818 ήταν το έτος ανοικοδόμησης του προϋπάρχοντος ναού (Άγιος Γεώργιος ή Άγιος Χριστόφορος;), στον οποίο εργάστηκαν ως οικοδόμοι ή στήριξαν οικονομικά την ανέγερσή του ο Θανάσης και ο Γιάννης. Δεν αποκλείεται βέβαια το έτος αυτό έγινε είτε κάποια εκτεταμένη επισκευή του ναού, είτε τα εγκαίνια του. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η μαρμάρινη πλάκα της Προθέσεως ήταν ενδεχομένως η καλυπτήρια πλάκα της αγίας τράπεζας του παλαιοτέρου ναού και κατά την ανέγερση του Αγίου Γεωργίου το 1854 τοποθετήθηκε επάνω στην Πρόθεση του νέου ναού. Επιπλέον, είναι πιθανό ότι στην επιγραφή αναφέρεται μόνο ένα πρόσωπο (*Θανάσης*), ο οποίος ήταν γιος του *Γιάννη.* Η ενεπίγραφη πλάκα αποκόπηκε κατά την ανακαίνιση του ναού το 2004 και βρίσκεται σήμερα θραυσμένη σε τέσσερα τμήματα στο προαύλιό του. Σημειώνεται ότι στο τέμπλο του νότιου παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου διασώζονται εικόνες με χρονολογία 1818, οι οποίες προέρχονται κατά πάσα πιθανότητα από το τέμπλο της παλαιότερης εκκλησίας.

---

[107] ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, Σουφλί 121-132.

[108] Για τις μεταβυζαντινές εκκλησίες του Σουφλίου βλ. ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 117-173· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 34-35.

[109] ΚΙΖΗΣ, *Θράκη* 71, 73-75· ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ – ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, *Θράκη* 68-69.

[110] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 120, 122, 124, 185, 194, 356· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 7, 10, 12, 18, 23, 27, 41· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 237.

[111] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 177: *Σουφλί, Ορτάκιοϊ, Μανδρίτσα, Κορνοφωλιά, Σαλτίκι, Μέγα Δερβέντι.*

[112] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

Α11. Θυρέα, Προφήτης Ηλίας (1831 ή 1834)

Θέση: υπόγειο ναού.

Υλικό: μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: πολύ καλή. Ελάχιστα θραυσμένη στην κάτω δεξιά γωνία.

Διαστάσεις: 46,7x63,8 εκ.

Χρονολόγηση: 1831 ή 1834.

Περιγραφή: Η κτητορική επιγραφή φυλάσσεται σήμερα στο υπόγειο της εκκλησίας, ενώ άλλοτε βρισκόταν επάνω από τη δυτική είσοδο του ναού (Εικ. 22-23). Πρόκειται για ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα με επιπεδόγλυφη επιγραφή, η οποία καλύπτει επιγραφικό πεδίο 41,5x62,5 εκ. και πλαίσιο 3,8 εκ.(;). Η μεγαλογράμματη επιγραφή διατηρείται σε άριστη κατάσταση. Διατάσσεται σε εννέα στίχους. Τα γράμματα έχουν τονιστεί με χρυσό χρώμα. Το ύψ. των γραμμάτων 3,8 εκ. και τα διάστιχα 0,7-0,8 εκ.

Βιβλιογραφία: ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 58-59.

Οὗτος ὁ πάνσεπτος καὶ θῆος ναὸς τοῦ ἐν ἁγήης
πατρὸς ἡμῶν Προφήτου Ἠληοῦ τοῦ θεσβήτου τῆς χό
ρας Καπουτζῆ ἀνηγέρθη ἑκ βάθρων δηὰ προ
τροπῆς μὲ<ν>[113] *τοῦ πανιερωτάτου ἀγήου Διδυ*
5 *μοτήχο<υ> κυρίου Καλλινίκου τοῦ Κρητός συνδ*
ρομῆς δὲ κὲ δαπάνης τῶνδε[114] *τζορπατζή*
δων καὶ ληπῶν χριστιανῶν κατήκον τῆς αὐ
τῆς χώρας ὑς μνημόσηνον αὐτῶν ἐν ἔτη:
Γηάνης κά<λ>φας ἡ δὲ χὴρ Χρηστοφόρου 1851 (sic).

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΤΟ, ΠΑΝ, ΤΟΥ, ΓΙ, ΤΡ, ΗΜ, ΠΡ, ΛΗ, ΗΤ, ΤΗ, ΑΠ, ΤΖ, ΑΝΗΓ, ΩΝ, ΔΗ, ΠΗ, ΑΝ, ΑΓΗ, ΥΡ, ΚΡ, ΥΝ, ΜΗ, ΑΝΗ, ΛΗΠ, ΑΝΩΝ, ΣΤ, ΑΥ, ΩΡ, ΜΝΗΜ, ΗΝ, ΓΗ, ΑΝΗ, ΗΡ, ΡΗ.

Σχόλια

στ. 1. *ναὸς*: Ο ναός του Προφήτη Ηλία είναι σύγχρονο κτίσμα, χτισμένο στη θέση του παλαιότερου ομώνυμου ναού. Η κτητορική πλάκα, η οποία φυλάσσεται σήμερα στο υπόγειο της εκκλησίας, άλλοτε βρισκόταν επάνω από τη δυτική είσοδο του ναού και προέρχεται από την κατεδαφισμένη ομώνυμη εκκλησία της δεκαετίας του 1830.

[113] μὲ<ν>: μάλλον πρόκειται για παρανόηση του ακριβούς περιεχομένου της επιγραφής του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου, οπότε το *μεν* μετατράπηκε σε *με*, όπως ακριβώς και στην επιγραφή του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων. Εξάλλου, ο μαρμαροτεχνίτης είναι ο ίδιος.

[114] Αντί *τῶν ὧδε*, σύμφωνα με το περιεχόμενο του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου.

στ. 3. *Καπουτζῆ*: Η Θυρέα (Χάρτης 2), άλλοτε Καπουτζή ή Καπουτζήκιοϊ (το χωριό του θυρωρού)[115], ήταν κατά τον 17ο αιώνα πλούσιο κεφαλοχώρι με αμιγώς χριστιανικό πληθυσμό[116]. Κατά την προφορική παράδοση, το όνομά του προέρχεται από κάποια γέφυρα που υπήρχε δυτική είσοδό του οικισμού, η οποία έκλεινε με το κατέβασμα μίας μεγάλης πύλης[117]. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα η Θυρέα υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[118]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Καπουτζή είναι ένα από τα έντεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Ήπειρο[119].

στ. 6-7. *τζορπατζήδων*: Είναι οι προύχοντες, «οι τα πρώτα φέροντες», οι ευκατάστατοι, οι κεφαλές του χωριού. Έτσι αναφέρονται και στις κτητορικές επιγραφές του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834) και των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Δόξας (1871).

Α12. Μαράσια, Άγιος Γεώργιος (1832)

Θέση: δυτικός τοίχος ναού.

Υλικό: μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 54,4x46 εκ.

Χρονολόγηση: 28 Οκτωβρίου 1832.

Περιγραφή: Η κτητορική επιγραφή προέρχεται από την παλαιότερη εκκλησία του χωριού, η οποία ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο. Πρόκειται για ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα με εγχάρακτη επιγραφή, που καλύπτει όλη σχεδόν την επιφάνεια της. Είναι μεγαλογράμματη και έχει τονιστεί σε σύγχρονη συντήρηση με μαύρο χρώμα. Διατηρείται σε άριστη κατάσταση. Διατάσσεται σε δεκαπέντε στίχους. Οι στίχοι 12-15 με γράμματα μικρότερου μεγέθους. Το ύψ. των γραμμάτων κυμαίνεται από 1-3 εκ., τα διάστιχα 0,3-0,5 εκ. Μοναδικό διακοσμητικό στοιχείο ένας μικρός ισοσκελής σταυρός με πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών του (Εικ. 24-25).

Βιβλιογραφία: ΜΑΡΙΦΗΣ – ΜΑΡΙΦΗΣ, *Μαράσια Έβρου*, χ.σ.

Ἔτος 1832 † Ὀκτ(ω)βρ(ίου) 28
ἀνεκαινήσθη ὁ θεῖος οὗτος [ναὸς]
τοῦ Ἁγίου Γεοργίου διὰ συνδρο-
μῆς καὶ ἐξόδου πάντων τῶν
φιλοχρίστων εὐσεβῶν ἐπι-

[115] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.
[116] ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Εβλιγιά Τζελεπή 116· ΕΒΛΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, *Ταξίδι στην Ελλάδα* 25.
[117] ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, *Οικωνύμια* 64
[118] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 123, 326· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 17, 27, 38, 50.
[119] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

στασίᾳ δὲ τοῦ παπᾶ Γιά-
νι καὶ τοῦ Χατζῖ Δημή-
τρη καὶ τοῦ Χατζῆ Γιόργη
καὶ Ἀθανάση καὶ παποῦ Γι-
όργου καὶ Γιοργάκη κ(αὶ)
Βασίλη κάλφα δὲ Κουστα-
ντῆ καὶ Δήμου τὰ ἀναγραφόμενα ἐν
τῇ πλακὶ ταύτῃ εἰσίν
ἐκ τῆς ἀνακαινήσεως τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ὅστις ἀνηγέρθη
ἐν ἔτει 1723

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΝΕ, ΝΗ, ΟΥ, ΔΡ, ΜΗ, ΧΡ, ΗΜΗ, ΗΜ.

Συντομογραφίες: Κ.

Σχόλια

Κατά τον 19ο αιώνα τα Μαράσια (άλλοτε Μαράς [= Λόγγος])[120] (Χάρτης 2) είχαν ελληνόφωνο και βουλγαρόφωνο πληθυσμό. Ανήκαν πολιτικά στον καζά Αδριανουπόλεως και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως[121].

στ. 1. *1832*: Η κτητορική επιγραφή αναφέρει ότι ο ναός ανακαινίστηκε στις 28 Οκτωβρίου 1832. Ωστόσο, στο περιεχόμενο της διασώζεται η πληροφορία ότι ο παλαιότερος ναός ανοικοδομήθηκε κατά το 1723.

στ. 5-12. *ἐπιστασίᾳ … κάλφα δὲ Κουσταντῆ καὶ Δήμου*: στην κτητορική αναγράφησαν τα ονόματα των συντελεστών της ανακαινίσεως του παλαιότερου ναού κατά το 1832: ο ιερέας Γιάννης, οι προύχοντες (τζορμπατζήδες) του χωριού Χατζή-Δημήτρης, Χατζή-Γιώργης, Αθανάσης, παππούς Γιώργος, Γιωργάκης, πιθανώς εγγονός του τελευταίου, Βασίλης, καθώς και οι αρχιμάστορες (καλφάδες) Κωνσταντής και Δήμος.

στ. 2. *[ναὸς]*: Ο σύγχρονος ναός είναι αφιερωμένος στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος και ανοικοδομήθηκε στη θέση του παλαιότερου ναού του Αγίου Γεωργίου κατά το 1961 από τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Κωνσταντίνο Πούλο (1957-1974)[122]. Οι εργασίες καταγράφηκαν σε μαρμάρινη πλάκα, διαστάσεων 55,5x74 εκ., η οποία τοποθετήθηκε στη δυτική πλευρά της εκκλησίας (Εικ. 26):

ΙЄΡΟC ΝΑ0C

[120] *Μετονομασίες συνοικισμών* 1.

[121] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 102, 318· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 35, 51.

[122] Ο Κωνσταντίνος Πούλος από αρχιμανδρίτης εκλέχθηκε Μητροπολίτης Διδυμοτείχου, μετά την οικειοθελή παραίτηση του προκατόχου του Ιωακείμ Σιγάλα το 1957. Ποίμανε τη Μητρόπολη Διδυμοτείχου μέχρι την κήρυξή του ως εκπτώτου το 1974. Απεβίωσε στην Αθήνα το 1994. Το υπόμνημα εκλογής του ως Διδυμοτείχου βλ. στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 182-185, 197).

ΜΕΤΑΜΟΡΦωΣΕωΣ ΣωΤΗΡΟΣ
ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΝ ΕΤΕΙ 1961
ΕΠΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚωΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΦΙΛΟΤΙΜω ΠΑΝΤωΝ ΤωΝ
ΟΡΘΟΔΟΞωΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝωΝ ΜΑΡΑΣΙωΝ
ΤΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΦΗΜΕΡ(ΙΟΥ) ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ
ΓΕωΡΓΙΟΥ ΜΠΑΞΕΒΑΝΗ

Δεν είναι γνωστό για ποιον λόγο ο Μητροπολίτης Κωνσταντίνος άλλαξε την ονομασία του παλαιότερου ναού του Αγίου Γεώργιου (1723) και τον αφιέρωσε στη Μεταμόρφωση κατά τη σύγχρονη ανοικοδόμηση του 1961. Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η νέα αφιέρωση επιλέχθηκε είτε για να μη συμπίπτει με την πανήγυρη του Αγίου Γεωργίου των γειτονικών Καστανέων, είτε ως μία πιο «καλοκαιρινή εορτή», αφού ως γνωστόν η Αγία Μεταμόρφωση τιμάται από την ορθόδοξη εκκλησία στις 6 Αυγούστου.

Α13. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος (1834)

Θέση: εξωτερικός δυτικός τοίχος του μεταγενέστερου νάρθηκα της εκκλησίας, επάνω από την είσοδο και μέσα σε ορθογώνιο πλίνθινο πλαίσιο με αετωματική επίστεψη.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: αδύνατο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 2 Μαΐου 1834.

Περιγραφή: Πρόκειται για ωοειδή μαρμάρινη πλάκα, η οποία περιγράφεται από πλίνθινο ωοειδές επίσης πλαίσιο. Κεντρικά παριστάνεται επιπεδόγλυφος δικέφαλος αετός με ένσταυρη κορώνα, ο οποίος πλαισιώνεται από ταινία. Η επιπεδόγλυφη μεγαλογράμματη επιγραφή διατάσσεται σε ένα στίχο, ο οποίος παρακολουθεί το ωοειδές περίγραμμα τής πλάκας (Εικ. 27-28).

Βιβλιογραφία: ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 3, αρ. 337· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 234· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 21· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 60. Ο ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 152 και *Θρησκευτικά μνημεία* 55 κ.ε. παραθέτει τις πληροφορίες που περιέχει η επιγραφή, χωρίς όμως να τη μεταγράφει.

1834 Μαήου 2 ἀρχὴ τῆ<ς> ἑκ(κ)λησ(ίας) Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ κάλφα Μιχάλι προσκυνητοῦ[123].

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΣΤ, ΑΡ, ΤΗ, ΛΗ.

[123] 1834 Μαΐου 2 Ἀρχὴ τῇ Ἐκκλησ. / Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ Κάλφα Μιχαὴλ προσκυνητοῦ (ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 3)· ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΑ ΚΑΛΦΑ ΜΙΧΑΛΙ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΥ 1834 ΜΑΙΟΥ 2 (ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 21).

Συντομογραφίες: ΕΚΛΗΣ.

Σχόλια

έκ(κ)λησ(ίας): Ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται στον Καλέ του Διδυμοτείχου (Χάρτης 2) και χτίστηκε στη θέση παλαιότερου ναού[124]. Ανοικοδομήθηκε επάνω στα ερείπια κτίσματος του α΄ μισού (1320-30) του 14ου αιώνα, από το οποίο σώζονται σήμερα τα ερείπια παρεκκλησίου σε επαφή με τον βόρειο τοίχο του κτίσματος του 1834. Πρόκειται για τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, έργο του *κάλφα Μιχάλι προσκυνητοῦ*. Χτίστηκε με αργολιθοδομή από ακανόνιστους λίθους και παχύ ασβεστοκονίαμα. Στις ανατολικές γωνίες φέρει επιμελημένους γωνιόλιθους[125]. Η ανέγερσή του άρχισε στις 2 Μαΐου 1834, ημέρα μνήμης της Ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου Αθανασίου[126]. Σύμφωνα με τις δύο σωζόμενες κτητορικές επιγραφές του ανοικοδομήθηκε το 1834. Επιπλέον, άλλες τρεις πλάκες με τις χρονολογίες 1834 και 1837 εντοιχίστηκαν στην ανατολική πλευρά του ναού[127]. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο (1835) είναι έργο του Σταμάτη και του Νικολάου από τη Μάδυτο[128]. Πλήθος ονομάτων είναι χαραγμένα στην πλάκα της αγίας τράπεζας[129] του ναού, έργο πιθανώς του μαρμαροτεχνίτη Χριστόφορου, ο οποίος κατασκεύασε και την ωοειδή κτητορική πλάκα. Κατά τον Βαφείδη, η ωοειδής πλάκα βρισκόταν στην ίδια θέση και στον παλαιότερο νάρθηκα[130].

Ἀρχὴ τῆς ἐκκλησίας: η έκφραση επαναλαμβάνεται στην επιγραφή της πλάκας της αγίας τράπεζας στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων: *ἔτος 1834 Σεπτεμβρήου 24, ἀρχὴ τῆς ἐκκλησήας*[131]. Εξάλλου, ο μαρμαροτεχνίτης είναι ο ίδιος.

κάλφας: εδώ ο αρχιτέκτων. Ο όρος αναφέρεται επίσης στις κτητορικές επιγραφές του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) και του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων.

προσκυνητοῦ: Πολλοί πιστοί ήδη από τη μεσαιωνική εποχή πραγματοποιούσαν προσκυνηματικά ταξίδια στους Αγίους Τόπους, με σκοπό την τόνωση της πίστης τους και την ενδυνάμωση του αγώνα τους για την ψυχική τους σωτηρία. Πρότυπο αυτών

---

[124] ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 3, αρ. 336 και 337· ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν 87· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 228-241· ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ – ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, *Θράκη* 86· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 19-51· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 152-154· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 55-60· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 205-207.

[125] ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 24

[126] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 233.

[127] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 152.

[128] ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 30· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 153.

[129] Αδημοσίευτη.

[130] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 234.

[131] ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες τράπεζες 258, σχέδ. 1·ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 60.

των ταξιδίων αποτέλεσαν οι ιερές αποδημίες των Ιουδαίων[132]. Μετά την έλευσή τους από τους Αγίους Τόπους αποκαλούνταν με το προσωνύμιο «προσκυνητής», χωρίς μάλιστα πολλές φορές να γίνεται διαχωρισμός ανάμεσα σε αρσενικό και θηλυκό γένος, ή με τον τίτλο «χατζής», από τον οποίο προέκυψαν πλείστα οικογενειακά επώνυμα με πρώτο συνθετικό την εν λόγω λέξη. Προσκυνητές στον Ν. Έβρου καταγράφηκαν σε κτητορικές επιγραφές[133], τοιχογραφίες[134], μονόφυλλα προσκυνητάρια[135], φορητές εικόνες[136], αλλά και σε επιτύμβιες στήλες[137].

Α14. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος (1834)

Θέση: επάνω από την κεντρική είσοδο του κυρίως ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 111x32 εκ.

Χρονολόγηση: 2 Μαΐου 1834.

Περιγραφή: Ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα φέρει επιπεδόγλυφη επιγραφή σε άριστη κατάσταση. Διάταξη σε έξι στίχους. Γράμματα χρυσά σε βάθος λαδοπράσινο. Πλαίσια στίχων και πλαίσιο επιγραφής χρυσό. Τα γράμματα έχουν ύψος 4 εκ. Πλαίσια στίχων 1,5 εκ. και τα διάστιχα 1,3 εκ.

Διακοσμητικά στοιχεία: τρίγωνο, τελεία (στιγμή) και απόστροφος στον 3ο και 4ο στίχο, στην αρχή του 6ου στίχου πλοχμός. Δύο τελείες στη αρχή και το τέλος του 6ου στίχου και ανάμεσα στα στοιχεία της χρονολογίας (Εικ. 29).

Βιβλιογραφία: ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 3, αρ. 336· ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν – Διδυμότειχον, σ. 87· Ο ΙΔΙΟΣ, Οδοιπορικόν – Αίνος, σ. 83. Ο ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 234 μεταγράφει την επιγραφή σωστά, αλλά με διαφορετικό χωρισμό των στίχων (παραδίδει 8 στίχους). · Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, *ΑΔ* 27 (1972), Β2, σ. 578· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 20· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 61, σημ. 14. Ο ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 152 και *Θρησκευτικά μνημεία* 55 κ.ε. παραθέτει τις πληροφορίες που περιέχει η επιγραφή, αλλά δεν τη μεταγράφει.

---

[132] Για το θέμα αυτό και σχετική βιβλιογραφία βλ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Ιερά Αποδημία 99-110· ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, Προσκυνηματικές εκδρομές και ιερές αποδημίες 191-211· ΤΣΙΓΑΡΑΣ, Μονόφυλλα προσκυνητάρια Αγίων Τόπων 447, σημ. 1.

[133] Άγιος Αθανάσιος Διδυμοτείχου (1834).

[134] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 220.

[135] Ενδεικτικά αναφέρονται τα αδημοσίευτα μονόφυλλα προσκυνητάρια στον νάρθηκα του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου και του Μητροπολιτικού Μεγάρου της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου.

[136] ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις Α 10 [αρ. 228] και 11 [230]. Οι εικόνες βρίσκονται σήμερα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρουπόλεως, όπως και η εικόνα της Παραμυθίας, αφιέρωμα του Κωνσταντίνου προσκυνητού από την Αίνο, βλ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Φορητή εικόνα της Παναγίας της Παραμυθίας 35-47. Σημειώνεται ότι ο ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις Α 26 [αρ. 297, 299], αναφέρει άλλους δύο αφιερωτές προσκυνητές.

[137] Βλ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα 385, αρ. 2, εικ. 23· Ε. PAPATHANASIOU, *Mezar* 101. Επιπλέον, στο Δημοτικό Κοιμητήριο Σουφλίου έχει καταγραφεί η επιτύμβια στήλη της *Δημήτρους προσκυνητής* (αδημοσίευτη). Προσκυνητές σε επιτύμβιες στήλες δημοσίευσαν ο ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Οι τάφοι λαλούσιν 42 και ο ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, Η Αίνος και αι εκκλησίαι της 15.

Ὁ τῆς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου πάνσεπτος οὗτος κ(αὶ) θεῖος ναὸς τοῦ ἐν Ἁγίοις
Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου ἀνεκαινίσθη ἐπιστασίᾳ μὲν τοῦ ᾧδε ἀρχιερατεύοντος
πανιερωτάτου κυρίου Καλλινίκου τοῦ Κρητὸς συνδρομῇ δὲ καὶ δαπάνῃ τῶν ἐν τῇ πόλει
ταύτῃ οἰκούντων χριστιανῶν· ὃν σὺ Κύριε στερέωσον τὰ δὲ
συνδρομητῶν ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς κατάγραψον.
Ἐν ἔτει σωτηρίῳ: ,ΑΩΛΔ' : 1834 : Μαΐου Β΄ : 2.

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΤΗ, ΜΗ, ΛΕ, ΟΥ, ΑΝ, ΑΝΕ, ΕΠΙ, ΣΤ, ΔΕ, ΡΗ, ΔΡ, ΑΠΑΝΗ, ΜΗ.

Συντομογραφίες: Κ΄.

Σχόλια

Το κείμενο έχει αποδοθεί χωρίς κανένα ορθογραφικό λάθος. Η σύνταξή του είναι απροσδόκητα καλή, αν εξαιρεθεί η λανθασμένη τοποθέτηση της αναφορικής αντωνυμίας *ὃν* (στίχος 4), που αναφέρεται στο ναό, σε θέση που δίδει την εντύπωση ότι το *στερέωσον* αφορά στον Μητροπολίτη Καλλίνικο.

στ. 1-2. *τοῦ ἐν Ἁγίοις Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου*: ο γνωστός από την εκκλησιαστική γλώσσα τύπος *τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου*, που προσδιορίζει τους Ιεράρχες, αποδίδεται ως *τοῦ ἐν Ἁγίοις Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου*.

στ. 2. *ἀνεκαινίσθη*: η εκκλησία κτίσθηκε επάνω στα ερείπια κτίσματος του πρώτου μισού (1320-1330) του 14ου αιώνα, από το οποίο σώζονται τα ερείπια του παρεκκλησίου σε επαφή με τον βόρειο τοίχο του κτίσματος του 1834.

στ. 2. *Καλλινίκου τοῦ Κρητὸς*: Μητροπολίτης Διδυμοτείχου από τον Μάρτιο του 1821 έως τον Σεπτέμβριο του 1835[138]. Επί της αρχιερατείας του ανοικοδομήθηκαν, εκτός του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), ο Άγιος Αθανάσιος Λαβάρων (1834) και ο Προφήτης Ηλίας Θυρέας (1831 ή 1834). Η οικοδόμηση τριών ναών στην προ της περιόδου των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων των Τανζιμάτ (1839 και 1856) πρέπει να θεωρηθεί μείζονος σημασίας οφειλόμενη όχι μόνο στις ορθόδοξες κοινότητες της περιοχής, αλλά και στην προσωπικότητα του Μητροπολίτη. Μία ανάλογη περίπτωση είναι αυτή του Μητροπολίτη Μαρωνείας Νεοφύτου (1789-1810), μετέπειτα Πατριάρχη Νεοφύτου Ζ΄ (1789-1794, 1798-1801), *ἐπιστασίᾳ* του οποίου τὸ 1800 *ἀνηγέρθη ἐκ*

[138] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 72· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 109· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 193-212· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 131 και ιδιαίτερα 380-382. Αναλυτικά για τον Μητροπολίτη Καλλίνικο τον Κρήτα βλ. σ. 000)

βάθρων η Κοίμηση της Θεοτόκου Κομοτηνής[139] και *δηὰ δαπάνης καὶ συνδρομῖς* το ίδιο έτος (1800) η Αγία Αναστασία Μάκρης[140].

στ. 5. *ἐν βίβλῳ ζωῆς κατάγραψον*: Τυποποιημένη φράση.

στ. 5. *Μαΐου Β΄ : 2*: Η εκκλησία καθιερώθηκε τη 2α Μαΐου, ημέρα κατά την οποία η Εκκλησία τιμά τη μνήμη της Ανακομιδής των λειψάνων του Μ. Αθανασίου. Παρά το γεγονός ότι στις δύο κτητορικές επιγραφές της εκκλησίας (οβάλ και κυρίως ναού) αναφέρεται η 2α Μαΐου 1834 ως ημέρα εγκαινίων, ο Βαφείδης[141], βασιζόμενος στους κώδικες Β΄ και Θ΄ της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, επισημαίνει ότι τα εγκαίνια έγιναν την 23η Σεπτεμβρίου 1834. Αν αυτό αληθεύει, τότε την επόμενη ημέρα ο Μητροπολίτης Καλλίνικος εγκαινίασε τον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο άγιος Αθανάσιος είναι αρκετά δημοφιλής στην περιοχή του Ν. Έβρου. Συνολικά 18 ενοριακοί ναοί είναι αφιερωμένοι στο όνομά του, χωρίς να υπολογιστούν τα κατά τόπους παρεκκλήσια, αλλά και πλήθος μεγάλων και μικρών φορητών εικόνων του κοσμούν όλους τους ναούς της περιοχής[142]. Η κτητορική επιγραφή αποδίδει συνοπτικά το «χρονικό» της ανεγέρσεως της εκκλησίας, το οποίο έχει καταχωρηθεί στους κώδικες της Μητροπόλεως[143].

Α15. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος (1834)

Θέση: ανατολική εξωτερική πλευρά.

Υλικό: λίθινοι δόμοι.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 15x25 εκ.

Χρονολόγηση: 1834.

Περιγραφή: Πρόκειται για δύο λίθινους δόμους, εντοιχισμένους στην ανατολική πλευρά του ναού, με επιπεδόγλυφη επιγραφή ίδιου περιεχομένου[144] (Εικ. 30).

Βιβλιογραφία: ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 152· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 55-60· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 205.

Α. Η άνω επιπεδόγλυφη επιγραφή πληροφορεί:

1834

Μαΐου 2

Β. Από κάτω επιπεδόγλυφος σταυρός και η επιγραφή:

---

[139] ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗΣ, Μελέτη-πρόταση αναστήλωσης μητροπολιτικού ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου Κομοτηνής 426.

[140] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 30-35. Βλ. την κτητορική της Αγίας Αναστασίας Μάκρης και σχόλια στις σ. 000.

[141] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 234.

[142] Αναλυτικά για τον άγιο Αθανάσιο βλ. το κεφάλαιο 7.1. Η τιμή των αγίων, σ. 000.

[143] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 233.

[144] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 152.

† *1834*

Μαΐου 2

Σχόλια

Οι δόμοι βρίσκονται στη θέση τους. Στο πρόσωπό τους χαράχθηκε το έτος η ημεροχρονολογία και το έτος εγκαινιασμού της εκκλησίας, αντίστοιχα. Στον κάτω δόμο ο Γουρίδης[145] διαβάζει 1837.

Α16. Λάβαρα, Άγιος Αθανάσιος (1834)

Θέση: εντοιχισμένη πάνω από τη δυτική είσοδο της εκκλησίας.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 42x57 εκ.

Χρονολόγηση: 24 Σεπτεμβρίου 1834.

Περιγραφή: Ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα. Το επιγραφικό πεδίο καταλαμβάνει όλη την επιφάνεια της πλάκας. Επιπεδόγλυφη επιγραφή σε άριστη κατάσταση. Διατάσσεται σε εννέα στίχους. Οι ταινίες έχουν ύψ. 4 εκ. και πλ. 57 εκ. Τα γράμματα έχουν ύψ. 3,7 εκ., τα διάστιχα 0,4-0,8 εκ. (Εικ. 31-32).

Η εργασία στην κτητορική επιγραφή είναι επιμελημένη. Ωστόσο, το κείμενο έχει αρκετά λάθη ορθογραφίας και συντάξεως. Τα τελευταία προέκυψαν από παρανοήσεις της κτητορικής επιγραφής του Αγίου Αθανασίου (επίσης 1834) Διδυμοτείχου, την οποία αντιγράφει η επιγραφή των Λαβάρων. Είναι έργο του μαρμαροτεχνίτη Χριστόφορου, ο οποίος άφησε την υπογραφή του στην μαρμάρινη πλάκα της αγίας τράπεζας του ναού: *Η ΔΕ ΧΗΡ* (sic) *ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΥ*[146].

Βιβλιογραφία: ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα, αρ. 594· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57.

Οὗτος κὲ θεῖος ναὸς τοῦ ἐν ἁγήης πα-
τρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου
τῆς χώρας Σαλτῆκι ἀνηγέρθη ἑκ βάθρ-
ων μὲ<ν> τοῦ πανηερωτάτου ἁγήου Διδυμο-
τήχου Καλληνήκου σηνδρομῆς δὲ καὶ δα-
πάνης τῶν τε τζορπατζήδων καὶ ληπ-
ῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς αὐτῆς χόρας
ής μνημόσυνον αὐτῶν ἐν ἔτη 1834 Σε-
πτεμβρήου 24 Πασκάλης κάλφας τῆς ἐκ(κ)λ(η)σή(ας).

[145] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 152· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 55-60· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 205.

[146] Βλ. σχετικά ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57-62.

Συντομογραφίες: ΕΚΛΣΗ.

Σχόλια

στ. 1. *ναὸς*: Η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται στην άκρη του χωριού[147]. Είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με νάρθηκα στη δυτική πλευρά και ημικυκλική αψίδα στην ανατολική. Κτίστηκε το 1834, όπως πληροφορεί η μαρμάρινη επιγραφή επάνω από τη δυτική είσοδό της. Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της εκκλησίας είναι η πλάκα της αγίας τράπεζας, η επιπεδόγλυφη επιγραφή της οποίας αναγράφει «*εις μνημόσυνον αιώνιον*» πλήθος ονομάτων πιστών και αφιερωτών, οι οποίοι συνέδραμαν ποικιλοτρόπως στην ανοικόδομηση και διακόσμηση του ναού[148]. Η συνήθεια αυτή απαντάται και σε άλλες εκκλησίες του 19ου αιώνα στον Ν. Έβρο και πιθανά πρότυπά της εντοπίζονται στην Κωνσταντινούπολη και την άμεση περιοχή της[149].

στ. 1-2. *τοῦ ἐν ἁγήης πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου*: Γνωστός από την εκκλησιαστική γλώσσα τύπος με τον οποίο μνημονεύονται οι ιεράρχες.

στ. 3. *Σαλτῆκι*: Τα Λάβαρα (τ. Σαλτήκ ή Σαλτήκιοϊ)[150] (Χάρτης 2), κεφαλοχώρι ανάμεσα στο Σουφλί και το Διδυμότειχο, απαντάται ήδη από το β΄ μισό του 15ου αιώνα ως ένα από τα χωριά της περιφέρειας Διδυμοτείχου. Εκ παρανοήσεως όμως έχει ταυτιστεί από τους σύγχρονους ερευνητές με το χωριό Saltiklu [Βάλτος][151]. Saltık ήταν η παλαιότερη ονομασία του χωριού Λάβαρα. Με αυτό το όνομα αναφέρεται αμέσως μετά τα χωριά Kara Beyli [Αμόριο] και Hisarcık [Κισσάριο] και πριν τη Mandıra [Μάνδρα], στο οδοιπορικό του Τούρκου περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή (17ος αιώνας) κατά την ακριβή κάθοδό του από το Διδυμότειχο ως τις Φέρες[152]. Η ονομασία του προέρχεται από το συνηθισμένο τουρκικό όνομα Saltık και πιθανότατα οφείλεται στον Μπεκτασή άγιο Σαρή Σαλτίκ, ο οποίος έδρασε στη Β. Θράκη και είχε ιδιαίτερες σχέσεις με τον χριστιανισμό[153]. Το Σαλτήκι υπαγόταν διοικητικά στον καζά Διδυμοτείχου (σαντζάκι Αδριανουπόλεως) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[154]. Ήταν μια από τις έξι κωμοπόλεις του καζά[155]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Σαλτίκι είναι ένα από τα έντεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή πιθανώς από την Ήπειρο[156].

---

147 ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 44-45.
148 ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 257-259, σχέδ. 1, πίν. 75.
149 ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 264 κ.ε.
150 *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.
151 KREISER, *Westthrakiens* 10· ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Οθωμανοκρατία* 340, 343 (σημ. 110).
152 ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Εβλιγιά Τζελεμπή 124· ΕΒΛΙΓΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, *Ταξίδι στην Ελλάδα* 25.
153 ΖΕΓΚΙΝΗΣ, *Μπεκτασισμός* 82-85· ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, *Οικωνύμια* 129.
154 ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 123, 192, 324· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί επαρχίαι 12, 23, 27, 39, 51, 53.
155 ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 177: *Σουφλί, Ορτάκιοϊ, Μανδρίτσα, Κορνοφωλιά, Σαλτίκι, Μέγα Δερβέντι.*
156 ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

στ. 1. ΟΥΤΟΣ ΚΕ ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ αντί του Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ. Στο σημείο αυτό ο μαρμαροτεχνίτης Χριστόφορος παρέλειψε το επίθετο *ὁ πάνσεπτος*, στην προσπάθειά του να συνδυάσει το περιεχόμενο των επιγραφών του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834) και του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834).

στ. 3-4. ΑΝΗΓΕΡΘΗ… ΜΕ ΤΟΥ ΠΑΝΗΕΡΩΤΑΤΟΥ αντί των ορθών τύπων ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΕΝ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ (Άγιος Αθανάσιος Διδυμοτείχου) ή ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΔΙΑ ΠΡΟΤΡΟΠΗΣ ΜΕΝ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ (Προφήτης Ηλίας Θυρέας). Η παρανόηση του ακριβούς περιεχομένου των επιγραφών του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου και του Προφήτη Ηλία Θυρέας οδήγησε τον μαρμαροτεχνίτη στη λάθος χάραξη του ΜΕ αντί του ορθού ΜΕΝ. Εξάλλου, ο τεχνίτης των κτητορικών των Λαβάρων και της Θυρέας είναι ο ίδιος.

στ. 5. Ο Μητροπολίτης Καλλίνικος αναφέρεται στις κτητορικές επιγραφές του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834) και του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834)[157].

στ. 6. *τζορπατζήδων*: Είναι οι προύχοντες, «οι τα πρώτα φέροντες», οι ευκατάστατοι, οι κεφαλές του χωριού. Έτσι αναφέρονται και στις κτητορικές επιγραφές του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) και των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Δόξας (1871).

στ. 3, 7. *τῆς χώρας Σαλτῆκι … χόρας*: Η λέξη χώρα σημαίνει και το μέρος, τον τόπο, την περιοχή, την ύπαιθρο, την πόλη.

στ. 9. *κάλφας*: εδώ ο αρχιτέκτονας, ο πρωτομάστορας. Εκτός από την κτητορική επιγραφή των Λαβάρων, ο τίτλος του κάλφα αναφέρεται στην οβάλ κτητορική του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834) και του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834).

Α17. Πετρωτά, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες (1834)

Θέση: εσωτερικός δυτικός τοίχος Ιερού Βήματος, επάνω από την κόγχη.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: αδύνατο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 1 Φεβρουαρίου 1834.

Περιγραφή: Πρόκειται για ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα, με ελαφρά καμπυλωμένη την άνω πλευρά, πακτωμένη στην εσωτερική όψη του δυτικού τοίχου του Ιερού Βήματος. Επάνω κεντρικά λατινικός σταυρός, από τη συμβολή των κεραιών του οποίου εκκινούν σχηματοποιημένες ακτίνες. Στα τέλη της οριζόντιας κεραίας από μία αγκύλη. Κάτω

[157] Για τον Μητροπολίτη Καλλίνικο βλ. στους ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 72· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 109· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 193-212· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 131και ιδιαίτερα 380-382. Αναλυτικά για τον Μητροπολίτη Καλλίνικο τον Κρήτα βλ. σ. 000.

βάση τεσσάρων βαθμίδων. Εκατέρωθεν του σταυρού και από κάτω αναπτύσσεται εγχάρακτη μεγαλογράμματη επιγραφή επτά στίχων (Εικ. 33-34).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Ἔτος † 1834
Φεβρουά-ρηος α.
Ἐν τεῖ ἡμέρᾳ τοῦ προεστοῦ
Κόστα· τοῦ ποτὲ Δίμου
ὁ δὲ κάλφας Δημιτράκης
Ἀποστόλης· Κεχατζιᾶ
Θανάσι ὁ παπᾶς Ἰ<η>άκοβος

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΡΗ, ΤΕ, ΜΕ, ΠΡ, ΣΤ, ΔΕ, ΗΜ, ΤΡ, ΗS, ΤΖ.

Λάθος χτύπημα: *Ι<Η>ΑΚΟΒΟΣ.*

Σχόλια

Κατά τον 19ο αιώνα τα Πετρωτά (άλλοτε Καρά Μπάγ ή Καραμπαγά) (Χάρτης 2) κατοικούνταν από 775 Έλληνες. Το χωριό ανήκε πολιτικά στον καζά Μουσταφά πασά και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως[158]. Κατά την τοπική παράδοση, οι κάτοικοι των Πετράδων κατάγονται από την Ήπειρο. Ήταν χτιστάδες και μετακινήθηκαν εκεί γύρω στα 1500, προκειμένου να κατασκευάσουν τη λιθόκτιστη γέφυρα του Μουσταφά πασά (σημ. Svilengrad).

στ. 1. *Ἔτος 1834*: Άγνωστος είναι ο τύπος και το μέγεθος του παλαιότερου ομώνυμου ναού των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ, ο οποίος σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή εγκαινιάσθηκε την 1η Φεβρουαρίου 1834. Το πιθανότερο είναι ότι ήταν τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, κατά το παράδειγμα των σωζόμενων εκκλησιών της εποχής στην περιοχή. Αν και αναφέρεται στην επιγραφή ο μητροπολίτης, ωστόσο, την περίοδο ανοικόδομησης του παλαιότερου ναού Μητροπολίτης Αδριανουπόλεως ήταν ο Γρηγόριος Β΄ (1830-1840)[159], ο οποίος δεν αποκλείεται ότι εγκαινίασε τον νεόδμητο ναό. Το 1926 πραγματοποιήθηκαν στην εκκλησία εκτεταμένες επεμβάσεις και ανακατασκευές, η ανάμνηση των οποίων διασώζεται σε μαρμάρινη πλάκα με

[158] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 99, 103, 320· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 35, 50, 53.

[159] Ο Γρηγόριος Β΄ ο Βυζάντιος από Στρωμνίτσης εξελέγη τον Μάιο του 1830 Μητροπολίτης Αδριανουπόλεως. Ποίμανε τη Μητρόπολη μέχρι την έκπτωσή του διά αυτοκρατορικού διατάγματος, με το οποίο εξαναγκάστηκε σε οικειοθελή παραίτηση. Στη συνέχεια μόνασε στο Άγιον Όρος (ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 44· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 75.

εγχάρακτη μεγαλογράμματη επιγραφή επτά στίχων, η οποία βρίσκεται εκτός θέσης στον δυτικό τοίχο του σύγχρονου ναού και πληροφορεί (Εικ. 35):

† † †
ΕΓΕΝΕΤΟ
ΤΗ ΔΑΠΑΝΗ
ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ
ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ
5 *ΠΕΤΡΩΤΩΝ*
ΤΗ 20 8/ΒΡΙΟΥ
ΕΤΟS 1926

Το 1974 ο ναός ανακατασκευάστηκε εκ βάθρων, διατηρώντας μόνο ελάχιστες φάσεις της αρχικής τοιχοποιίας, η οποία ελάχιστα μόνο στην ανατολική πλευρά, όπου σώζεται λιθανάγλυφος δικέφαλος επάνω από το παράθυρο της αψίδας του Ιερού Βήματος και τμήματα της αρχικής δόμησης (Εικ. 37). Στη μαρμάρινη πλάκα του 1974 χαράχθηκε λιτή επιγραφή, όπου συμπεριλήφθηκαν τα έτη της αρχικής κατασκευής και των τελευταίων επισκευών (Εικ. 36):

ΕΚΤΗΣΘΗΚΕ
1834
ΕΠΗΣΚΕΒΑΣΘΗ
1974

στ. 3. *προεστοῦ*: ο Κώστας, γιος του Δήμου, ήταν ο κοινοτικός άρχοντας του χωριού κατά το 1834.
στ. 5. *κάλφας*: ο αρχιτέκτονας, ο πρωτομάστορας του έργου. Από την επιγραφή και τον μεταγενέστερο τονισμό της μαύρο χρώμα δεν είναι ξεκάθαρο αν πρόκειται για δύο καλφάδες (ο Δημήτρης και ο Αποστόλης) ή έναν (ο Δημήτρης, γιος του Αποστόλη).
στ. 6. *Κεχατζιᾶ*: ο κεχαγιάς [<τουρκ. kehaya], δηλαδή ο επιβλέπων του έργου.
στ. 7. *ὁ παπᾶς Ἰ<η>άκοβος*: στην επιγραφή χαράχθηκε και το όνομα του εφημερίου του χωριού, του παπα-Ιάκωβου.

Α18. Σαμοθράκη, Καμαριώτισσα, Κοίμηση της Θεοτόκου (1836)

Θέση: αποθηκευτικός χώρος Μουσείου Σαμοθράκης στην Παλαιόπολη (Αρ. Κατ. Μουσείου: C80.68).
Υλικό: μάρμαρο.
Κατάσταση: καλή.
Διαστάσεις: 18x18 εκ.
Χρονολόγηση: 1836.

Περιγραφή: Στην ορατή όψη του δόμου χαράχθηκε το έτος 1836 (Εικ. 38-39).

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 73-74· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.

1836[160]

Σχόλια

Ο μαρμάρινος δόμος βρέθηκε την δεκαετία του 1960, κατά την διάρκεια των εκσκαφών για την ανέγερση του υφιστάμενου ναού. Το 1836 είναι πιθανότατα το έτος ανοικόδομησης της κατεστραμμένης κατά τον «Χαλασμό» του 1821 εκκλησίας της Καμαριώτισσας[161] (Χάρτης 2).

Α19. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος (1840)

Θέση: εξωτερική όψη της αψίδας του Ιερού Βήματος.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 50x20 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 1840.

Περιγραφή: Σε σύγχρονη ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα χαράχθηκε επιγραφή ενός στίχου. Η άνω πλευρά της πλάκας είναι τοξωτή. Επάνω από το έτος έχει προσαρμοστεί λατινικού τύπου μεταλλικός σταυρός με διάτρητη τεχνική και εσταυρωμένο (Εικ. 40-41).

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 149· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 122.

1840[162]

Σχόλια

Η τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται στην άνω πόλη του Σουφλίου (Καρκατσιλιά)[163] (Χάρτης 2). Θεμελιώθηκε το 1840 και εγκαινιάσθηκε το 1842. Έχει νάρθηκα στη δυτική πλευρά, που επεκτείνεται προς τα ανατολικά σε τμήμα των μακρών πλευρών της εκκλησίας, και ημικυκλική αψίδα στην ανατολική. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο φιλοτεχνήθηκε μεταξύ των ετών 1908-1913[164] με πρότυπο τα τέμπλα του Σταμάτη Μαδυτινού[165] και είναι έργο του Στρατή Σταματιάδη από την

[160] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 102.
[161] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 73-74· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.
[162] Οι ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 122 διαβάζουν 1843, παρασυρμένες από τον ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗ, Ναοί Σουφλίου 149.
[163] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 148-154· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 117-143· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 35. Γενικά για το Σουφλί βλ. σχόλια κτητορικής επιγραφής Α10.
[164] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 149-150.
[165] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 149-150· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 123.

Κεσσάνη. Στην πλάκα της αγίας τράπεζας[166] χαράχθηκε πλήθος αρχικών γραμμάτων ενοριτών «*εις αιώνιον μνημόσυνον*», οι οποίοι συνεισέφεραν οικονομικά στην ανέγερση της εκκλησίας και πιθανώς παρέστησαν στην τελετή των εγκαινίων. Η συνήθεια αυτή είναι γνωστή στον Έβρο κατά τον 19ο αιώνα και έλκει την καταγωγή της από την Κωνσταντινούπολη και την άμεση περιοχή της[167].

1840: Η μαρμάρινη πλάκα με τη χρονολογία τοποθετήθηκε σε αυτή τη θέση κατά τη ανακαίνιση του ναού το 1980. Στην ίδια θέση, κάτω από το σύγχρονο τσιμεντοκονίαμα, υπήρχε λίθινος δόμος, στο πρόσωπο του οποίου υπήρχε χαραγμένο το έτος 1840[168]. Η μαρτυρία αυτή απηχεί την τοπική παράδοση ότι ο ναός άρχισε να οικοδομείται γύρω στο 1840. Αν αυτό αληθεύει, τότε είναι πολύ πιθανό η εκκλησία να θεμελιώθηκε επί μητροπολίτου Διδυμοτείχου Αβερκίου (1835-1841) και να εγκαινιάστηκε επί μητροπολίτου Βησσαρίωνος (1841-1847). Σημειώνεται ότι επάνω στην ενεπίγραφη πλάκα της αγίας τράπεζας του ναού[169] έχει διασωθεί γραπτά σε χαρτί το έτος εγκαινίων του ναού (1842) και το όνομα του πρώτου εφημερίου (παπα-Σταμάτης). Πάντως, κατά τον Μπαμπαλίτη (149), η εκκλησία άρχισε να χτίζεται το 1840 και ολοκληρώθηκε το 1843. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι στην εξωτερική πλευρά του ιερού υπήρχε επιγραφή[170].

Σύμφωνα με εγχάρακτη επιγραφή που εντοιχίστηκε στον πρόσθετο νάρθηκα της εκκλησίας, το 1957, επί Μητροπολίτου Διδυμοτείχου Ιωακείμ Σιγάλα (1928-1957)[171] και εφημερίου του ναού του Αρχιμανδρίτου Σπυρίδωνος Στογιάννου (1918-1974)[172], πραγματοποιήθηκε ανακαίνιση του Αγίου Αθανασίου. Εις ανάμνησιν των εργασιών εντοιχίστηκε στο νότιο τοίχο του νάρθηκα, δεξιά από τη νοτιοδυτική πόρτα, ορθογώνια

---

166 Αδημοσίευτη.

167 ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 264 κ.ε.

168 Πληροφορία του τέως εφημερίου του ναού πρωτοπρεσβυτέρου π. Σταματίου Αυτζιόγλου.

169 Η ενεπίγραφη πλάκα είναι αδημοσίευτη.

170 ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 149.

171 Ο Ιωακείμ (κατά κόσμον Γεώργιος) Σιγάλας γεννήθηκε το 1881 στη Μυτιλήνη. Μετά την αποφοίτησή του από τη Θεολογική Σχολή Χάλκης (1903) χειροτονήθηκε διάκονος (25 Δεκεμβρίου 1903) από τον Μητροπολίτη Πελαγωνείας Ιωακείμ. Αρχικά, χειροτονήθηκε τιτουλάριος Επίσκοπος Απολλωνιάδος (6 Αυγούστου 1911), Βοηθός Επίσκοπος της Μητροπόλεως Νικομηδείας. Το 1919 απεστάλη ως Πατριαρχικός Έξαρχος στην Κερασούντα του Πόντου, με σκοπό την επίλυση των διαφορών ανάμεσα στον Μητροπολίτη Χαλδίας Λαυρεντίου και τις κοινοτικές αρχές της Κερασούντας. Μητροπολίτης Διδυμοτείχου και Ορεστιάδος εξελέγη στις 21 Φεβρουαρίου 1928. Μετά την οικειοθελή παραίτησή του στις 13 Αυγούστου 1957 εφησύχαζε στη Θεσσαλονίκη, όπου και εκοιμήθη στις 28 Οκτωβρίου 1965. Βλ. το υπόμνημα εκλογής του και πληροφορίες στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 180-181.

172 Ο αρχιμανδρίτης Σπυρίδων (κατά κόσμον Ευστάθιος) Στογιάννος γεννήθηκε στην Κέρκυρα την 1 Αυγούστου 1918. Παρακολούθησε τις εγκύκλιες σπουδές του στην Κέρκυρα και στη συνέχεια μετέβη στο Άγιον Όρος, όπου εκάρη μοναχός στη Ι. Μ. Ιβήρων και παράλληλα σπούδαζε στην Αθωνιάδα Σχολή. Το 1942 χειροτονήθηκε διάκονος και το 1944 πρεσβύτερος. Το 1946 συναντήθηκε στη Θεσσαλονίκη με τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Ιωακείμ Σιγάλα (1928-1957), ο οποίος του προσέφερε εφημεριακή θέση στον Άγιο Αθανάσιο Σουφλίου. Με ενέργειές του ανακαινίσθηκε η Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς και ο Άγιος Αθανάσιος Σουφλίου και παράλληλα ανοικοδομήθηκε ο Προφήτης Ηλίας Σουφλίου. Ο παπα-Σπύρος εκοιμήθη στις 20 Νοεμβρίου 1974 σε ηλικία 56 ετών. Αναλυτικά για τον ιερομόναχο Σπυρίδωνα Στογιάννο βλ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Ιερομόναχος Σπυρίδων Στογιάννος 70-75.

μαρμάρινη πλάκα διαστάσεων 40x50 εκ. περίπου, ακέραια, χωρίς φθορές, η οποία φέρει εγχάρακτη επιγραφή[173]. Επιγραφικό πεδίο 36x50 εκ. Η μεγαλογράμματη επιγραφή διατηρείται άριστα. Διατάσσεται σε οκτώ στίχους. Τα γράμματα έχουν ύψος 4 εκ., τα διάστιχα 1 εκ. Ακόσμητη. Η επιγραφή πληροφορεί (Εικ. 42):

Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ
ΕΠΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ-ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ
ΚΥΡΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ ΣΙΓΑΛΑ[174] *ΕΦΗΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ*
ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝ-
ΤΩΝ ΠΑΣΧΑΛΗ ΚΑΨΑΛΙΔΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΚΑΛ-
ΠΑΚΛΗ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΤΕΛΗ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΓΕΩΡ-
ΓΙΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔ. ΓΛΥΣΤΡΑ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ
ΕΥΣΕΒΩΝ ΕΝΟΡΙΤΩΝ ΣΩΤΗΡΙΩ ΕΤΕΙ 1957[175]*.*

Α20. Διδυμότειχο, Κοίμηση της Θεοτόκου Β (1843)

Θέση: υπέρθυρο εισόδου κυρίως ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστα διατηρημένη.

Διαστάσεις: 166x55 εκ.

Χρονολόγηση: 1 Μαΐου 1843.

Περιγραφή: Ανάγλυφη επιγραφή άριστα διατηρημένη σε δύο στίχους με δικό τους πλαίσιο, σε ειλητάριο και χωριστά στο εσωτερικό μεταλλίου. Στο μετάλλιο, που απολήγει κάτω από ανθέμιο, ανάγλυφη η παράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου. Δύο άγγελοι δεξιά και αριστερά κρατούν με το ένα χέρι το ειλητάριο και με το άλλο ράβδο. Κόκκινο, πράσινο και χρυσό χρώμα στις παραστάσεις. Αριστερό επιγραφικό πεδίο: 0,64Χ0,13 εκ., δεξιό: 0,66Χ0,13 εκ. Γράμματα και βάθος επιγραφών χρυσά. Έχουν ύψος 3 εκ. Τα διάστιχα 0,7 εκ. Σταυρός στο τέλος της επιγραφής. Τρεις επάλληλες τελείες (στιγμές) χωρίζουν τα στοιχεία της χρονολογίας (Εικ. 43).

Βιβλιογραφία: ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 3, αρ. 353· ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν 91· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 247· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 85· Ο ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 158, *Θρησκευτικά μνημεία* 55 κ.ε. και *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 211-212 παραθέτει τις πληροφορίες που περιέχει η επιγραφή, αλλά δεν τη μεταγράφει.

[173] Την επιγραφή δημοσίευσαν οι ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 150-151· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 123· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Σπυρίδων Στογιάννος 72 (Απλή αναφορά στο περιεχόμενο της επιγραφής).

[174] Ο Ιωακείμ απεβίωσε το 1965 στη Θεσσαλονίκη, όπου εφησύχαζε. Ωστόσο, στην επιγραφή αναφέρεται ως κυρός, γεγονός που σημαίνει ότι η πλάκα τοποθετήθηκε σε αυτό το σημείο μετά τον θάνατό του.

[175] Πρώτη δημοσίευση της επιγραφής από τον ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗ, Ναοί Σουφλίου 149. Σύντομο σχολιασμό της επιγραφής και φωτογραφία βλ. ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 118· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Ιερομόναχος Σπυρίδων Στογιάννος 72.

1 *Ἀν<η>γέρθη ἐκ βάθρων ὁ πάνσεπτος οὗτος ναὸς τῆς*
Κοιμήσεως τῆς Δεσπίνης ἡμῶν Θεοτόκου διὰ συν-
2 *δρομῆς καὶ δαπάνης τῶν ἐνοριτῶν αὐτοῦ ἀρχιερατεύον-*
τος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Διδ(υμοτείχου) Βησσαρίωνος†

(εντός κύκλου)

Κοίμησις

1843 Μαΐου 1

Συντομογραφία: ΔΙΔ αντί ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΜΗ, ΟΥ.

Σχόλια

στ. 1. *ναὸς*: Ο ναός του Χριστού βρίσκεται επίσης στον Καλέ του Διδυμοτείχου (Χάρτης 2), κοντά στις καλέπορτες ή καστρόπορτες, και ανηγέρθηκε στη θέση μικρού παρεκκλησίου το 1846[176]. Είναι τρίκλιτη θολωτή βασιλική με νάρθηκα δυτικά και ημικυκλική αψίδα ανατολικά. Είναι χτισμένος με αργολιθοδομή και επιμελημένους γωνιόλιθους[177]. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με αυτό του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου. Στο ναό βρίσκεται αμφιπρόσωπη εικόνα του 14ου αιώνα με παράσταση της Παναγίας Οδηγήτριας με την επιγραφή «Η ΔημοτυχΗΤΗσα» στη μία όψη και τη Σταύρωση στην πίσω όψη[178].

στ. 2. *Βησσαρίωνος*: Μητροπολίτης Διδυμοτείχου από το 1841 έως το 1847[179]. Ο ίδιος μνημονεύεται και στην κτητορική επιγραφή του Σωτήρος Χριστού Διδυμοτείχου (1846).

Α21. Ιάνα, Άγιος Δημήτριος (1843)

Θέση: εκτός αρχικής θέσης. Σε εσοχή του τοίχου του περιβόλου του ναού.

Υλικό: λίθος.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: 20x35 εκ.

Χρονολόγηση: 1843.

Περιγραφή: Σε λίθινο δόμο της τοιχοποιίας διασώζεται η εγχάρακτη κτητορική επιγραφή της ανοικοδόμησης της εκκλησίας. Ο δόμος βρίσκεται εκτός αρχικής θέσης

[176] ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 4, αρ. 345· ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν 90· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 241-246· ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ – ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, *Θράκη* 86· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 53-81· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 154-157· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 55-60· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 211-212.

[177] ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 58· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 154-157· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 212.

[178] ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ, Παλαιολόγεια αμφιπρόσωπη εικόνα.

[179] Βλ. στους ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 73· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 109· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 193-212· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 131. Αναλυτικά για τον Μητροπολίτη Βησσαρίωνα βλ. σ. 000.

και ως εκ τούτου είναι άγνωστο αν βρισκόταν στο υπέρθυρο του ναού ή σε κάποιο άλλο σημείο της τοιχοποιίας. Στην ορατή όψη του κατασκευάστηκε κυκλική εμβάθυνση, στο κέντρο της οποίας δίνεται εγχάρακτα η ημεροχρονολογία σε τρεις στίχους. Το επιγραφικό πεδίο χωρίζεται με δύο οριζόντιες γραμμές πάχ. 0,5 εκ. σε τρία ανισοπλατή τμήματα, με το μεσαίο φαρδύτερο. Ο κύκλος έχει διάμετρο 10 εκ. και τα γράμματα έχουν ύψος 2-3 εκ. (Εικ. 44-45).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

ἔτος

1843

25 Μαΐου

Σχόλια

Η Ιάνα (τέως Γενή-κιοϊ)[180] (Χάρτης 2) ήταν βουλγαρόφωνο χωριό με 150-250 κατοίκους, οι οποίοι ήταν «*ήσυχοι εκκλησιαστικώς*», δηλαδή δεν ήταν σχισματικοί. Κατά τον 19ο αιώνα ανήκε πολιτικά στο μουδιρλίκιο Μάκρης (καημακαμλήκιο Δεδέαγατς) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας[181]. Ο ναός είναι μία τυπική τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, κατασκευασμένη από ντόπιο κίτρινο πωρόλιθο. Παρουσιάζει κατασκευαστικές ομοιότητες με τις εκκλησίες της Συκορράχης, του Πόταμου και της Παλαιάς Νίψας. Φαίνεται ότι η ανοικοδόμησή της πραγματοποιήθηκε όταν Μητροπολίτης Μαρωνείας ήταν ο Άνθιμος (1839-1845)[182].

Α22. Παλαιά Νίψα, Γενέθλιο της Θεοτόκου (1844)

Θέση: λίθινο υπέρθυρο νότιας εισόδου ναού.

Υλικό: λίθος.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις υπέρθυρου: 50x70 εκ.

Χρονολόγηση: 1844.

Περιγραφή: Στο λίθινο ημικυκλικό υπέρθυρο της νότιας εισόδου της εκκλησίας χαράχθηκε μόνο το έτος ανοικοδόμησης της. Οι αριθμοί έχουν ύψος περίπου 4 εκ. (Εικ. 46-47).

Βιβλιογραφία: Κουγκουλος, Προϊστορική έρευνα στη Νίψα Έβρου 146, πίν. 15 [σ. 162].

1844

[180] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.
[181] Ψαλτης, *Θράκη* 141· Βαφειδης, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 99, 103, 116.
[182] Γερμανος Σαρδεων, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88· Σταμουλης, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137· Γεωργαντζης, *Επισκοπική Ιστορία* 220.

Σχόλια

Η Παλαιά Νίψα (τέως Δομούζ-Δερέ)[183] (Χάρτης 2) ήταν βουλγαρόφωνο χωριό με 180 βουλγαρόφωνους κατοίκους, προσκείμενους στη βουλγαρική Εξαρχία. Το χωριό ανήκε κατά τον 19ο αιώνα πολιτικά στο μουδιρλίκιο Δογάν Χισάρ (καημακαμλήκιο Δεδέαγατς) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας[184]. Η εκκλησία είναι μία τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, λιθόκτιστη. Κατασκευαστικά ομοιάζει με τις εκκλησίες της Συκορράχης, του Πόταμου και Ιάνας. Η ανοικοδόμησή της πρέπει να έλαβε χώρα κατά τα έτη ποιμαντορίας του Μητροπολίτη Μαρωνείας Ανθίμου (1839-1845)[185].

1844: Πιθανότατα πρόκειται για το έτος ανοικοδόμησης της εκκλησίας, χωρίς να αποκλείεται ότι κατ' εκείνο το έτος επισυνέβη κάποια επισκευή της[186].

Α23. Δαδιά, Άγιος Νικόλαος (1844)

Θέση: εκτός αρχικής θέσης, στον γυναικωνίτη του σύγχρονου ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 32x28 εκ.

Χρονολόγηση: 1844.

Περιγραφή: Η ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα φέρει κατά τόπους ελαφρές αποτμήσεις, οι οποίες μάλλον οφείλονται στο νεότερο οικοδομικό συνεργείο, το οποίο επιχείρησε να αφαιρέσει την πλάκα από την αρχική της θέση (Εικ. 48-49). Στην επιφάνειά της αναπτύσσεται επιπεδόγλυφη επιγραφή επτά στίχων μέσα σε ισάριθμες ταινίες, οι οποίες φέρουν ελαφρά καμπύλωση στις στενές πλευρές τους. Τα γράμματα και πλαίσια των ταινιών αποδίδονται έξεργα, αφού αφαιρέθηκε ελαφρά το βάθος στις ταινίες. Η επιφάνεια του βάθους φέρει οριζόντια και κάθετα χτυπήματα με αιχμηρό εργαλείο (καλέμι). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιδιόμορφη πλάγια απόδοση του 4 στην χρονολογία 1844, η οποία θυμίζει κορδέλα. Παρόμοια αποδίδεται 100 έτη ενωρίτερα το 4 στη χρονολογία 1741 του επιτυμβίου της *ΤΑΧΑΣ* από το νεκροταφείο Σουφλίου[187].

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

ΙC 1844 ΧC
Καζαλήδουν Φη-
ληπόπουληλ άποὺ
χορήον Τζεπελλὴ

[183] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.
[184] Ψαλτης, *Θράκη* 141· Βαφειδης, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 100, 105, 110, 116.
[185] Γερμανος Σαρδεων, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88· Σταμουλης, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137· Γεωργαντζης, *Επισκοπική Ιστορία* 220.
[186] Κουγκουλος, Προϊστορική έρευνα στη Νίψα Έβρου 146, πίν. 15 [σ. 162].
[187] Πατελης, *Σουφλίου εγκώμιον* 20 (φωτογραφία).

5 *μάστορης Κηργιάκης*
τοῦ ποτὲ Ράτκο ἡ μνήμη
τὸ ἁγήου Νηκολάω

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΛΗ, ΟΥ, ΛΗΠ, ΑΠ, ΤΖ, ΣΤ, ΗΡ, ΤΟΥ, ΝΗΜΗ, ΝΗ.

Συντομογραφίες: ΙC, ΧC.

Σχόλια

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα η Δαδιά (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά Σουφλίου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[188].

Η σωζόμενη κτητορική επιγραφή προέρχεται από τον παλαιότερο ναό του Αγίου Νικολάου, στη θέση του οποίου ανοικοδομήθηκε ο σύγχρονος. Στην κτητορική επιγραφή αναφέρεται η αφιέρωση του ναού στον άγιο Νικόλαο και ο αρχιτεχνίτης Κυργιάκης, γιος του Ράτκο, από το χωρίο Τζεπελλή (Çepelli) του καζά Φιλιππουπόλεως. Ο γραφέας της επιγραφής πιθανότατα είναι δίγλωσσος, γνώστης της ελληνικής και βουλγαρικής γλώσσας.

στ. 1. *1844*: Προφανώς, τα εγκαίνια του ναού πραγματοποιήθηκαν από τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Βησσαρίωνα (1841-1847)[189].

στ. 4: Το χωριό Çepelli (σημ. Çepelare ή Chepelare) βρίσκεται νοτίως της Φιλιππούπολης, κοντά στο Pamporovo, στις όχθες του ρύακα Τσεπελή-δερέ, ο οποίος διαρρέει τη Φιλιππούπολη και την Στενήμαχο και καταλήγει στην Ξάνθη[190].

Α24. Κυριακή, Άγιος Δημήτριος (1845)

Θέση: τύμπανο δυτικής πλευράς ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 50Χ25 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 20 Μαρτίου 1845.

Περιγραφή: Η μαρμάρινη πλάκα φέρει νεότερο τσιμεντένιο πλαίσιο. Στην επιφάνεια της πλάκας χαράχθηκε επιγραφή εννέα στίχων. Η επιγραφή μεγαλογράμματη. Τα γράμματα έχουν ύψος 3,5-4 εκ. και είναι τονισμένα με μαύρο χρώμα. Το κεφαλαίο Ν αποδίδεται τις περισσότερες φορές με το αντίστοιχο И της βουλγαρικής γλώσσας. Μοναδικά διακοσμητικά στοιχεία η άνω-κάτω τελεία στην πέμπτη σειρά, μετά το έτος, και η άνω τελεία ανάμεσα στα αναφερόμενα ονόματα. Ο χαράκτης ολιγογράμματος (Εικ. 50-51).

Βιβλιογραφία: ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 39.

---

[188] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 124, 194, 201, 356· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 8, 12, 18, 23, 27, 38, 49.
[189] Για τον Μητροπολίτη Βησσαρίωνα βλ. σ. 000.
[190] Βλ. Κ(ΟΚΚΟΛΑΤΟΣ), Μονή Μπατζκόβου 3.

Τῶν κτιτόρον
τῆς ἁγήας ἠερᾶς
ἑκλισίας τοῦ ἁγίου
Διμιτρίου ἔτος
Διμήτρη 1845 : Μάρτι 20
Χρίστου · Διμήτρη · Ἄγγκελί
Δημήτρι· Ρούσου · Σλατήνι
Γηβάνη · Γηβάνη · Μαργαρίτι·
Δημήτρη · Ἄγγκελή · Δημήτρι

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΜΗ, ΡΗ, ΣΤ, ΜΗΤ, ΔΗΜΗ, ΤΗΝ, ΓΗΒ, ΝΗ, ΗΜΗ,

Σχόλια

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα η Κυριακή (άλλοτε Καγιατζίκ)[191] (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[192].

στ. 3. *έκλισίας*: Ο ορθόδοξος ναός του Αγίου Δημητρίου είναι μία τρίκλιτη θολοσκεπής βασιλική μεγάλων διαστάσεων. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή, ανηγέρθηκε από ντόπιους τεχνίτες και εγκαινιάστηκε στις 20 Μαρτίου 1845[193], όταν Μητροπολίτης Διδυμοτείχου ήταν ο Βησσαρίων (1841-1847). Ο γραφέας της επιγραφής είναι πιθανότατα είναι δίγλωσσος, γνώστης της ελληνικής και βουλγαρικής γλώσσας.

Ο διαχωρισμός «ορθόδοξος», με τον οποίο χαρακτηρίζεται ο Άγιος Δημήτριος, οφείλεται στο γεγονός ότι στο χωριό σώζεται άλλος ένας ναός, η λεγόμενη «καθολική» εκκλησία του χωριού. Η τελευταία, αν και δεν διασώζει κάποια επιγραφή, φαίνεται πως ανηγέρθηκε λίγο μετά το 1860, στα χρόνια της έξαρσης της Ουνίας ανάμεσα στους βουλγαρόφωνους πληθυσμούς της περιοχής και παρέμεινε σε λειτουργία περίπου μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913. Όσον αφορά τον αρχιτεκτονικό της τύπο, πρόκειται για μία μικρή τρίκλιτη ξυλόστεγη δρομική βασιλική χτισμένη με ακανόνιστους λίθους. Στο εσωτερικό της δεν διατηρούνται αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά στοιχεία από τη φάση λειτουργίας της, αλλά εικάζεται ότι αυτά θα ήταν προφανώς όμοια με τα αντίστοιχα των άλλων ορθόδοξων ναών της περιοχής, αφού οι

[191] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.
[192] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 8, 18, 24, 39.
[193] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 39.

ναοί της Ουνίας κρατούσαν το λατρευτικό τυπικό και την αρχιτεκτονική τυπολογία και μορφολογία, ενώ διαφοροποιούνταν κυρίως στην αναγνώριση των πρωτείων του Πάπα και την προσθήκη του filioque στο Δόγμα της Πίστεως[194].

στ. 5. 1845: Αν και δεν αναφέρεται ο Μητροπολίτης, είναι φυσικό ο ναός να εγκαινιάσθηκε επίσης από τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Βησσαρίωνα (1841-1847)[195].

Α25. Διδυμότειχο, Σωτήρας Χριστός (1846)

Θέση: επάνω από την είσοδο του κυρίως ναού.

Υλικό: ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: άριστα διατηρημένη.

Διαστάσεις: 166x55 εκ.

Χρονολόγηση: 2 Μαΐου 1846.

Περιγραφή: Το επιγραφικό πεδίο αναπτύσσεται σε δύο διάχωρα (αρ. 61/54Χ25 εκ., δεξ. 63/55Χ24/33 εκ.) και μια ταινία. Ανάγλυφη επιγραφή με έξεργες (ανάγλυφες) ταινίες. Τέσσερις στίχοι στο κάθε διάχωρο και ένας επιπλέον χωριστά στο δεξί. Στο μέσον της πλάκας παριστάνεται ανάγλυφος ένθρονος Χριστός Παντοκράτωρ σε ιδιαίτερο πλαίσιο εκατέρωθεν του οποίου διατάσσεται η επιγραφή. Η μορφή σε σκούρο χρυσό, βάθος μπλε. Γράμματα και βάθος με σκούρο χρυσό. Γράμματα ύψ. 4,1 εκ. Αποστάσεις ενεπίγραφων ταινιών 1,4 εκ.

Η ποιότητα της χάραξης και η εκμετάλλευση του χώρου φανερώνει έμπειρο και ικανό χαράκτη. Το κείμενο είναι ορθογραφημένο και καλοσυνταγμένο. Εντοπίζεται ένα λάθος χτύπημα στον στίχο 3 *σεμνυνόνενος* αντί του ορθού *σεμνυνόμενος.* Ορθογραφικό λάθος ένα (Εικ. 52-53).

Βιβλιογραφία: ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 3, αρ. 345· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 54. Ο ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 241-243 αναφέρει τα γεγονότα ανέγερσης του ναού με βάση τους κώδικες της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, ενώ ο ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 155 και *Θρησκευτικά μνημεία* 55 κ.ε. παραθέτει τις πληροφορίες που περιέχει η επιγραφή, χωρίς όμως να τη μεταγράφει.

1 *Ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολί-*
του ἁγίου Διδυμοτείχου κυρίου Βησσαρίωνος ἀνε-
2 *καινίσθη ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς ὁ*
ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
3 *σεμνυνό<μ>ενος διὰ συνδρομῆς καὶ δα-*
πάνης τῶν εὐσευῶν, ὃν σὺ Κύριε
4 *στερέωσον τὰ δὲ ὀνόματα τῶν συνδρομητῶν*

194 ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 39-40.

195 Για τον Μητροπολίτη Βησσαρίωνα βλ. σ. 000.

ἐν βίβλῳ ζώντων κατάγραψον.

5 *Ἐν ἔτει 1846 Μαΐου 2*

(Εκατέρωθεν ανάγλυφης εικόνας του Χριστού)

Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς

Συνδυασμοί γραμμάτων:

Συντομογραφίες: *ΙΣ ΧΣ*

Σχόλια

στ. 2. *ναὸς*: Ο ναός του Χριστού βρίσκεται επίσης στον Καλέ του Διδυμοτείχου (Χάρτης 2), κοντά στις καλέπορτες ή καστρόπορτες, και ανηγέρθηκε στη θέση μικρού παρεκκλησίου το 1846[196]. Είναι τρίκλιτη θολωτή βασιλική με νάρθηκα δυτικά και ημικυκλική αψίδα ανατολικά. Είναι χτισμένος με αργολιθοδομή και επιμελημένους γωνιόλιθους[197]. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με αυτό του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου. Στο ναό βρίσκεται αμφιπρόσωπη εικόνα του 14ου αιώνα με παράσταση της Παναγίας Οδηγήτριας με την επιγραφή «Η ΔημοτυχΗΤΗσα» στη μία όψη και τη Σταύρωση στην πίσω όψη[198].

στ. 1. *Βησσαρίωνος*: Μητροπολίτης Διδυμοτείχου από το 1841 έως το 1847[199]. Ο ίδιος μνημονεύεται και στην κτητορική επιγραφή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843).

στ. 1-2. *ἀνεκαινίσθη*: παραδίδεται ότι ο ναός κτίστηκε στη θέση παλαιότερου παρεκκλησίου ή καθολικού μονής. Η ανέγερσή του άρχισε το 1846, όπως μνημονεύει η επιγραφή, αλλά ολοκληρώθηκε το 1848, όταν, σύμφωνα με τους κώδικες της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, στους οποίους αναφέρεται ο Βαφείδης[200], ο Μητροπολίτης Βησσαρίων είχε πια πεθάνει.

στ. 4. *ἐν βίβλῳ ζώντων κατάγραψον*: Τυποποιημένη φράση.

Α26. Διδυμότειχο, Σωτήρας Χριστός (1846)

Θέση: εξωτερική παρειά Ιερού Βήματος ναού.

Υλικό: ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: άριστα διατηρημένη.

Διαστάσεις: 25Χ15 εκ.

---

[196] ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 4, αρ. 345· ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν 90· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 241-246· ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ – ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, *Θράκη* 86· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 53-81· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 154-157· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 55-60· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 208-211.

[197] ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 58· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 154-157.

[198] ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ, Παλαιολόγεια αμφιπρόσωπη εικόνα.

[199] Βλ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 73· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 109· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 193-212· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 131. Αναλυτικά για τον Μητροπολίτη Βησσαρίωνα βλ. σ. 000.

[200] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 242.

Χρονολόγηση: 1846.

Περιγραφή: Πρόκειται για μικρή μαρμάρινη πλάκα στην επιφάνεια της οποίας χαράχθηκε σε μία σειρά το έτος 1846. Οι αριθμοί έχουν ύψος 3 εκ. (Εικ. 54).

Βιβλιογραφία: ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 208.

18†46
Μαΐου Δ΄

Σχόλια

Η μαρμάρινη πλάκα είναι εντοιχισμένη στην εξωτερική παρειά του Ιερού Βήματος του ναού[201] και αναφέρει το έτος έναρξης των εργασιών ανοικόδομησής του, οι οποίες ολοκληρώθηκαν δύο χρόνια αργότερα (1.2.1848). Βλ. και σχόλια προηγούμενης επιγραφής.

Α27. Βρυσικά, Κοίμηση της Θεοτόκου (1850)

Θέση: υπέρθυρο νότιας θύρας ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: 40x80 περίπου.

Χρονολόγηση: 1 Μαΐου 1850.

Περιγραφή: Λιθανάγλυφο μετάλλιο με παράσταση εστεμμένου δικεφάλου που το ανακρατούν τέσσερις άγγελοι, ανά ζεύγη άνω και κάτω. Επιγραφή σε οκτώ στίχους, σε δύο ημιχόρια εκατέρωθεν του λιθανάγλυφου δικεφάλου. Στη βάση του μεταλλίου μέσα σε σχηματοποιημένη ταινία τύπου tabula ansata το έτος εγκαινίων: *1850*.

Η επιγραφή έχει πολλά λάθη στην προσπάθεια τονισμού των γραμμάτων με μαύρο χρώμα από μεταγενέστερο συνεργείο συντήρησης. Δυστυχώς, σε κάποια σημεία δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί αν τα ορθογραφικά λάθη οφείλονται στην αρχική χάραξη της από τον μαρμαροτεχνίτη ή στη μεταγενέστερη επέμβαση (Εικ. 55-56).

Βιβλιογραφία: ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 73, όπου δημοσιεύει τη φωτογραφία της κτητορικής, χωρίς όμως να τη μεταγράφει.

† Ὁ ἐκ τῆς χώρας Τζεσνὲ / Καραμπονάρη πάνσεπ-
τος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς / τῆς Κημήσεως τῆς Ὑπερ-
αγίας ἡμῶν Θεοτόκου / καὶ Ἀηπαρθένου Μαρίας <Ο>
ἀνεκενήσθη προστασίᾳ / μὲ τοῦ ὅδε ἀρχιερατεύοντος
θεοφιλεστάτου Γαβριήλ / συνδρομῇ δὲ καὶ δ(α)πά-

[201] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 208.

νῃ τῶν ἐν τῇ χόρα οικ- / *ούντον χριστιανῶν*
Σὺ Κύριε στερέοσον / *τὰ δὲ τῶν συνδρομη-*
τῶν ὀνόματα ἐν <δ>η- / *<λ>βλο ζοῆς κατάγραψον*
† Θ Θ Θ † Μαΐου 1;
10 *1850*

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΜΠ, OS, ΗΜΗ, ΗΜ, ΟΥ, ΝΗ, ΠΡ, ΣΤ, ΤΟΥ, ΜΗ.

Το Σ αποδίδεται ως C και S.

Σχόλια

στ. 1. *Τζεσνὲ:* τσεσμέ (> τουρκ. çeşme) *Karapınar.* Το 1627-1635 τα Βρυσικά αναφέρονται ως Τσενε(γκίρ) Καρά Πουνάρ, ενώ το 1877 ως Τσεμεκγκίρ Καρά Μπουνάρ και το 1883 ως Τσινί Καρά Μπουνάρ, με πληθυσμό 100 χριστιανικές οικογένειες και ένα σχολείο με 40 μαθητές[202]. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα τα Βρυσικά (άλλοτε Καρά-Βουνάρ)[203] (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[204]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Καράμπουναρ είναι ένα από τα δώδεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Πελοπόννησο[205].

στ. 1. *ναὸς*: η τρίκλιτη βασιλική των Βρυσικών πιθανότατα ανακαινίσθη εκ βάθρων το 1850. Καλύπτεται με λιθόκτιστες καμάρες, οι οποίες στηρίζονται σε λίθινους κίονες, δεμένους με ξύλινους ελκυστήρες. Το νεότερο κωδωνοστάσιο ανεγέρθηκε το 1922[206].

στ. 5. Πρόκειται για τον Τιτουτουλάριο Μητροπολίτη Αυγουστ(υ)πόλεως Γαβριήλ (1849-1850)[207]. Κατά τον Φιλάρετο Βαφείδη[208], ο Γαβριήλ ήταν Επίτροπος του Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Μελετίου του Σιφνίου (1849-1860). Καθώς φαίνεται, ο Γαβριήλ εγκαινίασε το 1850 την Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών, κατά το διάστημα επιτροπείας του Μελετίου του Σιφνίου.

στ. 8. *ἐν <δ>η<λ>βλο ζοῆς κατάγραψον:* Πρόκειται για τη γνωστή τυποποιημένη φράση *ἐν βίβλῳ ζωῆς κατάγραψον*.

στ. 10. *1850:* Ο Γουρίδης[209] εικάζει ότι πρόκειται για το έτος τής εκ βάθρων «ανακαίνισης» του παλαιότερου ναού.

---

[202] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 233.
[203] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.
[204] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 123, 326· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 23, 38, 39, 50, 54.
[205] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.
[206] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 73-74.
[207] ΤΣΟΥΒΑΛΗΣ, *Οι Τιτουλάριοι Αρχιερείς εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον* 220. Αναλυτικά για τον Τιτουλάριο Μητροπολίτη Γαβριήλ βλ. σ. 000.
[208] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 209.
[209] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 73.

Α28. Παταγή, Άγιος Νικόλαος (1852)

Θέση: υπέρθυρο δυτικής εισόδου.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 25x65 εκ.

Χρονολόγηση: 5 Σεπτεμβρίου 1852.

Περιγραφή: Επάνω από το μαρμάρινο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου πακτώθηκε στην τοιχοποιία η μαρμάρινη πλάκα με την κτητορική επιγραφή. Η τετράστιχη επιγραφή είναι επιπεδόγλυφη και αναπτύσσεται σε δύο ημιχώρια των τεσσάρων ταινιών ύψους 4 εκ. Τα γράμματα έχουν ύψ. 3,5-4 εκ., τα διάστιχα 1,2 εκ. Το περιεχόμενο της επιγραφής διακόπτεται κεντρικά από επιπεδόγλυφο, επίσης, δικέφαλο αετό, λαξευμένο σε ωοειδές μετάλλιο, το οποίο ανακρατούν φτερωτές κεφαλές αγγέλων. Κάτω από την επιγραφή, σε οριζόντιο διάχωρο, αναπτύσσεται φυτικό κόσμημα (πλοχμός), που εκκινεί από τη βάση του ωοειδούς μεταλλίου (Εικ. 57-58).

Βιβλιογραφία: ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Τέσσερις εκκλησίες 223· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Παταγή* 15.

Οὗτος ὁ ἅγιος ναὸς τοῦ ἁ-
γίου Νικολάου ἀνεκαινίσθη ἡς
μνημόσινον αὐτοῦ ἡς χο-
ρίον Παζαρλὶ ἔτος 1852 Σεπτεμβρίου 5

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΝΕ, ΜΝΗ.

Σχόλια

στ. 1. *ναὸς:* Ο Άγιος Νικόλαος βρίσκεται στην άκρη του οικισμού. Είναι μία χαμηλή, δίκλιτη ξυλόστεγη κεραμοσκεπής βασιλική, με μεταγενέστερο νάρθηκα, ελαφρά υπερυψωμένο ισόγειο ξύλινο γυναικωνίτη, ο οποίος χωρίζεται από τον κυρίως ναό με με ξύλινο τοιχίο που φράσσει με καφασωτά, δίκλιτο κυρίως ναό και Ιερό Βήμα. Στα ανατολικά εξέχει ημικυκλική αψίδα, τοποθετημένη έκκεντρα. Τα κλίτη είναι άνισα, με το νότιο ευρύτερο από το βόρειο. Το δάπεδο του κυρίως ναού και του Ιερού είναι στρωμένο από επιτύμβιες στήλες σε δεύτερη χρήση, χρονολογούμενες από το 1655 κ.ε. Η τράπεζα φέρει εγχάρακτα αρχικά γραμμάτων δωρητών και αφιερωτών του ναού, συνήθεια ευρέως διαδεδομένη στον Ν. Έβρου[210]. Στον ναό σώζεται αντιμήνσιο του 1809, όπου υπογράφει ο Μητροπολίτης Λιτίτσης Γρηγόριος (1796-1811), καθώς και κάποιες εικόνες του 1852. Ο ναός στην αρχική του φάση (17ος-αρχές 18ου) ήταν

[210] Για την ενεπίγραφη πλάκα βλ. ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 260.

μονόχωρος και σε μία δεύτερη φάση διευρύνθηκε, για να πάρει την τελική του μορφή κατά την τρίτη φάση του 1852[211].

στ. 2. *άνεκαινίσθη:* Το ρήμα ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού η κτητορική επιγραφή αναφέρεται στην ανακαίνιση του ναού το 1852, κατά την οποία έλαβε την τελική του μορφή.

στ. 4. *Παζαρλὶ:* το χωριό απαντά παλαιότερα ως Τατάρ-Παζαρλί. Η Παταγή (άλλοτε Παζαρλή)[212] (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά της Αδριανούπολης[213] και εκκλησιαστικά στην Μητρόπολη Διδυμοτείχου[214]. Ωστόσο, από το αναφερόμενο όνομα του Μητροπολίτη Λιτίτσης Γρηγορίου στο σωζόμενο αντιμήνσιο, φαίνεται ότι παλαιότερα ανήκε εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Λιτίτζης[215]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Παζαρλή είναι ένα από τα δώδεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Πελοπόννησο[216].

Α29. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος (1854)

Θέση: υπέρθυρο δυτικής (κεντρικής) εισόδου του κυρίως ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 86x241 εκ.

Χρονολόγηση: 14 Σεπτεμβρίου 1854.

Περιγραφή: Μαρμάρινο υπέρθυρο δυτικής (κεντρικής) εισόδου του κυρίως ναού. Τρίστιχη κτητορική επιγραφή διμερής. Τα δύο τμήματά της χωρίζει ανάγλυφο μετάλλιο με παράσταση του αγίου Γεωργίου δρακοντοκτόνου. Διατηρείται άριστα. Επιγρ. πεδίο πλ. 59,5-60,5 εκ. Ανάγλυφη επιγραφή σε άριστη κατάσταση. Διατάσσεται σε τρεις στίχους που αναπτύσσονται σε δύο ειλητάρια εκατέρωθεν κεντρικού μεταλλίου. Στο μετάλλιο, που απολήγει κάτω σε ανθέμιο, άγιος Γεώργιος έφιππος δρακοντοκτόνος. Στα δύο άκρα άγγελοι επί νεφελών κρατούν με το ένα χέρι την επιγραφή και με το άλλο φοινικόφυλλο. Από τα γράμματα και τις παραστάσεις αφαιρέθηκε πρόσφατα (2014) το χρυσό χρώμα με το οποίο είχαν τονιστεί παλαιότερα. Τα γράμματα έχουν ύψ. 1,8 εκ., τα διάστιχα, 0,6 εκ. Τρεις επάλληλες στιγμές χωρίζουν τα στοιχεία της χρονολογίας (Εικ. 59-60).

---

[211] Αναλυτικά για τον ναό βλ. ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες 220-225· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Παταγή* 11-20 και σποραδικά· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 79.

[212] *Μετονομασίες συνοικισμών* 1.

[213] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 14, 20, 24, 36, 44, 53.

[214] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 124, 318.

[215] Ο Γρηγόριος υπήρξε αρχιεπίσκοπος Λιτίτσης από το 1796 ως το 1811, βλ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι ΙΙ 150· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 129· ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 264, σημ. 5.

[216] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

(εντός κύκλου)

Ὁ ἅγιος Γεόργιος

1 *Ὁ πάνσεπτός κε*[217] *θεῖος οὗτος ναὸς ὁ ἐν ὀνόματι τοῦ Μεγαλομάρτιρος/ /*
ἁγίου Γεοργίου[218] *ἐπονομαζόμενος*[219] *ἀνεκαινίσθι διὰ σινδρομῖς/*

2 *καὶ δαπάνις πάντον εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξον Χριστιανῶ<ν>*[220]*/ /*
τῖς κομοπόλεος Σουφλὶ ὑπὸ τοῦ Πανιεροτάτου κὶρ/

3 *πανσεβάστου Μιτροπολίτου*[221] *ἁγίου Δεδυμοτίχου/ /*
κιρίου Μελετίου ἐν ἔτι 1854 Σεπτεμβρίου 14[222]*.*

Συνδυασμοί γραμμάτων: OS, OΥ, ΣΤ.

Το Σ αποδίδεται ως C και S.

Σχόλια

στ. 1. *ναὸς:* Ο Άγιος Γεώργιος βρίσκεται κοντά στην αγορά του Σουφλίου (Χάρτης 2). Πρόκειται για μία τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική[223], με προεξέχουσα οκτάπλευρη αψίδα στα ανατολικά, η οποία πατά σε τετράπλευρη βάση. Ο νάρθηκας διαμορφώνεται στη δυτική πλευρά. Η εκκλησία είναι κτισμένη με επιμελημένους λαξευμένους λίθους σε σχεδόν κανονικές στρώσεις. Στο εσωτερικό του εντυπωσιάζει ο διώροφος γυναικωνίκτης και το ξυλόγλυπτο τέμπλο (1861), ενυπόγραφο έργο του ταλιαδούρου Σταμάτη από τη Μάδυτο. Στην πλάκα της αγίας τράπεζας[224] χαράχθηκε πλήθος αρχικών γραμμάτων ενοριτών «*εις αιώνιον μνημόσυνον*», οι οποίοι συνεισέφεραν οικονομικά στην ανέγερση της εκκλησίας και πιθανώς παρέστησαν στην τελετή των εγκαινίων. Η συνήθεια αυτή είναι γνωστή στον Έβρο κατά τον 19ο αιώνα και έλκει την καταγωγή της από την Κωνσταντινούπολη και την άμεση περιοχή της[225].

[217] στ. 1. ΚΑΙ (ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί*).
[218] στ. 1. ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ (ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί*).
[219] στ. 1. Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΟΣ ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ ΔΙΑ ΣΙΝΔΡΟΜΩΝ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΑΙΣ (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου).
[220] στ. 2. ΠΑΝΤΩΝ ΕΥΣΕΒΟΝ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου).
[221] στ. 3. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου)· ΜΙΤΡΟΠΟΛΙΤΗ (ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί*).
[222] στ. 3. *κιρίου Μελετίου ἐν ἔτι 1854 Σεπτεμβρίου 14*: παραλείπεται από τον ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗ (Ναοί Σουφλίου)· ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ… (ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί*).
[223] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 148-189· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 145-173· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 33-35.
[224] Αδημοσίευτη.
[225] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 264 κ.ε.

Ο Πετρονώτης επισημαίνει ότι η ανοικοδόμηση του Αγίου Γεωργίου πραγματοποιήθηκε από τους γνωστούς για το οικοδομικό και καλλιτεχνικό τους έργο Μαδυτινούς μαστόρους, το οποίο είναι ανάλογης αξίας με αυτό των φημισμένων οικοδόμων των μεγάλων μαστοροχωριών της Μακεδονίας (Ζουπάνι/ Πετρόλοφος), της Ηπείρου (Πυρσόγιαννη), του Μωριά (Λαγκάδια), του Αιγαίου (Άνδρος, Τήνος, Μύκονος) και των Δωδεκανήσων (Κάρπαθος). Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο τύπος της ξυλόστεγης τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα σε σχήμα Π, παρόλο που επιβάλλεται από την παράδοση, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στην περιοχή του Διδυμοτείχου και του Σουφλίου, γεγονός που δεν αποκλείεται να εξαρτάται από την παρουσία κοινών μαδυτινών ναοδόμων[226]. Ωστόσο, σε κανένα ναό του τύπου της τρίκλιτης (ξυλόστεγης ή θολωτής) βασιλικής του κεντρικού και βόρειου Ν. Έβρου δεν υπάρχει ο διώροφος πιόσχημος νάρθηκας που απαντάται στον Άγιο Γεώργιο. Κατά τον Πετρονώτη, ακόμη ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εργασίας Μαδυτινών μαστόρων, το οποίο επιβεβαιώνει ότι έκτισαν τον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου, αποτελεί το λίθινο θύρωμα της κεντρικής εισόδου που οδηγεί από τον νάρθηκα προς τον κυρίως ναό, όπου το υπέρθυρο στηρίζεται σε παραστάδες στιβαρών κοιλόκυρτων κυματίων. Στο μέτωπο του υπέρθυρου λαξεύτηκε επιπεδόγλυφη κυματιστή ταινία με την κτητορική επιγραφή του ναού, τα άκρα της οποίας ανακρατούν ιπτάμενοι άγγελοι. Κεντρικά φέρει ωοειδές λιθανάγλυφο μετάλλιο με τη μορφή του έφιππου αγίου Γεωργίου δρακοντοκτόνου. Παρόμοια δομή και διακόσμηση απαντάται στο υπέρθυρο της κεντρικής πύλης του κυρίως ναού στην εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγία) Διδυμοτείχου (1843)[227].

στ. 1. *ἀνεκαινίσθι*: Ο Παπασταματίου-Μπαμπαλίτης[228] παραδίδει ότι στην ίδια θέση υπήρχε πριν το 1854 εκκλησάκι αφιερωμένο στον Άγιο Χριστόφορο, το οποίο πυρπολήθηκε εκουσίως, προκειμένου να ανοικοδομηθεί στη θέση του ο Άγιος Γεώργιος.

στ. 2. *Σουφλὶ*: Ενδεικτικές πληροφορίες για το Σουφλί βλ. σχόλια κτητορικής επιγραφής Α10.

στ. 3. Μελέτιος Β΄ ο Σίφνιος, Μητροπολίτης Διδυμοτείχου κατά τα έτη 1849-1860[229].

---

[226] ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, Μαδυτινοί μαστόροι 119-120.

[227] ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, Μαδυτινοί μαστόροι 119.

[228] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 157-159.

[229] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 73· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 109· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 193-212· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 131). Αναλυτικά για τον Μητροπολίτη Μελέτιο βλ. σ. 000.

Α30. Ασπρονέρι, Άγιος Αθανάσιος (1857)

Θέση: υπέρθυρο δυτικής εισόδου προς τον κυρίως ναό.

Υλικό: μάρμρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 25x55 εκ.

Χρονολόγηση: 2 Μαΐου 1857.

Περιγραφή: Η επιπεδόγλυφη επιγραφή αξιοποιεί όλη σχεδόν την επιφάνεια της ορθογώνιας πλάκας. Η επιγραφή διατάσσεται σε επτά σειρές, οι οποίες χωρίζονται μεταξύ τους με οριζόντιες λεπτές ταινίες. Τα γράμματα έχουν ύψ. 2,5-3 εκ., πλ. 1-3 εκ. και έχουν τονιστεί πρόσφατα με μαύρο. Επιγραφικό πεδίο 53Χ24 εκ. Παντελώς ακόσμητη (61-62).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς ἐκτή-
σθη ἐν ὀνόματη τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου διὰ σήν-
δρομὴ κεὶ δαπάνη τὴν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἄκ-
Πουνάρι οἰκούντον χριστιανῶν. Σὺ δὲ Κύριε
στερέοσον τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἣν ἐκτῆσο τῷ
Τιμίῳ Σου αἵματι, τὰ δὲ τῶν συνδρομητῶν ὀνόματα
ἐν βίβλῳ ζωῆς κατάγραψον ἐν ἔτη σωτηρίῳ
1857 Μαήου 2

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΣ, ΟΥ, ΤΗ, ΤΟΥ, ΑΝ, ΗΝ, ΜΗ, ΑΠ, ΑΝΗ, ΤΑ, ΝΑ, ΤΟ, ΣΤ, ΔΕ, ΛΗ, ΗΝΕ, ΜΗ, ΤΩ, ΝΒ, ΝΕ, ΤΙ.

Σχόλια

στ. 1. *ναὸς:* Πρόκειται για έναν τρίκλιτο καμαροσκέπαστο ναό, ο οποίος, ωστόσο, έχει «βαρύτερες» αναλογίες[230] από άλλους γειτονικούς ναούς των μέσων του 18ου αιώνα.

στ. 3-4. *Ακπουνάρ(ι):* Το Ασπρονέρι (άλλοτε Άκ-Βουνάρ)[231] (Χάρτης 2), αμιγώς ελληνικό χωριό, απαντάται με αυτό το όνομα ήδη από τον 15ο αιώνα. Ανήκε στα τέλη του 19ου αιώνα διοικητικά στον καζά Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[232]. Το 1887 στο χωριό καταγράφεται η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου, 85 οικογένειες και 280 κάτοικοι, καθώς και ένα Δημοτικό σχολείο με 10 μαθητές, το

[230] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 74.
[231] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.
[232] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 123, 326.

οποίο συντηρείται με πόρους της εκκλησίας[233]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Άκμπουνάρ είναι ένα από τα δώδεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Πελοπόννησο[234].

στ. 4-6. *στερέοσον την εκκλησίαν ταύτην ήν εκτήσο τω Τιμίω Σου αίματι:* Τυποποιημένη φράση.

στ. 6-7. *τῶν συνδρομητῶν ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς κατάγραψον:* Τυποποιημένη φράση.

στ. 8. *1857 Μαήου 2:* Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή, τα εγκαίνια του ναού πραγματοποιήθηκαν στις 2 Μαΐου 1857, κατά την ημέρα εορτής της Ανακομιδής των λειψάνων του προσφιλούς αγίου Αθανασίου του Μεγάλου. Βάσει του έτους εγκαινιασμού της εκκλησίας, Μητροπολίτης Διδυμοτείχου ήταν ο Μελέτιος ο Σίφνιος (1849-1860)[235].

Α31. Πόταμος, Άγιος Αθανάσιος (1857;)

Θέση: σε τυφλό αψίδωμα επάνωθεν της δυτικής εισόδου.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 70Χ50 περίπου.

Χρονολόγηση: 1857(;).

Περιγραφή: Σε τυφλό αψίδωμα επάνω από την δυτική θύρα του ναΐσκου τοποθετήθηκε σύγχρονη εικόνα του ευλογούντος αγίου Αθανασίου. Επάνω στον χρυσό, δεξιά του αγίου, αναγράφηκε το έτος 1857. Το ύψος των αριθμών κυμαίνεται μεταξύ 2-3 εκ. (Εικ. 63-64).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

1857

Σχόλια

Πιθανότατα κατά το έτος αυτό ανοικοδομήθηκε το μικρό παρεκκλήσιο του Αγίου Αθανασίου Ποτάμου[236], το οποίο δέσποζε άλλοτε στο ψηλότερο μέρος του ολοσχερώς κατεστραμμένου σήμερα χωριού (Χάρτης 2). Το έτος 1857 δεν αποκλείεται ότι ήταν χαραγμένο κεντρικά στην όψη του τυφλού αψιδώματος, αλλά η τοποθέτηση της εικόνας του αγίου στο ίδιο σημείο να το κάλυψε. Ωστόσο, ο σύγχρονος ζωγράφος διέσωσε γραπτά στο έργο του το έτος ανοικοδόμησης. Αν αυτή η υπόθεση αληθεύει,

[233] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 13, 23, 26, 37, 48· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 234.
[234] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.
[235] Για τον Μητροπολίτη βλ. σ. 000.
[236] Για τον Πόταμο (άλλοτε Μπάδομα) βλ. σ. 000.

τότε το παρεκκλήσιο ανοικοδομήθηκε επί Μητροπολίτου Μαρωνείας Κυρίλλου (1845-1863)[237].

Α32. Πύθιο, Άγιος Αθανάσιος (1857)

Θέση: πακτωμένη στη νότια πλευρά του ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 70Χ50 περίπου.

Χρονολόγηση: 8 Σεπτεμβρίου 1857.

Περιγραφή: Στον νότιο τοίχο της εκκλησίας τοποθετήθηκε η μαρμάρινη πλάκα με την κτητορική επιγραφή. Η ενεπίγραφη πλάκα πλαισιώνεται από πλίνθους χρωματισμένες με λευκό. Η επιγραφή διατάσσεται σε δεκατρείς στίχους. Η παλαιά επιπεδόγλυφη επιγραφή αποτελείτο από δέκα στίχους και κατά την ανοικοδόμηση του νέου ναού το 1935 προστέθηκαν εγχάρακτα οι στίχοι 11-13. Το περιεχόμενο της επιγραφής προήλθε από τον συνδυασμό των επιγραφών του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου, του Χριστού, καθώς και της Θυρέας και των Λαβάρων. Τα γράμματα έχουν ύψ. 4 εκ., τα διάστιχα 1,3. Τρίγωνο, τελεία (στιγμή) στον 10ο στίχο (Εικ. 65-66).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Ὁ πάνσεπτος οὗτος κ(αὶ) θεῖος
ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἀθανασί(ου)
ἀνηγέρθη συνδρομῇ κ(αὶ) δαπάνῃ
τῶν ἐν τῇ χώρα ταύτῃ Πηργαζῆ
5 *οἰκοῦντων χριστιανῶν σὺ δὲ*
Κύριε στερέωσον τὴν ἐκ<κ>λησίαν
ταύτην ἣν ἐκτήσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι τὰ
δὲ τῶν συνδρομητῶν ὀνόματα ἐν βίβλῳ
ζωῆς κατάγραψον. Χ(ριστόφορος;) Δ(ιδυμοτείχου;) [πλοχμός] *Ἐν ἔτει*
10 *σωτηρία 1857· Σεπτεμβρίου 8.*
(εγχάρακτη επιγραφή)
Ἀνοικοδομήθη
ἐκ θεμελίων κα-
τὰ τὸ ἔτος 1935

[237] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137. Ο Κύριλλος καταγόταν από την Πελοπόννησο (ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 244, σημ. 313). Ήταν αρχιμανδρίτης και πρωτοσύγκελος της Μητροπόλεως Εφέσου και τον Δεκέμβριο του 1845 εξελέγη Μαρωνείας, την οποία και διαποίμανε μέχρι τον θάνατό του τον Μάρτιο του 1863. Το υπόμνημα εκλογής του Μητροπολίτου Κυρίλλου βλ. στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 244-245. Πιθανότατα επί των ημερών του ανοικοδομήθηκε και ο Άγιος Γεώργιος του Σπανέλια στα Θέρμα (1860) της Σαμοθράκης.

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΣ, ΟΥ, ΤΟΥ, ΝΗ, ΔΡ, ΜΗ, ΤΗ, ΠΗΡ, ΣΤ.

Συντομογραφίες: Κ.

Όλα τα Ν αποδίδονται Ι.

Σχόλια

στ. 1. *ναὸς:* είναι άγνωστη η τυπολογία και το μέγεθος της παλαιότερης εκκλησίας. Πάντως, παρόμοιο παράδειγμα προσαρμογής στην τοιχοποιία της ενεπίγραφης πλάκας της παλαιότερης εκκλησίας αποτελεί η περίπτωση του ενοριακού ναού της κοντινής Θυρέας. Η σύγχρονη τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική ανοικοδομήθηκε εκ θεμελίων το 1935. Ακολούθησε κάποια στιγμή κατά το παρελθόν η επικάλυψη της τοιχοποιίας με πλίνθινη επένδυση. Το 2023, μετά την αφαίρεση της σύγχρονης επένδυσης, διαπιστώθηκε ότι στην νότια πλευρά της εκκλησίας υπήρχαν δύο είσοδοι. Η κτητορική είχε τοποθετηθεί κατά την εκ θεμελίων ανακατασκευή του 1935 επάνω από τη νοτιοδυτική είσοδο του νέου ναού.

στ. 2. *Πηργαζῆ:* Το χωριό αναπτύχθηκε αρχικά γύρω από το βυζαντινό κάστρο του Εμπυθίου (14ος αιώνας). Μετά την οθωμανική κατάκτηση ονομάστηκε Ιλμπεγκί Μπεργκουζού, λαμβάνοντας το όνομα του Οθωμανού πολέμαρχου που κατέκτησε το Διδυμότειχο και το 1371 νίκησε στην περίφημη μάχη του Τσερνομιάνου (μάχη της Μαρίτσας). Αργότερα το Πύθιο αναφέρεται ως Εγκρί Μπυργκός και εν τέλει Κούλελι Μπουργκάς[238]. Ωστόσο, η ονομασία *Πυργαζή*, η οποία διασώθηκε στην κτητορική επιγραφή της παλαιάς εκκλησίας του οικισμού, δεν αναφέρεται στις πηγές. Πρόκειται για αντιδάνειο της πρώην ονομασίας του χωριού Κούλελι Βουργάζ (Πυργαζή < τουρκ. Μπουργκάζ < ελλ. Πύργος), το οποίο σαφώς προήλθε από τους πύργους του κάστρου του Πυθίου. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα το Πύθιο (Κούλελι Βουργάζ)[239] (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[240]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Κουλελή-Βουργάς είναι ένα από τα έντεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Ήπειρο[241].

στ. 5-6. *Κύριε στερέωσον τὴν ἐκ<κ>λησίαν/ ταύτην ἣν ἐκτήσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι:* Οι δύο στίχοι προέρχονται από την γ΄ ωδή των Καταβασιών της εορτής της Υπαπαντής (2 Φεβρουαρίου). Οι ίδιοι στίχοι απαντούσαν σε υπέρθυρο του Μητροπολιτικού ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αδριανούπολης[242] και στην παράσταση του Παντοκράτορα

[149] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 236.

[239] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.

[240] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 124, 326· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 13, 17, 23, 26, 27, 53.

[241] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

[242] ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις Α 9: *Τὸ ςερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων ςερέωσον Κύριε τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτήσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι ,ἀψκη΄ ἀνεκαινίσθη ἐν ἔτει 1835 Ἰουλίου ι΄*. Το εν λόγω χωρίον είναι η γ΄ ωδή των καταβασιών της Υπαπανής.

στον ναό του Τιμίου Προδρόμου Αίνου[243]. Η ίδια έκφραση αναγράφεται σε ελκυστήρα της Αγίας Αναστασίας Μάκρης (1800, 1833)[244]. Δεν αποκλείεται ο Μητροπολίτης Μελέτιος ή ο μαρμαροτεχνίτης να εμπνεύστηκαν τους εν λόγω στίχους από τον Μητροπολιτικό ναό της γειτονικής Αδριανούπολης.

στ. 6. *Σεπτεμβρίου 8:* Η εκκλησία καθιερώθηκε την 8η Σεπτεμβρίου 1858, ημέρα εορτής του Γενεθλίου της Υπεραγίας Θεοτόκου, προφανώς από τον Μητροπολίτη Μελέτιο[245].

στ. 9. *ἐν βίβλῳ ζωῆς κατάγραψον*: Τυποποιημένη φράση.

στ. 9. *Χ(ριστόφορος;) Δ(ιδυμοτείχου;):* Από τα σωζόμενα αρχικά *ΧΔ* μπορεί να υποθέσει κάποιος ότι ο μαρμαροτεχνίτης είναι πιθανότατα ο *Χ(ριστόφορος;) Δ(ιδυμοτείχου;)*, ο οποίος δραστηριοποιείται σε ναούς της περιοχής και είναι γνωστός από άλλα ενυπόγραφα έργα του στην περιοχή (Διδυμότειχο, Λάβαρα, Θυρέα)[246]. Η υπόθεση βασίζεται τόσο στην ομοιότητα του περιεχομένου της επιγραφής του Αγίου Αθανασίου Πυθίου με τα αντίστοιχα του μητροπολιτικού ναού Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου, του Προφήτη Ηλία Θυρέας και του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων, όσο και κατασκευαστικές ομοιότητες (επιπεδόγλυφη επιγραφή, σχεδιασμός γραμμάτων [Η, Ω, Π, Δ], συνδυασμοί γραμμάτων κλπ). Εξάλλου, το διάστημα των 23 χρόνων από τα πρώτα γνωστά έργα του Χριστόφορου, από το 1834 έως το 1857, που κατασκευάστηκε ο παλαιότερος ναός του Πυθίου, άνετα δικαιολογεί την καλλιτεχνική παρουσία του στην περιοχή. Αν αυτή η υπόθεση αληθεύει, τότε η συντομογραφία ΧΔ θα μπορούσε να αναγνωστεί και ως *Χ(ριστόφορος) Δ(ιμοτιανός)*, κατά το τοπικό ιδίωμα.

στ. 11-13. *Ἀνοικοδομήθη/ ἐκ θεμελίων κα-/τὰ τὸ ἔτος 1935*: Άγνωστοι είναι οι λόγοι που οδήγησαν στην καθαίρεση του προϋφισταμένου ναού και την ανοικοδόμηση του νέου κατά το 1935. Ωστόσο, είναι ευτύχημα που η κτητορική επιγραφή του παλαιού ναού διατηρήθηκε στην τοιχοποιία του νέου, προφανώς για λόγους ευλαβείας, τιμής και μνήμης της παλαιότερης εκκλησίας και των συνδραμόντων στην ανέγερσή της. Η επιλογή διατήρησης τής παλαιάς κτητορικής στη τοιχοποιία του νέου ναού δεν αποκλείεται να οφείλεται στον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Ιωακείμ Σιγάλα (1928-1957)[247], επί των ημερών του οποίου προφανώς εγκαινιάστηκε ο σύγχρονος Άγιος Αθανάσιος Πυθίου. Το κείμενο έχει αποδοθεί χωρίς κανένα ορθογραφικό λάθος.

---

[243] ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, Η Αίνος και αι εκκλησίαι της 16: *ΤΟ ΣΤΕΡΕΩΜΑ ΤΩΝ ΕΠΙ ΣΟΙ ΠΕΠΟΙΘΟΤΩΝ/ ΣΤΕΡΕΩΣΩΝ ΚΥΡΙΕ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ/ ΗΝ ΕΚΤΗΣΩ ΤΩ ΤΙΜΙΩ ΣΟΥ ΑΙΜΑΤΙ*.

[244] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 36: *ΤΟ Σ(Τ)ΕΡΕΟΜΑ ΤΟΝ ΕΠΙ ΣΟΙ ΠΕΠΗΘΟΤΟΝ/ Σ(Τ)ΕΡΕΟCΟΝ ΚΥΡΙΕ ΤΗΝ ΕΚΛΗCΙΑΝ/ ΗΝ ΕΚΤΗCω ΤΩ ΤΙΜΗΟ CΟΥ ΑΙΜΑΤΗ*. Η μεταγραφή του στίχου από τον Παπαθανασίου, ο οποίος αναφέρει (σημ. 68) και επιπλέον παραδείγματα.

[245] Για τον Μητροπολίτη Διδυμοτειχου Μελέτιο τον Σίφνιο βλ. σ. 000.

[246] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57-62.

[247] Για τον Ιωακείμ Σιγάλα βλ. σχόλια κτητορικής επιγραφής Αγίου Αθανασίου Σουφλίου, σ. 000.

Α33. Αμπελάκια, Αγία Παρασκευή (1858)

Θέση: δεξιά από την δυτική είσοδο του ναού του Αγίου Παντελεήμονα.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 44Χ28 εκ.

Χρονολόγηση: 26 Ιουλίου1858.

Περιγραφή: Ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα με τοξωτή την άνω πλευρά της. Η επιγραφή εγχάρακτη. Τα γράμματα έχουν ύψ. 3 εκ. και πλ. 3-4 εκ., τονισμένα με μαύρο. Επιγραφικό πεδίο σχεδόν τετράγωνο, 28Χ25 εκ. Επάνω από την επιγραφή εγχάρακτος λατινικός σταυρός διαστάσεων 12x6, με τρίλοβα στην άνω κάθετη και τις οριζόντιες κεραίες. Πατά σε σχηματοποιημένο Γολγοθά. Στη βάση του Γολγοθά, με τρίλοβο άνοιγμα αναπαρίσταται σχηματικά ο Τάφος του Κυρίου. Στους στίχους 3, 6, 8 και 9 από μία στιγμή (τελεία), στον στίχο 3 άνω-κάτω τελεία (Εικ. 67-68).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

†

Ὁ <ἱ>ερὸς οὗτος [ναὸς][248] *τῆς*

ὁσιομάρτ(υρος) Παρασκευ-

ῆς ἀνεκαινίσθη

φιλοτί<μ>ῳ δαπάνῃ

νῃ. τῶν κατοίκων

Κουλακλῆ

,αωνη΄·Ἰουλί(ου) κς΄·

Ι85.8

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΜΑ, ΠΑ, ΝΕ, ΑΙ, ΝΗ.

Συντομογραφίες: ΟΣΙΟΜΑΡΤ(ΥΡΟΣ), ΙΟΥΛΙ(ΟΥ).

Λανθασμένα χτυπήματα γραμμάτων: ΤΕΡΟS αντί ΙΕΡΟΣ, ΦΙΛΟΤΙΝϽ αντί ΦΙΛΟΤΙΜϽ.

Σχόλια

στ. 2. [ναὸς]: Η μαρμάρινη πάκα με την κτητορική επιγραφή προέρχεται από την παλαιότερη ενοριακή εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, η οποία βρισκόταν στην ίδια θέση, και μετά την ανοικοδόμηση του σύγχρονου ναού (1957), τοποθετήθηκε στον δυτικό τοίχο του. Άγνωστος είναι ο αρχιτεκτονικός τύπος του ναού της Αγίας Παρασκευής. Όσο για τους λόγους που άλλαξε η αφιέρωση του νέου ναού επ' ονόματι του Αγίου Παντελεήμονος και πακτώθηκε ταυτόχρονα η ενεπίγραφη κτητορική πλάκα

[248] στ. 2. [ΝΑΟS]: δεν αναφέρεται εκ παραδρομής.

του παλαιότερου ναού στην τοιχοποιία του νέου, μόνον υποθέσεις μπορούν να γίνουν[249]. Ως γνωστόν, η αγία εορτάζει 26 Ιουλίου, ενώ ο άγιος στις 27.

στ. 7. *Κουλακλῆ:* η ονομασία του χωριού Αμπελάκια (Χάρτης 2) κατά την οθωμανοκρατία[250]. Εκτός από Κουλακλή απαντάται και Κουρού Κουλακλή[251]. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα τα Αμπελάκια (άλλοτε [Κουρού] Κουλακλή) υπαγόταν πολιτικά στον καζά Αδριανουπόλεως και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως[252]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Κουλακλή είναι ένα από τα δώδεκα χωριά με καταγωγή από την Πελοπόννησο[253].

στ. 9. *1858*: Στην τελευταία σειρά το έτος χαράχθηκε και με αραβικούς αριθμούς, ωστόσο με κάποια προχειρότητα.

Α34. Κορνοφωλιά, Κοίμηση της Θεοτόκου (1858, 1912)

Θέση: επάνω από την δυτική είσοδο από τον νάρθηκα προς τον κυρίως ναό.

Υλικό: γύψος.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 80Χ35.

Χρονολόγηση: 1858. Ανακαίνιση: 1925.

Περιγραφή: Γύψινο πλαίσιο πλ. 5 εκ. περιβάλλει τη γραπτή πεντάστιχη επιγραφή. Τα γράμματα έχουν ύψ. 3-6 εκ. Η επιγραφή μεγαλογράμματη. Η 1η σειρά αποδίδεται τοξωτά, οι υπόλοιπες οριζόντιες. Κεντρικά παράσταση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη. Ο ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ζερύνεια* 77 σχολιάζει το περιεχόμενο της επιγραφής.

Ὁ ναὸς οὗτος Κοίμησις τῆς Θεοτόκου

ἀνηγέρθη ἐκ βά- *ἐπυρπολήθη*

θρων τὸ πρῶτον *ὑπὸ τῶν Τούρκων*

ἐν ἔτει 1858 *τὸ 1912*

καὶ ἀνεκαινίσθη τὸ 1925

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ.

Σχόλια

---

[249] Σύμφωνα με τις αφηγήσεις του εφημερίου του χωριού π. Χρήστου Συριτούδη και των επιτρόπων του Αγίου Παντελεήμονα, ο λόγος που άλλαξε η αφιέρωση της εκκλησίας ήταν η επιθυμία του Μητροπολίτη Ιωακείμ Σιγάλα (1928-1957) να μη συνεορτάζει ο ναός της Αγίας Παρασκευής Αμπελακίων ταυτόχρονα με το ομώνυμο ναΰδριο της κοντινής Μονής Αγίας Σκέπης και Παρασκευής Ν. Βύσσας. Για αυτόν τον λόγο επιλέχθηκε η νέα αφιέρωση στον Άγιο Παντελεήμονα, ο οποίος εορτάζει την επόμενη ημέρα, ώστε να μην επισκιάζεται η εορτή της αγίας στη Μονή της Βύσσας από αυτήν στον ενοριακό ναό των Αμπελακίων και οι πιστοί να μπορούν να συμμετέχουν απρόσκοπτα στις λατρευτικές ακολουθίες και των δύο γειτονικών ναών.

[250] *Μετονομασίες συνοικισμών* 1.

[251] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 17, 26, 51.

[252] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 124, 318· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 17, 26, 36, 51.

[253] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

Η Κορνοφωλιά (άλλοτε Καρά-Βουνάρ)[254] (Χάρτης 2) ήταν κατά τον 17ο αιώνα πλούσιο κεφαλοχώρι με αμιγώς χριστιανικό πληθυσμό[255]. Στα τέλη του 19ου αιώνα η Κορνοφωλιά υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Σουφλίου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[256]. Ήταν μια από τις έξι κωμοπόλεις του καζά[257].

στ. 1. *ναὸς:* Ο ενοριακός ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ανηγέρθηκε το 1858. Μετά την πυρπόλησή του από τους Τούρκους, το φθινόπωρο του 1912, ανακαινίσθηκε το 1925, διατηρώντας όμως την αρχική του μορφή. Είναι μία εντυπωσιακή λιθόκτιστη, ξυλόστεγη, τρίκλιτη βασιλική, μεγάλων διαστάσεων. Η στέγη του μεσαίου κλίτους είναι πιο υπερυψωμένη από τις πλαϊνές. Στις τοιχοποιίες της ανοίγονται παράθυρα, αυξάνοντας την εντύπωση του ύψους, αλλά και της μεγαλοπρέπειας του ναού. Επάνω από τον πρόναο αναπτύσσεται διώροφος γυναικωνίτης, ωστόσο, ο επάνω όροφος φράσσεται καθ' όλο το ύψος του με ξύλινο πέτασμα. Οι δεσποτικές εικόνες του τέμπλου προέρχονται από τον παλαιότερο ναό (1858), ενώ κάποιες των ετών 1805 και 1815-1816, προέρχονται από τις δεσποτικές εικόνες του παλαιότερου κοιμητηριακού ναού του Αγίου Αθανασίου, ο οποίος βρισκόταν στην άκρη του οικισμού. Ωστόσο, μέχρι και σήμερα ο άγιος Αθανάσιος θεωρείται προστάτης του οικισμού και κατά την ημέρα της χειμερινής εορτής του (18η Ιανουαρίου) αναβιώνει κάθε χρόνο το γνωστότατο «κουρμπάνι» (τελετουργική ζωοθυσία). Το εντυπωσιακό στιβαρό τετραώροφο κωδωνοστάσιο φέρει μεγάλα τοξωτά ανοίγματα στους δύο επάνω ορόφους. Ο ανώτερος προστέθηκε αρκετά όψιμα[258].

στ. 4. *ἐν ἔτει 1858 – 1925:* Ο παλαιότερος ναός εγκαινιάστηκε προφανώς από τον Μητροπολίτη Μελέτιο τον Σίφνιο, κατά το 1858, ενώ το 1925 ο ανακαινισμένος ναός καθιερώθηκε από τον Μητροπολίτη Φιλάρετο Βαφείδη[259].

Α35. Πεντάλοφος, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (1858)

Θέση: υπέρθυρο εισόδου από τον νάρθηκα προς τον κυρίως ναό.

Υλικό:μάρμαρο χρωματισμένο σε καστανούς τόνους.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 50x 50 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 1858.

Περιγραφή: Σε μαρμάρινη πλάκα καστανού χρώματος διαστάσεων 50x50 εκ. περίπου αναπτύσσεται κτητορική επιγραφή επτά στίχων. Η επιγραφή μεγαλογράμματη πολυτονισμένη. Τα γράμματα έχουν ύψ. 4-5 εκ. και είναι τονισμένα με χρυσό.

[254] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.
[255] ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Εβλιγιά Τζελεπή 124· ΕΒΛΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, *Ταξίδι στην Ελλάδα* 32.
[256] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 124, 194, 201, 356, 358· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 8, 10, 12, 18, 23, 27, 50, 51.
[257] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 177: *Σουφλί, Ορτάκιοϊ, Μανδρίτσα, Κορνοφωλιά, Σαλτίκι, Μέγα Δερβέντι.*
[258] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ζειρήνεια* 77-78· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 29-32.
[259] Για τους Μητροπολίτες βλ. στο ειδικό κεφάλαιο 5.1. Οι μητροπολίτες, σ. 000.

Καλύπτουν επιγραφικό πεδίο 48x48 εκ. Το Υ αποδίδεται ως U. Στην τελευταία γραμμή το όνομα του χωριού χωρίζεται με ίσον (=) σε τρία μέρη: *ΠΕΝ=ΤΑ=ΛΟΦΟΥ*. Μοναδικό διακοσμητικό στοιχείο μικρός λατινικός σταυρός στην αρχή της δεύτερης σειράς (Εικ. 71-72).

Βιβλιογραφία: ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ – ΧΡΗΣΤΟΥΔΗΣ, *Περί Πενταλόφου*, χ.σ.

Μπὲς Τεπὲ
† ἀνηγέρθη ἡ ἱερὰ
αὕτη ἐκκλησία
διὰ συνδρομῆς τῶν
φιλοχρίστων χωρικῶν
τῇ 27 Ἀπριλίου 1858
Πεν=τα=λόφου

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΣΤ, ΤΗ, ΟΥ.

Σχόλια

στ. 1. *Μπὲς Τεπὲ:* Η παλαιότερη ονομασία του χωριού[260]. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα ο Πεντάλοφος (άλλοτε Μπές Τεπέ) υπαγόταν πολιτικά στον καζά Μουσταφά πασά και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως[261]. Η νέα ονομασία «Πεντάλοφος» είναι απευθείας μετάφραση από τα τουρκικά. Το Μπες Τεπέ (Χάρτης 2) ήταν ένα από τα 23 χωριά που ανήκαν αρχικά στην Μητρόπολη Αδριανουπόλεως και μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών πέρασαν στη δικαιοδοσία του Μητροπολίτου Αδριανουπόλεως Πολυκάρπου (1862-1945), ο οποίος παρέμενε προσωρινά, λόγω απώλειας της έδρας του, στο Κάραγατς. Το 1923 το Κάραγατς επεδόθη με τη συνθήκη της Λωζάννης στην Τουρκία, οπότε ο Πολύκαρπος αποχώρησε· αρχικά φιλοξενήθηκε στο Διδυμότειχο και εν συνεχεία εγκαταστάθηκε στη νέα Ορεστιάδα λαμβάνοντας τον τίτλο του Μητροπολίτου Αδριανουπόλεως και Ορεστιάδος (1923-1931). Το 1931, μετά την μετάθεσή του στη Μητρόπολη Χίου, η επαρχία Αδριανουπόλεως και Ορεστιάδος υπήχθη στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου, χωρίς όμως να προστεθεί σε αυτήν ο τίτλος του Αδριανουπόλεως[262].

στ. 3. *ἐκκλησία:* Ο ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης είναι μεταξύ των εκκλησιών που ανοικοδομήθηκαν από τα ίδια συνεργεία, τα οποία έδρασαν στην περιοχή του Ορτάκιοϊ. Είναι μία τρίκλιτη καμαροσκεπής βασιλική, στην οποία, αντί για

[260] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 35, 44, 52, 53. Γενικά για τον Πεντάλοφο και τον ναό των Αγίων Κωνσταντίνου βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ – ΧΡΗΣΤΟΥΔΗΣ, *Περί Πενταλόφου*, χ.σ.
[261] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 103, 320· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 35, 44, 53.
[262] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 35.

τη συνήθη ξυλοστέγη, φέρει τρεις ευμεγέθεις παράλληλες δρομικές λιθόκτιστες καμάρες που καλύπτονται από ενιαία δίρριχτη κεραμοσκεπή. Στα ανατολικά εξέχει ελαφρά η ημικυκλική κόγχη του Ιερού. Το νεότερο κωδωνοστάσιο ανεγέρθηκε το 1936, ενώ ο πρόναος στα 1966-1967[263].

στ. 4. *διὰ συνδρομῆς:* τυποποιημένη έκφραση.

Α36. Κόρυμβος, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες (1859)

Θέση: υπέρθυρο δυτικής εισόδου προς τον κυρίως ναό.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: 50x20 εκ.

Χρονολόγηση: 2 Μαΐου 1859.

Περιγραφή: Μαρμάρινη ορθογώνια πλάκα με αποστρογγυλεμένες τις τέσσερις γωνίες. Είναι πακτωμένη επάνω από τη δυτική θύρα προς τον κυρίως ναό. Μεγαλογράμματη κτητορική επιγραφή αναπτύσσεται σε εννέα στίχους. Τα γράμματα έχουν ύψος 3,5-4 εκ. και πλ. 2-3 εκ. Καλύπτουν επιγραφικό πεδίο 48x18 εκ. Επάνω από τη δυτική είσοδο του ναού, κάτω από την πλάκα με την κτητορική επιγραφή, σε λίθινο υπέρθυρο λαξεύθηκαν αντωποί δράκοντες εκατέρωθεν δικεφάλου αετού. Από επάνω τους παριστάνονται δύο δρακοντοκτόνοι ιππείς, επίσης αντωποί. Όλες οι μορφές είναι χρωματισμένες με κόκκινο. Μικρός λατινικός σταυρός στην αρχή του κειμένου (Εικ. 73-75).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη. Ο Γουριδης, *Θρησκευτικά μνημεία* 41, αναφέρεται σύντομα στο περιεχόμενο της επιγραφής και το διακοσμημένο υπέρθυρο της εισόδου.

† Ὁ πάνσεπτος τοῦτος καὶ θεῖος ναὸς ἐκτίσθει
ἡ Σίναξις τῶν Ταξιαρχῶν Μηχαὴλ καὶ Γαβρὶλ
καὶ τῶν λοιπῶν ἀσωμάτων δυνάμεων ἀνακε-
νίσθην σινδρομή ται καὶ δαπάνοι τὴν ἐν τῇ χό-
ρα ταύτῃ Κρουσίουβα οἰκόντων χριστιανῶν
ὧν σὲ Κύριε στερέοσον τὴν ἐκλησία ταύ-
την ἐν βίβλῳ ζωῆς κατάγραψον[264] *ἐν ἔτει*
σοτηρίῳ 1859 Μαήου 2

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟS, ΟΥ, ΤΗ, ΕΝ, ΤΩ, ΣΤ, ΛΗ, ΗΡ, ΜΑΗ.

Όλα τα Η γράφονται σύμφωνα με τη βουλγαρική γραφή ως И.

Σχόλια

[263] Γουριδης, *Θρησκευτικά μνημεία* 84.

[264] Τυποποιημένη φράση. Βλ. σχετικά σ. 000.

στ. 1. *ναὸς:* Ο ναός των Ταξιαρχών είναι μία τρίκλιτη δρομική βασιλική, κτισμένη από τον τοπικό τραχύ λίθο. Στους τοίχους του ναού διατηρούνται λιθανάγλυφες πλάκες[265].
στ. 8. *Κρουσίουβα*: Το χωριό αναφέρεται ως Κούρσοβο και εντός παρενθέσεως Χατζή Αλή στον κατάλογο μετονομασίας των συνοικισμών της Υποδιοικήσεως Διδυμοτείχου[266]. Ωστόσο, στις εκθέσεις των επαρχιών του τελευταίου τετάρτου του 19ου αιώνα ο Κόρυμβος απαντάται μόνο ως Χατζαλή ή Χατζή Αλή με την πληροφορία ότι ήταν βουλγαρόφωνο/τουρκο-βουλγαρόφωνο χωριό, το οποίο ανήκε πολιτικά στον καζά Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[267] (Χάρτης 2). Στα έτη 1876-1884 καταγράφεται στο χωριό μία εκκλησία (Παμμέγιστοι Ταξιάρχες), ένας ιερέας, περίπου 45 οικογένειες και κανένα σχολείο[268].
στ. 8. *1859 Μαΐου 2*: Ο ναός καθιερώθηκε στις 2 Μαΐου, ημέρα εορτής της Ανακομιδής των λειψάνων του προσφιλούς αγίου Αθανασίου του Μεγάλου.

Α37. Σαμοθράκη, Θέρμα, Άγιος Γεώργιος στου Σπανέλια (1860)

Θέση: Ιερό Βήμα ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: μέτρια

Διαστάσεις spolium: πλ. 50,5εκ., μήκ. σωζ. περίπου 37εκ., πάχ. 10εκ.

Χρονολόγηση: 14 Αυγούστου (;) 1860.

Περιγραφή: Στο Ιερό Βήμα ναού του 13ου αιώνα διασώζεται θραύσμα από spolium ρωμαϊκών χρόνων, το οποίο βρίσκεται ακουμπισμένο όρθιο στην κόγχη του Διακονικού. Στην άνω, λεία, επιφάνειά του χαράχθηκε πρόχειρα, μέσα σε εγχάρακτο ορθογώνιο πλαίσιο, η δίστιχη επιγραφή «*1860 / ΑυΓο(υ)[στ(ο)υ] ΙΔ*». Επάνωθεν της επιγραφής σταυρός.

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 74· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.

1860

ΑυΓο(υ)[στ(ο)υ] ΙΔ

Σχόλια

Η ανάγνωση του δεύτερου στίχου (*Αυγούστου ΙΔ*) είναι μάλλον προβληματική και αβέβαιη[269].

Α38. Σαμοθράκη, Παλαιάπολη, Αγία Παρασκευή (1866)

Θέση: υπαίθριος χώρος Αρχαιολογικού Μουσείου Παλαιάπολης Σαμοθράκης

Υλικό: μάρμαρο

[265] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 40-41.
[266] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.
[267] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 13, 16, 19, 39, 51, 55.
[268] Ό.π., 13.
[269] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 74· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: 20x10 περίπου.

Χρονολόγηση: 1866.

Περιγραφή: Πρόκειται για κυβόλιθο δόμο. Στην όψη φέρει την χρονολογία 18†66, εκατέρωθεν περιγραμματικού σταυρού (Εικ. 76).

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 75· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.

18†66

Σχόλια

Παρόμοιος σταυρός είναι εντοιχισμένος στη δυτική όψη του Αγ. Ανδρέα Ακρωτηρίου Σαμοθράκης, ή του Αγ. Γεωργίου Κερασιάς της Απάνω Μεριάς Σαμοθράκης. Πριν την περισυλλογή του, ο δόμος βρισκόταν αρχικά ακουμπισμένος στο ανατολικό πεζούλι του ναού της Αγ. Παρασκευής Παλαιάπολης (Χάρτης 2). Δεν αποκλείεται να αποσπάσθηκε από την αρχική του θέση κατά τη σύγχρονη ανακαίνιση του ναού το 1953 και πιθανότατα προέρχεται από την προγενέστερη ανακαίνιση του ναού της Αγίας Παρασκευής κατά το 1866[270].

Α39. Άβαντας, Άγιος Χαράλαμπος (1867)

Θέση: νάρθηκας, δεξιά από την κυρίως είσοδο προς τον κυρίως ναό.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 40x60 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 15 Οκτωβρίου 1867.

Περιγραφή: Ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα λαδοπράσινου χρώματος φέρει εγχάρακτη μεγαλογράμματη επιγραφή έξι στίχων, ιδιαίτερα προσεγμένη. Παρά τα ελάχιστα σφάλματά της, τη σύνταξή της φαίνεται να ανέλαβε κάποιος λόγιος, κληρικός ή διδάσκαλος. Τα γράμματα έχουν ύψ. 4 εκ., πλ. 2-3,5, και είναι χρωματισμένα με χρυσοπορτοκαλί χρώμα. Διάστιχα: 2 εκ. Κάθε λέξη χωρίζεται από την επόμενη με κάτω τελεία (Εικ. 77-78).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Ὁ πάνσεπτος. οὗτος.
καὶ. θεῖος. ναὸς. ἐκτίσθη.
ἐν. ὀνόματι. τοῦ. Ἁγίου. Χαρα-
λάμπους. τῇ. συνδρομῇ.
καὶ. δαπάνῃ. τῶν. κατοίκων. τῆς.
χώρας. ταύτης. Ἐν. Ἄβαντῃ. 15Χ1867

[270] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 75· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.

Σχόλια

Πρόκειται για σύγχρονη επιγραφή, η οποία διασώζει στο περιεχόμενό της το χρονικό ανοικόδομησης του παλαιότερου ναού.

Λάθος χτυπήματα από τον χαράκτη: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟ<Σ>, το οποίο διορθώθηκε από τον ίδιο ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ.

ΑΒΑΝΤΗ, αντί του ορθού ΑΒΑΝΤΙ. Στην κτητορική επιγραφή το όνομα του οικισμού αποδίδεται με τη δοτική του λόγιου τύπου της ονομασίας του χωριού Άβας,-ντος, αλλά με εσφαλμένη γραφή -η αντί του ορθού -ι.

στ. 2. *ναὸς*: Η τρίκλιτη βασιλική του Αγίου Χαραλάμπους ανοικοδομήθηκε το 1867. Εντυπωσιάζουν οι μεγάλες διαστάσεις αυτού του επαρχιακού μνημείου, ο οποίος μαζί με την τρίκλιτη βασιλική της Λευκίμης (1902) είναι μακράν οι μεγαλύτεροι από τους άλλους ενοριακούς ναούς του 19ου αιώνα της περιοχής. Ο νάρθηκας πιθανότατα ήταν ανοιχτή στοά, η οποία κλείστηκε κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, όπως και το συμφυές κωδωνοστάσιο στη νοτιοανατολική γωνία του. Κατά τη δεκαετία του 1970 στην εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπους πραγματοποιήθηκαν εκτεταμμένες επεμβάσεις και ο ναός και το κωδωνοστάσιό του επιχρίστηκαν με σύγχρονο τσιμεντοκονίαμα.

στ. 4-5. *τῇ. συνδρομῇ καὶ. δαπάνῃ:* τυποποιημένη έκφραση.

στ. 6. *Ἐν. Ἄβαντῃ. 15Χ1867:* Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Derbent (=πέρασμα), αφού βρίσκεται βορεία από το σημείο διέλευσης της ρωμαϊκής Εγνατίας οδού, ανάμεσα στην γειτονική Τραϊανούπολη και τις στενωπούς της Ροδόπης, πριν την έξοδο προς την ενδοχώρα της Κομοτηνής. Κατά τον 19ο αιώνα, ο Άβαντας (Δερβέντ-ι)[271] (Χάρτης 2) υπαγόταν διοικητικά στο καημακαμλήκιο Δεδε-Αγάτς (μουδιρλίκιον Μάκρης) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας. Γύρω στα 1880 χαρακτηρίζεται ως βουλγαρόφωνο χωριό, 200 περίπου οικογενειών, φανατικά προσκείμενο στη Βουλγαρική Εξαρχία. Τον Μάρτιο του 1882 επανήλθε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, αφού όμως πρώτα οι κάτοικοι ζήτησαν συγχώρηση από τον Πατριάρχη, υπήχθησαν και πάλι στη Μητρόπολη Μαρωνείας και παρέλαβαν ιερέα από τον Μητροπολίτη Μαρωνείας Ιερώνυμο (1877-1885)[272]. Ανάλογες κινήσεις έγιναν και από τα γειτονικά χωριά Λήτζια (Λουτρά) και Τσιάμηρεν (Πεύκα)[273]. Τα δύο χωριά δεινοπάθησαν από την Εξαρχία, λόγω της γειτνίασής τους με τα φανατικά βουλγαρόφωνα χωριά Δογάν Χισσάρ (Αισύμη) και Δομούζ Δερέ (Παλαιά Νίψα), όπου υπήρχε ισχυρό κίνημα πανσλαβιστών. Ο Άβας παρέμεινε στη δικαιοδοσία της

[271] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.
[272] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 100, 101, 105, 110, 115, 116.
[273] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 100.

Μητροπόλεως Μαρωνείας μέχρι τον Νοέμβριο του 1922, οπότε μετά την ίδρυση της Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως (17.11.1922) πέρασε στη δικαιοδοσία της[274]. Το νέο όνομα του χωριού Άβας δόθηκε από την Επιτροπή Μετονομασίας των οικισμών της Ελλάδας μετά το 1923. Με δεδομένο ότι το 1867 το χωριό αποκαλούνταν Δερβέντ είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι η επιγραφή χαράχθηκε κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα και απλά διασώζει τις μνήμες από την ανέγερση της παλαιότερης εκκλησίας του χωριού. Σημειώνεται ότι στο Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρουπόλεως εκτίθεται δίπτυχο Προθέσεως (αρ. θέσης 1.46) της 13ης Μαρτίου 1869, με το οποίο ο Αποστόλης Τεπετζής αφιερώνει την περιουσία του στην εκκλησία του Δερβέντ (Άβαντας), με την υποχρέωση ο εκάστοτε ιερέας να μνημονεύει *εις μνημόσυνον αιώνιον* τα αναγραφόμενα ονόματα[275].

στ. 6. *Χ*: Ο μήνας Οκτώβριος αποδίδεται με τον λατινικό αριθμό Χ (= 10).

Α40. Κίρκη, Άγιος Γεώργιος (1867)

Θέση: εκτός θέσης, στον γυναικωνίτη του ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 30x50 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 1867.

Περιγραφή: Ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα, η οποία φυλάσσεται στον νάρθηκα του ναού. Η αρχική θέση της ήταν στη δυτική πλευρά, όπου υπάρχει τοξωτή εμβάθυνση παρόμοιων διαστάσεων[276]. Πιθανότατα, αφαιρέθηκε από εκεί όταν ο ναός επιχρίστηκε με σύγχρονο ασβεστοκονίαμα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Κατά την πρόσφατη ανακαίνιση του ναού καθαιρέθηκε ολικά το σύγχρονο ασβεστοκονίαμα και αναφάνηκε η αρχική θέση της πλάκας. Κεντρικά, κάτω από σχηματοποιημένο τοξωτό ναόσχημο οικοδόμημα παριστάνεται μεγάλος επιπεδόγλυφος σταυρός με τρίλοβες τις απολήξεις των κεραιών του και ημικυκλικό Γολγοθά. Εκατέρωθεν της κάθετης κεραίας του σταυρού επιπεδόγλυφη κτητορική επιγραφή τριών στίχων ορθογραφημένη άριστα. Η επιγραφή σε δύο ημιστίχια που χωρίζονται από την κάθετη κεραία του σταυρού. Τα γράμματα έχουν ύψ. 3-3,5 εκ., τα διάστιχα 0,5 εκ. Ο σταυρός έχει ύψ. περίπου 35 εκ. (Εικ. 79, 81).

Βιβλιογραφία: ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ, *Κίρκη Έβρου* 78-79.

---

[274] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 118.

[275] ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, Δίπτυχο προθέσεως 33-34· Αναδημοσίευση: ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, Δίπτυχο προθέσεως από τον Ναό του Άβαντα 106-108.

[276] Ο ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ, *Κίρκη Έβρου* 78 υποθέτει εσφαλμένα ότι η πλάκα προέρχεται από το οστεοφυλάκιο του ναού. Ωστόσο, η υπόθεσή του δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο ναός ήταν μέχρι πρόσφατα καλυμμένος με το σύγχρονο ασβεστοκονίαμα και ως εκ τούτου δεν ήταν δυνατό να φανεί η εμβάθυνση της τοιχοποιίας, όπου ήταν τοποθετημένη η κτητορική επιγραφή.

Χριστὸς/ μεθ' ἡμῶν

στή/τω

1867

Συνδυασμοί γραμμάτων: Ϛ, ΜΕ, ΗΜΩΝ.

Σχόλια

Κατά τον 19ο αιώνα, η Κίρκη (Χηρκάς και Χιρκάς)[277] (Χάρτης 2) αναφέρεται ως ελληνικό χωριό με 120-150 κατοίκους, το οποίο υπαγόταν διοικητικά στον καζά Γκιουμουλτζίνας (Μουτεσαριφλίκιον Γκιουμουρτζήνης) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας. Γύρω στα 1881-1882 ο εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, μετά από σύσταση του Έλληνα Προξένου Δεδέαγατς Αλεξάνδρου Αντωνιάδου, χορήγησε στο σχολείο συνδρομή 20 λιρών για το επόμενο σχολικό έτος[278].

στ. 2. *ναὸς*: Η τρίκλιτη βασιλική του Αγίου Γεωργίου ανοικοδομήθηκε το 1867 από το ίδιο συνεργείο που ανήγειρε τον Άγιο Χαράλαμπο Άβαντα (1867) και τον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873). Πιθανότατα ο ναός εγκαινιάστηκε από τον Μητροπολίτη Μαρωνείας Άνθιμο (1865-1877)[279]. Το 1925 πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες επεμβάσεις, σύμφωνα με την εγχάρακτη επιγραφή σε γωνιόλιθο της βορειοδυτικής γωνίας (Εικ. 80).

Α41. Κυανή, Άγιος Δημήτριος (1868)

Θέση: επάνω από τη δυτική είσοδο του ναού.

Υλικό: λευκό μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 68x25 εκ.

Χρονολόγηση: 1868.

Περιγραφή: Η ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα βρίσκεται πακτωμένη στο υπέρθυρο της νότιας εισόδου του ναού. Ο καλλιτέχνης της επιπεδόγλυφης κτητορικής επιγραφής αξιοποιεί όλο το πλάτος και το μήκος της ορθογώνιας πλάκας. Η επιγραφή μεγαλογράμματη, διατάσσεται σε τέσσερις στίχους μέσα σε ταινίες ύψ. 4 εκ. Τα γράμματα έχουν ύψ. 4 εκ., τα διάστιχα 0,5 εκ. Η εργασία είναι μέτρια. Το κείμενο ασύντακτο, με αρκετά ορθογραφικά λάθη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφορετική γραφή του γράμματος Σ, ως Σ, S και C, του Υ ως U και V, όπως και του ΟΥ που άλλοτε είναι με δύο γράμματα και άλλοτε ως συμπίλημα 8. Ακόσμητη (Εικ. 82-83).

Βιβλιογραφία: ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα 361.

---

[277] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.

[278] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 194, 342· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 98, 102, 106, 108, 115, 118.

[279] Για τον Μητροπολίτη Μαρωνείας Άνθιμο βλ. σ. 000.

Οὗτος[280] *ὠ ναὸς ἑκτήσθη ἑκ δα-*
πάνης ταύτης ἐκκλησίας· ἡ<ς>
μνήμη τοῦ ἁγήου Δημητρίου ἡς χο-
ρίον Τζιαουσλῆ[281] *ἔτους· 1868*

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΜΝ, ΟΥ, ΤΖ.

Σχόλια

στ. 1: *ναὸς:* Πρόκειται για μία χαμηλή, δίκλιτη, εκκλησία, σε σχήμα γάμμα, η οποία είχε πιθανότατα παλαιότερη φάση. Εντυπωσιάζει ο αριθμός των εικόνων του Αδιανουπολίτη ζωγράφου Στεφάνου, αφιερώματα ιδιωτών και συντεχνιών, αλλά και κάποιες παλαιές ρωσικές εικόνες στο επιστύλιο του τέμπλου[282].

στ. 1-2. *ἑκ δαπάνης:* τυποποιημένη έκφραση, παρόμοια με τις *διά δαπάνης*, *συνδρομής και δαπάνης* κ.λπ.

στ. 4: *Τζιαουσλῆ*: το χωριό του Τζιαούς (= λοχία). Η ονομασία του χωριού συνδέεται με την παρουσία Τούρκων υπαξιωματικών (τσαούσηδων) ή την ύπαρξη κάποιας σχολής στο χωριό. Ωστόσο, το χωριό είναι γνωστό ήδη από το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα ως Musa Çavuş Çiftliği και ήταν βακούφι του στρατηγού Ζαγανού πασά, γαμπρού του σουλτάνου Μουράτ Β΄ και κηδεμόνα του Μωάμεθ Β΄ Πορθητή[283]. Το χωριό αναφέρεται στον Βαφείδη ως Τσαουσλή. Πολιτικά ανήκε στον καζά Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στην Μητρόπολη Διδυμοτείχου[284]. Επιπλέον, ο Βαφείδης αναφέρει το «ελληνικόν χωρίον» Τσαούση, με 360-420 ψυχές (οικογένειες 60-70) και ένα σχολείο με 15 μαθητές, αλλά αναρωτιέται αν ταυτίζεται με το Τσαουσλή Διδυμοτείχου[285]. Η σύγχρονη ονομασία Κυανή[286] (Χάρτης 2) συνδέεται είτε με την ενδυμασία των Τσαούσηδων, είτε με τη λειτουργία βαφείων κυανής βαφής, από την οποία προήλθε η ονομασία «γαλαζοβράκηδες» για τους κατοίκους των χωριών της περιοχής[287]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Τσαουσλή είναι ένα από τα δώδεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Πελοπόννησο[288].

---

[280] στ. 1. *τοῦτος* (Τριαντάφυλλος).

[281] στ. 4. *Τσιαουσλῆ* (Τριαντάφυλλος). Για τον τύπο ο ίδιος επισημαίνει ότι «*το ΤΣ αποδίδεται με το γράμμα Ζ, όπως σε μερικές άλλες επιτύμβιες επιγραφές της ίδιας εποχής*».

[282] Γουριδης, *Θρησκευτικά μνημεία* 75.

[169] Γουριδης, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 234.

[284] Ψαλτης, *Θράκη* 121, 123, 326· Βαφειδης, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 13, 39, 51, 54, 91.

[285] Βαφειδης, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 123, 127.

[286] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.

[149] Γουριδης, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 234.

[288] Λαμπουσιαδης, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

Α42. Δόξα, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (1871)

Θέση: εκτός θέσης, στην αποθήκη της εκκλησίας.

Υλικό: λευκό μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις πλάκας: ύψ. 64 εκ. μέγ. πλ. 71 εκ.

Χρονολόγηση: 1871.

Περιγραφή: Η κτητορική φυλάσσεται σε ιδιαίτερο χώρο, μαζί με την παλαιά αγία τράπεζα. Πρόκειται για μεγάλη ορθογώνια πλάκα, η άνω πλευρά της οποίας είναι τοξωτή. Κεντρικά της πλάκας αποδίδονται ανάγλυφα οι θεόστεπτοι άγιοι βασιλείς και ισαπόστολοι Κωνσταντίνος και Ελένη ανακρατούν τον Τίμιο Σταυρό. Επάνω στην οριζόντια κεραία του οι συντομογραφίες ΙΧ/ ΝΚ. Σε καμπύλα τρίγωνα στις δύο άνω γωνίες διμερώς η χρονολογία: 18/71. Η επιπεδόγλυφη κτητορική επιγραφή αναπτύσσεται σε συνολικά δώδεκα σειρές. Ύψ. γραμμάτων: 3-3,5 εκ., διάστιχα: 1 εκ. Επιγραφικά πεδία: αριστερά και δεξιά του σταυρού 16x18 εκ. κάτω από τον σταυρό 27x52 εκ. διαστάσεις σταυρού: 34x 15,5 εκ. (Εικ. 84-85).

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτη.

Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστὸς) Ν(ι)κ(ᾷ)
18 71
ἐ κτήτορε Δήμου
Χρήστου ὑερέος
τζομπατζῖ Νηκόλα
ἰὸς Διμήτρη τζορπατζῖ
κὲ Ἀντόνη/ ὐ μνήμη τοῦ Ἁγήο(υ)
κὲ Θεου·στέπτου·
βασιλέου· κὲ ὐσαπουστόλου
Κονσταντήνου· κὲ Ἠλένης
νέος· ναὸς· έκτή<σ>θη· ής χορίον
Τζανπάση· ἔτος 1871· Αβγούστου 30

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΤΗ, ΣΤ, ΟΥ, ΤΖ, ΡΗ, ΓΗ, ΝΗ, ΜΗ.

Συντομογραφίες: -

Σχόλια

στ. 5, 6. *τζομπατζῖ:* Είναι οι προύχοντες, «οι τα πρώτα φέροντες», οι ευκατάστατοι, οι κεφαλές του χωριού. Έτσι αναφέρονται και στις κτητορικές επιγραφές του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) και του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834).

στ. 11. *ναὸς:* Πρόκειται για την κτητορική επιγραφή ανακαινίσεως ενός παλαιότερου ομώνυμου ναού στη Δόξα, αγνώστου έτους ανοικοδόμησης (πιθανότατα γύρω στα 1800), ο οποίος ανακαινίστηκε το 1871. Στην κτητορική επιγραφή αναφέρεται ρητά «νέος». Ο σύγχρονος ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στη Δόξα ανοικοδομήθηκε κατά τη δεκαετία του 1970 στη θέση του παλαιότερου ομώνυμου ανακαινισμένου ναού του 1871. Στην εκκλησία διασώζονται οι φορητές εικόνες του παλαιότερου ναού και σε ιδιαίτερο χώρο η κτητορική επιγραφή του.

στ. 11-12. *Χορίον Τζανπάση:* το χωριό Δόξα (Χάρτης 2) καλούνταν άλλοτε Τζαμπάζη. Πρώιμα εμφανίζεται ως Τζανμπαζάν και έπειτα Τζα(ν)μπαζλάρ. Τον 15ο αιώνα ήταν βακούφι του Γαζή Τουρ(α)χάν Μπέη, διοικητή της Θεσσαλίας, ο οποίος κατέκτησε την Πελοπόννησο[289]. Κατά τον Βαφείδη[290] πρόκειται για το Μπουγιούκ Τζαμπάζ ή Τζαμπαζλάρ ή Μεγάλη Τράνα στην περιοχή του Ελαφοχωρίου. Ο ίδιος δίνει την πληροφορία ότι υπήρχε ακόμη ένα χωριό Τζαμπάζ, αμιγώς τουρκικό, στην περιοχή του Διδυμοτείχου, το οποίο ονομαζόταν Κιουτσούκ Τζαμπάζ ή Μικρά Τράνα, στην περιοχή του χωριού Καρλή. Κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα στο χωριό διέμεναν 57 ελληνικές οικογένειες, υπήρχε μία εκκλησία (Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη), αλλά δεν είχε ελληνικό σχολείο. Το 1875 το χωριό Τζιάμπαση ή Τσάμπαση (Τζαμπάζ;) είχε 150-160 οικογένειες και συνολικά 900-960 ψυχές[291]. Στα τέλη του 19ου αιώνα η Δόξα (άλλοτε Τζαμπάζη) υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[292]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Τζιαμπάς είναι ένα από τα επτά χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από τη Μακεδονία[293].

Α43. Σαμοθράκη, Ακρωτήρι, Άγιος Ανδρέας (1871)

Θέση: δυτικό αέτωμα ναού

Υλικό: λίθινη πλάκα

Κατάσταση: Καλή

Διαστάσεις:

Χρονολόγηση: 1871.

Περιγραφή: Σε εγχάρακτη πλάκα επί του δυτικού αετώματος χαράχθηκε η χρονολογία 18†71, η οποία διασώζει το έτος της τελευταίας ανακαίνισης ή ανάκτισης του ως τότε ερειπωμένου ναού (Εικ. 86). Μοναδικό διακοσμητικό στοιχείο ο περιγραμματικός

[289] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 238.

[290] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 14, 17, 20, 23. Ο Βαφείδης σημειώνει το χωριό ως Μεγάλη Τραύα στις σ. 39, 52, 54, πληροφορώντας ότι έχει εκκλησία των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης και ανήκε στην κοινότητα Ελαφοχωρίου. Η Μικρή Τραύα σημειώνεται στις σ. 40, 51, 52, 54. Το χωριό δεν είχε εκκλησία, αλλά αποτελούσε ενορία με τους Χιονάδες Διδυμοτείχου.

[291] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 123.

[292] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 123, 356· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 14, 17, 20, 23, 40, 51, 54.

[293] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

σταυρός, ο οποίος τέμνει την χρονολογία. Παρόμοιοι σταυροί εντοπίζονται στην Αγ. Παρασκευή Παλαιάπολης (1866) και στον Αγ. Γεώργιο Κερασιάς (1875)[294].

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 75· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.

18†71

Α44. Συκορράχη, Άγιος Γεώργιος (1873)

Θέση: εντοιχισμένη σε αβαθές αψίδωμα του δυτικού τοίχου.

Υλικό: ορθογώνια λίθινη πλάκα.

Κατάσταση: διατηρημένη άριστα.

Διαστάσεις: δύσκολο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 1873.

Περιγραφή: Επιγραφικό πεδίο ορθογώνιο τετράπλευρο καταλαμβάνει περίπου τα δύο τρίτα της πλάκας. Επιπεδόγλυφη επιγραφή άριστα διατηρημένη. Τα γράμματα βαμμένα με καφέ. Διατάσσεται σε οκτώ στίχους· το χριστόγραμμα χωριστά. Στο επάνω μέρος της πλάκας σταυρός σε τριγωνική βάση με σύμβολα του πάθους εκατέρωθεν και δύο κύκλους με εξάκτινα αστέρια, όλα βαμμένα με καφέ χρώμα.

Η εργασία μάλλον καλή χωρίς να πλησιάζει το άριστο. Λάθος κτυπήματα ΑΝΓΘ αντί ΑΝΘ(ΙΜΟΥ) και ΚΝΟΤΗΤΟΣ αντί ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ. Λιγοστά ορθογραφικά και συντακτικά λάθη (Εικ. 87-88).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

(Εκατέρωθεν του σταυρού)
Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστός)
Ναὸς Θεοῦ ὡκοδομ-
ίθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ
ἁγίου μεγαλομάρτυ-
ρος Γεωργίου ἐπὶ ἀρ-
χιεπισκόπου κ(υρίου) κ(υρίου) Ἀν{γ}θίμου
δι' ἐξόδων τῆς κ<οι>νότ-
ητος Σά-
βα Ἠστουγιὰν 1873 :

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΓΑ, ΜΑ, ΑΡ,

Συντομογραφίες: Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστός), Κ(ΥΡΙΟΥ) Κ(ΥΡΙΟΥ), ΑΝ{Γ}Θ(ΙΜΟΥ), Κ(ΑΙ;).

Σχόλια

[294] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 75· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα η Συκορράχη (άλλοτε Τσομπάνκιοϊ)[295] (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά Γκιουμουλτζίνας (μουδιρλίκιο Μάκρης) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας[296].

στ. 1. *ναὸς*: είναι μία τρίκλιτη καμαροσκεπής βασιλική, η οποία, αντί για τη συνήθη ξυλοστέγη, φέρει τρεις ευμεγέθεις παράλληλες δρομικές λιθόκτιστες καμάρες που καλύπτονται από ενιαία δίρριχτη κεραμοσκεπή. Παρόμοιος τύπος είναι η εκκλησία του Πενταλόφου (1858). Στα ανατολικά εξέχει η ημικυκλική κόγχη του Ιερού. Στη νοτιοδυτική γωνία υψώνεται εντυπωσιακό, σύγχρονο με τον ναό, κωδωνοστάσιο.

στ. 6. *Ἀνθίμου*: Μητροπολίτης Μαρώνειας από το 1865-1877)[297].

στ. 7-8. *Σάβα Ἠστουγιὰν*: Ο μεταγενέστερος τονισμός των γραμμάτων με μαύρο απέδωσε ένα Η μπροστά από το όνομα του Στούγιαν (Στόγιαν). Ωστόσο, μάλλον πρόκειται για τη συντομογραφία του Κ’ (και). Αν αυτή η υπόθεση είναι ορθή, τότε στην επιγραφή αναφέρονται οι δύο πρωτομάστορες του έργου, ο Σάββας και ο Στόγιαν (Stojan = Στέφανος).

Α45. Σαμοθράκη, Χώρα, Εισόδια της Θεοτόκου [Παναγούδα] (1874)

Θέση: δυτική πλευρά ναού.

Υλικό: λίθος

Κατάσταση: καλή

Διαστάσεις: 18x25 εκ.

Χρονολόγηση: 1874.

Περιγραφή: Η τοιχοδομία της δυτικής πλευράς κοσμείται με ρόδακα-ήλιο με βήσαλα. Στο κέντρο του τοποθετήθηκε μικρός λίθινος, σχεδόν κυκλικός δόμος, στην επιφάνεια του οποίου χαράχθηκε το έτος ανέγερσης της εκκλησίας: *1874* (Εικ. 89α-β, 90).

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 76· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές ΙΙ, 3.

1874

Σχόλια

Η εκκλησία βρίσκεται σε μία στενή πάροδο του δρόμου προς το κάστρο της Χώρας (Χάρτης 2) και ανοικοδομήθηκε επί των ημερών του Μητροπολίτου Μαρώνειας Ανθίμου (1865-1877)[298]. Είναι μονόχωρη και καλύπτεται από δικλινή κεραμοσκεπή. Στην τοιχοδομία της παρεμβάλλεται κατά τόπους παλαιότερο οικοδομικό υλικό (spolia) σε β΄ χρήση, προερχόμενο από το αρχαίο και βυζαντινό παρελθόν του νησιού. Ο Παπαθανασίου την αναφέρει ως εκκλησία της Υπαπαντής και διαβάζει το έτος

[295] Στις *Μετονομασίες συνοικισμών* 8 σημειώνεται ως Συκαράγη.
[296] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 141, 326· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 99, 115.
[297] Για τον Μητροπολίτη βλ. σ. 000.
[298] Για τον Μητροπολίτη βλ. σ. 000.

ανοικοδόμησης 1875. Ωστόσο, σημειώνει ότι ο ναός ανοικοδομήθηκε από το ίδιο συνεργείο, το οποίο έχτισε μία γειτονική οικία. Το συνεργείο μιμείται στις τεχνικές δόμησης την τειχοδομία του γατελούζικου κάστρου της Χώρας[299].

Α46. Πετράδες, Κοίμηση της Θεοτόκου (1874)

Θέση: υπέρθυρο δυτικής εισόδου ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: μέτρια.

Διαστάσεις: 50x70 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 10 Ιουνίου 1874.

Περιγραφή: Η εξάστιχη κτητορική επιγραφή αναπτύσσεται σε ισάριθμες οριζόντιες ταινίες. Είναι δουλεμένη με επιπεδόγλυφη τεχνική. Το επιγραφικό πεδίο καλύπτει μόνο το άνω μισό της μαρμάρινης πλάκας. Τα γράμματα έχουν ύψος 3,5-4 εκ., τα διάστιχα 1 εκ. Η πλάκα είναι παντελώς ακόσμητη (Εικ. 91-92).

Βιβλιογραφία: Ο ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 75 και *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 236 αναφέρει μόνο το έτος ανοικοδόμησης του ναού.

Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θῆος ναὸς
ἐκτίσθη ἐν ὀνόματι ἡ Κύμησις τῆς
Θεοτόκου ὃν σὺ Κίριε στερέοσον τὴν
ἐκκλησίαν ταύτην διὰ συνδρομή κὲ δαπάνης
5 *τῶν ἐν τῇ χόρᾳ Πετράδις ἐν ἔτι 1874*
Ἰουνίου 10

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΛΗ.

Σχόλια

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα οι Πετράδες υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[300] (Χάρτης 2).

στ. 1. *ναὸς*: Πρόκειται για μία τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, χτισμένη, όπως και το κωδωνοστάσιο στα νοτιοανατολικά, από ντόπιους μαστόρους, οι οποίοι παραδοσιακά ασχολούνταν με την επεξεργασία της πέτρας. Λαϊκά λιθανάγλυφα κοσμούν τους τοίχους της εκκλησίας[301].

στ. 5. *Πετράδις*: Το χωριό δημιουργήθηκε πριν τον 16ο αιώνα. Αναφέρεται το 1834 στους κώδικες της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, σε συμφωνία προμήθειας λίθων για την ανέγερση του Μητροπολιτικού ναού του Αγίου Αθανασίου. Ωστόσο φαίνεται ότι κατά

[299] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 76· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές ΙΙ, 3.
[300] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 123, 192, 326· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 13, 23, 26, 40, 53.
[301] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 75-76.

το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα εγκαταστάθηκαν Ηπειρώτες, άριστοι λιθοξόοι και οικοδόμοι. Το 1877-1883 στο χωριό κατοικούσαν 150 περίπου οικογένειες με 580 ψυχές, ενώ το σχολείο λειτουργούσε με 20 μαθητές[302]. Η ονομασία του χωριού δεν μεταβλήθηκε από την επιτροπή μετονομασίας των συνοικισμών της Υποδιοικήσεως Διδυμοτείχου[303]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, οι Πετράδες είναι ένα από τα έντεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Ήπειρο[304].

Α47. Σαμοθράκη, Χώρα, Κοίμηση (βορείου εισόδου) (1875)

Θέση: υπέρθυρο βόρειας εισόδου ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 40x90 εκ.

Χρονολόγηση: 1875.

Περιγραφή: Μαρμάρινη εντοιχισμένη πλάκα επάνωθεν της βόρειας εισόδου, τριμερής. Το κεντρικό φέρει την εγχάρακτη κτητορική επιγραφή, ενώ όλα τα διακοσμητικά στοιχεία αποδίδονται ανάγλυφα. Η επιγραφή μεγαλογράμματη, διατάσσεται σε οκτώ στίχους. Πλαισιώνονται από πολύλοβο σταυρόσχημο επιπεδόγλυφο κόσμημα, το οποίο εγγράφεται με τη σειρά του σε ορθογώνιο πλαίσιο. Στις τέσσερις γωνίες κυκλικά κοσμήματα από επάλληλους κύκλους και σχηματοποιημένα άνθινα και γεωμετρικά μοτίβα. Εκατέρωθεν του κεντρικού δύο στενότερα ορθογώνια πλαίσια με παράσταση ανάγλυφων κυπαρισσιών κάτω από ημικυκλικά τόξα που αποδίδουν συνοπτικά κάποιο αδιάγνωστο κτίριο (Εικ. 93-94).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Α†Ω
ὁ ναὸς οὗτος
τῆς Κοιμήσεως
ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων
δαπάνῃ τῆς ἐν-
ταῦθα κοινό-
τητος ἐν
ἔτει 1875

Σχόλια

[302] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 236· ΣΕΛΕΡΙΔΗΣ, *Πετράδες* 000.
[303] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.
[304] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα η Σαμοθράκη υπαγόταν πολιτικά στο καημακαμλήκιο Δεδέαγατς και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας[305]. Ο μουδίρης του νησιού είχε την έδρα του στο κάστρο της Χώρας[306].

στ. 1. *ναὸς*: Η τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική της Χώρας Σαμοθράκης (Χάρτης 2) ανοικοδομήθηκε το 1875, σύμφωνα με τις σωζόμενες κτητορικές επιγραφές της βόρειας και νότιας εισόδου του ναού, και δεσπόζει στον οικισμό. Στο εσωτερικό του σώζονται ενδιαφέρουσες φορητές εκόνες και κειμήλια του 19ου αιώνα, ενώ σε ιδιαίτερη λάρνακα φυλάσσονται τα ιερά λείψανα των αγίων πέντε νεομαρτύρων των εκ Σαμοθράκης, οι οποίοι μαρτύρησαν στο χωριό Μάκρη Αλεξανδρουπόλεως[307].

Α48. Σαμοθράκη, Χώρα, Κοίμηση (νοτίου εισόδου) (1875)

Θέση: υπέρθυρο νοτίου εισόδου ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: μέτρια.

Διαστάσεις: 38x60 εκ.

Χρονολόγηση: 1875.

Περιγραφή: Μαρμάρινη πλάκα, παντελώς ακόσμητη, εντοιχισμένη επάνω από τη νότια είσοδο. Η μεγαλογράμματη εγχάρακτη επιγραφή είναι άριστα ορθογραφημένη και διατάσσεται σε τέσσερις στίχους. Ο δεύτερος και ο τέταρτος στίχος που δηλώνουν την αφιέρωση του ναού στην Κοίμηση της Θεοτόκου και το έτος ανέγερσης φέρουν μεγαλύτερο μέγεθος γραμμάτων. Η επιγραφή είχε ασβεστωθεί κατά το παρελθόν και καθαρίσθηκε πρόσφατα (Εικ. 95).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Τῇ τῶν φιλοχρίστων δαπάνῃ Σαμοθρακῶν ναὸς τῆς
Κοιμήσεως
άνηγέρθη έκ βάθρων
ΑωΟΕ΄

Σχόλια

στ. 1. *ναὸς*: Για την τυπολογία του ναού βλ. τα σχόλια της αμέσως προηγούμενης κτητορικής επιγραφής.

στ. 4. *ΑωΟΕ΄*: Το έτος σε αυτή την κτητορική επιγραφή του ναού αναγράφεται με ελληνική αρίθμηση.

---

305 ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 95, 97, 102, 108, 115-117, 119.

306 ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 76· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές ΙΙ, 3.

307 Σχετικά με τον βίο και το μαρτύριο των αγίων πέντε νεομαρτύρων από τη Σαμοθράκη, καθώς και τα σωζόμενα κειμήλια βλ. Ιερά Μητρόπολις Αλεξανδρουπόλεως, *Ευλαβικό συναξάριο αγίων Πέντε Νεομαρτύρων της Σαμοθράκης*, σποραδικά.

Α49. Σαμοθράκη, Κερασιά, Άγιος Γεώργιος (1875)

Θέση: επάνω από τη δυτική είσοδο του ναού.

Υλικό: λίθινη πλάκα.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: 20x25 εκ.

Χρονολόγηση: 1875.

Περιγραφή: Σε πλάκα έχει χαραχτεί το έτος 1875, εντός περιγραμματικού σταυρού, ο οποίος και το τέμνει.

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 75-76· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές ΙΙ, 3.

18†75

Σχόλια

Παρόμοιοι σταυροί εντοπίζονται στην Αγ. Παρασκευή Παλαιάπολης (1866) και στον Αγ. Ανδρέα Ακρωτηρίου (1871)[308].

Α50. Κυπρίνος, Άγιος Γεώργιος (1881)

Θέση: πακτωμένη στον δυτικό τοίχο του ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: αδύνατο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 1881.

Περιγραφή: Η μαρμάρινη πλάκα με την κτητορική επιγραφή είναι πακτωμένη στο υπέρθυρο της εξωτερικής εισόδου του ναού. Λιθόκτιστο ορθογώνιο πλαίσιο, επιχρισμένο με σύγχρονο τσιμεντοκονίαμα, περιβάλλει την πλάκα. Επάνω επιστέφεται με λιθόκτιστο τόξο. Η κτητορική επιγραφή είναι εγχάρακτη και μεγαλογράμματη. Διατάσσεται σε έξι στίχους. Τρεις εγχάρακτοι λατινικοί σταυροί με πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών τους στην αρχή του κειμένου. Τα γράμματα και οι σταυροί είναι τονισμένα με μαύρο (Εικ. 96-97).

Βιβλιογραφία: ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 81, όπου σχολιάζει το περιεχόμενο της επιγραφής.

\+ + +
Ἐκτήσθη ὁ. ναὸς οὗτος ἐν
τημὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου
διὰ τῆς ἐπιμελίας τῶν κα-
τήκων ἐπὶ Ἰγνατίου τοῦ ἀρχι-
5 *ερέως τῇ 16 Αὐγούστου 1881*
Χρῆστος Πέτρου

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ.

[308] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 75-76· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές ΙΙ, 3.

Συντομογραφίες: -

Σ ΚΑΙ S.

Σχόλια

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα ο Κυπρίνος (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Ορτάκιοϊ και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Λιτίτσης[309].

στ. 1. *ναὸς*: Πρόκειται για τον παλαιότερο ναό του Κυπρίνου, εγκαταλειμμένο σήμερα. Ήταν μία τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, με διπλή απότμηση της στέγης στις δύο στενές πλευρές και ενιαίο εσωνάρθηκα με τον κυρίως ναό. Στα δυτικά προσαρτήθηκε χαμηλός ισόγειος νάρθηκας. Στο ανατολικό τμήμα του ναού ανεγέρθηκε σύγχρονο παρεκκλήσιο. Το τέμπλο, τα μανουάλια, οι φορητές εικόνες και τα ιερά σκεύη της εκκλησίας μεταφέρηκαν αρχικά στο ναό του 1954 και εν τέλει στο νέο ναό, ο οποίος χτίστηκε το 1993 στο κέντρο του χωριού[310].

στ. 4-5. *Ἰγνατίου τοῦ ἀρχιερέως*: Μητροπολίτης Λιτίτσης από το 1861 έως το 1892[311].

στ. 6. *Χρῆστος Πέτρου*: Στην κτητορική επιγραφή της εκκλησίας διασώθηκε το όνομα του πρωτομάστορα (κάλφα) Χρήστου, ο οποίος ήταν γιος του Πέτρου. Η σπάνια αναφορά του ονόματος του πρωτομάστορα, αμέσως μετά από αυτό του Μητροπολίτη Ιγνατίου, πρέπει αναμφίβολα να συσχετιστεί με την αίσθηση υπερηφάνειας του οικοδομικού συνεργείου για την επιτυχημένη ολοκλήρωση του μεγαλεπήβολου αυτού επαρχιακού μνημείου.

Α51. Καστανιές, Άγιος Γεώργιος (1882)

Θέση: υπέρθυρο βόρειας εισόδου ναού.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: αδύνατο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 1882.

Περιγραφή: Η πλάκα καταλαμβάνει τον χώρο στο υπέρθυρο της βόρειας εισόδου του ναού. Κεντρικά παριστάνεται ανάγλυφος έφιππος άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος. Η λιτή κτητορική επιγραφή είναι κεφαλαιογράμματη και αναπτύσσεται σε δύο ημιχώρια εκατέρωθεν του αναγλύφου. Αποτελείται από τρεις σειρές, όπου δίνονται οι βασικές πληροφορίες για τον ναό: η αφιέρωσή του, καθώς και η έναρξη και το τέλος των εργασιών (Εικ. 98-99).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

---

309 ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 35, 43, 51.

310 ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 81.

311 ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι ΙΙ 150-151· ΡΟΔΟΟΙΝΟΣ, Ολίγα περί της Μητροπόλεως Λιτίτσης 99· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 129. Για τον Μητροπολίτη Ιγνάτιο βλ. το ειδικό κεφάλαιο *Οι Μητροπολίτες*, σ. 000.

Ὁ ἅγιος / Γεώργιος

Ἰανουαρίου ἀρχή / Ἰουλίου τελεία. 28

ἔτος / 1882

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ.

Σχόλια

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα οι Καστανιές (άλλοτε Τσιρρέκιοϊ, Τσερέκιοϊ)[312] (Χάρτης 2) υπάγονταν πολιτικά στον καζά Αδριανουπόλεως και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως. Στον οικισμό κατοικούσαν 210 οικογένειες και στο σχολείο δίδασκαν δύο διδάσκαλοι και φοιτούσαν 80 μαθητές[313].

στ. 1. *ναὸς*: Η τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του Αγίου Γεωργίου Καστανέων ανοικοδομήθηκε το 1882, αλλά κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα δέχτηκε εκτεταμένες επεμβάσεις. Αρχικά, στο υπέρθυρο του κυρίως ναού διατηρήθηκε η κτητορική επιγραφή, η οποία όμως επιχρίστηκε κατά τη σύγχρονη ανακαίνιση του ναού.

στ. 2. *Ἰανουαρίου ἀρχή / Ἰουλίου τελεία. 28*: Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή, η έναρξη των εργασιών ανοικοδόμησης έλαβαν χώρα τον Ιανουάριο και ολοκληρώθηκαν στις 28 Ιουλίου του 1882. Ωστόσο, από το περιεχόμενο της επιγραφής δεν καθίσταται σαφές αν οι εργασίες άρχισαν τον Ιανουάριο 1882 ή τον Ιανουάριο κάποιου παρελθόντος έτους, αφού το χρονικό διάστημα των επτά μηνών είναι μάλλον πολύ σύντομο για την ολοκλήρωση ενός τέτοιου μεγάλου έργου. Ωστόσο, δεν αποκλείεται το περιεχόμενο της επιγραφής να αναφέρεται σε κάποια ανακαίνιση ή συντήρηση του ναού, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1882, γεγονός που, όπως είναι λογικό, θα απαιτούσε ένα μικρότερο διάστημα εργασιών.

Δίπλα στη νότια είσοδο του νάρθηκα, κάτω από το κωδωνοστάσιο της εκκλησίας, τοποθετήθηκε νεότερη μαρμάρινη πλάκα με εγχάρακτη μεγαλογράμματη επιγραφή, η οποία πληροφορεί ότι ο σύγχρονος ναός του Αγίου Γεωργίου θεμελιώθηκε το 1928 και εγκαινιάστηκε το 1932 επί Μητροπολίτου Διδυμοτείχου και Ορεστιάδος Ιωακείμ[314] υπό την επίβλεψη των ιερέων π. Παναγιώτου Αναστασιάδη και π. Ιωάννου Χατζηγεωργίου. Οι τελευταίες επεμβάσεις πραγματοποιήθηκαν επί Μητροπολίτου Διδυμοτείχου και Ορεστιάδος Νικηφόρου[315].

---

[312] Για το οικωνύμιο «Τσορέκ-κιοϊ» και τη μετονομασία του σε Καστανιές βλ. ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ, Τουρκικά Οικωνύμια 343.

[313] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 99, 102, 316· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 35, 42, 50.

[314] Για τον Ιωακείμ Σιγάλα βλ. σχόλια κτητορικής επιγραφής Αγίου Αθανασίου Σουφλίου, σ. 000.

[315] Ο Νικηφόρος (κατά κόσμον Αθανάσιος) Αρχαγγελίδης, γεννήθηκε το 1931 στις Φέρες. Σπούδασε Θεολογία στος Θεολογικές Σχολές της Χάλκης και της Θεσσαλονίκης και εν συνεχεία χειροτονήθηκε διάκονος (1956) και πρεσβύτερος (1961). Διετέλεσε κωδικογράφος της Ιεράς Πατριαρχικής Συνόδου, εφημέριος των Μητροπόλεων Βεροίας και Θεσσαλονίκης και ιεροκήρυκας και Πρωτοσύγκελος της Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως, καθώς και καθηγητής στη Ζαρίφειο Παιδαγωγική Ακαδημία

Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ
ΟΥΤΟΣ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ
ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ
ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΕΘΕΜΕΛΙΩΘΗ ΕΝ ΕΤΕΙ 1928
ΕΓΚΑΙΝΙΑΣΘΗ ΕΝ ΕΤΕΙ 1932
ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ
ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ
κ. ΙΩΑΚΕΙΜ
ΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΩΝ ΤΩΝ
† ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ
† ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ ΔΕ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ
ΥΠΟ ΤΗ ΣΕΠΤΗ ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ
ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ κ(αι) ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ
κ.κ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ

Α52. Διδυμότειχο, Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας (1888)

Θέση: υπέρθυρο εισόδου ναού.

Υλικό: μάρμαρο

Κατάσταση: Καλή.

Διαστάσεις: 50x50 εκ.

Χρονολόγηση: 17 Ιουλίου 1888.

Περιγραφή: Η μαρμάρινη ενεπίγραφη κτητορική πλάκα είναι τοποθετημένη στο υπέρθυρο της εισόδου του παρεκκλησίου. Η πλάκα είναι ορθογώνια, αλλά το περιεχόμενό της χαράχθηκε ανάγλυφα σε ωοειδές πλαίσιο. Η μεγαλογράμματη επιγραφή διατάσσεται σε οκτώ ταινιωτούς στίχους και καλύπτει επιγραφικό πεδίο 40x45 εκ. Τα γράμματα έχουν ύψος 2,5-3 εκ. Στο κέντρο επάνω εγγεγραμμένος σε κύκλο επιπεδόγλυφος λατινικός σταυρός με ελαφρά πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών του (Εικ. 100-101).

Αλεξανδρούπολης. Το 1988 εκλέχθηκε Μητροπολίτης Διδυμοτείχου, μετά τη μετάθεση του προκατόχου του Αγαθαγγέλου Ταμπουρατζάκη (1974-1988) στη Μητρόπολη Νέας Σμύρνης. Ποίμανε τη Μητρόπολη Διδυμοτείχου μέχρι την κοίμησή του (4.10.2009) και ετάφη έξω από τον Ιερό Προσκυνηματικό Ναό της Παγαγίας Ελευθερώτριας, της οποίας υπήρξε κτήτορας. Το υπόμνημα εκλογής του ως Διδυμοτείχου βλ. στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 189-191, σημ. 243, 197).

Βιβλιογραφία: ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού*, φωτ. 223 [σ. 302].

†
Ἀνηγέρθη τόδε
παρεκκλήσιον ἐν
ὀνόματι τῆς Ἁγίας
Μαρίνης δι' ἐπιστα-
σίας των συνοικούντω[ν]
τῶν γεφύρας χρ(ιστιανῶν)
ἐν ἔτει 1888
Ἰουλίου 17

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ.

Σ και S.

Σχόλια

στ. 2. *παρεκκλήσιον*: Το παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας βρίσκεται στη βάση του Καλέ του Διδυμοτείχου (Χάρτης 2), δυτικά από το Πεντάζωνο, και υπάγεται εκκλησιαστικά στον Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου. Βάσει των σωζόμενων τοιχοποιιών και του καμαροσκέπαστου Ιερού του, πιθανολογείται η ανοικοδόμησή πριν από τον 19ο αιώνα[316].

στ. 8. *1888*: Η κτητορική επιγραφή τοποθετήθηκε στις 17 Ιουλίου 1888, κατά την ημέρα μνήμης της αγίας Μαρίνας. Σύμφωνα με τους κώδικες της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, κατ' αυτό το έτος επισκευάστηκε το παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας. Στα 1904-1905 πραγματοποιήθηκε ανακαίνιση από τον Μητροπολίτη Φιλάρετο Βαφείδη (1899-1928), κατά την οποία το ναΰδριο περιτειχίστηκε. Δίπλα στο παρεκκλήσιο, επάνω στον βράχο, λαξεύθηκε κυκλική δεξαμενή, το νερό της οποίας είχε κατά την τοπική παράδοση θεραπευτικές ιδιότητες, ενώ σε μικρό δέντρο που υπήρχε άλλοτε στην αυλή του οι πιστοί προσέδεναν λωρίδες υφάσματος ή κλωστές, προκειμένου να απαλλαγούν από κάποια ασθένεια[317].

Α53. Σαμοθράκη, Παχιά Άμμος, Παναγία Κρημνιώτισσα (1887)

Θέση: Επάνω από τη δυτική είσοδο του ναού.

Υλικό: μαλτεζόπλακα

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: 20x20 εκ.

316 ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 216, φωτ. 223 [σ. 302].
317 ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 216.

Χρονολόγηση: 1887.

Περιγραφή: Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε μάρμαρο επάνω από τη δυτική είσοδο του ναού[318] (Εικ. 102-103).

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 77-78· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές III, 3.

1887

Σχόλια

Προφανώς, το 1887 είναι το έτος ανοικοδόμησης του ναού.

Α54. Σαμοθράκη, Κάτω Καρυώτες, Γενέθλιο της Θεοτόκου (1893)

Θέση: βόρειος τοίχος ναού

Υλικό: μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις πλάκας: 34 Χ 44 εκ.

Χρονολόγηση: 1893.

Περιγραφή: Η πεντάστιχη επιγραφή είναι χαραγμένη σε μαρμάρινη πλάκα, η οποία βρισκόταν αρχικά στην δυτική πλευρά. Το 1963, κατά τη σύγχρονη ανακαίνιση του ναού, εντοιχίστηκε στη βόρεια πλευρά του. Η επιγραφή έχει αρκετά σφάλματα. Κάτω από την επιγραφή εγχάρακτος λατινικός σταυρός με πεπλατυσμένη βάση – Γολγοθά (Εικ. 104).

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 79· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές III, 3.

Γενέθλιον της θεοτόκου
Πάσας άληθῶς, Ἄννα, νικᾶς Μητέρας
Μήτηρ ἔως ἄν ση γένιται θηγάτηρ
ἄς ἄγαγε πρὸς φῶς θεομήτορα ὄγδοη Ἄννα
5 *1893 ╬ ,αΩϞγ΄*

Σχόλια

στ. 1. *Γενέθλιον της Θεοτόκου*: Ο προϋπάρχων ναός των Κάτω Καρυωτών (Χάρτης 2) καταστράφηκε μάλλον από τον σεισμό του 1893 και για αυτόν τον λόγο ανακαινίσθηκε το ίδιο έτος. Ο ανακαινισμένος ναός ήταν μονόχωρος και μικρότερος από τον σημερινό, παρόμοιος με τον Άγιο Γεώργιο Κερασιάς. Η κτητορική επιγραφή ανακαίνισης προφανώς βρισκόταν στη δυτική πλευρά και τοποθετήθηκε στον βόρειο τοίχο το 1963, όταν ο ναός διαπλατύνθηκε και μάλλον υπερυψώθηκε, με τη χρηματοδότηση των Σαμοθρακιτών μεταναστών της Γερμανίας[319].

[318] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 77-78· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές III, 3.
[319] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 79· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές III, 3.

στ. 2-4: Οι στίχοι της επιγραφής επαναλαμβάνουν, έστω και με ορισμένα λάθη, τους τους ιαμβικούς στίχους από το Συναξάριο της εορτής του Γενεθλίου της Θεοτόκου: *Πάσας ἀληθῶς, Ἄννα, νικᾷς μητέρας, Μήτηρ ἕως ἂν σὴ γένηται θυγάτηρ. Ἐξάγαγε πρὸς φῶς Θεομήτορα ὀγδόῃ Ἄννα*. Ο Παπαθανασίου υποστηρίζει ότι η επιλογή χάραξης των εν λόγω στίχων οφείλεται σε κάποιον λόγιο άνδρα, μοναχό ή λαϊκό, και προτείνει είτε τον ιατροφιλόσοφο, διδάσκαλο και τότε δήμαρχο της Σαμοθράκης, Νικόλαο Β. Φαρδύ, είτε τον εκ Δημητσάνης διδάσκαλο Χρήστο Ρηγόπουλο ή τον γιο του Ευστράτιο, χωρίς βέβαια να αποκλείει και κάποιον από τους δύο Ιβηρίτες μοναχούς (οικονόμο και παροικονόμο) του ιβηριτικού μετοχίου του Αγίου Αθανασίου Αλωνίων. Αναμφίβολα, ο λόγος της ανακαινίσεως πρέπει να αποδοθεί στον μεγάλο σεισμό της 28ης Ιανουαρίου/9ης Φεβρουαρίου 1893, ο οποίος προφανώς κατέστρεψε το παλαιότερο βυζαντινό(;) ναΰδριο που βρισκόταν στην ίδια θέση[320].

στ. 5. *1893* ╬ *,αΩϞη΄*: το έτος αναγράφεται με αραβική και ελληνική αρίθμηση.

Α55. Θεραπειό, Κοίμηση της Θεοτόκου (1895)

Θέση: υπέρθυρο κυρίας εισόδου του ναού.

Υλικό: λίθος.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: διάμετρος 1μ.

Χρονολόγηση: 16 Απριλίου 1895.

Περιγραφή: Στο υπέρθυρο της κυρίας εισόδου του ναού εγχάρακτα η ημερομηνία 16 Αυγούστου (Εικ. 105-106)[321].

18†95 Αύγούστου 16

Επάνω από το υπέρθυρο πακτώθηκε ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα με ημικυκλική την άνω πλευρά της. Φέρει επιπεδόγλυφη επιγραφή εννέα στίχων, η οποία πληροφορεί[322]:

Ὁ ναὸς οὗτος ἀνειγέρθη ἐκ βάθρων διὰ τῆς
ἐπιμελίας τῶν κατοίκων Σαρὶ Γιὰρ πρὸς
τιμὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπὶ
τῆς ἡμέρας τοῦ Ἀρχιερέως κ. κ. Κυρίλλου ἐγ
5 *καινιάσθη δὲ τῇ 20 Αὐγούστου ἔτους 1895*
……

[320] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἥδε κόνις* 79· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές ΙΙΙ, 3.
[321] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θεραπειό*, χ.σ.· ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, *Τρίγωνο* 98. Η φωτογραφία του υπέρθυρου στη σ. 97.
[322] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θεραπειό*, χ.σ., όπου περιγραφή του ναού, φωτογραφία της κτητορικής επιγραφής και μεταγραφή της μέχρι τον 5ο στίχο.

Διακόσμηση: Τρεις εγχάρακτοι λατινικοί σταυροί με σχηματοποιημένο Γολγοθά επάνω από το κείμενο της κτητορικής επιγραφής.

Στο δάπεδο του Ιερού Βήματος του ναού κυκλική μαρμάρινη πλάκα. Κεντρικά, εξάκτινο αστερόσχημο κόσμημα, στο κέντρο του οποίου παριστάνεται καλοσχηματισμένος δικέφαλος αετός με ανοιχτές τις φτερούγες του. Σε έξι ημικυκλικά διάχωρα, τα οποία δημιουργούνται ανάμεσα στις ακμές του αστερόσχημου κοσμήματος η κτητορική επιγραφή με μεγάλα και μικρά. Διπλή εγχάρακτη γραμμή περιτρέχει την περιφέρεια του κύκλου. Στο εσωτερικό του εγγράφεται εξάπλευρο. Οι πλευρές του είναι από πλατιές ταινίες, ο οποίες κοσμούνται με λεπτότερη ταινία από συνεχόμενα επάλληλα τρίγωνα και κομβία ανάμεσά τους. Τα ημικυκλικά διάχωρα μεταξύ του κύκλου και του εξαγώνου κοσμούνται με εγχάρακτα σχηματοποιημένα φυτικά μοτίβα και κομβία (Εικ. 107).

Βιβλιογραφία: ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, *Τρίγωνο* 98. Σύντομη αναφορά βλ. στον ΓΟΥΡΙΔΗ, *Θρησκευτικά μνημεία* 83.

ΜΝΗΣΘΙΤΗ ΚΥΡΙΕ/ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ/ ΧΡΙΖΟΔΟΥΛΟΥ/ ΣΥΜΒΥΑΣ/ ΚΕ ΤΩΝ ΤΕΚΝων

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, Ζ. Το ύψιλον με U.

Σχόλια

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα το Θεραπειό (άλλοτε Σαριγιάρ) (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά Μουσταφά πασά και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως[323].

στ. 1. *ναὸς*: Η εκκλησία βρίσκεται στο νότιο άκρο του χωριού, δίπλα στον ποταμό Άρδα, και δεσπόζει στον οικισμό. Είναι μία τρίκλιτη λιθόκτιστη δρομική ξυλόστεγη βασιλική του 1895, παρόμοια με την παλαιά εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Κυπρίνου και την «καθολική» εκκλησία της Κυριακής, η οποία παρουσιάζει κατασκευαστικές ομοιότητες με την ναούς της γειτονικής Βουλγαρίας. Εντυπωσιάζουν ο πιόσχημος γυναικωνίτης και οι καμαρωτές οροφές, που φέρουν πλούσια γραπτή διακόσμηση[324]. Στην κτητορική επιγραφή αναφέρονται ο Χριστόδουλος και η οικογένειά του, με τις δαπάνες των οποίων προφανώς ανοικοδομήθηκε ή ανακαινίστηκε ο ναός το 1895.

Α56. Κουφόβουνο, Προφήτης Ηλίας (1900)

Θέση: υπέρθυρο δυτικής εισόδου ναού.

Υλικό: λευκό μάρμαρο.

[323] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 103, 320· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 35, 42, 54.
[324] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 83.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: μέγ. 35Χ85 εκ.

Χρονολόγηση: 20 Αυγούστου 1900.

Περιγραφή: Η πλάκα αποτελείται από τρεις λοβούς, ο μεσαίος υψηλότερος από τους πλαϊνούς. Η κτητορική επιγραφή είναι γραπτή, τονισμένη με μαύρο, και αναπτύσσεται στους πλαϊνούς λοβούς σε ανόμοιες σειρές στίχων, 7 αριστερά και 4 δεξιά. Είναι μικρογράμματη και δίνει συνοπτικά το χρονικό ανέγερσης του ναού. Τα γράμματα έχουν ύψος 3-5 εκ. Το επιγραφικό πεδίο του αριστερού λοβού είναι 25x30 εκ., ενώ το δεξιό 15x35. Στη λευκή μαρμάρινη επιφάνεια του μεσαίου λοβού φιλοτεχνήθηκε λαϊκότροπα η πυρφόρος ανάβασις του προφήτου Ηλιού. Στην παράσταση επιλέχθηκαν από τον ζωγράφο έντονοι τόνοι κυανού, κόκκινου-καφέ και καστανού. Κεντρικά απεικονίζεται ο προφήτης Ηλίας επί πυρφόρου άρματος να αναβαίνει προς τους ανεωγμένους ουρανούς, όπου τον αναμένει ο Θεός με ανοιχτά χέρια. Κάτω από το άρμα ο Ιορδάνης και αριστερά, πίσω από το άρμα, ο προφήτης Ελισσαίος, ο οποίος ανακρατεί τη μηλωτή (Εικ. 108-109).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Ο θείος και πάνσεπτος ουτος
ναος τοῦ προφήτου Ηλιοῦ έθεμε
λιώθη την 24 Απριλίου του 1900ου
έτους δαπάναις των Ορθοδόξων
του χωρίου Κουφόβονον και των
χριστιανων της επαρχίας Διδυμο
τείχου
/Ἐνεκαινίσθη δὲ ὑπο τοῦ Σεβα
/σμιωτάτου Μητροπολίτου Διδυ
/μοτείχου Κου Φιλαρέτου την
/20η Αυγούστου του αυτοῦ ετους

Σχόλια

στ. 2. *ναὸς*: Παλιότερα υπήρχε στο χωριό ο ναός των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ[325]. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή, ο νέος ναός θεμελιώθηκε στις 24 Απριλίου 1900 και εγκαινιάσθηκε στις 20 Αυγούστου 1900 από τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Φιλάρετο Βαφείδη[326]. Ο ναός είναι μία τυπική ξυλόστεγη βασιλική, με συμφυές κωδωνοστάσιο στη νοτιοδυτική γωνία και σύγχρονο πρόσθετο ανοιχτό εξωνάρθηκα στη δυτική πλευρά του.

στ. 5: *Κουφόβονον*: Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα το Κουφόβουνο (άλλοτε Ιντζέκιοϊ) (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά του Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη

[325] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 235.
[326] Βλ. αναλυτικά για τον Μητροπολίτη Φιλάρετο στη σ. 000.

Μητρόπολη Διδυμοτείχου[327]. Φαίνεται όμως ότι η ονομασία Κουφοβούνι είχε επικρατήσει και τελικά διατηρήθηκε από την επιτροπή μετονομασίας των συνοικισμών της Υποδιοικήσεως Διδυμοτείχου[328]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Κουφόβουνο είναι ένα από τα δώδεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Πελοπόννησο[329].

Α57. Αλεξανδρούπολη, Άγιος Νικόλαος (1901)

Θέση: υπέρθυρο κεντρικής εισόδου προς τον κυρίως ναό.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 170x120 εκ. περίπου.

Χρονολόγηση: 4 Αυγούστου 1901.

Περιγραφή: Η μαρμάρινη πλάκα έχει τοξωτή την άνω πλευρά της και είναι πακτωμένη στο πάχος της τοιχοποιίας. Στην επιφάνειά της αναπτύσσεται γραπτή κτητορική επιγραφή δεκαπέντε στίχων. Είναι μικρογράμματη και τονισμένη με πολυτονικό, αλλά με σφάλματα. Τα γράμματα αποδίδονται καλλιγραφικά με μαύρο χρώμα. Η επιγραφή αναμφίβολα γράφτηκε το 1947, κατά την τότε ανακαίνιση του ναού. Ωστόσο, στο περιεχόμενό της διασώζονται σημαντικές πληροφορίες για τον εγκαινιασμό της το 1901.

Το περιεχόμενο της επιγραφής διαιρείται σε τρία σχεδόν ίσα μέρη: οι στίχοι 2-6 αποτελούν ικεσία προς τον άγιο Νικόλαο, οι στίχοι 7-11 διασώζουν το ιστορικό εγκαινιασμού της εκκλησίας από τον Μητροπολίτη Αίνου και Τραϊανουπόλεως Γερμανό Θεοτοκά (1899-1903) στις 4 Αυγούστου 1901, ενώ οι στίχοι 12-15 το γεγονός της ανακαίνισής του από τον Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως, Τραϊανουπόλεως και Σαμοθράκης Ιωακείμ Καβύρη (1934-1966) τον Αύγουστο του 1947. Συντάκτης της επιγραφής είναι πιθανότατα ο ίδιος ο λόγιος Μητροπολίτης Ιωακείμ Καβύρης. Στην πρώτη σειρά γραπτός ισοσκελής σταυρός. Η μαρμάρινη πλάκα πλαισιώνεται από έξεργους μαρμάρινους κιονίσκους και διακοσμητικό ψευδοανακουφιστικό τόξο σε τόνους γκριζοπράσινους (Εικ. 110-111).

Βιβλιογραφία: ΤΣΙΝΤΑΡΑΚΗΣ, *140 χρόνια Μητροπολιτικός Ναός Αγίου Νικολάου* 31 (φωτογραφία και σύντομα σχόλια για το περιεχόμενο της επιγραφής).

†

Νικόλαε Μάκαρ

πάρεσο νύν προστάτης και φύλαξ

καί ἐκ βλάβης παντοδαπής ἡμᾶς ρύσαι

[327] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 123, 326· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 39, 50, 68, 82, 87.
[328] *Μετονομασίες συνοικισμών* 9.
[329] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

πάντας ἐν γῇ καί ἐν θαλάσσῃ τούς σέ
θερμῶς φωνοῦντας καί ἱκεύοντας.
ὁ Πάνσεπτος οὗτος Ἱερός Ναός τοῦ
Ἁγίου Νικολάου ἐνεκαινιάσθη ὑπό τοῦ
Μητροπολίτου Αἴνου καί Τραϊανουπόλεως
Γερμανού Θεοτοκά ἐν ἔτει
αϡα! (1901) μηνί Αὐγούστου Δ! (4)
Ἀνεκαινίσθη δέ ἀρχιερατεύοντος τοῦ
Μητροπολίτου Ἀλεξανδρουπόλεως
Ἰωακείμ Καβύρη ἐν ἔτει σωτηρίῳ
α.ϡ.μ.ζ. (1947) μηνί Αὐγούστου.

Σχόλια

Κατά τα τέλη η Αλεξανδρούπολη (άλλοτε Δεδέαγατς)[330] (Χάρτης 2) ανήκε πολιτικά στο βιλαέτιο της Αδριανούπολης και ήταν έδρα σαντζακίου, στο οποίο περιλαμβάνονταν οι καζάδες Δεδέαγατς, Σουφλίου και Αίνου[331]. Πριν το 1885 υπαγόταν εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας, ενώ στα τέλη του 19ου αιώνα και ως τον Νοέμβριο του 1922 στη Μητρόπολη Αίνου[332].

στ. 6. *Ἱερός Ναός*: ο Άγιος Νικόλαος είναι ένας εντυπωσιακός σταυρεπίστεγος ναός. Στη συμβολή των κεραιών του σταυρού υψώνεται τρούλλος. Δύο υψηλά κωδωνοστάσια ορθώνονται στη ΒΔ και ΝΔ γωνία του ναού, αντίστοιχα.

στ. 9. *Γερμανού Θεοτοκά*: Για τον Μητροπολίτη Γερμανό Θεοτοκά βλ. σ. 000.

στ. 10. *μηνί Αὐγούστου Δ! (4)*: Στην επιγραφή αναφέρεται ως ημερομηνία εγκαινίων η 4η Αυγούστου 1901. Ωστόσο, σε αναμνηστική μεταξοτυπία που διανεμήθηκε επ' ευκαιρία του εγκαινιασμού του ναού το 1901 αναγράφεται ως ημεροχρονολογία η 26η

---

330 *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.

331 Ενδεικτική βιβλιογραφία για το Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολη) βλ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, Το χρονικό του ελληνικού Προξενικού Πρακτορείου στο Δεδέαγατς 11-25· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Σελίδες Ιστορίας*, σποραδικά· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Αλεξανδρούπολη και θρακικός Ελληνισμός*, σ. 7 κ.ε.· Α. ΚΡΙΤΟΥ, Αλεξανδρούπολη, σποραδικά· ΚΑΡΓΑΚΟΣ, Αλεξανδρούπολη, σποραδικά· ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, Εμπορικός οδηγός έτους Εγίρας 1300 (1883) 61-66· ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Το λιμάνι της Αλεξανδρούπολης*, σποραδικά· ΤΕΜΙΡΤΣΙΔΗ, *Από το Δεδέαγατς στην Αλεξανδρούπολη*, σποραδικά· Θ. ΟΡΔΟΥΜΠΟΖΑΝΗΣ – ΜΠΟΤΟΝΑΚΗ, Το Ελληνικό Προξενείο (Υποπροξενείο), σ. 8-11· ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Η μετάβαση από τον 19ο στον 20ό αιώνα, σ. 262· ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Ο νότιος Έβρος σε μετασχηματισμό (τέλη 19ου – αρχές 20ού αι.)*, σποραδικά· Ε. ΤΣΙΝΤΑΡΑΚΗΣ, *Αλεξανδρούπολη*, σποραδικά· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Προσωπογραφικά της Αλεξανδρούπολης 494-521.

332 ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 95, 194, 236-239, 246, 248, 251, 253, 257-259, 262-263, 266, 268, 354-359· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί επαρχίαι 118.

Αυγούστου 1901 (Εικ. 112)[333]. Δεν είναι γνωστό για ποιο λόγο υπάρχει αυτή η διαφορά των 22 ημερών.

στ. 13. *Ἰωακείμ Καβύρη*: Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως (1934-1966). Ο Ιωακείμ Καβύρης αρχικά εξελέγη από αρχιμανδρίτης τιτουλάριος επίσκοπος Αμφιπόλεως (28 Οκτωβρίου 1917) και ως αρχιερατικός προϊστάμενος του Αγίου Νικολάου Γαλατά. Εν συνεχεία, προήχθη στη Μητρόπολη Ίμβρου (24 Φεβρουαρίου 1922), από όπου στις 9 Οκτωβρίου 1924 μετετέθη στη Μητρόπολη Ικαρίας. Δύο χρόνια αργότερα (20 Νοεμβρίου 1926) μετακινήθηκε στη Μητρόπολη Σουφλίου, κατόπιν αμοιβαίας μετάθεσης με τον Μητροπολίτη Σουφλίου Νεόφυτο Κοτζαμάνη (1924-1926). Τελικά, στις 5 Ιουνίου 1934 μετετέθη στη Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως, όπου παρέμεινε έως την οικειοθελή παραίτησή του το 1967, λόγω συμπλήρωσης του 80ού έτους της ηλικίας του[334].

Α58. Λευκίμη, Γενέσιο της Θεοτόκου (1902)

Θέση: δυτική πλευρά ναού.

Υλικό: λευκό μάρμαρο.

Κατάσταση: καλή.

Διαστάσεις: αδύνατο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 8 Σεπτεμβρίου 1902.

Περιγραφή: Η κτητορική επιγραφή αναπτύσσεται σε μαρμάρινη ορθογώνια πλάκα λευκού μαρμάρου. Είναι τετράστιχη και μεγαλογράμματη. Τα γράμματα είναι επιμελημένα. Είναι φανερή η προσπάθεια να αποδοθεί το περιεχόμενο της επιγραφής με κάποιο λόγιο τρόπο (Εικ. 113-114).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία
Κοινότητος Καβατζικίου
τὰ Γενέθλια τῆς Θεοτόκου
8 Σεπτεμβρίου 1902

Σχόλια

στ. 1. *Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία*: Στη Λευκίμη βρίσκονται δύο ναοί. Ο παλαιότερος είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Είναι κτίσμα των τελών του 17ου – αρχών του 18ου αιώνα και δέχτηκε εκτεταμένες επεμβάσεις κατά τα έτη 1834-1835. Πρόκειται

[333] ΤΣΙΝΤΑΡΑΚΗΣ, *140 χρόνια Μητροπολιτικός Ναός Αγίου Νικολάου* 31. Βλ. και φωτογραφία της μεταξοτυπίας στον ίδιο, ό.π. 32.

[334] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 49-50· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 82· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 111, σημ. 174. Βλ. το απόσπασμα του πρακτικού εκλογής του από Σουφλίου Μητροπολίτη Ιωακείμ Καβύρη ως Αλεξανδρουπόλεως στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 110-115.

για μία τρίκλιτη βασιλική, με ανοικτή στοά στη δυτική και τη νότια πλευρά, κτισμένη με ευτελή υλικά δόμησης και στεγασμένη με ενιαία τρίρριχτη αδιαβάθμητη στέγη. Αποτελείται από νάρθηκα με γυναικωνίτη στον όροφο, κυρίως ναό και Ιερό. Δίπλα στη νότια είσοδο υπάρχει διακοσμητική πλάκα με εγχάρακτο μαλτέζικο σταυρό εγγεγραμμένο σε είδος ηλίου. Οι δεσποτικές εικόνες του τέμπλου είναι αφιερώματα ιδιωτών και χρονολογούνται στα 1834-1835 και 1850. Ξεχωρίζουν δύο εικόνες του 1850 με ελληνική και κυριλλική γραφή. Ο Γουρίδης υποστηρίζει ότι οι εικόνες του ναού μπορούν να ενταχθούν στη δημιουργία των ρωσικών εργαστηρίων των αρχών του 18ου αιώνα υπό την άμεση ή έμμεση επίδραση της Μόσχας, γεγονός που προκαλεί εύλογα ερωτήματα για τις σχέσεις της περιοχής με τους Ρώσους[335].

Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα η Λευκίμη (Χάρτης 2) κατοικούνταν από περίπου 40 οικογένειες Βουλγάρων. Στο χωριό δρούσε η Βουλγαρική Εξαρχία[336]. Είναι πολύ πιθανό λοιπόν ο παλαιότερος ναός ότι είχε καταληφθεί από τους πανσλαβιστές, εκτοπίζοντας τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό, όπως συνέβη στις γειτονικές πόλεις και χωριά. Προφανώς, αυτός ήταν ο λόγος που οδήγησε τους ελληνορθόδοξους κατοίκους του χωριού στην ανέγερση του νέου ναού του Γενεσίου της Θεοτόκου το 1902. Αυτό πιθανότατα δικαιολογεί τη χάραξη του επιθέτου *Ελληνική* στην κτητορική επιγραφή του νέου ναού, προκειμένου να προσδιορίσει την ταυτότητά του και να τη διαχωρίσει από τον παλαιότερο, στην περίπτωση που χρησιμοποιούνταν από τους Βουλγάρους.

Η εκκλησία του Γενεθλίου της Θεοτόκου είναι μία τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, με υπερυψωμένη τη στέγη του κεντρικού κλίτους και επιμελημένη τοιχοποιία. Η δυτική είσοδος περιβάλλεται από δύο ελαφρά εξέχουσες από την υπόλοιπη τοιχοποιία παραστάδες μορφής κιόνων που απολήγουν επάνω σε σχηματοποιημένα κιονόκρανα. Επάνω από την κτητορική επιγραφή τρίλοβο παράθυρο με ανάγλυφο σταυρό στο τύμπανό του. Το 1928 πραγματοποιήθηκαν στον ναό εκτεταμένες επεμβάσεις.

στ. 2. *Καβατζικίου*: εξελληνισμένος λόγιος τύπος του τουρκικού Καβατζήκ. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα το Καβατζήκ (Λευκίμη)[337] υπαγόταν πολιτικά αρχικά στο μουδιρλίκιο Φερών και έπειτα στον καζά Σουφλίου (σαντζάκι Δεδέαγατς). Εκκλησιαστικά ανήκε στη Μητρόπολη Μαρωνείας[338].

στ. 4. *8 Σεπτεμβρίου*: ο νέος ναός εγκαινιάστηκε ανήμερα της εορτής του Γενεθλίου της Θεοτόκου.

---

[335] Για τον παλαιό ναό της Λευκίμης και την αποκατάστασή του βλ. ΓΟΥΡΙΔΗΣ, Κοίμηση Θεοτόκου Λευκίμης 53-61.

[336] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 106-108.

[337] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.

[338] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 139, 140, 141, 194, 356· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 68, 81, 88, 105, 106, 111, 117.

Α59. Μάνη, Άγιος Γεώργιος (1904)

Θέση: Υπέρθυρο κεντρικής εισόδου προς τον κυρίως ναό.

Υλικό: μάρμαρο, χρωματισμένο με χρυσό.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 50Χ60 εκ.

Χρονολόγηση: 6 Σεπτεμβρίου 1904.

Περιγραφή: Στο κεντρικό τμήμα της πλάκας προβάλλει μεγάλη ανάγλυφη παράσταση έφιππου αγίου Γεωργίου δρακοντοκτόνου. Ο άγιος κάθεται στην πλάτη του αλόγου και έχει το πρόσωπο του στραμμένο προς τον θεατή. Ανακρατεί το δόρυ του και με τα δύο χέρια και το βυθίζει στο ανοιχτό στόμα του φτερωτού δράκοντα. Ο άγιος φέρει φολιδωτό θώρακα και ανεμίζον ιμάτιο, το οποίο πορπώνεται στο στο στήθος του. Το άλογο παριστάνεται με πλήρη ιπποσκευή. Στέκεται στα δύο πίσω πόδια του και με τα μπροστινά ποδοπατά την κεφαλή του δράκοντα. Στην ουρά του σε στάση δέησης μορφή ιερωμένου ή ο δούλος από τα θαύματα του αγίου. Ο φτερωτός δράκοντας παριστάνεται πεσμένος κάτω, με την πλάτη στο έδαφος. Το φολιδωτό σώμα του αποδίδεται περιελλισόμενο. Η ουρά του απολήγει σε κεντρί. Εκατέρωθεν της παράστασης σε δύο ημιχόρια οι επιπεδόγλυφες επιγραφές *Ο ΑΓΙΟΣ/ ΓΕΩΡΓΙΟΣ*. Στις δύο άνω γωνίες ισάριθμοι μικροί άγγελοι με φολιδωτά σώματα και ανοιχτές τις φτερούγες τους. Αναμφίβολα, πρόκειται για έργο άριστου μαρμαροτεχνίτη, ο οποίος αντιγράφει λεπτομερώς την παράσταση του αγίου από φορητές εικόνες της εποχής (Εικ. 115-116).

Η κτητορική επιγραφή καταλαμβάνει το άνω και κάτω πλαίσιο της μαρμάρινης πλάκας. Είναι εγχάρακτη και διατάσσεται σε δύο στίχους. Είναι μεγαλογράμματη και έχει άριστη σύνταξη και ορθογραφία, γεγονός που επιτρέπει την υπόθεση ότι συντάχθηκε από κάποιον λόγιο ιερωμένο ή δάσκαλο του χωριού. Ωστόσο, η κάλυψη του άνω τμήματος της πλάκας με ασβεστοκονίαμα είναι πιθανό ότι απέκρυψε την 1η σειρά της επιγραφής, η οποία, όπως συμβαίνει και σε άλλες κτητορικές, πληροφορεί τα σχετικά με την αφιέρωση και ανέγερση του ναού. Είναι όμως πολύ πιθανό ότι στην κτητορική επιγραφή είχε επιλεγεί το ρήμα «ανεκαινίσθη», παρόλο που στην πραγματικότητα πραγματοποιήθηκε μία εκ βάθρων ανοικόδομηση νέου ναού στη θέση του ετοιμόρροπου του 1820. Στον ναό σώζεται σε φωτοαντίγραφο το σουλτανικό φιρμάνι του Αβδούλ Χαμήτ Β΄ (1876-1909), με το οποίο παραχωρεί το 1901 άδεια ανοικοδόμησης της νέας εκκλησίας στη θέση της παλαιότερης. Η τελευταία είχε ανεγερθεί το 1820 και διασώθηκε η εγχάρακτη επιγραφή της στην αγία τράπεζα του ναού. Όπως πληροφορεί η κτητορική επιγραφή της νέας εκκλησίας, τα εγκαίνιά της έλαβαν χώρα στις 6 Σεπτεμβρίου 1904. Σύμφωνα όμως με την τοπική παράδοση, ο εγκαινιασμός πραγματοποιήθηκε από τον τότε Μητροπολίτη Λιτίτσης Νικηφόρο (1897-

1907), επειδή ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος Βαφείδης (1899-1928) απουσίαζε στην Κωνσταντινούπολη ως συνοδικός (1903-1905).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

[Ὁ ναὸς οὗτος τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου ἀνεκαινίσθη]
συνδρομῇ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ
χωρίου Καδηκίου τῇ 6 Σεπτεμβρίου ἐν ἔτει 1904

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ.

Σχόλια

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα η Μάνη (άλλοτε Καδή-κιοϊ)[339] (Χάρτης 2) υπαγόταν πολιτικά στον καζά Διδυμοτείχου και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[340].

στ. 1. [ναός]: Πρόκειται για μία τυπική τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, η οποία με τις μεγάλες διαστάσεις της, τον μπαρόκ γυναικωνίτη και τη διπλή σειρά φορητών εικόνων στο επιστύλιο του τέμπλου εκφράζει την ακμή του ελληνισμού της περιοχής κατά τις αρχές του 20ού αιώνα. Η ανέγερση του νέου ναού άρχισε το 1902[341]. Το συμφυές κωδωνοστάσιο στη νοτιοδυτική γωνία με την παράσταση του έφιππου αγίου Γεωργίου στη δυτική πλευρά του και ο κλειστός εξωνάρθηκας στη δυτική πλευρά του ναού είναι σύγχρονα κτίσματα.

στ. 3. *Καδηκίου*: εξελληνισμένος λόγιος τύπος της παλαιότερης τουρκικής ονομασίας του χωριού. Το Καδήκιοϊ ερμηνεύεται ως χωριό του καδή, του ιεροδικαστή. Το χωριό αναφέρεται τουλάχιστον από το 1485 ως τσιφλίκι και στις αρχές του 16ου αιώνα ως βακούφι της σουλτάνας Fatima Hatun. Το 1877 υπήρχε ο παλαιότερος ναός (1820) και διέμεναν στο χωριό 780 κάτοικοι, ενώ το 1883 υπήρχαν 250 οικογένειες και σχολείο με 50 μαθητές[342]. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Καδήκιοϊ είναι ένα από τα δώδεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή από την Πελοπόννησο[343].

[339] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.
[340] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 120, 123, 192, 326· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 15, 39, 50, 51.
[341] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 75· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 233.
[342] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 15, 39, 50, 51· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 233.
[343] ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91.

Β1. Δαδιά, Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (1842;)

Θέση: κάπου στην τοιχοποιία του ναού (;).

Υλικό: λίθινη πλάκα.

Κατάσταση: κατεστραμμένη.

Διαστάσεις: άγνωστες.

Χρονολόγηση: 1842(;).

Περιγραφή: Κατά τον Κουρτίδη, επρόκειτο για μικρή εντειχισμένη πλάκα, προερχόμενη από το λατομείο λίθων της Δαδιάς[344] (Χάρτης 2). Ωστόσο, είναι άγνωστη η αρχική θέση της πλάκας και οι διαστάσεις της.

Βιβλιογραφία: ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.

1842 (;)

Σχόλια

Όπως διαφαίνεται από τον κώδικα Α΄ [Εα΄] (1824-1843) της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου[345], κατά το διάστημα 1828-1835, ο πρώτος γνωστός ηγούμενος της Μονής Αρχιμανδρίτης Βενέδικτος από το Σουφλί, συγκέντρωσε για λογαριασμό της Μονής δεκάδες χιλιάδες γρόσια από κουτιά προσφορών, πανηγύρεις και βοήθειες πιστών από τις περιφέρειες Αδριανουπόλεως, Μακράς Γέφυρας (Uzun Köprü) και Διδυμοτείχου[346]. Με τα χρήματα αυτά αποπλήρωσε τα προηγούμενα χρέη της Μονής και εν συνεχεία φαίνεται ότι ανοικοδόμησε τη βόρεια πτέρυγα της Μονής (1834) και το το Καθολικό (1842;)[347]. Το πιθανότερο είναι ότι το έτος ανοικοδόμησης του ναού χαράχθηκε στο πρόσωπο της πλάκας από το οικοδομικό συνεργείο, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τις υπόλοιπες σωζόμενες πλάκες και δόμους των ναών της περιοχής.

Το καθολικό της Μονής ήταν στην αρχική του μορφή τρίκλιτη βασιλική, κατά το παράδειγμα όλων των ναών που ανοικοδομήθηκαν κατά τον 19ο αιώνα στην περιοχή. Μετά την πυρπόλησή του το 1912 από άτακτα τουρκικά στρατεύματα, ο ναός επανοικοδομήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1930, αλλά ως μονόχωρη αίθουσα (Εικ. 117-118)[348].

[344] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.
[345] Πρόκειται για τον κώδικα Εα΄, ο οποίος φυλάσσεται σήμερα στο Παλαιό Αρχείο της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου. Σύντομη περιγραφή του κώδικα βλ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η παιδεία εν Διδυμοτείχω 146· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Κώδικες Μητροπόλεως Διδυμοτείχου 24.
[346] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς 285-286.
[347] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.
[348] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Μονή Δαδιάς 98.

Β2. Κορνοφωλιά, Μονή Παναγίας Πορταΐτισσας (1857)

Θέση: υπέρθυρο δυτικής κεντρικής εισόδου ναού.

Υλικό: μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: 230x0,90 εκ.

Χρονολόγηση: 15 Αυγούστου 1857.

Περιγραφή: Η μαρμάρινη πλάκα είναι ορθογώνια. Στην επιφάνειά της δουλεύτηκε επιπεδόγλυφα η κτητορική επιγραφή. Σήμερα είναι χρωματισμένη με βαθύ βυσσινί και χρυσό. Η επιγραφή καλύπτει επιγραφικό πεδίο 213x74,5 εκ. Διατηρείται άριστα. Διατάσσεται σε πέντε στίχους πάνω σε έξεργες ταινίες. Το επιγραφικό πεδίο είναι διμερές στους πρώτους τέσσερις στίχους. Αντίθετα, ο 5ος στίχος εκκινεί από το μέσον περίπου του αριστερού μέρους και καταλήγει λίγο μετά το μέσον του δεξιού. Τα γράμματα έχουν ύψος 2,7-3,2 εκ. Τα διάστιχα κυμαίνονται μεταξύ 0,9-1,1 εκ. Εκατέρωθεν και κάτω από το επιγραφικό πεδίο σχεδιάστηκαν έξεργα διακοσμητικά πλαίσια: στο δεξί και το αριστερό ανάγλυφες κληματίδες, στο οριζόντιο τέσσερα ανάγλυφα ταινιωτά πλαίσια με βέλη εσωτερικά, οι αιχμές των οποίων έχουν αντίρροπη φορά. Το γείσο της νεότερης ψευδοροφής καλύπτει τον διάκοσμο στην επάνω πλευρά της επιγραφής (Εικ. 119-120).

Βιβλιογραφία: ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα 221· ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα, αρ. 669· ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά 88· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, Ζειρήνεια 81. Οι ΖΗΚΟΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ – ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΦ, *Μοναστήρια* 208 αναφέρονται στο περιεχόμενο της επιγραφής, χωρίς να τη μεταγράφουν.

Οὗτος ὁ ἑτοιμόρροπος ἱερὸς / καὶ σεβάσμιος ναὸς ἐν
ὀνόματι[349] *τῆς ὑπεραγίας Θε / οτόκου καὶ θαυματουργοῦ*[350]
Πορταϊτίσσης ἐκτίσθη / δαπάνῃ, ἐπιστασίᾳ[351] *καὶ πό-*
νῳ τοῦ ἁγίου Προηγουμένου / κυρίου κυρίου Πολυκάρπου[352]
5 *τοῦ ἑκ Διδυμοτείχου*[353] *1857*[354] *Αυγούστου 15*[355].

Συνδυασμοί γραμμάτων: ΟΥ, ΟS, ΤΟ, ΤΗS, ΠΕ, ΑS, ΤΟΥ, ΤΑ, ΤΙ, ΝΗ, ΣΤ, ΠΡ, ΗΓ, ΜΕ, ΤΕ.

Ι αντί Ν και V αντί Υ. Σ και S.

Σχόλια

[349] στ. 1-2. *ἐπ' ὀνόματι* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ζειρήνια*)· *ἱερὸς ναός* (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά)· ΕΠ ΟΝΟΜΑΤΙ (ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ζειρήνεια*).

[350] στ. 2. *ὑπεραγίας καὶ θαυματουργοῦ* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα).

[351] στ. 3-4. *δαπάνῃ καὶ ἐπιστασίᾳ* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα)· *Δαπάναις καὶ ἐπιστασία τοῦ ἁγίου* (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά)· ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ (ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ζειρήνεια*).

[352] στ. 4. *προηγουμένου Πολυκάρπου* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα)· *πόνῳ προηγουμένου* (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά)· *κ.κ. Πολυκάρπου* (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά). Λανθασμένο σχέδιο: αντί *προηγουμένου* (ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα).

[353] στ. 4. *Πολυκάρπου ἑκ Διδ/χου* (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά).

[354] στ. 5. *1854* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα)· *Τὸ 1857* (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά).

[355] στ. 5. Λανθασμένο σχέδιο: αντί *15* (ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα).

στ. 1. *ἑτοιμόρροπος*: λανθασμένη έκφραση, η οποία αντιγράφει το τυπικό άλλης επιγραφής, η οποία δεν έχει θέση εδώ. Το σωστό θα ήταν *ὁ πρὶν ἑτοιμόρροπος... ἐκτίσθη* ή *ὁ ἑτοιμόρροπος... ἀνεκαινίσθη*.

στ. 1. *ναὸς*: Το καθολικό ανοικοδομήθηκε το 1857, επί των θεμελίων του παλαιοτέρου, με ενέργειες του Προηγούμενου Πολυκάρπου από το Διδυμότειχο. Είναι τρίκλιτη θολωτή βασιλική με ημικυκλικά εσωτερικά και εξωτερικά αψίδα και νάρθηκα, χτισμένο με καλοδουλεμένους λίθους. Εξωτερικά καλύπτεται από ενιαία δίρριχτη στέγη. Ο εξωνάρθηκας και το πρόσκτισμα του βόρειου κλίτους προστέθηκαν μεταγενέστερα[356]. Τα διάφορα προσκτίσματα της Μονής είναι οικοδομήματα του 20ού αιώνα.

Σε επιλεγμένες θέσεις υπάρχουν λιθανάγλυφα που παριστάνουν αντωπούς δράκοντες, δέντρο της ζωής και σταυρούς. Σώζονται εντοιχισμένα γυάλινα πιατάκια, απόηχος της συνήθειας να κοσμούνται οι βυζαντινές εκκλησίες με εφυαλωμένα πινάκια. Το κιβώριο της αγίας τράπεζας είναι παλαιότερο από το καθολικό και κατά παράδοση προέρχεται από τη Μονή των Ιβήρων. Η πλάκα της αγίας τράπεζας σώζει πλήθος χαραγμένων γραμμάτων που δεν σχηματίζουν καμία λέξη με κάποιο νόημα[357]. Πρόκειται για αρχικά ονομάτων, που χαράσσονται αντί για τα ίδια τα ονόματα «*εις αιώνιον μνημόσυνον*» των πιστών που συνεισέφεραν οικονομικά στην ανέγερση της εκκλησίας και πιθανώς παρέστησαν στην τελετή των εγκαινίων. Η συνήθεια αυτή που είναι γνωστή στον Έβρο κατά τον 19ο αιώνα και ίσως επιβίωσε και στα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα έλκει την καταγωγή της από την Κωνσταντινούπολη και την άμεση περιοχή της, όπου από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα ήδη χαράσσονται αφιερωτικές επιγραφές σε πλάκες αγίας τράπεζας. Στο δάπεδο της δυτικής πλευράς της αγίας τράπεζας είναι πακτωμένη η επιτύμβια πλάκα του ιερομονάχου Αυξεντίου (†1771), ο τάφος του οποίου βρισκόταν άλλοτε έξω από το καθολικό. Με ενέργειές του το μοναστήρι της Κορνοφωλιάς προσαρτήθηκε στη Μονή Ιβήρων. Πιθανότατα η επιτύμβια πλάκα του Αυξεντίου τοποθετήθηκε σε αυτή τη θέση κατά την ανοικοδόμηση του παλαιού καθολικού τόσο για να μνημονεύεται το όνομά του κάθε φορά που πραγματοποιείται Θ. Λειτουργία στο ναό, όσο και με τη λογική ότι ο Αυξέντιος θεωρείται κατά κάποιον τρόπο ο πρώτος κτήτορας της Μονής.

Ημικυκλική λίθινη πλάκα, που προέρχεται από την παλαιότερη κρήνη του αγιάσματος, προσαρμόστηκε επάνω από τη σύγχρονη κρήνη. Κεντρικά φέρει εγχάρακτο λατινικό σταυρό με σχηματοποιημένες ακτίνες στη συμβολή των κεραιών του. Κάτω στο κέντρο τη χρονολογία 1905 και εκατέρωθέν της δέντρα της ζωής.

---

356 ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά 88· ΜΠΡΙΚΑΣ, Μονή Κορνοφωλιάς 80-81.

357 ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 260-261.

στ. 3. *Πορταϊτίσσης*: Η Ιερά Μονή Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς[358] (Χάρτης 2), ίδρυμα πιθανότατα των αρχών του 18ου αιώνα είναι αφιερωμένη στην Απόδοση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Η παλαιότερη αναφορά για το μοναστήρι εντοπίζεται σε σιγίλιο που απέλυσε το 1747 ο Παΐσιος Β΄ (1726-1732, 1740-1743, 1744-1748 και 1751-1752), με το οποίο η Μονή κατέστη μετόχι της Μονής Ιβήρων λόγω χρεών[359].

στ. 5. *Προηγουμένου*: Ο τίτλος «Προηγούμενος» δηλώνει ότι ο Πολύκαρπος για κάποια έτη πριν το 1857 είχε χρηματίσει ηγούμενος της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς. Για τον εκ Διδυμοτείχου Προηγούμενο Πολύκαρπο βλ. σ. 000.

[358] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα 221· ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν ΙΙ 132-133· ΔΟΥΚΑΣ, Μοναστήρι Κορνοφωλιάς 139-146· ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα, αρ. 669· ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Κορνοφωλιά 88· ΜΠΡΙΚΑΣ, Μονή Κορνοφωλιάς 80-81· ΜΠΡΙΚΑΣ, Εικόνες Δαδιάς και Κορνοφωλιάς 601-611· ΛΕΚΚΟΣ, *Μοναστήρια* 80-81· Ι. Μ. ΚΟΡΝΟΦΩΛΙΑΣ, *Ιστορικό Παναγίας Πορταϊτίσσης* 11-13· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, Ζειρήνεια 81· ΖΗΚΟΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ – ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΦ, *Μοναστήρια* 207-209· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 26-29.

[359] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα 220· ΔΟΥΚΑΣ, Μοναστήρι Κορνοφωλιάς 139-140.

Γ1. Δαδιά, Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, βορειανατολική πτέρυγα (1834;)

Θέση: τοιχοποιία βόρειας πτέρυγας.

Υλικό: λίθινος δόμος ή πλάκα.

Κατάσταση: δεν σώζεται.

Διαστάσεις: άγνωστες.

Χρονολόγηση: 1834(;).

Περιγραφή: Προφανώς πρόκειται για κάποιον εντειχισμένο λίθινο δόμο ή πλάκα, προερχόμενη πιθανότατα και αυτή από το γειτονικό λατομείο λίθων του χωριού[360], όπου χαράχθηκε το έτος ανοικοδόμησης της πτέρυγας. Είναι άγνωστη η αρχική θέση και οι διαστάσεις του δόμου/πλάκας.

Βιβλιογραφία: ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.

1834(;)

Σχόλια

Σύμφωνα με τον Κ. Κουρτίδη, ο οποίος στηρίζεται σε προφορικές μαρτυρίες, η βόρεια πτέρυγα της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (Χάρτης 2) ανοικοδομήθηκε το 1834 από τον πρώτο γνωστό ηγούμενό της παπα-Βενέδικτο Ζούμα, καταγόμενο από το Σουφλί[361].

Γ2. Δαδιά, Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, νότια πτέρυγα (1851;)

Θέση: τοιχοποιία νότιας πτέρυγας.

Υλικό: λίθινη ή μαρμάρινη πλάκα.

Κατάσταση: δεν σώζεται.

Διαστάσεις: άγνωστες.

Χρονολόγηση: 1851(;).

Περιγραφή: Μάλλον επρόκειτο για εντειχισμένη στην τοιχοποιία λίθινη ή μαρμάρινη πλάκα, όπου εγχάρακτα ή επιπεδόγλυφα αποδόθηκε το αναφερόμενο από τον Κ. Κουρτίδη περιεχόμενο της κτητορικής επιγραφής[362]. Η ενεπίγραφη πλάκα δεν σώζεται σήμερα. Είναι άγνωστη η αρχική θέση και οι διαστάσεις της.

Βιβλιογραφία: ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.

Δαπάνῃ τοῦ ἀρχ-

ιερατικοῦ ἱππο-

[360] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.
[361] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30, 32. Για τον Σουφλιώτη αρχιμανδρίτη παπα-Βενέδικτο Ζούμα βλ. σ. 000.
[362] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.

όμου Ἀποστόλη Μα-

νόλη ἀπὸ Κωστῆ

5 *,αωνα’*

Σχόλια

στ. 1-2. *ἀρχιερατικοῦ ἱππoκόμου*: στην κτητορική διασώθηκε ο τίτλος και το όνομα του χορηγού ανέγερσης της πτέρυγας. Πρόκειται για τον αρχιερατικό ιπποκόμο Αποστόλη, γιο του Μανόλη, με καταγωγή από το χωριό Κωστή[363].

στ. 4. *Κωστῆ*: το χωριό απαντά επίσης ως Κωστήκιοϊ και Ιστρέμκιοϊ. Διοικητικά υπαγόταν στον καζά Ουζούν Κιοπρού (Μακράς Γέφυρας) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[364]. Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών οι κάτοικοί του ίδρυσαν το Νέον Κωστή, το οποίο μαζί με το γειτονικό Νέον Λιλί αποτέλεσε έναν οικισμό, το Λιλί-Κωστή (σημ. Σοφικό).

στ. 5. *,αωνα’*: Ο Κ. Κουρτίδης παραδίδει ότι η νότια πτέρυγα της Μονής ανοικοδομήθηκε το 1851 (Εικ. 121-122)[365]. Αν αληθεύει η πληροφορία του Κουρτίδη, τότε η νότια πτέρυγα ανεγέρθηκε όταν ηγούμενος της Μονής ήταν ο Προκόπιος (1847-1863)[366].

Γ3. Κορνοφωλιά, Μονή Παναγίας Πορταΐτισσας κτητορική επιγραφή της ανατολικής πτέρυγας (1909)

Θέση: ανατολικός τοίχος ανατολικής πτέρυγας Μονής.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: δύσκολο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: Ιούλιος 1904, Αύγουστος 1909.

Περιγραφή: Στην ανατολική πτέρυγα της Μονής μαρμάρινη πλάκα που ορίζεται από κτιστό τοξωτό πλαίσιο εγχάρακτη επιγραφή 13 στίχων πληροφοριακού χαρακτήρα. Στο επάνω μέρος της πλάκας λατινικός σταυρός με βάση και σχηματοποιημένες ακτίνες στη συμβολή των κεραιών του. Δύο αντωποί άγγελοι εκατέρωθέν του κρατούν ολοστρόγγυλο δάφνινο στεφάνι στην εμπρόσθια όψη του και κοιτούν τον επισκέπτη (Εικ. 123-124).

Βιβλιογραφία: ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας 221-222.

Ἀνηγέρθη ἐκ θεμελίων

---

[363] Βλ. σχετικά σ. 000.

[364] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 121, 124, 189, 330· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί επαρχίαι 15, 33, 40, 50, 51, 82.

[365] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Μονή Δαδιάς 96.

[366] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Σημειώσεις-Προσθήκαι-Διορθώσεις 307· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Μονή Δαδιάς 100. Για τον αρχιμανδρίτη Προκόπιο βλ. σ. 000.

δαπάναις μὲν τῆς βασιλι-
κῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς[367]
τῶν Ἰβήρων φιλοκάλῳ δὲ
ἐπιστασίᾳ τοῦ πανοσιολο-
γιοτάτου[368] *προηγουμένου*
πατρὸς Πορφυρίου τοῦ ἰβη-
ρίτου ἐν ἔτει σοτηρίῳ[369] *1904*
μηνὶ Ἰουλίῳ ἑκάει καὶ ἀνεκαινί-
σθη[370] *δι' ἐξόδων τῆς αὐτῆς μονῆ-*
ς φροντίδος Πορφυρίου καὶ Γλη-
γορίου[371] *ἐν ἔτει 1909 μηνὶ*
Αὐγούστου[372]

Σχόλια

στ. 7, 11. *Πορφυρίου*: Για τον Ιβηρίτη ιερομόναχο Πορφύριο βλ. σ. 000.

[367] στ. 2-3. *Βασιλικῆς Πατριαρχικῆς Μονῆς* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας).
[368] στ. 5-6. *Πανοσιολογιωτάτου* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ).
[369] στ. 8. *σωτηρίῳ* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ).
[370] στ. 9-10. *ἑκάη καὶ ἐπανεκτίσθη* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ).
[371] στ. 11-12. *καὶ φροντίδι Πορφυρίου καὶ Γρηγορίου* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ).
[372] στ. 13. *Αὐγούστῳ* (ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ).

Δ. Κτητορικές επιγραφές κωδωνοστασίων

Δ1. Παλαιά Νίψα, Γενέθλιο της Θεοτόκου (1844)

Θέση: νότια πλευρά κωδωνοστασίου.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: αδύνατο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 1844.

Περιγραφή: Νεότερη μαρμάρινη τοξωτή πλάκα φέρει εγχάρακτη κτητορική επιγραφή, η οποία διασώζει τις μνήμες ανοικοδόμησης του ανεξάρτητου τετραώροφου κωδωνοστασίου κατά το 1844, το οποίο ανοικοδομήθηκε νοτιοδυτικά από τον ναό του Γενεθλίου της Θεοτόκου παλαιάς Νίψας (Χάρτης 2). Η επιγραφή διατάσσεται σε ένα στίχο. Επάνω από την επιγραφή εγχάρακτος λατινικός σταυρός με τρίλοβες τις απολήξεις των κεραιών του. Οι διαστάσεις της πλάκας, των γραμμάτων και του σταυρού δεν δίνονται, γιατί είναι αδύνατο να μετρηθούν (Εικ. 125-126).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη. Απλή αναφορά για το κωδωνοστάσιο βλ. Κουγκουλος, Προϊστορική έρευνα στη Νίψα Έβρου 146.

†

Έτος κατασκευής 1844

Σχόλια

Το τετραώροφο κωδωνοστάσιο είναι ανεξάρτητο και υψώνεται στην νοτιοδυτική γωνία του ναού. Έχει συντηρηθεί προσφάτως. Για την Παλαιά Νίψα (Δομούζ δερέ) βλ. σ. 000.

Δ2. Λουτρά, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (ca. 1845)

Χρονολόγηση: ca. 1845.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο.

Περιγραφή: Η εκκλησία είναι σύγχρονη. Το κωδωνοστάσιο είναι ανεξάρτητο και βρίσκεται στη ΝΑ πλευρά του περιβόλου του ναού. Δεν φέρει κτητορική επιγραφή. Ωστόσο, οι κατασκευαστικές ομοιότητες με το κωδωνοστάσιο του ναού του Γενεθλίου της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844) οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται πιθανότατα για το ίδιο οικοδομικό συνεργείο και επομένως δεν θα ήταν άστοχη μία χρονολόγηση γύρω στα 1845. Είναι τετραώροφο με προσεγμένους λίθους κατά το ισόδομο σύστημα και φέρει εμφανή μείωση προς τα άνω. Ο ανώτερος όροφος είναι ανοιχτός και από τις τέσσερις πλευρές και φέρει τους κώδωνες. Οι γωνιόλιθοι κατασκευασμένοι με επιμέλεια δίνουν την εντύπωση ψευδοκιονίσκων. Στις τέσσερις πλευρές του κάτω ορόφου ισάριθμα τυφλά αψιδώματα (Εικ. 127-128). Στην κορυφή του ανατολικού τυφλού αψιδώματος σύγχρονη μαρμάρινη ορθογώνια πλάκα με έξεργο σταυρό κεντρικά και

μεγαλογράμματη επιγραφή σε τρεις στίχους: *Ι(ΕΡΟΣ) ΝΑΟΣ/ ΑΓΙΩΝ/ ΚΩΝ(ΣΤΑΝ)ΤΙΝΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΛΕΝΗΣ*.

Σχόλια

Ο Λουτρός ή Λουτρά (άλλοτε Λήτζια ή Λήτζιακιοϊ)[373] (Χάρτης 2) ανήκε κατά τον 19ο αιώνα πολιτικά στο μουδιρλίκιο Μάκρης (καημακαμλήκιο Δεδέαγατς) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας. Κατά ο 1883 καταγράφεται ως εξ ημισείας τουρκικό και βουλγαρικό χωριό, με 100 βουλγαρικές οικογένειες. Γύρω στα 1880 αναφέρεται ως φανατικό σχισματικό χωριό, το οποίο όμως σταδιακά επανήλθε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπως και το γειτονικό Δερβέντ (Άβαντας), χάρη στην πατρική συμπεριφορά του Μητροπολίτη Μαρωνείας Ιερωνύμου (1877-1885)[374], ο οποίος προσείλκυσε πολλούς χριστιανούς[375]. Το χωριό βρίσκεται κοντά στα θερμά λουτρά της Τραϊανούπολης, από όπου και προήλθε το σύγχρονο όνομά του.

Δ3. Ιάνα, Άγιος Δημήτριος (1867)

Θέση: δυτική πλευρά κωδωνοστασίου.

Υλικό: λίθινη πλάκα.

Κατάσταση: μέτρια.

Διαστάσεις: αδύνατο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: Αύγουστος 1867.

Περιγραφή: Σε λίθινη πλάκα στη δυτική πλευρά του κωδωνοστασίου σώζεται εγχάρακτα η κτητορική επιγραφή της ανοικοδόμησης του κωδωνοστασίου. Οι διαστάσεις της πλάκας και των γραμμάτων δεν δίνονται, γιατί είναι αδύνατο να μετρηθούν (Εικ. 129-130).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

1867

Αυγούστου [..]

Σχόλια

Για την Ιάνα (Γενή-κιοϊ)[376] (Χάρτης 2) και τον ναό της βλ. σχόλια επιγραφής Α21.

---

[373] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.

[374] Ο εκ Χίου Ιερώνυμος Γοργίας από μέγας αρχιδιάκονος του Οικουμενικού Θρόνου εξελέγη Μητροπολίτης στις 23 Ιουλίου 1877 στη Μητροπολίτη Μαρωνείας μέχρι τον προβιβασμό του στη Μητρόπολη Νικοπόλεως Ηπείρου στις 5 Αυγούστου 1885 (ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 89· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137. Το υπόμνημα εκλογής και η αποδοχή του ως Μητροπολίτου Μαρωνείας στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 250-253).

[375] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 141· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 100, 110, 115.

[376] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.

Δ4. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος (1882)

Θέση: νότια όψη κωδωνοστασίου.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: δύσκολο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 1882.

Περιγραφή: Στη νοτιοανατολική γωνία του περιβόλου της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (Χάρτης 2) ορθώνεται το κωδωνοστάσιό του. Η κτητορική επιγραφή του στη νότια όψη του. Πρόκειται για ημικυκλική πλάκα από λευκό μάρμαρο. Φαρδιά γραμμή ορίζει τα περιθώρια του τόξου. Διαστάσεις δεν δίνονται, γιατί είναι δύσκολο να μετρηθούν. Η επιγραφή επιδεδόγλυφη, τονισμένη με καφέ γράμματα. Διατάσσεται σε πέντε στίχους. Οι τρεις επάνω παράλληλοι τοξωτοί. Στην τελευταία σειρά δύο λατινικοί σταυροί εκατέρωθεν της χρονολογίας κατασκευής του κωδωνοστασίου (Εικ. 131-132).

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 151.

Κωδωνοστάσιον
Ἁγίου Ἀθανασίου
ὠκοδομηθέν ἐν
ἔτει
†1882†

Σχόλια

Ο Παπασταματίου-Μπαμπαλίτης παραδίδει ότι στην ίδια θέση υπήρχε ένα μεταλλικό σήμαντρο, με το οποίο καλούσαν τους πιστούς στις καθημερινές ακολουθίες[377]. Ο δεύτερος και ο τρίτος όροφος του κωδωνοστασίου κατασκευάστηκαν το 1968, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή, η οποία βρίσκεται στον τρίτο όροφό του και πληροφορεί (Εικ. 134)[378]:

Η ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ Η ΕΥΣΕΒΕΙΑ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ
ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΑΥΤΗΣ ΑΝΕΚΑΙΝΗΣΑΝ ΤΟΔΕ ΕΠΙ ΜΗΤΡΟ-
ΠΟΛΙΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ ΚΥΡΟΥ ΚΩΣΤΑ-
ΝΤΙΝΟΥ ΠΟΥΛΟΥ[379] *ΕΦΗΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ*

[377] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 151.

[378] Αδημοσίευτη.

[379] Μητροπολίτης Διδυμοτείχου από το 1957-1974. Από τον τίτλο του Μητροπολίτη κυρός θα μπορούσε να υποθέσει κάποιος ότι η ενεπίγραφη πλάκα τοποθετήθηκε σε αυτό το σημείο μετά τον θάνατό του, ο οποίος επήλθε στις 28 Ιουλίου 1994 στην Αθήνα, όπου διέμενε μετά την παύση του (13 Ιουλίου 1974). Η μεγάλη χρονική απόσταση όμως από το έτος κατασκευής του δεύτερου και τρίτου ορόφου (1968) με τον θάνατο το Μητροπολίτη (1994) οδηγεί στη σκέψη ότι η επιγραφή αυτή πιθανότατα αντιγράφει σε γενικές γραμμές την ανακαινιστική επιγραφή που βρίσκεται στον νάρθηκα του ίδιου ναού. Βλ. την επιγραφή στη σ. 000 του παρόντος.

5 *ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ*[380] *ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΩΝ ΜΙΧΑΗΛ ΦΟΥΣΚΑ ΑΡΓΥΡΙΟΥ ΑΥΤΖΙΟΓΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΚΟΥΤΣΟΥΛΑ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΜΑΡΘΑΡΗ 1968*

Δ5. Πυλαία, Άγιος Αθανάσιος (1888)

Θέση: νότια όψη κωδωνοστασίου.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: 30x50 εκ. περίπου.

Διαστάσεις: δύσκολο να μετρηθούν.

Χρονολόγηση: 15 Μαρτίου 1888.

Περιγραφή: Νοτίως της εκκλησίας και συμφυές με τον περίβολό της υψώνεται ανεξάρτητο τριώροφο κωδωνοστάσιο. Στη νότια όψη του πακτώθηκε μικρή ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα με επιπεδόγλυφη επιγραφή. Κεντρικά αποδίδεται ισοσκελής σταυρός με σταυρόσχημες τις απολήξεις των κεραιών του. Ο σταυρός εγγράφεται σε κυκλικό σχήμα, το οποίο φέρει κάτω καμπυλόσχημη βάση. Η χρονολογία διατάσσεται εκατέρωθεν της βάσης τού σταυρόσχημου κοσμήματος. Από κάτω σε ταινία ο μήνας και η ημέρα. Τα γράμματα και αριθμοί έχουν ύψος περίπου 3-4 εκ. (Εικ. 134-135).

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη.

18†88

Μαρτ(ίου) 15

Σχόλια

Η Πυλαία (τέως Τουρμπαλή-κιοϊ)[381] κατά τον 19ο αιώνα ανήκε πολιτικά στο μουδιρλίκιο Μάκρης (καημακαμλήκιο Δεδέαγατς) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μαρωνείας (Χάρτης 2). Ήταν βουλγαρόφωνο χωριό με 100-125 κατοίκους. Πριν το 1878 είχε περίπου 250 οικογένειες, οι οποίες μετά τη μετοίκησή τους στην Ανατ. Ρωμυλία απέμειναν 125 περίπου. Ο Βαφείδης παραδίδει ότι ο Ν. Χατζόπουλος κατόπιν παρακλήσεως του *φιλοπάτριδος και φιλόμουσου* Μητροπολίτου Μαρωνείας Ιερωνύμου (1877-1885)[382] απέστειλε στο χωριό τον δευτερότοκο γιο του Ιωάννη ως δάσκαλο με τον ευτελή μισθό των 100 γροσίων τον μήνα, προκειμένου να μην προσκληθεί Βούλγαρος δάσκαλος από τη Ρωμυλία. Επιπλέον, όλα τα διδακτικά βιβλία χορηγήθηκαν δωρεάν και χαρίστηκε η αρχιερατική επιχορήγηση[383].

Η εκκλησία είναι μία τυπική τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, η οποία σήμερα έχει ανασκευαστεί πλήρως. Είναι άγνωστη η ακριβής ημερομηνία ανοικοδόμησής της.

[380] Για τον Αρχιμανδρίτη Σπυρίδωνα Στογιάννο βλ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Ιερομόναχος Σπυρίδων Στογιάννος 70-75.
[381] *Μετονομασίες συνοικισμών* 8.
[382] Για τον Μητροπολίτη βλ. σ. 000.
[383] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 141· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 99, 109, 115.

Πάντως, το κωδωνοστάσιο ανηγέρθη τον Μάρτιο του 1888, όταν Μητροπολίτης Μαρωνείας ήταν ο Κωνσταντίνος Βαφείδης (1885-1888)[384].

Δ6. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος (1910)

Θέση: Κωδωνοστάσιο, δυτικός τοίχος, δεύτερος όροφος.

Υλικό: μάρμαρο.

Κατάσταση: άριστη.

Διαστάσεις: αδύνατο να μερηθούν.

Χρονολόγηση: 1910.

Περιγραφή: Ημικυκλική πλάκα από λευκό μάρμαρο. Καλύπτει το τύμπανο ψευδοανακουφιστικού τόξου. Κεντρικά ανάγλυφος έφιππος άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος. Εκατέρωθέν του ανοικτά ταινιωτά ανάγλυφα ειλητάρια, με την επιπεδόγλυφη επιγραφή να αρχίζει από το αριστερό ειλητάριο και να ολοκληρώνεται στο δεξιό. Αναγράφει το γνωστό ευαγγελικό χωρίο από το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο (Ματθ. ια΄, :28), το οποίο είναι από τα συνήθη χωρία που απαντώνται στα ανοιχτά ευαγγέλια της παράστασης του Χριστού στα τέμπλα των εκκλησιών. Στο κάτω μέρος της ημικυκλικής πλάκας, σε επιπεδόγλυφες ενεπίγραφες ταινίες αριστερά και δεξιά, το έτος κατασκευής (Εικ. 136-137).

Βιβλιογραφία: ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 162.

Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ / πεφορτισμένοι κάγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς
Ἐν ἔτει 1910ῳ.

Σχόλια

Μέχρι την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα ο Άγιος Γεώργιος Σουφλίου (Χάρτης 2), αντί για κωδωνοστάσιο, είχε μία πρόχειρη πυραμοειδή ξύλινη κατασκευή, η οποία βρισκόταν στη νοτιοανατολική γωνία του περιβόλου της εκκλησίας[385]. Το 1910, μετά από παρακίνηση του ιεροκήρυκα αρχιμανδρίτη Γερμανού, ο οποίος χαρακτήρισε την παλαιά κατασκευή ως «καρμανιόλα», ανοικοδομήθηκε στο μέσον της δυτικής πλευράς του ναού και σε επαφή με αυτόν το κωδωνοστάσιο. Οι πόροι προήλθαν από έρανο του Σωματείου «Ο Άγιος Γεώργιος» και δωρεές διαφόρων ιδιωτών[386]. Σύμφωνα με την

[384] Ο Κωνσταντίνος Βαφείδης εξελέγη από αρχιμανδρίτης Μητροπολίτης Μαρωνείας (2 Σεπτεμβρίου 1885). Τον Οκτώβριο 1888 προήχθη στη Μητρόπολη Σερρών, την 1η Φεβρουαρίου 1892 μετετέθη στη Μητρόπολη Νικοπόλεως Ηπείρου και την 1η Αυγούστου 1896 μετακινήθηκε στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου, όπου και απεβίωσε στις 6 Μαΐου 1899 (ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 89· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 176, σημ. 233, 178, και 254-256, σημ. 323).

[385] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 164.

[386] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 164.

παράδοση, ανεγέρθηκε από Μαδυτινούς τεχνίτες της χερσονήσου της Καλλίπολης[387], ενώ οι οικοδομικοί λίθοι προήλθαν από το χωριό Πετράδες Διδυμοτείχου. Τέλος, ο Παπασταματίου-Μπαμπαλίτης παραδίδει ότι ένας από τους επώνυμους λιθοξόους που εργάστηκαν στην ανοικοδόμηση του κωδωνοστασίου ήταν ο Αδριανουπολίτης Στέφανος Μοσχόπουλος (1869-1959)[388].

[387] Βλ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 164, ο οποίος αναφέρει τη μαρτυρία του Χρήστου Παρθένου, που στη νεανική του ηλικία είχε ζήσει το γεγονός της ανοικοδόμησης του καμπαναριού (1910).

[388] Για τον λιθοτόμο Στέφανο Μοσχόπουλο βλ. στη σ. 000.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ, ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

3.1. Υλικά κατασκευής

Η κατασκευή των κτητορικών επιγραφών εκκινεί με την επιλογή του κατάλληλου υλικού από τους μαρμαροτεχνίτες και τους λιθοξόους, το οποίο δουλεύουν με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιμέλεια, προφανώς ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα των χρηματοδοτών. Με βάση την τυπολογία του, το υλικό κατασκευής των κτητορικών πλακών που εντοπίστηκε στους ναούς του Ν. Έβρου χωρίζεται στην παρούσα μελέτη σε μαρμάρινες πλάκες, λίθινες πλάκες, δόμους και γωνιόλιθους και υπέρθυρα.

α. Μαρμάρινες πλάκες

Οι ενεπίγραφες μαρμάρινες πλάκες είναι οι περισσότερες από όσες καταγράφηκαν. Συνήθως είναι ορθογώνιες ή με ελαφρά καμπυλωμένη την άνω πλευρά τους ή ημικυκλικές και οι διαστάσεις τους ποικίλουν. Είναι πακτωμένες στην τοιχοποιία των ναών, κυρίως στη δυτική πλευρά, αλλά και στη βόρεια και τη νότια, κυρίως επάνω από κάποια είσοδο. Βρίσκονται είτε στην αρχική τους θέση, είτε εκτός αυτής. Μαρμάρινες κτητορικές πλάκες καταγράφηκαν στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1806), στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832), στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834), στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Πετρωτών (1834), στον Άγιο Νικόλαο Δαδιάς (1844), στον Άγιο Δημήτριο Κυριακής (1845), στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), στη νότια πτέρυγα της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (1834)[389], στον Άγιο Νικόλαο Παταγής (1852), στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857), στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Πενταλόφου (1858), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859), στον Άγιο Γεώργιο Κίρκης (1867), στον Άγιο Δημήτριο Κυανής (1868), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Δόξας (1871), στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874), στην Κοίμηση της Θεοκόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875), στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), στον Άγιο Γεώργιο Καστανιών (1882), στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1882), στο κωδωνοστάσιο του Αγίου

[389] Η περιγραφή του ΚΟΥΡΤΙΔΗ (Μονή Δαδιάς 30) δεν επιτρέπει να συμπεράνει κανείς με ασφάλεια αν πρόκειται για μαρμάρινη ή λίθινη πλάκα.

Αθανασίου Πυλαίας (1888), στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888), στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Κάτω Καρυωτών Σαμοθράκης (1893), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895), στον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου (1900), στο Γενέσιο της Θεοτόκου Λευκίμης (1902), στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904), στην ανατολική πτέρυγα της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1909) και στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1910). Τρεις εξαιρέσεις καταγράφηκαν:

α) Άγιος Γεώργιος ή Χριστόφορος Σουφλίου (1818). Πρόκειται για το αποτετμημένο πρόσωπο της καλυπτήριας πλάκας αγίας τράπεζας του παλαιότερου ναού, το οποίο φυλάσσεται στο προαύλιο του νεότερου ναού του Αγίου Γεωργίου (1854). Ωστόσο, είναι προφανές ότι αυτό το τμήμα της πλάκας δεν πρέπει να θεωρηθεί ως κλασική ενεπίγραφη πλάκα, η οποία βρισκόταν πακτωμένη σε κάποιον τοίχο του ναού, αφού πρόκειται για την καλυπτήρια πλάκα του παλαιότερου ναού, στο πρόσωπο της οποίας χαράχθηκαν τα ονόματα των κτητόρων ή αφιερωτών και το έτος ανοικοδόμησής του: *ΘΑΝΑCΗ ΓΙΑΝΗ 1818*.

β) Άγιος Γεώργιος στου Σπανέλια (1860). Στο Ιερό Βήμα ναού του 13ου αιώνα διασώζεται θραύσμα από spolium ρωμαϊκών χρόνων, το οποίο βρίσκεται ακουμπισμένο όρθιο στην κόγχη του Διακονικού. Στην άνω, λεία, επιφάνειά του χαράχθηκε πρόχειρα, μέσα σε εγχάρακτο ορθογώνιο πλαίσιο, η δίστιχη επιγραφή *1860 / ΑυΓο(υ)[στ(ο)υ] ΙΔ*[390].

γ) Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895). Στο δάπεδο του Ιερού Βήματος του ναού, μπροστά από την αγία τράπεζα μαρμάρινη στρογγυλή πλάκα[391] με τα ονόματα των ανακαινιστών του ναού κατά το 1895: *ΜΝΗΣΘΙΤΗ ΚΥΡΙΕ/ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ/ ΧΡΙΖΟΔΟΥΛΟΥ/ ΣΥΜΒΥΑΣ/ ΚΕ ΤΩΝ ΤΕΚΝων.*

Οι σύγχρονες ενεπίγραφες μαρμάρινες πλάκες που διασώζουν την παλαιότερη ανάμνηση ανοικοδόμησης του ναού είναι ορθογώνιες ή φέρουν καμπυλωμένη την άνω πλευρά τους. Καταγράφηκαν στον Άγιο Γεώργιο Ποτάμου (1804;), στον Άγιο Αθανάσιο Σουφλίου (1840), στο κωδωνοστάσιο του Γενεθλίου της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844) και στον Άγιο Χαράλαμπο Άβαντα (1867).

[390] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 74· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές Ι, 3.
[391] ΚΥΡΚΟΥΔΗΣ, *Τρίγωνο* 98· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 83.

β. Λίθινες πλάκες

Ενεπίγραφες λίθινες κτητορικές πλάκες από ντόπιο κιτρινωπό ή κοκκινωπό πωρόλιθο πακτώθηκαν στην τοιχοποιία μερικών από τους υπό εξέταση ναούς. Είναι και αυτές κατά βάση ορθογώνιες και έχουν ποικίλες διαστάσεις. Οι πλάκες βρίσκονται στην αρχική θέση τους, όπως στον Άγιο Γεώργιο Άβαντα (1806, 1888), στον Προφήτη Ηλία Μελίας (1806;), στον Άγιο Ανδρέα Ακρωτηρίου Σαμοθράκης (1871) και στον Άγιο Γεώργιο Κερασιάς Σαμοθράκης (1875). Σε δύο περιπτώσεις οι λίθινες πλάκες αναφέρονται στη βιβλιογραφία. Πρόκειται για τη βορειοανατολική πτέρυγα της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (1834) και καθολικό της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (1842;)[392].

γ. Υπέρθυρα

Λιγοστά υπέρθυρα φέρουν κτητορικές επιγραφές. Στους υπό εξέταση ναούς του Ν. Έβρου καταγράφηκαν ενεπίγραφα μαρμάρινα ή λίθινα υπέρθυρα ποικίλων διαστάσεων στην Κοίμηση της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843), στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844), στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854) και στον Άγιο Νικόλαο Αλεξανδρουπόλεως (1901).

δ. Δόμοι και γωνιόλιθοι

Οι ενεπίγραφοι δόμοι και οι γωνιόλιθοι σπανίζουν και είναι επίσης ποικίλων διαστάσεων. Δόμοι, στην αρχική τους θέση ή εκτός θέσης, εντοπίστηκαν στον Άγιο Αθανάσιο Κίρκης (1808), στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Καμαριώτισσας (1836), στον Άγιο Δημήτριο Ιάνας (1843), στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), στον Άγιο Γεώργιο Κίρκης (1867), στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Δημητρίου Ιάνας (1867) και στα Εισόδια της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης [Παναγούδα] (1874).

[392] Από την περιγραφή του ΚΟΥΡΤΙΔΗ (Μονή Δαδιάς 30) δεν είναι σαφές αν πρόκειται για λίθινες πλάκες ή δόμους.

3.2. Τυπολογία

α. Γραπτές

Οι γραπτές κτητορικές επιγραφές στους ναούς του Ν. Έβρου είναι ελάχιστες. Χρονολογούνται είτε στον 17ο /αρχές 18ου αιώνα και συνήθως αναφέρονται στον ζωγραφικό διάκοσμο των εκκλησιών (Άγιος Αθανάσιος Μεταξάδων [1692-1698], Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου [1729], είτε σε νεότερους, νεόδμητους (Προφήτης Ηλίας Κουφόβουνου [1900], Άγιος Νικόλαος Αλεξανδρουπόλεως [1901] ή ανακαινισμένους κατά τον 20ό αιώνα μετά από κάποια καταστροφή (Κοίμηση της Θεοτόκου Κορνοφωλάς [1858, ανακαίνιση 1925]. Τέλος, καταγράφηκαν και περιπτώσεις που διασώζουν την ανάμνηση ανοικοδομήσεως του ναού, όπως για παράδειγμα στη σύγχρονη εικόνα του αγίου Αθανασίου στον Πόταμο, η οποία τοποθετήθηκε σε τυφλό αψίδωμα επάνω από τη δυτική είσοδο του ναϋδρίου και στον κάμπο της φέρει γραπτά το έτος ανέγερσής του (1857).

β. Επιπεδόγλυφες

Οι επιπεδόγλυφες κτητορικές επιγραφές είναι οι πολυπληθέστερες από όσες καταγράφηκαν. Οι επιγραφές αυτές αρχικά σχεδιάζονται από τον μαρμαροτεχνίτη επάνω στη μαρμάρινη ή λίθινη πλάκα και εν συνεχεία είτε αφαιρείται προσεκτικά ένα συγκεκριμένο βάθος γύρω από τα γράμματα, το οποίο αντιστοιχεί συνήθως σε λίγα χιλιοστά, με αποτέλεσμα αυτά να αποδίδονται έξεργα σε σχέση με την υπόλοιπη επιφάνεια, είτε αφαιρείται το βάθος των γραμμάτων, ώστε αυτά να αποδίδονται κατάτι ταπεινότερα από την επιφάνεια της πλάκας. Οι σειρές των επιγραφών χωρίζονται συνήθως με επιπεδόγλυφες λεπτές ταινίες. Παρόμοια κατασκευάζονται και άλλα μαρμάρινα έργα στην περιοχή, τα οποία χρονολογούνται την ίδια εποχή. Ενδεικτικά αναφέρονται οι μαρμάρινες στήλες και πλάκες από τα νεκροταφεία της περιοχής[393] και μερικές καλυπτήριες πλάκες αγίας τράπεζας ναών του Ν. Έβρου[394].

Οι περισσότερες επιπεδόγλυφες κτητορικές επιγραφές χρονολογούνται στον 19ο αιώνα. Με επιπεδόγλυφη τεχνική αποδόθηκαν οι κτητορικές επιγραφές της Κοίμησης της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1806, 1843), του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), η ωοειδής και του κυρίως ναού του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), του Αγίου

[393] Ενδεικτικά παραδείγματα βλ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα, εικ. 13-17, 24· PAPATHANASIOU, *Mezar* 214 κ.ε.
[394] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας, πίν. 75-77.

Αθανασίου Λαβάρων (1834), των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Πετρωτών (1834), του Αγίου Δημητρίου Ιάνας (1843), του Αγίου Νικολάου Δαδιάς (1844), του Σωτήρα Χριστού Διδυμοτείχου (1846), της Κοίμησης της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), του Αγίου Νικολάου Παταγής (1852), του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1854), του Αγίου Αθανασίου Ασπρονερίου (1857), του καθολικού της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), του Αγίου Αθανασίου Πυθίου (1857), των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Κορύμβου (1859), του Αγίου Γεωργίου Κίρκης (1867), του Αγίου Δημητρίου Κυανής (1868), των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Δόξας (1871), του Αγίου Γεωργίου Συκορράχης (1873), της Κοίμησης της Θεοτόκου Πετράδων (1874), του κωδωνοστασίου του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1882), του Παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888), του κωδωνοστασίου του Αγίου Αθανασίου Πυλαίας (1888), της Κοίμησης της Θεοτόκου Θεραπειού (1895) και του κωδωνοστασίου του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1910). Ωστόσο, καταγράφηκαν και επιγραφές με μεικτή τεχνική, επιπεδόγλυφη και εγχάρακτη, όπως για παράδειγμα η κτητορική επιγραφή της Αγίας Αναστασίας Μάκρης (1800, 1833).

Αρκετές επιπεδόγλυφες κτητορικές φέρουν ποικίλους χρωματισμούς. Δεν λείπουν και οι περιπτώσεις σύγχρονου ασβεστώματος των επιγραφών, η οποία καθιστά δυσδιάκριτατα γράμματα και δυσχεραίνει ιδιαίτερα την ανάγνωσή τους, αφού ο υγρός ασβέστης καλύπτει τα κενά μεταξύ των επιπεδόγλυφων γραμμάτων και ταινιών δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο μία ενιαία επιφάνεια.

Δυστυχώς, από την έρευνα δεν κατέστη δυνατό να διαπιστωθεί αν τα επιπεδόγλυφα γράμματα (ή το βάθος των γραμμάτων ή των ταινιών των επιγραφών) ήταν χρωματισμένα εξαρχής ή τονίστηκαν με ποικίλα χρώματα κατά καιρούς. Κατά τη συλλογή του υλικού καταγράφηκαν επιγραφές τονισμένες με ποικίλους σύγχρονους χρωματισμούς (χρυσό, μαύρο, λευκό, σκούρο καφέ, μπλε, κόκκινο κ.ά) στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), στην επιγραφή του κυρίως ναού του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Πετρωτών (1834), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένης Δόξας (1871) και στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873). Υπολείμματα χρωματισμών σώζονται και στις κτητορικές επιγραφές της Αγίας Αναστασίας Μάκρης (1800, 1833), στην παλαιά κτητορική της Κοίμησης της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1806), στον Άγιο Νικόλαο Δαδιάς (1844), στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854), στο

κωδωνοστάσιο του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1882), στο Παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888) και στην επιγραφή του κυρίως ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου Θεραπειού (1895).

γ. Εγχάρακτες

Αρκετές είναι και οι εγχάρακτες κτητορικές επιγραφές, που καταγράφηκαν στους ναούς του Ν. Έβρου. Η τεχνική αυτή εντοπίζεται και σε άλλα μαρμάρινα έργα που κατασκευάζονται την ίδια περίοδο στην περιοχή, για παράδειγμα σε μαρμάρινες στήλες και πλάκες νεκροταφείων της περιοχής[395], καθώς και σε κάποιες καλυπτήριες πλάκες αγίας τράπεζας ναών του Ν. Έβρου[396].

Εγχάρακτες κτητορικές επιγραφές καταγράφηκαν στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833), στον Άγιο Γεώργιο Άβαντα (1806, 1888), στον Προφήτη Ηλία Μελίας (1806;), στον Άγιο Αθανάσιο Κίρκης (1808), στον Άγιο Γεώργιο ή Χριστόφορο Σουφλίου (1818), στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832), στη βορειοανατολική πτέρυγα της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (1834;), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Καμαριώτισσας (1836), στο καθολικό της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (1842;), στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844), στον Άγιο Δημήτριο Κυανής (1845), στη νότια πτέρυγα της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (1851;), στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Πενταλόφου (1858), στην Αγία Παρασκευή Παλαιόπολης Σαμοθράκης (1866), στον Άγιο Χαράλαμπο Άβαντα (1867), στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Δημητρίου Ιάνας (1867), στον Άγιο Ανδρέα Ακρωτηρίου Σαμοθράκης (1871), στα Εισόδια της Θεοτόκου [Παναγούδα] Χώρας Σαμοθράκης (1874), στη βόρεια και τη νότια είσοδο της Κοίμησης της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875), στον Άγιο Γεώργιο Κερασιάς Σαμοθράκης (1875), στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), στον Άγιο Γεώργιο Καστανιών (1882), στην Παναγία Κρημνιώτισσα Παχιάς Άμμου Σαμοθράκης (1887), στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Κάτω Καρυωτών Σαμοθράκης (1893), στην επιγραφή του Ιερού Βήματος της Κοίμησης της Θεοτόκου Θεραπειού (1895), στο Γενέσιο της Θεοτόκου Λευκίμης (1902), στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904) και στην ανατολική πτέρυγα της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1909).

---

[395] Ενδεικτικά παραδείγματα βλ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα, εικ. 8-12, 18-23· PAPATHANASIOU, *Mezar* 214 κ.ε.

[396] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 258· ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες πίν. 77-82.

Επιπλέον κάποιες από αυτές είναι τονισμένες με ποικίλους χρωματισμούς ή διαπιστώνονται υπολείμματα χρωματισμών, ενώ και κάποιες είναι ασβεστωμένες. Ως παραδείγματα αναφέρονται οι εγχάρακτες κτητορικές επιγραφές της Αγίας Αναστασίας Μάκρης (1800, 1833), του Αγίου Γεωργίου Άβαντα (1806, 1888), του Προφήτη Ηλία Μελίας (1806;), του Αγίου Αθανασίου Κίρκης (1808), του Αγίου Γεωργίου ή Χριστοφόρου Σουφλίου (1818), του Αγίου Γεωργίου Μαρασίων (1832), του Γενεθλίου της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844), του Αγίου Δημητρίου Κυριακής (1845), της Αγίας Παρασκευής Αμπελακίων (1858), των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Πενταλόφου (1858), του Αγίου Χαραλάμπους Άβαντα (1867), του κωδωνοστασίου του Αγίου Δημητρίου Ιάνας (1867), της νοτίου εισόδου της Κοίμησης της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875), του Αγίου Γεωργίου Κυπρίνου (1881), του Αγίου Γεωργίου Καστανιών (1882), της επιγραφής του Ιερού Βήματος της Κοίμησης της Θεοτόκου Θεραπειού (1895), του Γενεθλίου της Θεοτόκου Λευκίμης (1902), του Αγίου Γεωργίου Μάνης (1904) και της ανατολικής πτέρυγας της Μονής Παναγίας Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1909).

Τέλος, όλες οι σύγχρονες κτητορικές επιγραφές που τοποθετήθηκαν σε παλαιότερους ναούς διασώζοντας ως ανάμνηση το έτος ανοικοδόμησής τους είναι εγχάρακτες, ενώ και τα γράμματά τους είναι συνήθως τονισμένα με χρώμα (χρυσό, μαύρο), όπως αυτές του Αγίου Γεωργίου Ποτάμου (1804;), του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1840) και του κωδωνοστασίου του Γενεθλίου της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844).

3.3. Περιεχόμενο

Το περιεχόμενο των κτητορικών επιγραφών που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη είναι είτε εκτενές, είτε περιορίζεται μόνο στο έτος ανέγερσης ή εγκαινιασμού ή ανακαίνισης της εκκλησίας. Στην πρώτη περίπτωση το περιεχόμενο χαράχθηκε σε ευμεγέθεις μαρμάρινες ή λίθινες πλάκες, ενώ στη δεύτερη σε δόμους, υπέρθυρα, γωνιόλιθους και μικρές λίθινες πλάκες.

Οι περισσότερες εκτενείς επιγραφές είναι ανορθόγραφες, με συνήθη λάθη ιωτακισμού, ητακισμού, ο αντί ω και αντίστροφα, και παρουσιάζουν ασυνταξίες. Τα παραδείγματα που καταγράφηκαν είναι πάρα πολλά και αφορούν στο σύνολο σχεδόν των εκτενών επιγραφών. Ωστόσο, δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί αν τα σφάλματα

οφείλονται στους συντάκτες του περιεχομένου των επιγραφών ή στους μαρμαρογλύπτες.

Παρά τα πολυπληθή ορθογραφικά και συντακτικά λάθη, στις περισσότερες κτητορικές επιγραφές διακρίνεται μία προσπάθεια να αποδοθούν αυτές με ένα επίσημο και λόγιο ύφος, το οποίο κατά πάσα πιθανότατα οφείλεται σε κάποιους μορφωμένους συντάκτες (μητροπολίτες, ηγουμένους, κληρικούς, διδασκάλους, προέδρους, γραμματικούς κ.ά.). Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτο ότι σε κάποιες περιπτώσεις οι λέξεις ή οι φράσεις χαράχθηκαν κατά το τοπικό θρακιώτικο ιδίωμα, όπως για παράδειγμα *Δεδυμοτίχου* στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854), *ὐ μνήμη τοῦ Ἁγήο(υ) κὲ Θεουστέπτου βασιλέου κὲ ὐσαπουστόλου Κονσταντήνου κὲ Ἠλένης* στη Δόξα (1871) και *Πετράδις* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874).

Επισημαίνεται ότι στο περιεχόμενο των εκτενών επιγραφών διαπιστώθηκαν τυποποιημένες λέξεις και εκφράσεις, καθώς και κάποιοι γνωστοί εκκλησιαστικοί στίχοι και ποιήματα-ικεσίες προς τα τιμώμενα άγια πρόσωπα.

α. Τυποποιημένες λέξεις και εκφράσεις

Στις εκτενείς κτητορικές επιγραφές γίνεται προσπάθεια να αποδοθεί συνοπτικά το χρονικό ανέγερσης ή ανακαίνισης ή εγκαινιασμού των εκκλησιών και χρησιμοποιούνται τυποποιημένες λέξεις και εκφράσεις.

Το τυπικό της επιγραφής του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834) *Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς τοῦ … ἀνεκαινίσθη ἐπιστασίᾳ μὲν τοῦ ᾧδε ἀρχιερατεύοντος …. συνδρομῇ δὲ καὶ δαπάνῃ τῶν …. χριστιανῶν ὃν σὺ Κύριε στερέωσον τὰ δὲ συνδρομητῶν ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς κατάγραψον* αποτέλεσε πρότυπο για επιγραφές ναών που κτίστηκαν την ίδια περιοδο ή αργότερα, όπως στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857), στους Ταξιάρχες Κορύμβου (1857) κ.ά.

Για το οικοδόμημα επιλέγονται οι λέξεις *ναός* ή *έκκλησία*, οι οποίες προσδιορίζονται από διάφορα επίθετα (*θεῖος, πάνσεπτος, ἅγιος - ἁγία, ἱερὸς - ἱερά, σεβάσμιος*, *νέος*), συνοδευόμενα συχνά από κάποια δεικτική αντωνυμία (*οὗτος, τοῦτος* [sic], *αὕτη, τόδε*, όπως για παράδειγμα *ὁ θῆος οὗτος ναὸς* στον Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου (1729), *ὁ ἱερὸς ναὸς* στην παλαιότερη κτητορική επιγραφή στην Κοίμηση

της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1806), *Οὗτος ὁ πάνσεπτος καὶ θῆος ναὸς* στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), *ὁ θεῖος οὗτος [ναὸς]* στα Μαράσια (1832), *Ὁ τῆς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου πάνσεπτος οὗτος κ(αὶ) θεῖος ναὸς* στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), *Οὗτος κὲ θεῖος ναὸς* στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), *ὁ πάνσεπτος οὗτος ναὸς* στη νεότερη κτητορική επιγραφή της Κοίμησης της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843), *τῆς ἁγήας ἠερᾶς ἐκλισίας* στον Άγιο Δημήτριο Κυριακής (1845), *ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς* στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), *Ὁ … πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), *Οὗτος ὁ ἅγιος ναὸς* στον Άγιο Νικόλαο Παταγής (1852), *Ὁ πάνσεπτος κὲ θεῖος οὗτος ναὸς* στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854), *Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς* στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), *Οὗτος ὁ ἑτοιμόρροπος ἱερὸς καὶ σεβάσμιος ναὸς* στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), *Ὁ πάνσεπτος οὗτος κ(αὶ) θεῖος ναὸς* στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857), *Ὁ ἱερὸς οὗτος* [ναὸς] στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), *ἡ ἱερὰ αὕτη ἐκκλησία* στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Πενταλόφου (1858), *Ὁ πάνσεπτος τοῦτος καὶ θεῖος ναὸς* στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859), *νέος ναὸς* στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένης Δόξας (1871), *Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θῆος ναὸς* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874), *ὁ ναὸς οὗτος* στην κτητορική επιγραφή της βόρειας εισόδου της Κοίμησης της Θεοτόκου στη Χώρα Σαμοθράκης (1875), *ὁ ναὸς οὗτος* στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), *τόδε παρεκκλήσιον* στην Αγία Μαρίνα Διδυμοτείχου (1888), *Ὁ ναὸς οὗτος* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895), *Ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος οὗτος ναὸς* στον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου (1900), *ὁ Πάνσεπτος οὗτος Ἱερός Ναός* στον Άγιο Νικόλαο Αλεξανδρούπολης (1901), και πιθανότατα *[Ὁ ναὸς οὗτος]* στη Μάνη (1904).

Στη συνέχεια, αναφέρεται η αφιέρωση στον άγιο ή τη δεσποτική ή θεομητορική ή άλλη εορτή, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις τα άγια πρόσωπα αναγράφονται με τον γνωστό από την εκκλησιαστική γλώσσα τίτλο τους: *[... ναὸς τοῦ] Ἁγίου Ἀθανασίου* στους Μεταξάδες (1692-1698), *ὁ θῆος οὗτος ναὸς τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου* στο Αλεποχώρι (1729), *ὁ ἱερὸς ναὸς τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου* στην Παναγία Διδυμοτείχου (1806), *Ἅγιος Γιόργιος ἐκκλησία* στον Άβαντα (1888), *Ἐκλησὲ Προφέτε Ἠλία* στη Μελία (1806;), *Οὗτος ὁ πάνσεπτος καὶ θῆος ναὸς τοῦ ἐν ἁγήης πατρὸς ἡμῶν Προφήτου Ἠληοῦ* στη Θυρέα (1831 ή 1834), *ὁ θεῖος οὗτος [ναὸς] τοῦ Ἁγίου Γεωργίου* στα Μαράσια (1832), *Ὁ τῆς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου πάνσεπτος οὗτος κ(αὶ) θεῖος ναὸς τοῦ ἐν Ἁγίοις Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου* στον μητροπολιτικό ναό του Διδυμοτείχου (1834), *Οὗτος κὲ θεῖος ναὸς τοῦ ἐν ἁγήης πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ*

Μεγάλου στα Λάβαρα (1834), *ὁ πάνσεπτος οὗτος ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Δεσπίνης ἡμῶν Θεοτόκου* στην Παναγία Διδυμοτείχου (1843), *ἡ μνήμη τὸ ἁγήου Νηκολάω* στη Δαδιά (1844), *τῆς ἁγήας ἠερᾶς ἐκλισίας τοῦ ἁγίου Διμιτρίου* στην Κυριακή (1845), *ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ σεμνυνόμενος* στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), *Ὁ … πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς τῆς Κημήσεως τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀηπαρθένου Μαρίας* στα Βρυσικά (1850), *Οὗτος ὁ ἅγιος ναὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου* στην Παταγή (1852), *Ὁ πάνσεπτός τε κὲ θεῖος οὗτος ναὸς ὁ ἐν ὀνόματι τοῦ Μεγαλομάρτιρος ἁγίου Γεοργίου ἐπονομαζόμενος* στο Σουφλί (1854), *Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς ἐκτήσθη ἐν ὀνόματη τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου* στο Ασπρονέρι (1857), *Οὗτος ὁ ἑτοιμόρροπος ἱερὸς καὶ σεβάσμιος ναὸς ἐν ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ θαυματουργοῦ Πορταϊτίσσης* στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), *Ὁ πάνσεπτος οὗτος κ(αὶ) θεῖος ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου* στο Πύθιο (1857), *Ὁ ἱερὸς οὗτος* [ναὸς] *τῆς ὁσιομάρτ(υρος) Παρασκευῆς* στα Αμπελάκια (1858), *Ὁ πάνσεπτος τοῦτος καὶ θεῖος ναὸς ἑκτίσθει ἡ Σίναξις τῶν Ταξιαρχῶν Μηχαὴλ καὶ Γαβρὶλ καὶ τῶν λοιπῶν ἀσωμάτων δυνάμεων* στον Κόρυμβο (1859), *ὐ μνήμη τοῦ Ἁγήου κὲ Θεουστέπτου βασιλέου κὲ ὐσαπουστόλου Κονσταντήνου κὲ Ἠλένης νέος ναὸς* στη Δόξα (1871), *Ναὸς Θεοῦ ὠκοδομίθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου* στη Συκορράχη (1873), *Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θῆος ναὸς ἑκτίσθη ἐν ὀνόματι ἡ Κύμησις τῆς Θεοτόκου* στους Πετράδες (1874), *ὁ ναὸς οὗτος τῆς Κοιμήσεως* και *ναὸς τῆς Κοιμήσεως* στις δύο κτητορικές επιγραφές, αντίστοιχα, στη Χώρα Σαμοθράκης (1875), *Ἑκτήσθη ὁ ναὸς οὗτος ἐν τημὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου* στον Κυπρίνο (1881), *Ὁ ἅγιος Γεώργιος* στις Καστανιές (1882), *Ἀνηγέρθη τόδε παρεκκλήσιον ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Μαρίνης* στο Διδυμότειχο (1888), *Γενέθλιον της Θεοτόκου* στους Κάτω Καρυώτες Σαμοθράκης (1893), *Ὁ ναὸς οὗτος ἀνειγέρθη … πρὸς τιμὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου* στο Θεραπειό (1895), *Ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος οὗτος ναὸς τοῦ προφήτου Ηλιοῦ* στο Κουφόβουνο (1900), *ὁ Πάνσεπτος οὗτος Ἱερός Ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου* στον μητροπολιτικό ναό της Αλεξανδρούπολης (1901), *τὰ Γενέθλια τῆς Θεοτόκου* στη Λευκίμη (1902) και πιθανότατα *[Ὁ ναὸς οὗτος τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου]* στη Μάνη (1904).

Ωστόσο, δεν λείπουν και οι παρανοήσεις στην παράθεση των τίτλων, αφού στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) αποδόθηκε στον προφήτη ο εκκλησιαστικός τίτλος των ιεραρχών (*τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν …)*, επειδή το περιεχόμενο της εν λόγω επιγραφής αντιγράφει σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο της κτητορικής του κυρίως ναού του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834).

Άλλοι τύποι αφιέρωσης είναι *ἡ μνήμη τὸ ἁγήου Νηκολάω* στη Δαδιά (1844) και *ὐ μνήμη τοῦ Ἁγήου κὲ Θεουστέπτου βασιλέου κὲ ὐσαπουστόλου Κονσταντήνου κὲ Ἠλένης νέος ναὸς* στη Δόξα (1871), καθώς και με τους εμπρόθετους προσδιορισμούς *ἐπ' ὀνόματι* στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), *ἐπ' ὀνόματι* στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), *ἐν τημὴν* στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), *πρὸς τιμὴν* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895), *ἐν ὀνόματι* στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854), *ἐν ὀνόματη* στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), *ἐν ὀνόματι* στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857) και *ἐπ' ὀνόματι* στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857). Τέλος, σε δύο περιπτώσεις οι ναοί προσδιορίζονται με τις μετοχές *σεμνυνόμενος* (Σωτήρας Χριστός Διδυμοτείχου, 1846) και *ἐπονομαζόμενος* (Άγιος Γεώργιος Σουφλίου, 1854).

Από την άλλη, διαπιστώθηκαν και περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν αναφέρεται το τιμώμενο άγιο πρόσωπο στην κτητορική επιγραφή, όπως για παράδειγμα στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833), στην παλαιότερη κτητορική επιγραφή στον Άγιο Γεώργιο Άβαντα (1806), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Πετρωτών (1834), στον Άγιο Δημήτριο Ιάνας (1843), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Πενταλόφου (1858) και στον Άγιο Δημήτριο Κυανής (1868). Επισημαίνεται ότι σε κανέναν δόμο ή υπέρθυρο ή λίθινη πλάκα που πακτώθηκε στην τοιχοποιία των υπό εξέταση ναών δεν αναγράφεται το τιμώμενο πρόσωπο, αλλά μόνον η χρονολογία ή ημεροχρονολογία.

Στις σύγχρονες κτητορικές, οι οποίες διασώζουν τις μνήμες ανοικοδόμησης των παλαιότερων ναών, καταγράφεται πάντα το τιμώμενο πρόσωπο ή η εορτή: *Ἱερὸς ναὸς Ἁγίου Γεωργίου* (1804;), *Ὁ ναὸς οὗτος Κοίμησις τῆς Θεοτόκου* στην Κορνοφωλιά (1858, ανακαίνιση 1925), *Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς ἐκτίσθη ἐν ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους* στον Άβαντα (1867) και στο κωδωνοστάσιο του του ναού των Λουτρών (ca. 1845) *Ἱ(ερὸς) Ναὸς Ἁγίων Κων(σταν)τίνου κ(αὶ) Ἑλένης*.

Οι πιο συνήθεις τυποποιημένες λέξεις και εκφράσεις των κτητορικών επιγραφών για να περιγράψουν τις εκ θεμελίων οικοδομικές εργασίες είναι *Οὗτος ὁ πάνσεπτος καὶ θεῖος ναός, ἀνηγέρθη/ οἰκοδομήθη/ὠκοδομήθη/ ἐκτίσθη ἐκ βάθρων/βαράθρων*, αλλά και η έκφραση *Ἀρχὴ τῆς ἐκκλησίας.*

Ο τύπος *ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων* απαντάται στις κτητορικές επιγραφές του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834)[397], του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων[398], της Κοίμησης της

[397] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 58-59.
[398] ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής γραφής*, αρ. 594· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57.

Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843)[399], της Κοίμησης της Θεοτόκου Κορνοφωλιάς (1858, 1925), της Κοίμησης της Χώρας Σαμοθράκης (1875) και της Κοίμησης της Θεοτόκου Θεραπειού (1895). Ο ίδιος τύπος απαντάται στην Κοίμηση της Θεοτόκου Κομοτηνής (1832)[400]. Μία λανθασμένη αναγραφή της συνεκφοράς καταγράφηκε στον Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου (1729), όπου αναφέρεται *Ἀνηγέρθη ἑκ βαράθρον*. Στην ανατολική πτέρυγα της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1909) αναγράφηκε με την παραλλαγή *ἀνηγέρθη ἑκ θεμελίων*. Το ρήμα *ἀνηγέρθη* μόνο του αναγράφεται στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Πενταλόφου (1858) και στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888). Παρόμοιος τύπος είναι το ρήμα *ἑκτίσθη* που αναγράφεται στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859), στον Άγιο Χαράλαμπο Άβαντα (1867), στον Άγιο Δημήτριο Κυανής (1868), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Δόξας (1871), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874) και στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), ενώ ο τύπος *ᾠκοδομήθη* αναγράφεται στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873) και ως μετοχή ουδετέρου γένους (*ᾠκοδομηθέν*) στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1882). Ανάλογη εκφράση με τα παραπάνω ρήματα και εκφράσεις πρέπει να θεωρηθεί η συνεκφορά *Ἀρχὴ τῆς ἐκκλησίας* που απαντάται στην ωοειδή κτητορική του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834) και στην καλυπτήρια πλάκα της αγίας τράπεζας του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834). Άλλωστε, και τα δύο έργα κατασκευάστηκαν από τον ίδιο μαρμαροτεχνίτη, τον Χριστόφορο. Μία παραλλαγή της έκφρασης θα μπορούσε να θεωρηθεί αυτή που απαντάται στον Άγιο Γεώργιο Καστανιών (1882): *Ἰανουαρίου ἀρχή*. Τέλος, στον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου (1900) επιλέχθηκε το ρήμα *ἐθεμελιώθη* για την έναρξη των οικοδομικών εργασιών και *ἐνεκαινίσθη* (sic), αντί του ορθού *ἐνεκαινιάσθη*, για τον εγκαινιασμό του ναού κατά το ίδιο έτος. Το ρήμα *ἐνεκαινιάσθη* αναγράφεται και στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Νικολάου Αλεξανδρουπόλεως (1901).

Σε περιπτώσεις ανακαινίσεων ή συντηρήσεων προϋφιστάμενων ναών ή ανακατασκευών νέων στη θέση των παλαιοτέρων στις κτητορικές αναφέρονται τα ρήματα *ἐκαινουργήθη* και *ἀνεκαινίσθη*. Το πρώτο απαντάται στην παλαιά κτητορική της Κοίμησης της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1806), ενώ το δεύτερο στον Άγιο Γεώργιο

[399] ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 3, αρ. 353· ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, Οδοιπορικόν 91· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 247· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 85· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 158· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 55.

[400] ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗΣ, Μελέτη-πρόταση αναστήλωσης μητροπολιτικού ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου Κομοτηνής 426 και 436, φωτ. ΙΙΙ· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 28· ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγία) στην Κομοτηνή 31.

Μαρασίων (1832), στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834), στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), στον Άγιο Νικόλαο Παταγής (1852), στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854), στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859) και πιθανόν στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904).

Η οικονομική συνδρομή των συντελεστών δηλώνεται στις κτητορικές επιγραφές με παρόμοιες τυποποιημένες εκφράσεις, όπως *συνδρομῆς καὶ ἐξόδου* στον Άγιο Αθανάσιο Μεταξάδων (1692-1698) και στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832), *δι' ἐξόδου καὶ δαπάνης* στον Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου (1729), *διὰ δαπάνης καὶ συνδρομῆς* στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833) ή *διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843), στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854) και στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874), *συνδρομῆς καὶ δαπάνης* στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) και στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), *διὰ συνδρομῆς* στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Πενταλόφου (1858), *συνδρομῇ καὶ δαπάνῃ* ή *τῇ συνδρομῇ καὶ δαπάνῃ* στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859) και στον Άγιο Χαράλαμπο Άβαντα (1867), *συνδρομῇ* στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904), *ἐκ δαπάνης* στον Άγιο Δημήτριο Κυανής (1868), *δαπάνῃ* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875) και στη νότια πτέρυγα Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (1851), *δαπάναις* στον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου (1900), *δι' ἐξόδων* στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), *δι' ἐπιστασίας* στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888), *δαπάναις - ἐπιστασίᾳ - δι' ἐξόδων* στην ανατολική πτέρυγα Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1909), *φιλοτίμῳ δαπάνῃ* στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), *δαπάνῃ, ἐπιστασίᾳ καὶ πόνῳ* στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), *διὰ τῆς ἐπιμελείας* στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881) και στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895).

Ο τόπος προσδιορίζεται με τις τυποποιημένες εκφράσεις *τῶν ἐν τῇ πόλει* ή *τῶν ἐν τῇ χώρᾳ*. Για παράδειγμα, στην κτητορική του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834) το Διδυμότειχο αναφέρεται ως πόλη (*τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ οἰκούντων χριστιανῶν*). Είναι χαρακτηριστικό ότι στον κώδικα Α΄ της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, όπου διασώθηκε το χρονικό ανέγερσης του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), το Διδυμότειχο αναφέρεται ως πολιτεία[401]. Αντίθετα, στις κτητορικές επιγραφές των ναών τους τα

[401] ΒΑΦΕΙΔΗ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 233.

κεφαλοχώρια προσδιορίζονται με τη λέξη *χώρα* (και ανορθόγραφα *χόρα*), όπως για παράδειγμα *τῆς αὐτῆς χόρας* στον Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου (1729), *τῆς χόρας Καπουτζῆ* και *κατήκων τῆς αὐτῆς χώρας* στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), *τῆς χώρας Σαλτῆκι* και *κατοίκων τῆς αὐτῆς χώρας* στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), *τῆς χώρας Τζεσνὲ Καραμπονάρη* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), *ἐν τῇ χώρα ταύτῃ Ἄκ-Πουνάρι* στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), *ἐν τῇ χώρα ταύτῃ Πηργαζῆ* στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857), *ἐν τῇ χόρα Κρουσίουβα* στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859), *τῆς χώρας ταύτης… Ἄβαντῃ* στον Άγιο Χαράλαμπο Άβαντα (1867) και *ἐν τῇ χόρα Πετράδις* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874).

Η λέξη «χώρα» σημαίνει και το μέρος, τον τόπο, την περιοχή, την ύπαιθρο, την πόλη. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο συντάκτης της επιγραφής ταυτίζει με τη λέξη «χώρα» με το «χωρίον». Η παρανόηση αυτή από τον χαράκτη πιθανότατα οφείλεται σε παρανόηση δέησης της Μεγάλης Συναπτής (Ειρηνικά), που εκφωνείται από τον διάκονο ή τον ιερέα κατά τις Ακολουθίες του Εσπερινού, του Όρθρου και της Θ. Λειτουργίας: *Ὑπὲρ τῆς πόλεως (ἢ τῆς ἁγίας Μονης, ἢ τῆς χώρας, ἢ τῆς νήσου) ταύτης, πάσης πόλεως καὶ χώρας, καὶ τῶν πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*[402]. Ομοίως στην Εκτενή: *Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι τὴν ἁγίαν Μονὴν (ἢ τὴν πόλιν) ταύτην, καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν,* […][403].

Ωστόσο, και σε άλλες κτητορικές επιγραφές διαπιστώνεται μία προσπάθεια από τους συντάκτες ή τους μαρμαροτεχνίτες να αποδοθούν οι οικισμοί με βάση τα πληθυσμιακά μεγέθη τους κατά τον 19ο αιώνα. Έτσι, στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854) αναγράφεται *τῆς Κομοπόλεος Σουφλί*. Αντίθετα, τέσσερα κεφαλοχώρια της εποχής αποκαλούνται χωρία: *χορίον Παζαρλί* στον Άγιο Νικόλαο Παταγής (1852), *χορίον Τζανπάση* στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Δόξας (1871), *χωρίου Κουφοβούνου* στον Προφήτη Ηλία (1900) και *χωρίου Καδηκίου* στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904), ενώ σε τρεις περιπτώσεις οι οικισμοί αναφέρονται ως κοινότητες: *τῆς κοινότητος* στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), *τῆς ἐνταῦθα κοινότητος* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875) και *κοινότητος Καβατζικίου* στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Λευκίμης (1902). Τέλος, στην κτητορική επιγραφή του παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίνας (1888) διασώζεται η ομώνυμη συνοικία του Διδυμοτείχου, η οποία αποκαλείται *τῶν συνοικούντων τῶν γεφύρας χριστιανῶν*.

Σε κάποιες επιγραφές ο τόπος αποδίδεται με μία εξελληνισμένη και λογιότερη μορφή της τουρκικής ονομασίας του. Παραδείγματα αποτελούν οι συνεκφορές *τῆς*

[402] *Ιερατικόν* 43, 74, 118, 158· *Ευχολόγιον* 16, 31, 48, 76, 108.
[403] *Ιερατικόν* 23, 31· *Ευχολόγιον* 22, 33.

χόρας Καπουτζῆ στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), *τῆς χώρας Σαλτῆκι* στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), *τῆς χώρας Τζεσνὲ Καραμπονάρη* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), *ἀπὸ Κωστῆ* στη νότια πτέρυγα της Μονής Δαδιάς (1851;), *ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἄκ-Πουνάρι* στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), *ἐν τῇ χώρα ταύτῃ Πηργαζῆ* στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857), *τῶν κατοίκων Κουλακλῆ* στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), *ἡς χορίον Τζιαουσλῆ* στον Άγιο Δημήτριο Κυανής (1868), *ἡς χορίον Τζανπάση* στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Δόξας (1871), *Κοινότητος Καβατζικίου* στο Γενέσιο της Θεοτόκου Λευκίμης (1902) και *τοῦ χωρίου Καδηκίου* στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904).

Ωστόσο, σε μερικούς ναούς διατηρήθηκε στις κτητορικές επιγραφές η τουρκική ή άλλη ονομασία των χωριών: *ἡς χορίον Παζαρλὶ* στον Άγιο Νικόλαο Παταγής (1852), *Μπές Τεπέ* στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Πενταλόφου (1858), *ἐν τῇ χόρα ταύτῃ Κρουσίουβα* στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859) και *τῶν κατοίκων Σαρὶ Γιὰρ* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895). Αντίθετα, σε άλλους ναούς αναγράφεται το ελληνικό όνομα της πόλης, του χωριού ή της συνοικίας: *Ὁ τῆς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου* στον Άγιο Αθανάσιο (1834), *μητροπολίτου Διδυμοτείχου Βησσαρίωνος* στην Κοίμηση της Θεοτόκου (1843) και στον Σωτήρα Χριστό (1846), *τῖς κομοπόλεος Σουφλὶ* στον Άγιο Γεώργιο (1854), *Ἐν Ἄβαντῃ* στον Άγιο Χαράλαμπο (1867), *ἐν τῇ χόρᾳ Πετράδις* στην Κοίμηση της Θεοτόκου (1874), *τῶν γεφύρας χρ(ιστιανῶν)* στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888), *τοῦ χωρίου Κουφόβονον* στον Προφήτη Ηλία (1900), *Μητροπολίτου Αἴνου καί Τραϊανουπόλεως Γερμανού Θεοτοκά* και *Μητροπολίτου Ἀλεξανδρουπόλεως Ἰωακείμ Καβύρη* στον Άγιο Νικόλαο (1901).

Σημειώνεται ότι ο τόπος δεν αναφέρεται στον Άγιο Αθανάσιο Μεταξάδων (1692-1698), στον Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου (1729), στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833), στον Άγιο Γεώργιο Άβαντα (1806, 1888), στον Προφήτη Ηλία Μελίας, στον παλαιό Άγιο Γεώργιο ή Χριστόφορο Σουφλίου (1818), στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Πετρωτών (1834), στην ωοειδή του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), στον Άγιο Δημήτριο Ιάνας (1843), στον Άγιο Νικόλαο Δαδιάς (1844), στον Άγιο Δημήτριο Κυριακής (1845), στον Άγιο Γεώργιο Κίρκης (1867), στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875), στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), στον Άγιο Γεώργιο Καστανιών (1882), στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888) και στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Κάτω Καρυωτών Σαμοθράκης (1893).

β. Εκκλησιαστικοί στίχοι και ικεσίες

Στο περιεχόμενο κάποιων επιγραφών χρησιμοποιούνται γνωστοί στίχοι ή εκφράσεις από την εκκλησιαστική γλώσσα.

α. *τοῦ ἐν ἁγήης πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου*: Γνωστός από την εκκλησιαστική γλώσσα τύπος με τον οποίο μνημονεύονται οι ιεράρχες. Με τον τύπο *του οσίου πατρός ημών*… μνημονεύονται οι μοναχοί και ασκητές[404]. Στην Καινή Διαθήκη ο όρος «*πατήρ*» δηλώνει μία πνευματική και όχι απλώς ιερατική ιδιότητα. Είναι ο ερμηνευτής και κήρυκας της εν Χριστώ αλήθειας, που αναγεννά τους ανθρώπους και τους εντάσσει στο σώμα του Χριστού, την Εκκλησία, με την αυθεντική διδασκαλία και την αγιότητα του βίου του. Σε αυτή την πατρότητα αναφέρεται ο απόστολος Παύλος, όταν λέγει στους πιστούς της Κορίνθου[405]: *ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὗ πολλοὺς πατέρας. Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα*[406]. Πολλοί από τους Πατέρες ήταν και συγγραφείς με μεγάλη θεολογική και φιλοσοφική κατάρτιση (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Θεολόγος, Ιωάννης Χρυσόστομος, Μέγας Αθανάσιος κ. ά.), άλλοι όμως ήταν αμόρφωτοι, όπως για παράδειγμα ο Μέγας Αντώνιος και οι αββάδες της ερήμου[407]. Η έκφραση «*τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν*» σημαίνει του πατέρα μας, του καθοδηγητή μας, του διδασκάλου μας, του καθηγητή μας, που τώρα συγκαταριθμείται με τους αγίους αναφέρεται στον άγιο Αθανάσιο, έναν προσφιλή άγιο της περιοχής, αν κρίνει κανείς από τον μεγάλο αριθμό ναών του Ν. Έβρου που είναι αφιερωμένες επ' ονόματί του (Σουφλί, Διδυμότειχο, Μεταξάδες, Αλεποχώρι, Πύθιο κ.λπ.), το πλήθος των φορητών εικόνων που κοσμούν τα τέμπλα και τα προσκυνητάρια όλων των εκκλησιών της περιοχής, αλλά και τα διάφορα πανηγύρια (κουρμπάνια) που γίνονται προς τιμήν του.

β. *ὃν* (= τον ναόν) *σὺ Κύριε στερέωσον*: η φράση απαντάται στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834), στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850) και με τις παραλλαγές *ὃν σὺ Κύριε στερέωσον τὴν ἐκκλησίαν ταύτην* στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874) και *στερέωσον τὴν ἐκκλησίαν ταύτην* στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859). Απαντώνται και άλλες, εκτενέστερες παραλλαγές, όπως *Κύριε στερέωσον τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἣν ἐκτήσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι* στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857) και στον Άγιο

[404] ΤΣΑΜΗΣ, *Αγιολογία* 57-58.
[405] Α΄ Κορ. 4,15.
[406] ΤΣΑΜΗΣ, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία* 19.
[407] ΤΣΑΜΗΣ, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία* 21.

Αθανάσιο Πυθίου (1857). Οι στίχοι *στερέωσον Κύριε τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτήσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι* προέρχονται από την γ΄ ωδή των Καταβασιών της εορτής της Υπαπαντής (2 Φεβρουαρίου). Ολόκληρη η γ΄ ωδή των Καταβασιών της Υπαπαντής γράφηκε σε υπέρθυρο του Μητροπολιτικού ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αδριανούπολης[408], στην παράσταση του Παντοκράτορα στον ναό του Τιμίου Προδρόμου Αίνου[409] και σε ελκυστήρα της Αγίας Αναστασίας Μάκρης (1800, 1833)[410].

γ. *τὰ ὀνόματα τῶν συνδρομητῶν ἐν βίβλῳ ζωῆς (ἡ ζώντων) κατάγραψον*: Πρόκειται για τυποποιημένη ικευτική-παρακλητική έκφραση, η οποία απαντάται στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834), στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857), στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857) και στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859). Παρόμοια σημασία έχουν οι ικετευτικές εκφράσεις *εἰς μνημόσυνον αὐτῶν*, που απαντάται στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) και στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834) και η κυκλική αφιερωματική επιγραφή *Μνήσθητι Κύριε των δούλων Χριστοδούλου, Συμβύας κε των τέκνων* που χαράχθηκε στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895). Αντίθετα, ο παρόμοιος τύπος *εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ* που αναγράφεται στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Νικολάου Παταγής (1852) αναφέρεται στην ανοικοδόμηση του ναού υπέρ του τιμωμένου αγίου και όχι στους δωρητές ή αφιερωτές του ναού.

δ. *Πάσας ἀληθῶς, Ἄννα, νικᾶς Μητέρας Μήτηρ ἕως ἄν σῃ γένιται θηγάτηρ ἅς ἄγαγε πρὸς φῶς θεομήτορα ὄγδοη Ἄννα*: Η επιγραφή προέρχεται από το Γενέθλιο της Θεοτόκου Κάτω Καρυωτών Σαμοθράκης (1893). Οι στίχοι της επαναλαμβάνουν, έστω και με ορισμένα λάθη, τους τους ιαμβικούς στίχους από το Συναξάριο της εορτής του Γενεθλίου της Θεοτόκου (*Πάσας ἀληθῶς, Ἄννα, νικᾷς μητέρας, Μήτηρ ἕως ἂν σὴ γένηται θυγάτηρ. Ἐξάγαγε πρὸς φῶς Θεομήτορα ὀγδόῃ Ἄννα*). Ο Παπαθανασίου υποστηρίζει ότι η επιλογή χάραξης των εν λόγω στίχων οφείλεται σε κάποιον λόγιο άνδρα, μοναχό ή λαϊκό, και προτείνει είτε τον ιατροφιλόσοφο, διδάσκαλο και τότε δήμαρχο της

[408] ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις Α 9: *Τὸ ϛερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων ϛερέωσον Κύριε τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτήσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι ,ἀψκη΄ ἀνεκαινίσθη ἐν ἔτει 1835 Ἰουλίου ι΄*. Το εν λόγω χωρίον είναι η γ΄ ωδή των καταβασιών της Υπαπανής.
[409] ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, Η Αίνος και αι εκκλησίαι της 16: *ΤΟ ΣΤΕΡΕΩΜΑ ΤΩΝ ΕΠΙ ΣΟΙ ΠΕΠΟΙΘΟΤΩΝ/ ΣΤΕΡΕΩΣΩΝ ΚΥΡΙΕ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ/ ΗΝ ΕΚΤΗΣΩ ΤΩ ΤΙΜΙΩ ΣΟΥ ΑΙΜΑΤΙ*.
[410] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἤδε κόνις* 36: *ΤΟ Σ(Τ)ΕΡΕΟΜΑ ΤΟΝ ΕΠΙ ΣΟΙ ΠΕΠΗΘΟΤΟΝ/ Σ(Τ)ΕΡΕΟCΟΝ ΚΥΡΙΕ ΤΗΝ ΕΚΛΗCΙΑΝ/ ΗΝ ΕΚΤΗCω ΤΩ ΤΙΜΗΟ CΟΥ ΑΙΜΑΤΗ*. Η μεταγραφή του στίχου από τον Παπαθανασίου, ο οποίος αναφέρει (σημ. 68) και επιπλέον παραδείγματα.

Σαμοθράκης, Νικόλαο Β. Φαρδύ, είτε τον εκ Δημητσάνης διδάσκαλο Χρήστο Ρηγόπουλο ή τον γιο του Ευστράτιο, χωρίς βέβαια να αποκλείει και κάποιον από τους δύο Ιβηρίτες μοναχούς (οικονόμο και παροικονόμο) του ιβηριτικού μετοχίου του Αγίου Αθανασίου Αλωνίων. Αναμφίβολα, ο λόγος της ανακαινίσεως πρέπει να αποδοθεί στον μεγάλο σεισμό της 28ης Ιανουαρίου/9ης Φεβρουαρίου 1893, ο οποίος προφανώς κατέστρεψε το παλαιότερο βυζαντινό(;) ναΰδριο που βρισκόταν στην ίδια θέση[411].

ε. *Χριστὸς μεθ' ἡμῶν στήτω*: Η έκφραση λαξεύθηκε στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Γεωργίου Κίρκης (1867). Πρόκειται για τη γνωστή ρήση του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, ο οποίος, σύμφωνα με την παράδοση, προέτρεψε τους χριστιανούς της Αντιοχείας να γράψουν τα παραπάνω λόγια στους τοίχους των σπιτιών τους, για να μην κινδυνεύσουν από τους σεισμούς.
στ. *Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι κάγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς*[412]: γνωστό ευαγγελικό χωρίο, το οποίο είναι από τα συνήθη χωρία που απαντώνται σε ανοιχτά ευαγγέλια με παράσταση Χριστού Παντοκράτορα στα τέμπλα των εκκλησιών. Το χωρίο λαξεύθηκε στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1910), προσκαλώντας όχι μόνον ηχητικά -με τον ήχο της καμπάνας-, αλλά και λεκτικά τους Σουφλιώτες, προκειμένου να συμμετάσχουν στις λατρευτικές ακολουθίες του ενοριακού ναού.

ζ. *Νικόλαε Μάκαρ πάρεσο νύν προστάτης και φύλαξ καί ἐκ βλάβης παντοδαπής ἡμᾶς ρύσαι πάντας ἐν γῆ καί ἐν θαλάσση τούς σέ θερμῶς φωνοῦντας καί ἱκεύοντας*: το ποίημα-ικεσία είναι οι πέντε πρώτοι στίχοι από την κτητορική επιγραφή του Αγίου Νικολάου Αλεξανδρούπολης (1901). Πιθανότατα ποιητής είναι ο Μητροπολίτης Ιωακείμ Καβύρης (1934-1966), με ενέργειες του οποίου ανακαινίστηκε ο μητροπολιτικός ναός.

411 ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 79· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Επιγραφές ΙΙΙ, 3.
412 Ματθ. ια', 28.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Σε αρκετές κτητορικές επιγραφές αποδίδονται από τους μαρμαροτεχνίτες και τους λιθοξόους, εκτός από το εκτενές ή σύντομο κείμενο, και ποικίλα λιθανάγλυφα διακοσμητικά σχέδια (άγιοι, θρησκευτικές σκηνές, δικέφαλοι, σταυροί, άγγελοι, άνθη, πλοχμοί, εμβαθύνσεις κ.ά). Η φιλοτέχνησή τους αποδεικνύει το καλλιτεχνικό αισθητήριο τόσο των καλλιτεχνών, όσο και των παραγγελιοδοτών, οι οποίοι θέλησαν να εμπλουτίσουν διακοσμητικά το περιεχόμενο των επιγραφών. Στην απόδοση των μορφών και των σκηνών ακολουθείται ο εικονογραφικός τύπος που απαντάται στις αντίστοιχες φορητές εικόνες της εποχής. Ωστόσο, λόγω της τραχύτητας του υλικού (μάρμαρο, λίθος) διακρίνεται έντονη σχηματοποίηση στην απόδοση των μορφών.

4.1. Άγια πρόσωπα

Η απόδοση του τιμώμενου αγίου προσώπου είναι ένα από τα χαρακτηριστικά διακοσμητικά θέματα.

Στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846) αποδίδεται επιπεδόγλυφα ο Χριστός στον τύπο του Παντοκράτορα καθήμενος επί νεφελών. Ευλογεί με το δεξιό και στο αριστερό κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Έντονα σχηματοποιημένη είναι η απόδοση των ενδυμάτων του. Εκατέρωθεν του Χριστού αναπτύσσεται σε δύο ημιχόρια η κτητορική επιγραφή.

Στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Σουφλίου (1854) μέσα σε ωοειδές πλαίσιο αποδίδεται ανάγλυφα έφιππος ο άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος να κινείται προς τα δεξιά. Με το δεξιό του χέρι βυθίζει το δόρυ του στο ανοιχτό στόμα του δράκοντα που κείτεται στα πόδια του αλόγου του. Φορεί στρατιωτική ενδυμασία και πίσω του αποδίδεται σχηματοποιημένα το αναπετάριν. Διακρίνονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου. Την κεφαλή του αγίου περιβάλλει φωτοστέφανος. Το άλογό του φέρει πλήρη ιπποσκευή. Εκατέρωθεν του ωοειδούς πλαισίου εκκινούν ξετυλιγμένα ειλητάρια, όπου αναπτύσσεται η επιγραφή. Στις δύο άνω γωνίες ισάριθμοι άγγελοι ανακρατούν τα τέλη των ειλητών.

Ο έφιππος άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος αποδίδεται ανάγλυφα και στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Γεωργίου Καστανιών (1882). Οι μορφές είναι στραμμένες προς τα δεξιά και έχουν αποδοθεί με ιδιαίτερη επιμέλεια. Ο άγιος βυθίζει με το δεξιό χέρι το δόρυ του στο ανοιχτό στόμα του φτερωτού δράκοντα που κείτεται

κάτω από το άλογο. Με το αριστερό κρατεί τα χαλινάρια του αλόγου. Ο άγιος παριστάνεται με στρατιωτική ενδυμασία και αναπετάριν. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται κάπως χονδροκομμένα. Την κεφαλή του αγίου περιβάλλει φωτοστέφανος. Η κτητορική επιγραφή αναπτύσσεται εκατέρωθεν του αγίου.

Στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904) ο έφιππος άγιος Γεώργιος παριστάνεται δρακοντοκτόνος με κίνηση προς αριστερά. Οι κινήσεις του αγίου και του αλόγου έχουν αποδοθεί από τον καλλιτέχνη πιο στατικά, χωρίς καλές αναλογίες. Ο άγιος κρατεί και με τα δύο του χέρια το ένσταυρο δόρυ του και το βυθίζει με πίεση στο ανοιχτό στόμα του δράκοντα. Φορεί φολιδωτό στρατιωτικό θώρακα, κοντό χιτώνα και αναπετάριν. Στα πόδια φορεί δρομίδες. Η κεφαλή του περιβάλλεται από φωτοστέφανο. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου έχουν χαθεί. Το άλογό του φέρει πλήρη ιπποσκευή. Η ουρά του αποδίδεται με εγχάρακτες λεπτές γραμμές. Επάνω στην ουρά παριστάνεται ο δούλος που σώθηκε από τον άγιο με παραδοσιακή ενδυμασία. Ο δράκοντας είναι φτερωτός με φολιδωτό σώμα και ουρά που απολήγει σε κεντρί. Στη βάση της παράστασης αναπτύσσεται η κτητορική επιγραφή.

Τέλος, στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1910) ο άγιος Γεώργιος παριστάνεται έφιππος δρακοντοκτόνος με φορά προς τα δεξιά. Πρόκειται για ένα εξαιρετικό έργο ώριμου μαρμαροτεχνίτη, όπου δίνεται έμφαση στην απόδοση των μορφών και των παραπληρωματικών στοιχείων. Ο άγιος με τα δύο χέρια βυθίζει το ένσταυρο δόρυ του στο ανοιχτό στόμα του δράκοντα που κείτεται κάτω ανάσκελα. Φορεί κοντό χιτώνα με μακριά μανίκια και στρατιωτικό θώρακα. Πίσω του ανεμίζει το αναπετάριν. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται εγχάρακτα. Την κεφαλή του περιβάλλει φωτοστέφανος. Το άλογο εφορμά προς τα εμπρός και φέρει πλήρη ιπποσκευή. Έχει ανασηκωμένα τα δύο μπροστινά του πόδια και με τα πίσω ποδοπατά το σώμα του δράκοντα. Ο δράκοντας αποδίδεται φτερωτός και φολιδωτός με μακριά κεντροφόρα ουρά. Εκατέρωθεν του αγίου σε δύο ανεξάρτητα ανοιχτά ειλητάρια αναπτύσσεται το ευαγγελικό χωρίο *ΔΕΥΤΕ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΚΟΠΙΩΝΤΕΣ ΚΑΙ/ ΠΕΦΟΡΤΙΣΜΕΝΟΙ ΚΑΓΩ ΑΝΑΠΑΥΣΩ ΥΜΑΣ* . Κάτω σε δύο ξέχωρα ορθογώνια πλαίσια *ΕΝ ΕΤΕΙ / 1910ῷ*.

4.2. Θρησκευτικές σκηνές

Στην κτητορική επιγραφή της Κοίμησης της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843) αποδόθηκε από τον καλλιτέχνη τη σκηνή της Κοίμησής της. Σε ωοειδές πλαίσιο εικονίζεται στο μέσον η Παναγία επί νεκρικής κλίνης. Φορεί μακρύ ποδήρη χιτώνα και μαφόριο στην κεφαλή της. Από επάνω της ο Χριστός μέσα σε ωοειδή δόξα κρατεί ως βρέφος στην αγκαλιά Του την ψυχή της Παναγίας. Γύρω από τη νεκρική κλίνη στέκονται με σεβασμό οι συναθροισθέντες εκ περάτων απόστολοι. Κάτω αποδίδεται το γνωστό επεισόδιο με τον Εβραίο Ιεφωνία. Μέσα στον κύκλο της παράστασης επάνω η επιγραφή *ΚΟΙΜΗΣΙΣ* και κάτω *1843 ΜΑΙΟΥ 1*. Εκατέρωθεν του ωοειδούς πλαισίου σε δύο ανοιχτά ειλητάρια αναπτύσσεται η κτητορική επιγραφή. Τις άκρες των ειληταρίων ανακρατούν από ένας άγγελος.

Κατά τον Πετρονώτη τα υπέρθυρα της Κοίμησης Διδυμοτείχου (1843) και του προαναφερόμενου Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1854) αποτελούν χαρακτηριστική δουλειά Μαδυτινών μαστόρων, όπου το υπέρθυρο στηρίζεται σε παραστάδες στιβαρών κοιλόκυρτων κυματίων[413]. Στο μέτωπο των δύο υπερθύρων λαξεύτηκαν επιπεδόγλυφες κυματιστές ταινίες με τις αντίστοιχες κτητορικές επιγραφές των δύο ναών, τα άκρα των οποίων ανακρατούν ιπτάμενοι άγγελοι. Κεντρικά φέρουν ωοειδή λιθανάγλυφα μετάλλια με την Κοίμηση στον ομώνυμο ναό του Διδυμοτείχου (1843) και τον άγιο Γεώργιο δρακοντοκτόνο στον ναό του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1854).

Η παράσταση της Κοίμησης απεικονίζεται γραπτά στον ενοριακό ναό της Κορνοφωλιάς (1858, 1925). Ωστόσο, η γραπτή παράσταση είναι έργο της ανακαίνισης του ναού κατά το 1925 και για αυτόν τον λόγο δεν θα γίνει εκτενέστερος λόγος.

Στον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου (1900) αποδόθηκε γραπτά το επεισόδιο της πυρφόρου αναβάσεως του προφήτη Ηλία. Στο κέντρο της κτητορικής πλάκας μέσα σε ορθογώνιο διάχωρο με καμπυλωμένη την άνω πλευρά του παριστάνεται λαϊκότροπα το γνωστό επεισόδιο από τον βίο του προφήτη. Κεντρικά εικονίζεται ο προφήτης Ηλίας επάνω σε πυρίμορφο άρμα να ανεβαίνει προς τους ανεωγμένους ουρανούς, όπου τον αναμένει ο Θεός με ανοιχτά χέρια. Κάτω από το άρμα ο Ιορδάνης και αριστερά, πίσω από το άρμα, ο προφήτης Ελισσαίος, ο οποίος ανακρατεί τη μηλωτή. Ο λαϊκός ζωγράφος φιλοτέχνησε την παράσταση σε έντονους τόνους κυανού, κόκκινου-καφέ και καστανού.

[413] ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, Μαδυτινοί μαστόροι 119.

4.3. Δικέφαλος

Τέσσερις κτητορικές πλάκες φέρουν εκτός ως διακοσμητικό στοιχείο το γνωστό θέμα του δικέφαλου αετού.

Στην ωοειδή πλάκα του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834) παριστάνεται κεντρικά επιπεδόγλυφος δικέφαλος. Ανάμεσα στις δύο κεφαλές του φέρει ένσταυρη κορώνα. Τα πούπουλα στο σώμα του αποδίδονται με μικρές φολίδες. Έντονη η σχηματοποίηση στα φτερά. Πλαισιώνεται από επιπεδόγλυφη μεγαλογράμματη επιγραφή ενός στίχου, ο οποίος παρακολουθεί το ωοειδές περίγραμμα της πλάκας. Το διακοσμητικό σχέδιο και η επιγραφή είναι έργο του μαρμαροτεχνίτη Χριστόφορου[414].

Ο δικέφαλος κοσμεί και την κτητορική πλάκα της Κοίμησης της Θεοτόκου Βρυσικών (1850) παριστάνεται μέσα σε ωοειδές πλαίσιο με τα φτερά λίγο ανοιχτά. Ανάμεσα στις κεφαλές ένσταυρη κορώνα. Το έργο αποτελεί επιμελή δουλειά αξιόλογου μαρμαροτεχνίτη, ο οποίος φαίνεται ότι είναι προσκολλημένος στη λεπτομέρεια. Αυτό αποδείκνυεται από την εξέταση των τελειωμάτων στις κεφαλές, στα φτερά και στα πόδια, τα οποία αποδίδονται με σαφήνεια. Κάτω από τον δικέφαλο σε tabula ansata το έτος 1850. Δύο άγγελοι ανακρατούν το ωοειδές πλαίσιο. Εκατέρωθέν του η επιπεδόγλυφη κτητορική επιγραφή σε δύο ημιχόρια.

Το θέμα του δικεφάλου επιλέχθηκε και στην κτητορική πλάκα του Αγίου Νικολάου Παταγής (1852). Αν και πλάκα είναι φθαρμένη από την πολυκαιρία, εντούτοις, είναι εύκολα διακριτό ότι πρόκειται για έργο αξιόλογου μαρμαροτεχνίτη, ο οποίος εμμένει στις λεπτομέρειες. Ο δικέφαλος παριστάνεται μέσα σε ωοειδές πλαίσιο. Ανάμεσα στις κεφαλές του έχει ένσταυρη κορώνα. Τα φτερά και τα πούπουλα παριστάνονται με έντονη σχηματοποίηση. Η επιπεδόγλυφη κτητορική επιγραφή σε δύο ημιχόρια εκατέρωθεν του ωοειδούς πλαισίου.

Τέλος, ένας ακόμη δικέφαλος παριστάνεται στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859). Είναι πιο λαϊκότροπος και πιο πρόχειρος κατασκευαστικά σε σχέση με τους προηγούμενους. Ολόκληρη η επιφάνειά του είναι χρωματισμένη με κόκκινο.

Ο δικέφαλος είναι ένα από τα προσφιλή διακοσμητικά στοιχεία του ελληνισμού, άρρηκτα συνδεδεμένο με την ιστορία του και φορτισμένο με πλήθος συμβολισμών[415].

---

[414] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 59-60.

[415] ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, Δικέφαλος αετός 164 κ.ε.· ΦΛΩΡΑΚΗΣ, *Λαϊκή λιθογλυπτική* 125-127· ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιες πλάκες* 114· ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 113-114. Γενικά για την καταγωγή και την εξέλιξη του δικεφάλου βλ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Δικέφαλος αετός*.

Υποστηρίζεται ότι η απεικόνιση του δικεφάλου έχει ανατολική προέλευση και ότι εμφανίζεται από την εποχή του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (912-959)[416].

Εκτός από κτητορικές πλάκες το θέμα του δικεφάλου απαντάται κατά τα μεταβυζαντινά χρόνια σε τέμπλα, λιθανάγλυφους δόμους και επιτύμβιες πλάκες και στήλες. Ενδεικτικά αναφέρονται οι ξυλόγλυπτοι δικέφαλοι των θωρακίων του τέμπλου στον Άγιο Αθανάσιο Σουφλίου[417], οι λιθανάγλυφοι δικέφαλοι σε δόμους και υπέρθυρα των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Πετρωτών (1834) και του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1854), καθώς και οι ανάγλυφοι δικέφαλοι σε κάποιες επιτύμβιες πλάκες και στήλες, οι οποίες χρονολογούνται στον 18ο - 19ο αιώνα και εντοπίστηκαν στο Διδυμότειχο[418] και την Κορνοφωλιά[419]. Δικέφαλοι που κοσμούν επιτύμβιες πλάκες καταγράφηκαν στη γειτονική Βουλγαρία[420], γεγονός που αποδεικνύει ότι το θέμα του δικεφάλου είχε ευρεία διάδοση στην άλλοτε ενιαία Θράκη.

4.4. Σταυροί

Το θέμα των σταυρών απαντάται τόσο στις ενεπίγραφες πλάκες, όσο και στους διακοσμητικούς δόμους. Πρόκειται για λατινικού τύπου σταυρούς ή σταυρούς τύπου Μάλτας, επιπεδόγλυφους ή εγχάρακτους, οι οποίοι κάποιες φορές είναι εγγεγραμμένοι σε κύκλο ή σε ρόμβο. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο σταυρός είναι ένα από συνηθισμένα διακοσμητικά θέματα της χριστιανικής τέχνης, το οποίο θεωρείται ότι έχει αποτρεπτικό και φυλακτικό χαρακτήρα. Για αυτό και οι καλλιτέχνες το επιλέγουν ως κύριο ή παραπληρωματικό θέμα των συνθέσεών τους[421].

Οι λατινικοί σταυροί έχουν ορθογώνιες ή πεπλατυσμένες ή τρίλοβες ή σταυρόσχημες τις απολήξεις των κεραιών τους. Σε κάποιες περιπτώσεις πατούν σε σχηματοποιημένο Γολγοθά ή ξεπηδούν σχηματοποιημένες ακτίνες από τη συμβολή των κεραιών τους ή φέρουν τα Σύμβολα του Πάθους. Τέτοιου τύπου σταυροί απαντώνται στις κτητορικές επιγραφές της Αγίας Αναστασίας Μάκρης (1800, 1833), στον Άγιο

[416] ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, Δικέφαλος αετός 168· ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιες πλάκες* 98-99.
[417] ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 125.
[418] ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα 385, 386, εικ. 23, 24· PAPATHANASIOU, *Mezar*, σχ. 38, εικ. 67 και 272.
[419] PAPATHANASIOU, *Mezar* 118, εικ. 275.
[420] Любенова, *И гробовете умират*, εικ. 19, 20, 21, 31, 75, 92, 93, 94A, 95, 96, 98· PAPATHANASIOU, *Mezar*, εικ. 326, 327, 328, 329, 330, 334, 335, 337, 338, 340, 341, 364.
[421] ΦΛΩΡΑΚΗΣ, *Λαϊκή λιθογλυπτική* 125-127· ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι* 114-117· ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 113-114. Γενικά, για την ιστορία και τη θεολογία του σταυρού κατά τη βυζαντινή περίοδο βλ. HALLIT, La croix, σποραδικά.

Γεώργιο Μαρασίων (1832), στους δόμους του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), στην Αγία Παρασκευή Παλαιάπολης Σαμοθράκης (1866), στον Άγιο Γεώργιο Κίρκης (1867), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Δόξας (1871), στον Άγιο Ανδρέα Ακρωτηρίου Σαμοθράκης (1871), στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), στον Άγιο Γεώργιο Κερασιάς Σαμοθράκης (1875), στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1882), στη νεότερη κτητορική του Αγίου Γεωργίου Άβαντα (1888), στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888), στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Αθανασίου Πυλαίας (1888), στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Κάτω Καρυωτών Σαμοθράκης (1893), στον Άγιο Νικόλαο Αλεξανδρούπολης (1901) και στην ανατολική πτέρυγα Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1909).

Οι σταυροί τύπου Μάλτας είναι πιο σπάνιοι. Το σχέδιο του σταυρού εγγράφεται μέσα σε κύκλο και εν συνεχεία αφαιρείται το βάθος της υπόποιπης επιφάνειας, προκειμένου να αναδειχτεί έξεργα ο σταυρός. Σταυροί τύπου Μάλτας απαντώνται στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833), στην παλαιά κτητορική του Αγίου Γεωργίου Άβαντα (1806) και στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844).

Διαφόρων τύπων σταυροί, εγχάρακτοι ή μεταλλικοί, φέρουν και οι σύγχρονες ενεπίγραφες πλάκες, όπως αυτές του Αγίου Γεωργίου Ποτάμου (1804;), του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1840) και του κωδωνοστασίου του Γενεθλίου της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844).

4.5. Άγγελοι

Το διακοσμητικό θέμα των αγγέλων εντοπίζεται σε τέσσερις κτητορικές επιγραφές. Και στις τέσσερις περιπτώσεις παριστάνονται αντωποί, ολόσωμοι και ιπτάμενοι. Στη νεότερη κτητορική της Κοίμησης της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843) και στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854) οι άγγελοι ανακρατούν τα ανοιχτά ειλητάρια, όπου αναγράφεται το περιεχόμενο των κτητορικών επιγραφών. Στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850) οι δύο άγγελοι ανακρατούν το ωοειδές πλαίσιο, όπου φιλοτεχνήθηκε ο δικέφαλος αετός και η tabula ansata με το έτος ανοικόδομησης της εκκλησίας. Τέλος, στην ανατολική πτέρυγα Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1909) οι δύο άγγελοι ανακρατούν χρωματιστό ολοστρόγγυλο στεφάνι, με το οποίο στεφανώνουν λατινικό σταυρό. Ο συμβολισμός είναι προφανής: οι δύο άγγελοι στεφανώνουν τους δύο Ιβηρίτες ιερομονάχους Πορφύριο και Γρηγόριο, οι οποίοι σήκωσαν τον σταυρό της

ανοικοδόμησης της ανατολικής πτέρυγας της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς. Άγγελοι και Χερουβείμ απαντώνται ως διακοσμητικό στοιχείο και σε επιτύμβια της περιοχής[422]. Οι άγγελοι αποτελούν σύμβολα εξουσίας και υποκαθιστούν τους επίγειους σωματοφύλακες. Η παρουσία τους σε βυζαντινές σαρκοφάγους πιθανότατα συμβολίζει τους φύλακες του τάφου[423].

4.6. Άλλα διακοσμητικά θέματα

Σε κάποιες κτητορικές λαξεύθηκαν ως παραπληρωματικά στοιχεία σχηματοποιημένοι ήλιοι ή ρόδακες-ήλιοι. Παραδείγματα καταγράφηκαν στην παλαιά κτητορική του Αγίου Γεωργίου Άβαντα (1806), στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), στα Εισόδια της Θεοτόκου [Παναγούδα] Χώρας Σαμοθράκης (1874) και στην κτητορική της βορείας εισόδου στην Κοίμηση της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875). Ο ήλιος, όπως και η σελήνη, είναι κοσμικά σύμβολα. Κάποτε συνοδεύονται από αστέρια. Είναι αγαπητό θέμα της λιθογλυπτικής του 18ου-19ου αιώνα και απαντούν σε ποικίλα παραδείγματα στις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα[424].

Τα ανοιχτά ειλητάρια, όπου αναγράφεται το περιεχόμενο των επιγραφών και τα ανακρατούν άγγελοι ή αρχάγγελοι, είναι ένα ακόμη αγαπητό διακοσμητικό θέμα[425]. Ξετυλιγμένα ταινιωτά ειλητάρια λαξεύθηκαν στη νεότερη κτητορική της Κοίμησης της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843), στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854) και στο κωδωνοστάσιό του (1910).

Στην κτητορική των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Κορύμβου (1859) λαξεύθηκαν αντωποί δράκοντες και επίσης αντωποί έφιπποι πολεμιστές. Όλες οι μορφές έχουν χρωματιστεί με κόκκινο[426]. Δράκοντες αποδόθηκαν λιθανάγλυφα και σε δόμο της τοιχοποιίας του καθολικού στη Μονή Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς[427]. Το διακοσμητικό θέμα των δρακόντων έχει ανατολική προέλευση και έχει φυλακτική-αποτρεπτική δύναμη[428].

Παραπληρωματικά φυτικά (άνθη, βλαστοί, φύλλα, κυπαρίσσια) και γεωμετρικά σχέδια (ορθογώνια παραλληλόγραμμα, οβάλ μετάλλια, κύκλοι, τρίγωνα, πλοχμοί,

[422] Βλ. ενδεικτικά ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα, εικ. 24.
[423] ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι* 91, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία. Πλήθος παραδειγμάτων όπου άγγελοι ή αρχάγγελοι ανακρατούν ανοιχτά ειλητάρια βλ. ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα*, 9, 17, 26, 32, 33, 35, 50, 58, 76, 84 και σποραδικά. Βλ. και εικ. 60, 175, 247.
[424] ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 121.
[425] ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 122.
[426] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 41.
[427] ΜΠΡΙΚΑΣ, Μονή Κορνοφωλιάς 80· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ζειρήνεια* 82.
[428] ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 108, 150.

ρομβοειδείς διαχωριστικές τελείες κ.ά.) συμπληρώνουν τις κτητορικές επιγραφές του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), της Κοίμησης της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843), της Κοίμησης της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), του Αγίου Νικολάου Παταγής (1852), του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1854), του καθολικού της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), του Αγίου Αθανασίου Πυθίου (1857), της βορείας εισόδου στην Κοίμηση της Θεοτόκου Σαμοθράκης (1875), του Αγίου Γεωργίου Άβαντα (1888) και την κυκλική αφιερωματική επιγραφή του Ιερού Βήματος στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895). Γενικά, τα φυτικά και τα γεωμετρικά σχέδια, είτε ως κύρια ή ως δευτερεύοντα διακοσμητικά στοιχεία, είναι συνήθη[429]. Επισημαίνεται ότι τα φυτικά σχέδια απαντούν πολύ συχνά ως παραπληρωματικά θέματα μπαρόκ συνθέσεων, συχνά και στην ζωγραφική του 18ου-19ου αιώνα[430]. Επιπρόσθετα, απαντώνται σε εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα έργα, σε μεταλλικά σκεύη και επιτύμβιες πλάκες και στήλες της περιοχής.

Ένα σχηματοποιημένο κυπαρίσσι λαξεύθηκε δίπλα από την κτητορική επιγραφή της βορείας εισόδου στην Κοίμηση της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875). Το κυπαρίσσι στα αρχαία, τα ρωμαϊκά και τα βυζαντινά χρόνια ήταν ένδειξη πένθους. Ωστόσο, το κυπαρίσσι, όπως και ο φοίνικας, λόγω του ότι είναι αειθαλή και αιωνόβια δέντρα, συμβολίζουν την αθανασία και την αιωνιότητα[431]. Επιπλέον, έχουν στενή σχέση με τους νεκρούς, για αυτό και απαντώνται συχνά σε επιτύμβια[432].

[429] ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι* 100 κ.ε., 105 κ.ε. · ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 109 κ.ε, 115 κ.ε.
[430] ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 112.
[431] ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι* 114-117, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία· ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 111.
[432] ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα 370 κ.ε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΚΤΙΤΟΡΕΣ ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΤΕΣ

5.1. Οι μητροπολίτες

Στις κτητορικές επιγραφές διασώθηκαν τα ονόματα κάποιων μητροπολιτών, οι οποίοι διαποίμαναν τις επαρχίες, στους οικισμούς των οποίων βρίσκονται οι υπό εξέταση ναοί. Για παράδειγμα, ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Ιερεμίας (1692-1697 ή 1698) αναφέρεται στον Άγιο Αθανάσιο Μεταξάδων (τέλη 17ου αιώνα), ο Μητροπολίτης Λιτίτσης Μεθόδιος (1721-1731) στον Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου (1729), ο Μητροπολίτης Μαρωνείας Νεόφυτος (1771-1789), μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης Νεόφυτος Ζ΄ (1789-1794 και 1798-1801), στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833), ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Καλλίνικος ο Κρης (1821-1835) στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834), στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) και στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Βησσαρίων (1841-1847) στην Κοίμηση της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843) και στον Σωτήρα Χριστό Διδυμοτείχου (1846), ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Μελέτιος ο Σίφνιος (1849-1860) στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854), ο Μητροπολίτης Μαρωνείας Άνθιμος (1865-1877) στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), ο Μητροπολίτης Λιτίτσης Ιγνάτιος (1861-1892) στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), ο Μητροπολίτης Αδριανουπόλεως Κύριλλος (1890-1908) στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895), ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος Βαφείδης (1899-1928) στον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου (1900) και ο Μητροπολίτης Αίνου και Τραϊανουπόλεως Γερμανός Θεοτοκάς (1899-1903) στον Μητροπολιτικό Ναό Αγίου Νικολάου Αλεξανδρουπόλεως. Ωστόσο, με βάση τα σωζόμενα έτη στις επιγραφές, είναι εύλογο το συμπέρασμα ότι, παρά τη μη χάραξη των ονομάτων συγκεκριμένων αρχιερέων στις κτητορικές επιγραφές, εντούτοις, η θεμελίωση ή η ανέγερση ή ο εγκαινιασμός και αυτών των ναών είναι βέβαιο ότι πραγματοποιήθηκε επί των ημερών των αντίστοιχων διατελεσάντων μητροπολιτών εκείνης της περιόδου. Επιπλέον, σε κάποια χωριά διασώθηκε η προφορική παράδοση ότι τα εγκαίνια των ναών τους πραγματοποιήθηκαν από άλλους μητροπολίτες, όπως για παράδειγμα στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904), ο οποίος εγκαινιάστηκε από τον Μητροπολίτη Λιτίτσης Νικηφόρο (1897-1907), επειδή ο οικείος Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος Βαφείδης (1899-1928) απουσίαζε ως συνοδικός στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Τέλος, ο αναφερόμενος πανιερώτατος Μητροπολίτης Γαβριήλ στην κτητορική της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βρυσικών (1850) δεν υπήρξε Μητροπολίτης Διδυμοτείχου. Η έρευνα κατέδειξε ότι πρόκειται για τον

επίσκοπο Αυγουστουπόλεως Γαβριήλ[433], ο οποίος κατά το 1849-1850 ήταν επίτροπος του Μητροπολίτου Διδυμοτείχου Μελετίου του Σιφνίου (1849-1860)[434] και το 1850 τέλεσε τα εγκαίνια του ενοριακού ναού των Βρυσικών.

Σημειώνεται ότι, αν και δεν αναφέρονται συγκεκριμένοι Μητροπολίτες Μαρωνείας στις κτητορικές επιγραφές της Σαμοθράκης, εντούτοις από τις σωζόμενες εγχάρακτες χρονολογίες στην τοιχοποιία των ναών και των ναϋδρίων μπορεί η ανοικοδόμησή τους να αποδοθεί στους αντίστοιχους Μητροπολίτες που διαποίμαναν τη Μητρόπολη κατ' εκείνη την περίοδο. Έτσι, την περίοδο της αρχιερατείας του Μητροπολίτου Μαρωνείας Κυρίλλου (1845-1863)[435] ανηγέρθηκε ο Άγιος Γεώργιος του Σπανέλια στα Θέρμα (1860), ενώ επί Μητροπολίτου Μαρωνείας Κωνσταντίνου Βαφείδη (1885-1888)[436] ανηγέρθηκε η Παναγία Κρημνιώτισσα στην Παχιά Άμμο (1887). Τέλος, η ανοικοδόμηση του Γενεθλίου της Θεοτόκου στους Κάτω Καρυώτες (1893) μπορεί να αποδοθεί είτε στον Μητροπολίτη Χρύσανθο Ιεροκλή (1888-1893)[437], είτε στον Γαβριήλ Ιατρουδάκη (1893-1894)[438], αφού ο ναός κατασκευάστηκε στο μεταίχμιο της

---

[433] ΤΣΟΥΒΑΛΗΣ, *Οι Τιτουλάριοι Αρχιερείς εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον* 220. Για τον Τιτουλάριο Αρχιερέα Αυγουστο(υ)πόλεως βλ. σ. 000.

[434] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 209.

[435] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137. Ο Κύριλλος καταγόταν από την Πελοπόννησο (ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 244, σημ. 313). Ήταν αρχιμανδρίτης και πρωτοσύγκελος της Μητροπόλεως Εφέσου και τον Δεκέμβριο του 1845 εξελέγη Μαρωνείας, την οποία και διαποίμανε μέχρι τον θάνατό του τον Μάρτιο του 1863. Το υπόμνημα εκλογής του Μητροπολίτου Κυρίλλου βλ. στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 244-245.

[436] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 88-89· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137. Ο Μητροπολίτης Μαρωνείας Κωνσταντίνος Βαφείδης σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και εν συνεχεία απεστάλη από το Πατριαρχείο για να συνεχίσει τις σπουδές του στη Θεολογική Ακαδημία του Κιέβου. Μετά από την τετραετή φοίτηση στην Ακαδημία επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και διορίστηκε καθηγητής στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, όπου δίδαξε τη δογματική Θεολογία και τη Σλαβονική γλώσσα. Στη συνέχεια, μετέβη στην Καλκούτα, όπου υπηρέτησε ως ιερεύς τής εκεί ορθόδοξης κοινότητας και μετά δύο έτη επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη και διορίστηκε από το Πατριαρχείο επόπτης των ορθοδόξων σχολείων μέχρι και το 1885, οπότε από αρχιμανδρίτης εξελέγη Μητροπολίτης Μαρωνείας. Το 1888 προβιβάστηκε στη Μητρόπολη Σερρών και το 1892 μετατέθηκε στη Μητρόπολη Νικοπόλεως στην Ήπειρο, από όπου στις 1.08.1896 προήχθη στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου. Στο Διδυμοτειχο παρέμεινε έως και τον θάνατό του το 1899. Τα οστά του τοποθετήθηκαν στο οστεοφυλάκιο του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου, μαζί με τα οστά άλλων αρχιερέων της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου (ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 236, 238· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 185). Τα υπομνήματα εκλογής του Μητροπολίτου Κωνσταντίνου Βαφείδη ως Μαρωνείας και αργότερα Διδυμοτείχου, καθώς και βιογραφικά στοιχεία και προγενέστερη βιβλιογραφία βλ. στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 254-256, σημ. 320, 323, καθώς και 176-177, σημ. 233.

[437] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 89· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137. Ο Χρύσανθος από αρχιμανδρίτης εξελέγη Μητροπολίτης Μαρωνείας το 1888, την οποία διαποίμανε μέχρι τον θάνατό του τον Οκτώβριο του 1893. Το υπόμνημα εκλογής του Μητροπολίτου Χρυσάνθου Ιεροκλή βλ. στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 256-257.

[438] Ο Γαβριήλ γεννήθηκε στη Λέρο το 1850. Σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και Νομικά στη Γαλλία, όπου διέμεινε για πολλά έτη. Μετά την επάνοδό του στην Κωνσταντινούπολη έφτασε στο αξίωμα του Μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου του οικουμενικού Πατριαρχείου. Το 1887 εξελέγη Μητροπολίτης Βάρνης, θέση από την οποία παραιτήθηκε οικειοθελώς το 1889. Την ίδια ημέρα εξελέγη Μητροπολίτης Τραπεζούντος στη θέση του Μητροπολίτη Φιλαρέτου Βαφείδη, ο οποίος μετακινήθηκε στη Μητρόπολη Καστορίας, και τον Οκτώβριο του 1893 εξελέγη στη Μητρόπολη Μαρωνείας (ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 258, σημ. 327). Τον Ιούλιο του 1894 παύθηκε και καθαιρέθηκε από Μαρωνείας από την Πατριαρχική Σύνοδο, λόγω συκοφαντιών κάποιου γείτονα μητροπολίτη (ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί

διαποίμανσης των δύο Μητροπολιτών. Πιο συγκεκριμένα, ο Χρύσανθος εκοιμήθη τον Οκτώβριο του 1893 και άμεσα, στις 23 Οκτωβρίου, ο Γαβριήλ προήχθη στη Μητρόπολη Μαρωνείας από τη Μητρόπολη Τραπεζούντος. Με δεδομένο ότι ο Οκτώβριος είναι ένας μήνας, κατά τον οποίο πραγματοποιούνται οριακά οικοδομικές εργασίες, λόγω των καιρικών συνθηκών, το πιθανότερο είναι ότι ο ναός του Γενεθλίου της Θεοτόκου κατασκευάστηκε κατά τους εαρινούς και θερινούς μήνες, και επομένως προκρίνεται μάλλον ο Μητροπολίτης Χρύσανθος. Ωστόσο, δεν θα ήταν άστοχη η υπόθεση ότι οι οικοδομικές εργασίες στον ναό ξεκίνησαν ήδη ενωρίτερα, δηλαδή επί Μητροπολίτου Χρυσάνθου, και ολοκληρώθηκαν επί της ποιμαντορίας του Γαβριήλ.

Ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Ιερεμίας (1692-1697 ή 1698)**:** Ο παλαιότερος αναφερόμενος Μητροπολίτης στο περιεχόμενο κτητορικής επιγραφής ναού της περιοχής είναι ο Διδυμοτείχου Ιερεμίας. Οι πληροφορίες για τον Μητροπολίτη αυτόν είναι λιγοστές. Το όνομά του διασώθηκε στη γραπτή κτητορική επιγραφή του Αγίου Αθανασίου Μεταξάδων (τέλη 17ου αιώνα). Σύμφωνα με τους καταλόγους των Μητροπολιτών Διδυμοτείχου, ο Ιερεμίας διαποίμανε τη Μητρόπολη από τον Οκτώβριο 1692 μέχρι τον Μάιο 1697[439]. Ωστόσο, ο Σταμούλης, με βάση την πληροφορία ότι σε πατριαρχικό σιγίλιο που απέλυσε το 1698 ο Πατριάρχης Καλλίνικος Β΄ (1688, 1689-1693, 1694-1702) για τον διορισμό Μητροπολίτη Άργους μεταξύ των Μητροπολιτών υπογράφει και ο «*Διδοιμετοίχου Ιερεμίας*», τοποθετεί τη λήξη της διαποίμανσής του στα 1698[440].

Ο Μητροπολίτης Λιτίτσης Μεθόδιος (1721-1731)**:** Το όνομα του Μητροπολίτη Μεθοδίου μνημονεύεται στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Αθανασίου Αλεποχωρίου (1729), το οποίο ανήκε εκκλησιαστικά μέχρι το 1922 στη Μητρόπολη Λιτίτσης και στη συνέχεια στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[441]. Ο Μεθόδιος αναφέρεται Μητροπολίτης Λιτίτσης το 1721, το 1722, τον Ιούνιο του 1723, το 1728 και τον Ιούλιο του 1730.

κατάλογοι Ι 89· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137). Αφορίστηκε τον Αύγουστο του 1894, αλλά αθωώθηκε τον Σεπτέμβριο του 1895. Τον Αύγουστο του 1896 εξελέγη Μητροπολίτης Νικοπόλεως και παύθηκε οριστικά τον Οκτώβριο του 1899. Μετά τον θάνατό του το 1900 τάφηκε στην επαρχία του. Το υπόμνημα εκλογής του Μητροπολίτου Γαβριήλ Ιατρουδάκη βλ. στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 258-259, όπου στις σημ. 325 και 327 παρατίθενται τα βιογραφικά τού Γαβριήλ, καθώς και η σχετική βιβλιογραφία.

[439] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 71, σημ. 4· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 108· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 199· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 130.

[440] ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 108.

[441] ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη* 155, 324· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 123· ΡΟΔΟΟΙΝΟΣ, Ολίγα περί της Μητροπόλεως Λιτίτσης 101.

Άγνωστο είναι αν και πότε διαδέχθηκε τον Μεθόδιο ο επόμενος Μητροπολίτης Λιτίτσης Άνθιμος ([;]-1759)[442].

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Νεόφυτος Ζ΄ (1789-1794 και 1798-1801). Ο Νεόφυτος (κατά κόσμον Νικόλαος) καταγόταν από τη Σμύρνη και υπήρξε μαθητής τής εκεί Ευαγγελικής Σχολής. Εν συνεχεία, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και μετά την εις διάκονον χειροτονία του χειροθετήθηκε αρχικά Μέγας Αρχιδιάκονος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και έπειτα ιερομόναχος. Το 1771 ο Νεόφυτος εξελέγη Μαρωνείας και διαποίμανε τη Μητρόπολη μέχρι και το 1789, οπότε και προβιβάστηκε στον πατριαρχικό θρόνο ως Νεόφυτος Ζ΄. Σύμφωνα με το υπόμνημα της εκλογής του ως Μαρωνείας[443] + *Τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως μαρωνείας ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατικῶς προϊσταμένου κὺρ Καλλινίκου τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος/ καὶ πρὸς οὐρανίους μονὰς μετοικήσαντος, ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες συναδελφοὶ ἀρχιερεῖς προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβασ-/μιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ δεσπότου, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Θεοδοσίου συνεισελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ/ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου κ(αὶ) ψήφους κανονικὰς προβαλόμενοι εἰς εὕρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀξίου καὶ ἁρμοδίου προσώπου τοῦ/ ἀναδεξομένου τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον κ(αὶ) ἀρχιερατικὴν προστασίαν/ τῆς μητροπόλεως ταύτης, πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανοσιώτατον/ ἐν Ἱερομονάχοις κὺρ Νεόφυτον, τὸν κ(αὶ) μέγαν ἀρχιδιάκονον τῆς ἁγίας τοῦ Χ(ριστοῦ) μεγάλης ἐκκλησίας, δεύτερον δὲ τὸν Ἱερομόνα-/χον κὺρ μακάριον καὶ τρίτον τὸν Ἱερομόναχον χρύσανθον, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χ(ριστοῦ)/ μεγάλης ἐκκλησίας, εἰς μόνιμον καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν: ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψοα΄ κατὰ μῆνα μάϊον ἐπινεμή-/σεως δ΄ης.*

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Πατριάρχου και των Αρχιερέων).

Ως Μητροπολίτης Μαρωνείας ο Νεόφυτος επέβλεψε την ανοικοδόμηση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Κομοτηνής, η οποία *ἐπιστασίᾳ* του *ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων* το 1800[444] και της Αγίας Αναστασίας Μάκρης, η οποία ανηγέρθη *δηὰ δαπάνης καὶ συνδρομῖς* του ιδίου το ίδιο έτος (1800)[445]. Η συμμετοχή του τόσο στην ανέγερση της

[442] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι ΙΙ 150· ΡΟΔΟΟΙΝΟΣ, Ολίγα περί της Μητροπόλεως Λιτίτσης 99.
[443] Πατριαρχικοί Κώδικες, τ. Ζ΄, σ. 31· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 230-231.
[444] ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗΣ, Μελέτη-πρόταση αναστήλωσης μητροπολιτικού ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου Κομοτηνής 426.
[445] ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 30-35. Βλ. την κτητορική της Αγίας Αναστασίας Μάκρης και σχόλια στις σ. 000.

Αγίας Αναστασίας στη Μάκρη, όσο και στον μητροπολιτικό ναό της Κοιμήσεως Κομοτηνής (1800, 1832), αποδεικνύει ότι ο Νεόφυτος δεν λησμόνησε την παλαιά του μητρόπολη. Ωστόσο, η ανάμειξή του με οποιονδήποτε τρόπο στην ανέγερση της Κοιμήσεως Κομοτηνής είναι γεγονός που προς το παρόν παραμένει άγνωστο και μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν. Πάντως, είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι την περίοδο της πατριαρχείας του εγκαινιάζεται στη Δυτική Θράκη η περίοδος ανεγέρσεως μεγάλων ενοριακών ναών, η οποία συνεχίστηκε καθ' όλον τον 19ο αιώνα. Είναι αξιοσημείωτο ότι η έντονη αυτή ναοδομική δραστηριότητα στον Ν. Έβρου, αλλά και στους άλλους δύο νομούς της Δυτικής Θράκης είτε προηγείται της περιόδου των μεγάλων συνταγματικών μεταρρυθμίσεων (1839 και 1856), είτε λαμβάνει χώρα κατά το μεσοδιάστημά τους, είτε μετά από αυτές.

Ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Μελέτιος (1803-1815)**:** Ο Μελέτιος, σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Μελέτιο Καβάσιλα (1860-1868) καταγόταν από τη Μακρινίτσα της Ζαγοράς. Αρχικά, ήταν Μητροπολίτης Βελεγράδων και προήχθη στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου το 1803. Απεβίωσε το 1812-1813 και τάφηκε στον Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου[446]. Αναφορά στο όνομά του γίνεται σε Πατριαρχικό Κώδικα[447], όπου χαρακτηρίζεται άνθρωπος «δόλιος». Επιπλέον, ο άγιος Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ (1797-1798, 1806-1898 και 1818-1821) αναφέρει σε γράμμα του (25.11.1806) τον Μελέτιο και προτρέπει τους Σουφλιώτες και τους Κορνοφωλεώτες να πληρώσουν για τα χρέη του προηγούμενου Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Παϊσίου (1778-1795, 1797, 1803), ύψους 9250 γροσίων. Ταυτόχρονα, επιτιμά τους Διδυμοτειχίτες, επειδή απαιτούσαν 2000 γρόσια, ένα μανδύα και δισκοπότηρα και τους διατάζει να προσέξουν *μὴ ἐπιμιχθῶσιν εἰς παραποδισμὸν καὶ μὴ πταίσωσιν εἰς κανόνα καὶ πάθωσί τι ἀπευκταῖον καὶ λυπηρόν*[448]. Το όνομα του Μελετίου δεν αναφέρεται σε κάποια κτητορική επιγραφή, γίνεται όμως αναφορά στην παρούσα εργασία, επειδή επί των ημερών του ανοικοδομήθηκε ο προϋφιστάμενος ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1806).

Ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Καλλίνικος ο Κρης (1821-1835)**:** Ο λόγιος και πεφωτισμένος Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Καλλίνικος καταγόταν από την Κρήτη, αλλά

---

446 ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 203-204· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 237· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 185.
447 Πατριαρχικός Κώδικας, τ. ΙΑ΄, σ. 63.
448 Πατριαρχικός Κώδικας, τ. Θ΄, σ. 275. Βλ. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 203-204.

πιθανότατα η οικογένειά του είχε μετοικήσει κάποια στιγμή στην Κωνσταντινούπολη. Αρχικά, διετέλεσε Μητροπολίτης Δρύστρας και Προϊλάβου (Απρίλιος 1813 – Μάρτιος 1821). Μετά την έγγραφη παραίτηση του Ανθίμου τον Μάρτιο του 1821, η Πατριαρχική Σύνοδος τον εξέλεξε να αναλάβει τη διαποίμανση της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου. Σύμφωνα με το υπόμνημα της εκλογής του[449] + *Τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Διδυμοτείχου ἀπροστατεύτου διαμεινάσης ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κὺρ Ἀνθίμου πα-/ραίτησιν ἀπ' αὐτῆς οἰκειοθελῆ ποιησαμένου πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐνυπόγραφόν τε καὶ ἐνσφράγιστον, ὡς ἀντικρὺ κατε-/στρωμένη φαίνεται, ἡμεῖς δὲ οἱ ἐνδημοῦντες συναδελφοὶ Ἀρχιερεῖς προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου καὶ Σεβασμιωτάτου ἡμῶν Αὐ-/θέντου καὶ Δεσπότου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Γρηγορίου, συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ/ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλόμενοι εἰς εὕρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀ-/ξίου καὶ ἁρμοδίου προσώπου τοῦ ἀναδεξομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν καὶ ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς ἁγιωτάτης/ αὐτῆς μητροπόλεως, πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν Πανιερώτατον καὶ θεοπρόβλητον μητροπολίτην ἅγιον Δρύστρας κ(αὶ)/ Προϊλάβου συναδελφὸν ἡμῶν ἀγαπητὸν κὺρ Καλλίνικον, β^ον^ δὲ τὸν χρύσανθον καὶ γ^ον^ τὸν νικόδημον,/ ὧν κ(αὶ) τὰ ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χ(ριστοῦ) μεγάλης ἐκκλησίας εἰς ἔνδειξιν διηνεκῆ/ καὶ παράστασιν μόνιμον. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωκα^ῳ^: κατὰ μῆνα μάρτιον, ἐπινεμήσεως ἐννάτης: θ΄.*

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Πατριάρχου και των Αρχιερέων).

Ωστόσο, ο Καλλίνικος δεν μετέβη αμέσως στο Διδυμότειχο, αλλά μάλλον μετά από τρία έτη, το 1824. Ο Γεωργαντζής υποστηρίζει ότι η επίσημη ανάληψη της αρχιερατείας του καθυστέρησε λόγω της κήρυξης της Ελληνικής Επαναστάσεως και των συνακόλουθων τραγικών γεγονότων που επισυνέβησαν στην Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη γενικότερα. Ο ίδιος υποθέτει ότι ο Καλλίνικος δεν αποκλείεται να παρέμεινε φυλακισμένος επί μία τριετία στις φρικτές φυλακές της Κωνσταντινούπολης ή να ήταν όμηρος, όπως άλλοι αρχιερείς, και μετά την απελευθέρωσή του το 1824 ότι ανέλαβε τελικά την έδρα του στο Διδυμότειχο[450]. Την ορθότητα των παραπάνω γεγονότων στηρίζει σε μία ενθύμηση Πατριαρχικού κώδικα[451], όπου αναφέρεται ότι στις 8 Μαΐου [1824] στάλθηκε πατριαρχικό έγγραφο στους προκρίτους του Διδυμοτείχου, *ἵνα ὑποδεχθῶσι φιλοφρόνως τὸν νέον μητροπολίτην των, ἐρχόμενον πρὸς αὐτούς, καὶ νὰ*

[449] Πατριαρχικός Κώδικας, τ. Θ΄, σ. 426· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 152-153 και ιδιαίτερα 380-382.
[450] ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 380-381.
[451] Πατριαρχικός Κώδικας ΙΕ΄, σ. 157.

προάγωσι τὸ σχολεῖον των, μισθοδοτοῦντες τὸν διδάσκαλον διὰ 1000 γροσίων, καταβαλλομένων ἐξ ἡμισείας ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν Κάστρου καὶ μαχαλέ[452]. Επιπρόσθετα, όπως εξάγεται από την αλληλογραφία του Καλλινίκου με τον Μητροπολίτη Ηρακλείας Ιγνάτιο (1821-1830), γενικά οι συνθήκες διαβιώσεως και μετακινήσεων των αρχιερέων και των υπολοίπων ιερωμένων ήταν ιδιαίτερα δύσκολες εκείνη την εποχή, αφού μέχρι τον Μάρτιο του 1828 δεν επιτρεπόταν η μετακίνησή τους εκτός των ορίων της επαρχίας τους, αλλά ήταν υποχρεωμένοι να παραμένουν σε ένα τόπο[453]. Είναι χαρακτηριστικό ότι ούτε στην Κωνσταντινούπολη επιτρεπόταν η μετάβαση των αρχιερέων, ακόμη και για λόγους υγείας, για αυτό και ο Ιγνάτιος συμβούλευε τον Καλλίνικο να μεταβεί στην Αδριανούπολη, προκειμένου να επισκεφτεί κάποιο γιατρό[454]. Ωστόσο, αν και ο Καλλίνικος αντιμετώπιζε οικονομικές δυσχέρειες στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[455], χάρη στη χαρισματική προσωπικότητά του ανηγέρθησαν κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), ο Προφήτης Ηλίας Θυρέας (1831 ή 1834) και ο Άγιος Αθανάσιος Λαβάρων (1834)[456], όπως συμπεραίνεται από τις κτητορικές επιγραφές και των τριών ναών που φέρουν χαραγμένο το όνομά του. Η οικοδόμηση τριών ναών στην περίοδο πριν από τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις των Τανζιμάτ (1839 και 1856) πρέπει να θεωρηθεί μείζονος σημασίας οφειλόμενη όχι μόνο στις ελληνορθόδοξες κοινότητες της περιοχής, αλλά και στην προσωπικότητα του μητροπολίτη. Επιπλέον, η βέβαιη οικονομική στήριξη που έλαχε ο μητροπολίτης από τις κοινότητες της επαρχίας του αποτυπώνονται απόλυτα στην αναφορά των τζορ(μ)πατζήδων (οικονομικά επιφανών) και των λοιπών χριστιανών του Διδυμοτείχου, της Θυρέας και των Λαβάρων στις κτητορικές επιγραφές των ναών τους, αφού χωρίς τη γενναία οικονομική συνδρομή τους θα ήταν αδύνατο να αποπερατωθούν οι οικοδομικές και διακοσμητικές εργασίες. Πληροφορίες για τον Καλλίνικο διασώζονται σε κάποιους από τους κώδικες της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου. Πιο συγκεκριμένα, σε έγγραφο (10.03.1834) του Κώδικα Α΄ της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου αναγράφεται ότι ο Καλλίνικος ήταν αρχικά υπάλληλος του αγίου Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ (1797-1798, 1806-1808 και 1818-1821) και στη συνέχεια προήχθη το 1821 στη Μητρόπολη Δρύστρας και Προϊλάβου. Όταν βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη δέχτηκε κατ' απαίτηση του γέροντά του

[452] ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Σχολεία μετά την Άλωσιν 147· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Η Εκκλησία κατά το 1821* 407· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 381 και σημ. 442.
[453] ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Η Εκκλησία κατά το 1821* 413-414· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 382 και σημ. 443.
[454] ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Η Εκκλησία κατά το 1821* 414-415· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 382 και σημ. 444.
[455] ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Η Εκκλησία κατά το 1821* 409-431· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 382 και σημ. 445, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.
[456] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57-62.

αγίου Γρηγορίου Ε΄ την αμοιβαία μετάθεσή του με τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Άνθιμο (1815-1821). Ο λόγος αυτής της αμοιβαίας μεταθέσεως οφειλόταν στις ταραχοποιές ενέργειες κάποιου Διδυμοτιανού Δανιηλάκη Δανιήλογλου και άλλων ομοϊδεατών (*συμφατριαστών*) του, οι οποίοι με ψευδείς αναφορές, κατηγορίες (*ιλαμίων*) και χρηματισμούς (*δόσεως χρημάτων*) κίνησαν αγωγή κατά του Ανθίμου. Για να εξομαλύνει αυτή τη δεινή κατάσταση ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ μετέθεσε αμοιβαία τον Καλλίνικο στο Διδυμότειχο και τον Άνθιμο στη Μητρόπολη Δρύστρας και Προϊλάβου. Ωστόσο, και η μετάθεση αυτή δεν έλυσε τα προβλήματα, αφού ο Δανιηλάκης Δανιήλογλου, ο λογοθέτης Απόστολος και ο Δ. Πατσάκογλου, υποστηριζόμενοι και από τον διοικητή (ή κριτή) του Διδυμοτείχου Μπεΐλικτσή Εφένδη, παρόλες τις ενέργειες της επαρχίας υπέρ του Καλλινίκου που αναφέρθηκαν στο Πατριαρχείο στις 15.11.1833, προσκάλεσαν τον μητροπολίτη στην Κωνσταντινούπολη, για να απολογηθεί. Ο Καλλίνικος δικαιώθηκε από την Πατριαρχική Σύνοδο, στην οποία προεξήρχε ο Πατριάρχης Κωνσταντίνος Α΄(1830-1834) και με συνοδική επιστολή (25.07.1833) αποκαταστάθηκε στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου[457]. Η ευεργετική αυτή επάνοδος του Καλλινίκου καταγράφεται στον Κώδικα Α΄ της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, όπου διασώζονται διάφορα έγγραφα και επικυρωμένοι λογαριασμοί από αυτόν. Επιπλέον, στον Κώδικα Β΄ αναφέρεται ότι στις 2.05.1834 τέθησαν τα θεμέλια του Μητροπολιτικού ναού Αγίου Αθανασίου, ο οποίος ανοικοδομήθηκε με τη συνδρομή του Καλλινίκου και των ευσεβών χριστιανών. Τα εγκαίνια του ναού πραγματοποιήθηκαν στις 23.09.1834. Σύμφωνα με τους επικυρωμένους λογαριασμούς από τον επόμενο Μητροπολίτη Αβέρκιο (1835-1841) η ανέγερση του ναού κόστισε 117271 γρόσια και 36 παράδες. Για την ανοικοδόμηση του ναού συντάχθηκε από κάποιον άγνωστο το παρακάτω τετράστιχο ιαμβικό ποίημα[458]:

Ποιμάντορός τε κλεινοῦ Διδυμοτείχου
Ἴσθι νεοχμωθέντα ἐξ αὐτῶν βάθρων
Οἰκητόρων δὲ συνδραμόντων τῶν ὧδε
τῶν ἀϊδίως ἄφθιτον εἴη κλέος.

Πάντως, δεν αποκλείεται ότι συνθέτης του παραπάνω ιαμβικού είναι ο ίδιος ο λόγιος μητροπολίτης. Ο Καλλίνικος παρέμεινε αρχιερέας στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 1835, οπότε και προβιβάστηκε στον θρόνο της

[457] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 205-206.
[458] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 206.

Μητροπόλεως Αμασείας[459]. Κατά τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Μελέτιο τον Καβάσιλα (1860-1868), ο Καλλίνικος πέθανε τον Μάρτιο του 1847 στην Κωνσταντινούπολη[460].

Ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Αβέρκιος (1835-1841)**:** Ο Αβέρκιος πριν εκλεγεί Μητροπολίτης Διδυμοτείχου τον Σεπτέμβριο 1835 ήταν ιερομόναχος και πρωτοσύγκελος του Μητροπολίτη Δέρκων Νικηφόρου (1824-1835)[461]. Στον Κώδικα Β΄ της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου αναγράφεται ότι εξελέγη Μητροπολίτης Διδυμοτείχου στις 14 Σεπτεμβρίου 1835[462]. Ποίμανε τη Μητρόπολη Διδυμοτείχου μέχρι τον Ιανουάριο του 1841, οπότε και μετατέθηκε στη Μητρόπολη Άρτης[463]. Κατά τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Μελέτιο τον Καβάσιλα (1860-1868), ο Αβέρκιος το 1847 μετετέθη στη Βάρνα και πέθανε το ίδιο έτος στο Μεγάλο Ρεύμα[464]. Αν και το όνομά του δεν αναφέρεται σε κάποια από τις κτητορικές επιγραφές, ωστόσο, επί των ημερών του ίσως θεμελιώθηκε ο Άγιος Αθανάσιος Σουφλίου (1840), χρονολογία η οποία αναγράφηκε σε μαρμάρινη πλάκα στην αψίδα του Ιερού. Τελικά, ο Άγιος Αθανάσιος Σουφλίου εγκαινιάστηκε από τον Μητροπολίτη Βησσαρίωνα το 1842.

Ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Βησσαρίων (1841-1847). Ο Βησσαρίων το 1827 από ιερονόναχος εξελέγη Μητροπολίτης Κορυτζάς (1827-1835) και το 1835 προήχθη στη Μητρόπολη Προικοννήσου (1835-1841)[465]. Επιπλέον, ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Μελέτιος Καβάσιλας (1860-1868) παραδίδει ότι ο Βησσαρίων καταγόταν από το Αλβανιτοχώριον της Νικομηδείας, προήχθη στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου από Προικονήσου και πέθανε στις 1 Ιανουαρίου 1847 στην Πρίγκηπο[466]. Μητροπολίτης Διδυμοτείχου, σύμφωνα με το υπόμνημα εκλογής του[467], εκλέχθηκε τον Αύγουστο του 1841: + *Τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Διδυμοτείχου ἀπροστατεύτου διαμεινάσης ἄτε δὴ τοῦ/ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρίου Ἀβερκίου μετατεθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς ἁγιω-/τάτης Μητροπόλεως Ἄρτης, ἡμεῖς οἱ ἐνδυμοῦντες Ἀρχιερεῖς, προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ/*

[459] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 72· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 108· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 205-206· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 130.
[460] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 205.
[461] Πατριαρχικοί Κώδικες, τ. ΙΔ΄, σ. 257· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 206. Βλ. το υπόμνημα εκλογής του Αβερκίου στον ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, *Επισκοπική Ιστορία* 154-155.
[462] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 206.
[463] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 72· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 109· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 206· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 131.
[464] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 206. Το Μεγάλο Ρεύμα είναι το σημ. Arnavutköy της Κωνσταντινούπολης.
[465] ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 156, σημ. 214.
[466] Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 207.
[467] Πατριαρχικοί Κώδικες, τ. ΚΒ΄, σ. 22· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 156-157.

παναγιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν Αὐθέντου καὶ Δεσπότου τοῦ οἰκουμενικοῦ/ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Ἀνθίμου, συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχι-/κῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου καὶ ψήφους/ κανονικὰς προβαλόμενοι εἰς εὕρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀξίου καὶ ἁρμοδίου/ προσώπου τοῦ ἀναδεξομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν καὶ ποιμαντικὴν/ ῥάβδον τῆς ἁγιωτάτης αὐτῆς Μητροπόλεως, α΄ον μὲν ἐθέμεθα τὸν πα-/νιερώτατον ἅγιον Προικοννήσου καὶ ἐν Χ(ριστ)ῷ ἡμῖν ἀγαπητὸν ἀδελφὸν κύριον Βησσαρίωνα/ β΄ον δὲ τὸν Ἄνθιμον καὶ γ΄ον τὸν Ἰωακείμ, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα/ κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χ(ριστ)οῦ μεγάλης ἐκκλησίας/ εἰς ἔνδειξιν διηνεκῆ καὶ παράστασιν μόνιμον. ,αωμα΄ κατὰ μῆνα Αὔγουστον ἐπινεμ(ήσεως) ιδ΄.

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Πατριάρχου και των Αρχιερέων).

Το όνομα του Βησσαρίωνα μνημονεύεται σε δύο κτητορικές επιγραφές ναών του Διδυμοτείχου, της Κοίμησης της Θεοτόκου (1843) και του Σωτήρα Χριστού (1846). Ωστόσο, το πιθανότερο είναι ότι ο ίδιος Μητροπολίτης τέλεσε και τον εγκαινιασμό του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1842), του Αγίου Νικολάου Δαδιάς (1844) και του Αγίου Δημητρίου Κυριακής (1845). Ο Γερμανός Σάρδεων, με βάση τους Πατριαρχικούς Κώδικες, πληροφορεί ότι ο Βησσαρίων, επειδή είχε τιμηθεί *διὰ Βασιλικοῦ παρασήμου, λίθοις ἀδαμάντων περικεκοσμημένου, ὁμοίου ἐκείνοις, οἷς ἐδωρήσατο ἑκάστῳ τῶν ὁκτὼ σεβασμίων γερόντων*[468], κατά τον ίδιο τρόπο η Πατριαρχική Σύνοδος αποφάσισε τον Ιούνιο 1845 να τον τιμήσει και εκκλησιαστικά *ὅπως ἔχῃ τὴν στάσιν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνελεύσεσι καὶ χοροστασίαις ἀμέσως μετὰ τὸν Προύσης καὶ πρὸ τοῦ Πελαγωνείας, τῆς τιμῆς δὲ ἀναφερομένης μόνον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βησσαρίωνος*[469]. Βέβαια, αν και υποτίθεται ότι η τιμή αφορούσε μόνο το πρόσωπο του Βησσαρίωνα, ωστόσο, λίγο αργότερα Πατριαρχική Σύνοδος παραχώρησε την ίδια τιμή και στον Μελέτιο τον Σίφνιο (1849-1860). Στον κώδικα Β΄ της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου αναφέρεται ότι μετά τον θάνατο του Βησσαρίωνα, τα αρχιερατικά του άμφια, τα οποία χρησιμοποιούσε ο διάδοχός του Μελέτιος ο Βυζάντιος (1847-1849), παραδόθηκαν από τους Εξάρχους Αδριανουπόλεως Γεράσιμο και Λιτίτσης Ιωακείμ στην κοινότητα Διδυμοτείχου[470]. Κάποια έγγραφα των κωδίκων Β΄, Γ΄, Δ΄ και Ε΄ της Μητροπόλεως φέρουν επικυρώσεις του Βησσαρίωνα, όπως για παράδειγμα σε έγγραφο του κώδικα Β΄

[468] Πατριαρχικός Κώδικας ΚΒ΄, σ. 22.
[469] Πατριαρχικός Κώδικας ΚΓ΄, σ. 127. Βλ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 73, σημ. 9· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 109· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 206-208· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 131.
[470] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 207.

(Φεβρουάριος 1843), σε έγγραφο του κώδικα Γ΄ (Μάιος 1843), όπου αναγράφεται ότι με ενέργειες του Βησσαρίωνα και τη συνδρομή των χριστιανών χτίστηκε ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου (Παναγία) στον Μαχαλά του Διδυμοτείχου, ο οποίος ήταν πριν μικρός και ετοιμόρροπος[471], και τα έξοδα ανέγερσής του ανήλθαν στα 129277 γρόσια[472]. Αλλά και στον κώδικα Δ΄ διασώζονται τέσσερις επιστολές του προς τον Μέγα Αρχιδιάκονο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Ιωακείμ: στην πρώτη (7.12.1841) παραπονείται για τον Κριτή του Διδυμοτείχου, τον οποίο χαρακτηρίζει ταραχοποιό, επειδή επεμβαίνει σε ζητήματα γάμων και διαζυγίων και ζητεί την έξωσή του, στη δεύτερη (15.12.1841) ζητεί το *περί συνοικεσίων φιρμάνιον* της Κυβερνήσεως, στην τρίτη (1842) αναφέρει ότι ο τότε ηγούμενος της σταυροπηγιακής Μονής Δαδιάς την καταχρέωσε με 40000 γρόσια και στην τέταρτη (10.12.1842) ότι οι χριστιανοί του Διδυμοτείχου κατέβαλαν 20000 γρόσια σε αυλικές ομολογίες για τη νεόδμητη Ελληνική Σχολή[473]. Τέλος, στον ίδιο κώδικα αναγράφονται οι λογαριασμοί ανέγερσης της εκκλησίας του Σωτήρος Χριστού, η οποία από ερείπιο ανοικοδομήθηκε εκ βάθρων από τον Βησσαρίωνα με τη συνδρομή των χριστιανών, των οποίων μνημονεύονται τα ονόματα[474]. Σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Φιλάρετο (1899-1928), ο οποίος παραπέμπει σε Πατριαρχικό Κώδικα[475], ο Βησσαρίων διαποίμανε τη Μητρόπολη Διδυμοτείχου μέχρι την κοίμησή του το 1847. Ο αρχιμανδρίτης Νικόλαος Βαφείδης, με βάση τα σημειώματα των κωδίκων της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (1843) και του Σωτήρος Χριστού (1846), όπου καταγράφονται τα σχετικά με την ανέγερση των δύο ναών και χρονολογούνται στον Ιούλιο του 1847 και στην 1η Φεβρουαρίου 1848, αντίστοιχα, προσπάθησε να προσδιορίσει ακριβέστερα την κοίμηση του Βησσαρίωνα. Πιο συγκεκριμένα, επειδή και στα δύο αναφέρεται η φράση «*τοῦ ἀειμνήστου ... κυροῦ Βησσαρίωνος*», ο Φιλάρετος υποθέτει ότι ο Βησσαρίων εκοιμήθη μεταξύ Μαΐου 1846 και 2.01.1847, όταν και εξελέγη Μητροπολίτης Διδυμοτείχου ο Μελέτιος ο Βυζάντιος (2.01.1847-18.08.1849)[476]. Μετά την κοίμησή του, ο Βησσαρίων τάφηκε αρχικά στον αρχιερατικό τάφο τού Μητροπολιτικού ναού Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου και εν συνεχεία έγινε η ανακομιδή των οστών του στο οστεοφυλάκιο του ίδιου ναού[477].

[471] Πρόκειται για τον προϋπάρχοντα ναό του 1806.
[472] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 207.
[473] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 207-208.
[474] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 208.
[475] Πατριαρχικός Κώδικα ΚΒ΄, σ. 21. Βλ. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 206-207.
[476] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 237.
[477] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 237· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 185.

Ο Τιτουτουλάριος Μητροπολίτης Αυγουστ(υ)πόλεως Γαβριήλ (1849-1850)**:** Ο Γαβριήλ ήταν Τιτουλάριος Αρχιερέας της Επισκοπής Αυγουστοπόλεως (ή Αυγουστουπόλεως), η οποία ανήκε στη Μητρόπολη Συννάδων (σημ. Surmene) στην περιοχή της Φρυγίας Σαλουταρίας[478]. Ήταν μία από τις πάλαι ποτέ διαλάμψασες Επαρχίες, η οποία δόθηκε από τον Οικουμενικό Θρόνο σε Τιτουλάριους Αρχιερείς του Θρόνου από τα μέσα του 15ου αιώνα έως και το τέλος της πατριαρχείας του Οικουμενικού Πατριάρχου Αθηναγόρα (1948-1972), καθώς και σε εκλεγέντες Αρχιερείς με το όνομα αυτών[479]. Συγκεκριμένα, από τα τέλη του 18ου μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, στην Επισκοπή Αυγουστο(υ)πόλεως αναφέρονται τέσσερις Αρχιερείς: Βενέδικτος (Ιούλιος 1797), Ιερόθεος (Δεκέμβριος 1802), Γαβριήλ (Δεκέμβριος 1849) και Αγάπιος (28 Ιουνίου 1851)[480]. Σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Φιλάρετο Βαφείδη (1899-1828) ο Γαβριήλ ήταν Επίτροπος του Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Μελετίου του Σιφνίου (1849-1860), όπως και ο Αρχιδιάκονος τού ίδιου Νεόφυτος ο Λέσβιος, αφού τόσο ο Μητροπολίτης Γαβριήλ, όσο και ο Αρχιδιάκονος Νεόφυτος, κυρώνουν διάφορα έγγραφα του Κώδικα Δ΄ της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου κατά τα έτη 1849-1850[481]. Το όνομα του Γαβριήλ διασώθηκε στην κτητορική επιγραφή της εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βρυσικών, την οποία καθώς φαίνεται εγκαινίασε το 1850 κατά το διάστημα που ήταν Επίτροπος του Μελετίου του Σιφνίου.

Ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Μελέτιος ο Σίφνιος (22.08.1849-2.11.1860)**:** Ο ιδιαίτερα δραστήριος Μητροπολίτης Μελέτιος καταγόταν από τη Σίφνο, όπου και ήταν ιερομόναχος. Στα 1822-1835 υπήρξε Μητροπολίτης Λαρίσης, εν συνεχεία Σόφιας (1837-1847) και τέλος τον Αύγουστο του 1849 μετατέθηκε στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου, έως την κοίμησή του το 1860[482]. Το υπόμνημα εκλογής του στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου έχει ως εξής[483]: + *Τῆς ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Διδυμοτείχου ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ/ ἀρχιερατεύοντος κὺρ Μελετίου τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος καὶ εἰς τὰς αἰωνίους μονὰς μετα-/στάντος, ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Σεβασ-/μιωτάτου καὶ Δεσπότου τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου/ Ἀνθίμου, συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου/ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλό-/ μενοι εἰς εὕρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀξίου και ἁρμοδίου προσώπου τοῦ ἀναδεξομέ-*

[478] ΤΣΟΥΒΑΛΗΣ, *Οι Τιτουλάριοι Αρχιερείς εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον* 220.
[479] ΤΣΟΥΒΑΛΗΣ, *Οι Τιτουλάριοι Αρχιερείς εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον* 218.
[480] ΤΣΟΥΒΑΛΗΣ, *Οι Τιτουλάριοι Αρχιερείς εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον* 220.
[481] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 209.
[482] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 73· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 160, σημ. 217.
[483] Πατριαρχικοί Κώδικες, τ. ΚΒ΄, σ. 202· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 160-161.

/νου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν καὶ ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς ἁγιωτάτης αὐ-/τῆς Μητροπόλεως, πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανιερώτατον ἅγιον πρώην/ Σοφίας συναδελφὸν ἡμῶν ἐν Χ(ριστ)ῷ ἀγαπητὸν κύριον Μελέτιον, β^ον^ δὲ τὸν Παρθένιον/ καὶ γ^ον^ τὸν Χρύσανθον, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ κώ-/δικι τῆς ἁγίας τοῦ Χ(ριστ)οῦ Μ(εγάλης) Ἐκκλησίας εἰς ἔνδειξιν διηνεκῆ καὶ παράστασιν μόνιμον.

Ἔν ἔτει σωτηρίῳ ,αωμθῳ κατὰ μῆνα Αὔγουστον, ἐπινεμήσεως ζ΄.

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Πατριάρχου και των Αρχιερέων)

Ταυτόχρονα με την εκλογή του το 1849 στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου, η Πατριαρχική Σύνοδος του παραχώρησε την ίδια τιμή με τον Μητροπολίτη Βησσαρίωνα, δηλαδή να στέκεται στις εκκλησιαστικές συνελεύσεις και στις χοροστασίες αμέσως μετά από τον Μητροπολίτη Προύσης και πριν τον Πελαγωνείας[484]. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Φιλάρετο Βαφείδη (1899-1828), ο οποίος επικαλείται τις κυρώσεις διαφόρων εγγράφων του Κώδικα Δ΄ της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου[485], κατά το διάστημα 1849-1850 διετέλεσε Επίτροπος του Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Μελετίου του Σιφνίου (1849-1860) ο Μητροπολίτης Αυγουστο(υ)πόλεως Γαβριήλ, όπως και ο Αρχιδιάκονός του Νεόφυτος ο Λέσβιος.

Η μελέτη των κτητορικών επιγραφών οδηγεί στο ασφαλές συμπέρασμα ότι κατά την περίοδο διαποίμανσής του στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου και χάρη στις ευνοϊκές μεταρρυθμίσεις των Τανζιμάτ (1839 και 1856) ανοικοδομήθηκε ένας μεγάλος αριθμός ναών στην περιοχή του κεντρικού και βόρειου Νομού Έβρου. Πιο συγκεκριμένα, επί των ημερών του ανηγέρθησαν η Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850), η οποία όμως εγκαινιάσθηκε από τον Αυγουστο(υ)πόλεως Γαβριήλ, ο Άγιος Νικόλαος Παταγής (1852), ο Άγιος Γεώργιος Σουφλίου (1854), ο Άγιος Αθανάσιος Πυθίου (1857), ο Άγιος Αθανάσιος Ασπρονερίου (1857), οι Ταξιάρχες Κορύμβου (1857), η Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη Πενταλόφου (1858), η Κοίμηση της Θεοτόκου Κορνοφωλιάς (1858), καθώς και το καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), το οποίο ανεγέρθηκε με την επίβλεψη του φιλογενούς και λογίου Προηγουμένου Πολυκάρπου με καταγωγή από το Διδυμότειχο. Ωστόσο, για άγνωστους μέχρι στιγμής λόγους, ο Μητροπολίτης Μελέτιος μνημονεύεται μόνο στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1854). Ο Βαφείδης πληροφορεί ότι το 1860 εκοιμήθη στο Διδυμότειχο και τάφηκε αρχικά στον αρχιερατικό τάφο που βρίσκεται

[484] Πατριαρχικός Κώδικας ΚΓ΄, σ. 127, βλ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 73, σημ. 9· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 109· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 208-209· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 131.
[485] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Κατάλογος επισκόπων και μητροπολιτών Διδυμοτείχου 209.

στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου και έπειτα τοποθετήθηκαν τα οστά του στο οστεοφυλάκιο του ναού[486].

Ο Μητροπολίτης Μαρωνείας Άνθιμος (1865-1877). Ο Άνθιμος είλκε την καταγωγή του από την Ηρακλείτσα Γανοχώρων της Ανατολικής Θράκης. Αρχικά, εξελέγη από ιερομόναχος επίσκοπος Ελαίας και βοηθός τού από Προύσης Μητροπολίτου Εφέσου Ανθίμου, μετέπειτα Οικουμενικού Πατριάρχου Ανθίμου Στ΄ (1845-1848, 1853-1855, 1871-1873). Τον Ιούνιο του 1846 προήχθη στη Μητρόπολη Στρωμνίτσης και τον Ιανουάριο του 1853 μετατέθηκε στη Μητρόπολη Νυσσάβας, όπου παρέμεινε εκεί έως και το 1860 που κηρύχθηκε έκπτωτος. Για περίπου πέντε έτη παρέμεινε σχολάζων και εντέλει τον Σεπτέμβριο του 1865 από «πρώην Νυσσάβας» εξελέγη Μητροπολίτης Μαρωνείας[487]. Κατά το υπόμνημα της εκλογής του[488] + *Τῆς Ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Μαρωνείας ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ/ ἐν αὐτῇ Ἀρχιερατεύοντος κὺρ Θεοκλήτου πρὸς Κύριον ἐκδημήσαντος καὶ εἰς τὰς οὐρανίους μονὰς/ μεταστάντος, μετὰ τὴν γενομένην συνοδικῶς, κατὰ τὸν Κανονισμόν, πρότασιν καὶ προ-/βολὴν τῶν ἐφεξῆς τριῶν ὑποψηφίων ὡς μᾶλλον καταλλήλων εἰς διαδοχὴν τῆς χηρευούσης/ ἐπαρχίας ταύτης, ἤτοι τοῦ ἱερωτάτου Μητροπολίτου πρώην Νυσσάβας κὺρ Ἀνθίμου καὶ τῶν θεοφι-/λεστάτων ἐπισκόπων τοῦ τε Γορτύνης κὺρ Μελετίου καὶ τοῦ Παμφίλου κὺρ Διονυσίου, ἀκο-/λούθως ἡμεῖς οἱ τὴν ἱερὰν Σύνοδον συγκροτοῦντες Ἀρχιερεῖς συνελθόντες ἐν τῷ Πανσέπτῳ/ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου,/ προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Σεβασμιωτάτου ἡμῶν Αὐθέντου καὶ Δε-/σπότου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Σωφρονίου, καὶ ψήφους κανονικὰς/ προβαλόμενοι τῇ ἐπικλήσει τοῦ Παναγίου Πνεύματος εἰς ἀνάδειξιν τοῦ ἐξ αὐτῶν/ ἀναδεξομένου, τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν καὶ ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς Ἁγιωτάτης/ αὐτῆς Μητροπόλεως, προεκρίναμεν διὰ πλεοψηφίας τὸν εἰρημένον ἅγιον πρώην/ Νυσσάβας κυρ Ἄνθιμον. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν διηνεκῆ καὶ παράστασιν μόνιμον/ ἐγράφη τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ Κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ/ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἔν ἔτει σωτηρίῳ ,αωξε῾, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ια΄ ἐπινεμήσεως θ΄*.

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Πατριάρχου και των Αρχιερέων).

---

[486] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησίαι Διδυμοτείχου 236, 238· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Διδυμότειχο* 185.
[487] ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 248, σημ. 316.
[488] Πατριαρχικοί Κώδικες, τ. ΚΒ΄, σ. 474· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 248-249.

Το 1873 ο Μητροπολίτης Άνθιμος εγκαινίασε τον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης, όπως πληροφορεί η κτητορική επιγραφή του ναού. Ωστόσο, επί των ημερών του φαίνεται ότι ανοικοδομήθηκαν ο Άγιος Χαραλάμπος Άβαντος (1867), ο Άγιος Γεώργιος Πεύκων (1861;), καθώς και κάποια ναΰδρια της Σαμοθράκης: η Αγία Παρασκευή στην Παλαιάπολη (1866), ο Άγιος Ανδρέας στο Ακρωτήρι (1871), τα Εισόδια της Θεοτόκου [Παναγούδα] στη Χώρα (1874) και ο Άγιος Γεώργιος στην Κερασιά (1875). Η διαποίμανση του Ανθίμου στη Μητρόπολη Μαρωνείας διήρκησε μέχρι τον Ιούλιο του 1877, οπότε *διὰ τοὺς ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἱερᾶς Συνόδου ἐκτεθειμένους λόγους* παύθηκε και τελικά απομακρύνθηκε από αυτήν[489], παραχωρώντας τη θέση του στον οσιολογιώτατο Μέγα Αρχιδιάκονο της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Ιερώνυμο Γοργία (1877-1885). Κατά τον Μητροπολίτη πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρόνιο Ευστρατιάδη (1872-1947) ο Άνθιμος μετά την απομάκρυνσή του από τη Μητρόπολη Μαρωνείας αποσύρθηκε στη Μονή Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους, στα αρχεία της οποίας σώζεται ένα εγκύκλιο γράμμα του που απέστειλε στους *δημογέροντες, έφόρους καὶ διδασκάλους τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας του*[490].

Ο Μητροπολίτης Λιτίτσης Ιγνάτιος (1861-1892)**:** Το όνομα του Μητροπολίτη Ιγνατίου αναφέρεται στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Γεωργίου Κυπρίνου (1881). Αρχικά, ήταν χρημάτισε αρχιδιάκονος της αγίας του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας και εν συνεχεία ιερομόναχος, από όπου το 1861 εξελέγη Μητροπολίτης Λιτίτσης. Τον Ιανουάριο 1892 προήχθη στη Μητρόπολη Προικοννήσων[491].

Ο Μητροπολίτης Αδριανουπόλεως Κύριλλος (1890-1908)[492]: Ο Κύριλλος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1845 (ή το 1838). Χειροτονήθηκε διάκονος το 1860 και διορίστηκε αρχιδιάκονος της Μητροπόλεως Φιλαδελφείας. Φοίτησε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης (1864-1867) και υπηρέτησε ως αρχιερατικός επίτροπος της Μητροπόλεως Αμασείας. Το 1870 χειροτονήθηκε τιτουλάριος Επίσκοπος Μυρέων και τοποθετήθηκε βοηθός Επίσκοπος στη Μητρόπολη Σμύρνης. Το 1873 διορίστηκε βοηθός επίσκοπος Βάρνας και δύο χρόνια αργότερα (1875) Μητροπολίτης Βάρνας. Το 1882 εξελέγη Μητροπολίτης Καστοριάς και το 1888 Μητροπολίτης Λήμνου. Το 1890 προήχθη

[489] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 89· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 137.
[490] ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Μητροπολίτες Θράκης Β 62.
[491] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι ΙΙ 150-151· ΡΟΔΟΟΙΝΟΣ, Ολίγα περί της Μητροπόλεως Λιτίτσης 99· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 129.
[492] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 45· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 76.

στη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως, την οποία διαποίμανε μέχρι την οικειοθελή παραίτησή του το 1908. Εν συνεχεία, έζησε ως εφησυχάζων στη Χάλκη των Πριγκηπονήσων, μέχρι την κοίμησή του τον Ιούνιο του 1921. Ο Κύριλλος εγκαινίασε στις 20 Αυγούστου 1895 την Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895), γεγονός το οποίο αναγράφεται στην κτητορική επιγραφή του ναού.

Ο Μητροπολίτης Λιτίτσης Νικηφόρος (1897-1907): Σύμφωνα με την τοπική παράδοση της χωριού της Μάνης, ο εγκαινιασμός του νέου ναού του ενοριακού ναού του Αγίου Γεωργίου (1904) πραγματοποιήθηκε από τον Μητροπολίτη Λιτίτσης Νικηφόρο, λόγω της απουσίας κατ' εκείνη την περίοδο του οικείου Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Φιλαρέτου Βαφείδη (1899-1928) ως συνοδικού (1903-1905) στην Κωνσταντινούπολη. Ο πρώην Νευροκοπίου Νικηφόρος ποίμανε τη Μητρόπολη Λιτίτσης από τον Σεπτεμβρίου 1897 έως το 1907, οπότε σε προήχθη στη Μητρόπολη Τυρολόης και Σερεντίου[493].

Ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος Βαφείδης (1899-1928). Ο πρώην Μητροπολίτης Καστορίας Φιλάρετος Βαφείδης το 1899 διαδέχθηκε τον αδερφό του Κωνσταντίνο στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου. Σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και αρχικά, από αρχιμανδρίτης εξελέγη το 1888 Μητροπολίτης Τραπεζούντος, ενώ το επόμενο έτος (1889) μετετέθη στην Καστοριά. Μετά τον θάνατο του αδελφού του ανέλαβε τη διαποίμανση της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, έως το 1928[494].

Σύμφωνα με το υπόμνημα της εκλογής του[495] + *Τῆς Ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Διδυμοτείχου ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε/ δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ Ἀρχιερατεύοντος Κωνσταντίνου πρὸς Κύριον ἐκδημήσαντος καὶ εἰς/ τὰς οὐρανίους μονὰς μεταστάντος, ἡμεῖς οἱ τὴν ἱερὰν Σύνοδον συγκρο-/τοῦντες ἀρχιερεῖς, μετὰ τὴν γενομένην συνοδικῶς πρότασιν καὶ προβολὴν τριῶν ὑποψηφίων τῶν μᾶλλον καταλλήλων εἰς διαδοχὴν τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἤτοι τῶν:/ Πανιερωτάτων και Θεοπροβλήτων Μητροπολιτῶν Αἴνου κυρίου Λουκᾶ,/ Μηθύμνης κυρίου Στεφάνου καὶ Καστορίας κυρίου Φιλαρέτου,/ κατελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρ-/τυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ Παναγιωτάτου κ(αὶ)/ Σεβασμιωτάτου ἡμῶν Αὐθέντου καὶ Δεσπότου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου/ κυρίου κυρίου Κωνσταντίνου, καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλόμενοι, τῇ ἐπικλήσει/ τοῦ Παναγίου*

[493] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι ΙΙ 151· ΡΟΔΟΟΙΝΟΣ, Ολίγα περί της Μητροπόλεως Λιτίτσης 99· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 129.
[494] ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 178, σημ. 235.
[495] Πατριαρχικοί Κώδικες, τ. ϡΙΑ΄, σ. 33· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 178-179.

Πνεύματος, είς ἀνάδειξιν τοῦ ἐξ αὐτῶν ἀναδεξομένου τὴν ἀρχιε-/ρατικὴν προστασίαν καὶ ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς ἁγιωτάτης ταύτης Μητρο-/πόλεως, προεκρίναμεν τὸν Πανιερώτατον Μητροπολίτην Καστο-/ρίας κύριον Φιλάρετον./

Ἐφ' ᾧ είς διηνεκῆ ἔνδειξιν καὶ μόνιμον παράστασιν κατεστρώθη τὰ ὀνόματα/ αὐτῶν ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας./

ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωϟθῳ κατὰ μῆνα Μάϊον (ς) ἐπινεμήσεως ιβ'.

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Πατριάρχου και των Αρχιερέων).

Ο Φιλάρετος, ο επιλεγόμενος και «σοφός ιεράρχης», είναι γνωστός για το πλούσιο συγγραφικό του έργο. Μεταξύ άλλων συνέγραψε τετράτομη εκκλησιαστική ιστορία από Χριστού Γεννήσεως έως το 1908. Ήταν διδάκτωρ Φιλοσοφίας και μάγιστρος των Καλών Τεχνών στη Λειψία, καθώς και καθηγητής στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Κατά τα έτη αρχιερατείας του υπήρξε ακρογωνιαίος λίθος κάθε εθνικής και εκπαιδευτικής προσπάθειας. Το 1902 του προτάθηκε να αναλάβει τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου και αργότερα τον θώκο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, αλλά ο Φιλάρετος αρνήθηκε, επιλέγοντας την παραμονή του στο Διδυμότειχο. Στα 1917-1919 εξορίστηκε από τους Βούλγαρους στην απομονωμένη μονή Καπίνοβσκη, η οποία βρίσκεται κοντά στη Σόφια της Βουλγαρίας. Υπέβαλε την παραίτησή του στα τέλη του 1927. Το επόμενο έτος (1928) εξελέγη Μητροπολίτης της σχολάζουσας επαρχίας Ηρακλείας, έως τον θάνατό του το 1933[496].

Ο Φιλάρετος ανήγειρε το 1900 τον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου, το 1902 τον Άγιο Γεώργιο Μάνης και το 1926 θεμελίωσε τον Άγιο Δημήτριο Αμορίου[497], τα εγκαίνια του οποίου πραγματοποιήθηκαν τελικά το 1933 από τον επόμενο Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Ιωακείμ Σιγάλα (1928-1957)[498]. Σύμφωνα με τη δεκάστιχη μεγαλογράμματη κτητορική επιγραφή του ναού ΕΘΕΜΕΛΙΩΘΗ ΤΗΝ 18/ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1926 ΕΠΙ / ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ/ Κ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ ΒΑΦΕΙΑΔΟΥ (sic)/. ΑΠΟΠΕΡΑΤΩΘΕΝΤΟΣ ΔΕ ΕΓΕΝΟΝΤΟ/ ΤΑ ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΥΠΟ ΤΟΥ/ ΣΕΒΑΣΜΙΟΤΑΤΟΥ (sic) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ/ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ – ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ/ Κ. ΙΩΑΚΕΙΜ ΣΙΓΑΛΑ/ ΤΗΝ 10 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1933.

---

[496] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα κρυμμένα πρόσωπα του Ιανού* 261. Αναλυτικά για τη σημαίνουσα προσωπικότητα του Μητροπολίτου Φιλαρέτου βλ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Φιλάρετος Βαφείδης*, σποραδικά.

[497] Το Αμόριο (Καραμπεγκλί) αναφέρεται κατά τον 17ο αιώνα στο οδοιπορικό του Εβλιγιά Τσελεμπί ως πλούσιο κεφαλοχώρι με αμιγώς χριστιανικό πληθυσμό. Βλ. ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Εβλιγιά Τζελεπή 124· ΕΒΛΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, *Ταξίδι στην Ελλάδα* 25. Κατά τον Λαμπουσιάδη, το Καρα-Μπεϊλή είναι ένα από τα έντεκα χωριά γύρω από το Διδυμότειχο με καταγωγή πιθανώς από την Ήπειρο (ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ, *Οδοιπορικόν* – Διδυμότειχον 91).

[498] Για τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Ιωακείμ Σιγάλα (1928-1957) βλ. σ. 000, σημ. 000.

Ο Μητροπολίτης Αίνου και Τραϊανουπόλεως Γερμανός Θεοτοκάς (1899-1903). Ο Γερμανός αρχικά από αρχιμανδρίτης εξελέγη τιτουλάριος μητροπολίτης Μυρέων (19 Ιουνίου 1893). Διετέλεσε αρχιερατικός προϊστάμενος του Αγίου Νικολάου Γαλατά, μέχρι την εκλογή του ως Αίνου[499] στις 22 Μαΐου 1899. Το υπόμνημα εκλογής του αναφέρει[500]:

+ *Τῆς ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Αἴνου ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ/ ἐν αὐτῇ τέως ἀρχιερατεύοντος κυρίου Λουκᾶ μετατεθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς ἁγιωτάτης Μη-/τροπόλεως Δρυϊνουπόλεως, ἡμεῖς οἱ τὴν ἱερὰν Σύνοδον συγκροτοῦντες ἀρχιερεῖς/ μετὰ τὴν γενομένην Συνοδικῶς πρότασιν καὶ προβολὴν τριῶν ὑποψηφίων τῶν μᾶλλον/ καταλλήλων ἐς διαδοχὴν τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ἤτοι τῶν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων/ Μυρέων κ. Γερμανοῦ, Ἀρδαμερίου κ. Σωφρονίου κ(αὶ) Ροδοστόλου κ. Κωνσταντίνου,/ κατελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος/ Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, προτροπῇ κ(αὶ) ἀδείᾳ τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Σεβασμιω-/τάτου ἡμῶν Αὐθέντου κ(αὶ) Δεσπότου τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου/ Κωνσταντίνου, κ(αὶ) ψήφους κανονικὰς προβαλόμενοι τῇ ἐπικλήσει τοῦ Παναγίου Πνεύματος/ εἰς ἀνάδειξιν τοῦ ἐξ αὐτῶν ἀναδεξομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν κ(αὶ) ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς ἁγιωτάτης ταύτης Μητροπόλεως, προεκρίναμεν τὸν θεοφι-/λέστατον ἐπίσκοπον Μυρέων κ. Γερμανόν,/*

Ἐφ' ᾧ ἐς ἔνδειξιν διηνεκῆ ἔνδειξιν κ(αὶ) μόνιμον παράστασιν κατεστρώθη τὰ ὀνόματα αὐτῶν/ ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ Κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μ(εγάλης) Ἐκκλησίας./

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωϟθῳ κατὰ μῆνα Μάϊον (κβ΄) ἐπινεμήσεως ιβ΄.

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Πατριάρχου και των Αρχιερέων).

Στις 9 Αυγούστου 1903 ο Γερμανός μετετέθη στη Μητρόπολη Λέρου και Καλύμνου, την οποία διαποίμανε έως τον θάνατό του τον Αύγουστο 1918[501].

5.2. Οι ηγούμενοι των μονών

Στις κτητορικές επιγραφές των καθολικών των μονών Κορνοφωλιάς και Δαδιάς διασώθηκαν τα ονόματα κάποιων ηγουμένων, οι οποίοι συνέβαλαν ποικιλοτρόπως στην ανέγερση ή ανακαίνιση των δύο μονών.

---

[499] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι Ι 48-49· ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης 82· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 96-97, σημ. 156.
[500] Πατριαρχικοί Κώδικες, τ. ϡΙΑ΄, σ. 35· ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 96-97.
[501] ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, *Επισκοπική Ιστορία* 98, σημ. 158.

Ο Ηγούμενος της Μονής Δαδιάς Αρχιμανδρίτης Βενέδικτος Ζούμας. Ο Αρχιμανδρίτης Χατζή παπα-Βενέδικτος Ζούμας καταγόταν από το Σουφλί. Υπήρξε ο πρώτος γνωστός ηγούμενος της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς (1828-1836)[502]. Αν και το όνομά του δεν σώζεται σε κάποια επιγραφή της Μονής, εντούτοις, η ανοικοδόμηση της βόρειας πτέρυγας του ναού (1834;) και του καθολικού (1842;) είναι έργα που έγιναν αναμφίβολα με επίβλεψή του κατά την περίοδο της ηγουμενείας του.

Ο Βενέδικτος ήταν εγγράμματος και άριστος γνώστης της εκκλησιαστικής μουσικής. Δίδαξε τα ελληνικά γράμματα και βυζαντινή μουσική σε πολλούς[503]. Υπήρξε διάκονος του Ιερομάρτυρος Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως αγίου Γρηγορίου Ε΄ (1797-1798, 1806-1808 και 1818-1821)[504]. Αν η πληροφορία αυτή είναι ακριβής, τότε μπορεί να υποθέσει κανείς ότι ο Βενέδικτος ήταν κατά το 1821 περίπου 20-30 ετών, και επομένως, η γέννησή του πρέπει να επισυνέβει μεταξύ των ετών 1790-1800. Ύστερα από τον μαρτυρικό απαγχονισμό του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ (10.4.1821), ο Βενέδικτος, προκειμένου να σωθεί από τη μανία των Τούρκων, μεταμφιέστηκε σε γενίτσαρο και δραπέτευσε με ατμόπλοιο από την Κωνσταντινούπολη. Μετά από περιπλάνηση αρκετών ετών βρέθηκε αρχικά στην Αίνο, όπου και διορίστηκε ηγούμενος της περίφημης Μονής Σκαλωτής. Αργότερα, επέστρεψε στη γενέτειρά του, το Σουφλί. Στις 24 Ιουνίου 1828 ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Καλλίνικος ο Κρής (1821-1835) τον διόρισε ηγούμενο της Μονής Δαδιάς[505], με την υποχρέωση ότι θα εξαλείψει μέσα σε πέντε χρόνια το 1330 γροσίων εναπομείναν χρέος της, το οποίο δημιουργήθηκε από την κακοδιαχείριση του πρώην οικονόμου της διακόνου χατζή-Αγαπίου (1824-1828)[506]. Η εξέταση του κώδικα Α΄ [Εα΄] (1824-1843) της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου[507] αποδεικνύει ότι μεταξύ των ετών 1828-1835 ο Αρχιμανδρίτης Βενέδικτος κατάφερε να συγκεντρώσει δεκάδες χιλιάδες γρόσια υπέρ της Μονής από ελέη των πιστών των περιφερειών Αδριανουπόλεως, Μακράς Γέφυρας και Διδυμοτείχου[508]. Με τα ελέη αυτά όχι μόνον αποπλήρωσε τα προηγούμενα χρέη του μοναστηριού της Δαδιάς, αλλά και προχώρησε και στην ανοικοδόμηση νέων κτισμάτων. Έτσι, το 1834(;) ολοκληρώθηκε η βόρεια πτέρυγα της Μονής και λίγα χρόνια αργότερα το νέο Καθολικό, στο οποίο,

---

502 ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς 289.
503 ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 32· ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Σημειώσεις-Προσθήκαι-Διορθώσεις 307.
504 ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 32.
505 ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 32· ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς 289.
506 ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς 285.
507 Πρόκειται για τον κώδικα Εα΄, ο οποίος φυλάσσεται σήμερα στο Παλαιό Αρχείο της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου. Σύντομη περιγραφή του κώδικα βλ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η παιδεία εν Διδυμοτείχω 146· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Κώδικες Μητροπόλεως Διδυμοτείχου 24.
508 ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς 285-286.

σύμφωνα με τον Κουρτίδη, υπήρχε μικρή εντοιχισμένη πλάκα με το έτος *1842*[509]. Μάλιστα, οι Σουφλιώτες δώρισαν το 1834 στη Μονή Δαδιάς ένα επίχρυσο δισκοπότηρο, το οποίο φυλασσόταν κατά την εποχή του Κουρτίδη στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς[510]. Εγχάρακτη αφιερωματική επιγραφή στη βάση του δισκοπότηρου πληροφορούσε:

Ἐπιστασίᾳ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου καὶ Ἡγουμένου
τῆς αὐτῆς Μονῆς[511] *Βενεδίκτου,*
ἐκ τῆς πόλεως Σουφλίου συνδρομῇ καὶ δαπάνῃ
τῶν εὐσεβῶν τῆς χώρας ταύτης.
5 *,ΑΩΛΔ΄*

Φαίνεται ότι ο Βενέδικτος είχε πραγματοποιήσει προ του 1832 προσκύνημα στους Αγίους Τόπους, αφού στον κατάλογο ηγουμένων της Μονής Δαδιάς του Κουρτίδη αναφέρεται ως «Χατζή-Βενέδικτος Ζούμας»[512]. Μετά τον Μάιο του 1836[513] ο Βενέδικτος αποχώρησε από τη Μητρόπολη Διδυμοτείχου και γύρω στο 1839 γράφηκε στο Μοναχολόγιο της περίφημης Μονής Πετριτζονιτίσσης (Μπάτσκοβο). Πληροφορίες για τη ζωή, την εγκαταβίωσή του στη Μονή Πετριτζονιτίσσης και τα περιουσιακά του στοιχεία προέρχονται από τη σωζόμενη διαθήκη του, η οποία συμπεριλήφθηκε αποσπασματικά στον κώδικα του Μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως Νικηφόρου του Λεσβίου (1824-1850)[514] και δημοσιεύτηκε από τον Αποστολίδη[515]:

1855 Μαΐου ι΄. Ἀρχιμανδρίτου Βενεδίκτου ἱερομονάχου ἐκ Σοφολίου, ταξειδιώτου Ἰβηρίτου. Ἡ χρηματική του περιουσία γρ(οσίων) 4.030 διατίθεται εἰς ἱερεῖς, μοναστήρια καὶ ἀδελφούς-ἀδελφὰς καὶ εἰς τὴν κηδείαν του· ἡ βιβλιοθήκη του εἰς τὴν Ἑλλ. σχολὴν Στενιμάχου, τὰ ἄμφιά του εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς πατρίδος του, εἰς τὴν μονήν Ἰβήρων διάφορα λείψανα ἁγίων καὶ ἀργυροῦς σταυρός, τὸ ἐν Στενιμάχῳ ἀμπέλιόν του, φορέματα,

[509] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.
[510] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας 219· ΠΑΤΕΛΗΣ, *Σουφλίου εγκώμιον* 13, ο οποίος εκ παραδρομής αναφέρει ότι το δισκοπότηρο βρίσκεται στη Μονή Ιβήρων Αγίου Όρους.
[511] Εννοείται η Μονή Δαδιάς. Το δισκοπότηρο μεταφέρθηκε πιθανότατα από κάποιον ιβηρίτη οικονόμο της Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς στο ιβηριτικό μετόχι της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς, προκειμένου να διαφυλαχθεί. Σήμερα είναι άγνωστο πού βρίσκεται.
[512] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς 289, 291· ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Σημειώσεις-Προσθήκαι-Διορθώσεις 308.
[513] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Μονής Δαδιάς 289, ο οποίος στον κατάλογο των ηγουμένων δεν αποκλείει ότι ο Βενέδικτος παρέμεινε ηγούμενος και μετά τον Μάιο του 1836: *Ιερομόναχος Βενέδικτος, ηγούμενος, από 24 Ιουνίου 1828 μέχρι . . . Μαΐου 1836 καί ίσως και πλέον*.
[514] Ο κώδικας είναι γραμμένος στα κυριλλικά και περιλαμβάνει έγγραφα των ετών 1850-1861 ποικίλης ύλης, τα οποία ταξινομήθηκαν από τον Αποστολίδη: κυβερνητικά γράμματα, κοινοτικά, σχολικά, εκκλησιαστικά και μοναστηριακά έγγραφα, ιστορικά υπομνήματα, διαθήκες και κληρονομικά. Σχετικά με τον κώδικα βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Κώδιξ Νικηφόρου 103-160.
[515] ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Κώδιξ Νικηφόρου 139.

ἔπιπλα, σκεύη καί ὅ,τι ἄλλο τῇ Ἀθανασίᾳ Δημητρίου ἐξ Αἴνου ἐπὶ 16 ἔτη ἀμίσθως ὑπηρετησάσῃ καὶ γηροκομησάσῃ αὐτόν.

[Έπεται κατάλογος των κτημάτων και των λοιπών επίπλων και σκευών].

Ὁ ταπεινὸς καὶ ἁμαρτωλὸς ἀρχιμανδρίτης καὶ ἐν ἱερομονάχοις Βενέδικτος ἀναγνοὺς τὴν διαθήκην καὶ ἀρέσας πάντα τὰ γεγραμμένα ὑπέγραψα χειρὶ ἐμὴ καὶ σφραγῖδι καὶ ἰσχύειν αὐτὴν κελεύω καὶ βούλομαι». Ἐπίτροποι 3, Μάρτυρες 5 κληρικοὶ καὶ λαϊκοί.

Ο Βενέδικτος αναφέρεται ως Αρχιμανδρίτης και ιερομόναχος «εκ Σοφολίου»[516], και επιπλέον ως «*ταξειδιώτης ιβηρίτης*». Ως «Μονή Ιβήρων» δεν εννοείται η αγιορειτική Μονή των Ιβήρων, αλλά τη Μονή Πετριτζονιτίσσης (Μπάτσκοβο), η οποία από την εποχή της ίδρυσής της, ήταν γνωστή ως ιβηριτικό μοναστήρι, επειδή είχε συσταθεί το 1081 από τον Ίβηρα (Γεωργιανό) Μέγα Δομέστικο της Δύσεως Γρηγόριο Πακουριανό ως «Μονή των Ιβήρων», δηλαδή των Γεωργιανών μοναχών[517]. Στη Μονή Πετριτζονιτίσσης ο Βενέδικτος ανέλαβε το διακόνημα του «ταξιδιώτη» ή «ταξιδάρη». Για τις υπηρεσίες του η Μονή του παραχώρησε το ίδιο έτος (1839) το κοντινό μετόχι της του Αγίου Γεωργίου στη Στενήμαχο, προκειμένου να εγκαταβιώσει σε αυτό. Ο Αποστολίδης πληροφορεί ρητά ότι *ο αρχιμανδρίτης διέμεινεν εν τω μετοχίω της μονής Ιβήρων εν Στενιμάχω*[518]. Είναι φανερό ότι ο Βενέδικτος επιλέχθηκε ως «ταξιδιώτης» από τη Μονή, λόγω της μεγάλης εμπειρίας του στη συλλογή ελεών για την αποπλήρωση των χρεών της Μονής Δαδιάς και την ανοικοδόμηση των νέων κτιρίων σε αυτή. Στο μετόχι του Αγίου Γεωργίου έζησε τουλάχιστον μέχρι την 1η Μαΐου 1855, ημερομηνία κατά την οποία συνέταξε τη γραπτή διαθήκη του, παρουσία τριών Επιτρόπων του μετοχίου και πέντε κληρικών και λαϊκών ως μαρτύρων.

Ο Ηγούμενος της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς και Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς Αρχιμανδρίτης Προκόπιος: Ο λόγιος Ιερομόναχος Προκόπιος διετέλεσε ηγούμενος των Μονών Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς και Γενεθλίου της Θεοτόκου Δαδιάς και ήταν πρόεδρος της Εφοροδημογεροντίας Διδυμοτείχου. Ανέλαβε την οργάνωση της

[516] Ο Αποστολίδης ορθά υπέθεσε ότι το αναφερόμενο «Σοφολίον» είναι το Σουφλί. Βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Κώδιξ Νικηφόρου 139-140, σημ. 6. Ο τύπος *Σοφολίον* προέρχεται από το τουρκ. *Sofulu*, το οποίο πέρασε και στη βουλγαρική γλώσσα.

[517] Στο τυπικό του Γρηγόριου Πακουριανού για τη Μονή Πετριτζονιτίσσης υπάρχουν αναφορές για την ιβηρική καταγωγή των μοναχών και στον ιβηρικό χαρακτήρα της (*εὐαγεστάτη Μονή τῶν Ἰβήρων, ἐν τῷ ἰβηρικῷ μοναστηρίῳ μου τῷ ναῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετριτζονιτίσσης, τό μοναστήριον το ἰβηρικόν τό καλούμενον Πετριτζός* κ.λπ.). Βλ. GAUTIER, Le Typikon 25, 37, 41. Γενικά για την ίδρυση της Μονής, τη ζωή και τη σταδιοδρομία του Γρηγορίου Πακουριανού βλ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, *Παπίκιον Όρος και Ιβηρική αριστοκρατία του* Βυζαντίου, 319 κ.ε., όπου και βιβλιογραφία.

[518] ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Κώδιξ Νικηφόρου 139, σημ. 6.

εκπαίδευσης στην πόλη και την απροσκοπτη λειτουργία των Σχολείων της. Το 1847 διορίστηκε Ηγούμενος της Μονής Δαδιάς[519] από τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Μελέτιο τον Βυζάντιο (1847-1849), θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι το 1863. Ωστόσο, στην πρώτη σελίδα του κώδικα Εβ΄ (1847-1906) της Μονής Δαδιάς, η οποία φέρει ημεροχρονολογία 10.5.1847, ο Προκόπιος αναφέρεται ως ηγούμενος της Μονής Κορνοφωλιάς, ενώ ταυτόχρονα καταγράφονται όσα πράγματα παραδόθηκαν σε αυτόν από τη Μονή Δαδιάς[520]. Επί της ηγουμενείας του το 1851(;) κατασκευάστηκε η νότια πτέρυγα της Μονής Δαδιάς, με βασικό χρηματοδότη τον αρχιερατικό ιπποκόμο Αποστόλη του Μανόλη. Φαίνεται ότι ο Προκόπιος απολάμβανε της εμπιστοσύνης και των επόμενων Μητροπολίτων, του Μελετίου του Σιφνίου (1849-1860), του Μελετίου του Καβάσιλα (1860-1868 και 1874-1877), και ιδιαίτερα του Μητροπολίτου Διονυσίου (1868-1873), μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Ε΄ (1887-1891), αφού με επιβεβαίωση της 18.12.1870 ο Διδυμοτείχου Διονύσιος διορίζει τον Προκόπιο πρόεδρο της Εφοροδημογεροντίας Διδυμοτείχου με σκοπό τη φροντίδα, τη συντήρηση και τη εύρεση οικονομικών πόρων για τα Σχολεία και την Ελληνική Επαρχιακή Σχολή, τη θεώρηση των λογαριασμών διαχειρίσεως της Πρωτοσυγκελίας, που είχαν σχέση με τις προσόδους του Σχολείου, και τον διορισμό νέων εφόρων των Σχολείων για το έτος 1871[521]. Επιπλέον, με νέα επιβεβαίωση (5.1.1871) ο Μητροπολίτης Διονύσιος ορίζει να παραμένει το κλειδί της μεγάλης σφραγίδας και η μικρή σφραγίδα της Δημογεροντίας στον Αρχιμανδρίτη Προκόπιο[522]. Ο Προκόπιος αναφέρεται εκ νέου ως πρόεδρος στις εργασίες νέας εκλογής Δημογερόντων, οι οποίες έγιναν μετά από ένα χρόνο (29.12.1871) και σε διάφορες θεωρήσεις λογαριασμών της Πρωτοσυγκελίας (29.10.1871) που αφορούσαν τις προσόδους και τις δαπάνες των Σχολείων[523].

Ο Προηγούμενος της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς Αρχιμανδρίτης Πολύκαρπος: Ο Ιερομόναχος Πολύκαρπος καταγόταν από το Διδυμότειχο. Το 1857 με ενέργειές του ανακαινίστηκε το καθολικό της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς. Στον κατάλογο των διετελεσάντων ηγουμένων της Μονής που δημοσίευσε ο Κουρτίδης, ο Πολύκαρπος ηγουμένευσε πριν από τον Νεόφυτο, μετέπειτα Μητροπολίτη

[519] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Σημειώσεις-Προσθήκαι-Διορθώσεις 307· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Μονή Δαδιάς 100.
[520] ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η παιδεία εν Διδυμοτείχω κατά την τουρκοκρατίαν 147.
[521] ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Συμπληρωματικά για τη Δημογεροντία Διδυμοτείχου 40-41· ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η παιδεία εν Διδυμοτείχω κατά την τουρκοκρατίαν 180-182, 186-187.
[522] ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Συμπληρωματικά για τη Δημογεροντία Διδυμοτείχου 42.
[523] ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Συμπληρωματικά για τη Δημογεροντία Διδυμοτείχου 42-43.

Νευροκοπίου (περ. 1828-1907)[524]. Αν και δεν αναφέρεται στη βιβλιογραφία το ακριβές εύρος των ετών ηγουμενείας του στη Μονή, εντούτοις, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι ο Πολύκαρπος διετέλεσε ηγούμενός της πριν το 1857. Στην κτητορική επιγραφή της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς ο Πολύκαρπος αναφέρεται ρητά ως «Προηγούμενος», γεγονός που σημαίνει ότι ο Αρχιμανδρίτης είχε χρηματίσει για κάποια έτη ηγούμενος της Μονής. Πάντως, το 1857 φαίνεται ότι είχε ήδη παραιτηθεί οικειοθελώς για λόγους υγείας ή είχε παυθεί για κάποιους σοβαρούς λόγους από το ηγουμενοσυμβούλιο της Μονής των Ιβήρων ή είχε αποβιώσει. Ωστόσο, η αναφορά του ονόματός του στην κτητορική επιγραφή του καθολικού της Μονής και η αδιαμφισβήτητη συμβολή του στις ανακαινιστικές εργασίες του νέου καθολικού προκρίνουν ως πιθανότερους λόγους παραίτησής του είτε τους λόγους υγείας, είτε την κοίμησή του.

Ο Ηγούμενος της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς Ιερομόναχος Πορφύριος: Ο Κουρτίδης[525] παραδίδει ότι ο Ηγούμενος Πορφύριος καταγόταν από τις Κυδωνίες και ήταν «*άνήρ ρέκτης*» (= δραστήριος). Ο χαρακτηρισμός «πανοσιολογιώτατος» φανερώνει ότι ήταν λόγιος. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή της ανατολικής πτέρυγας της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς, ο Πορφύριος ήταν Ιβηρίτης ιερομόναχος. Το 1904 με την επιστασία του κτίσθηκε εκ θεμελίων η πτέρυγα, η οποία όμως κάηκε και ανακαινίσθηκε το 1909 με έξοδα της ίδιας της Μονής και τη φροντίδα και πάλι του Πορφυρίου και του Ιβηρίτη ιερομονάχου Γρηγορίου. Ωστόσο, στις αρχές του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου (Οκτώβριος 1912), ο Πορφύριος βρήκε μαρτυρικό θάνατο από τους Τούρκους και τάφηκε στον αύλειο χώρο της Μονής. Σήμερα, στην αυλή του καθολικού έχει στηθεί προτομή του ιερομονάχου. Στη βάση της σύγχρονη τετράστιχη επιγραφή πληροφορεί: *ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΣ/ ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ/ ΕΠΥΡΠΟΛΗΘΗ ΤΗΝ 22ΑΝ ΟΚΤΩΒΡ(ΙΟΥ) 1912/ ΥΠΟ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ*.

[524] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας 221, ο οποίος αναφέρει λανθασμένα ως έτος ανακατασκευής του καθολικού το 1854· ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Μονή Κορνοφωληάς 88.

[525] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας 221-222· ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Τα γράμματα εις το Διδυμότειχον 224· ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Μονή Κορνοφωληάς 89· Ι. Μ. Κορνοφωλιάς, *Ιστορικό-Θαύματα* 13· ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ζειρήνεια* 81.

5.3. Οι εφημέριοι των ναών

Σε κάποιες κτητορικές επιγραφές αναγράφηκαν επώνυμα αρκετοί εφημέριοι (ή αναφέρονται ανώνυμα μόνον με την ιερατική τους ιδιότητα), οι οποίοι διακονούσαν κατ' εκείνη την περίοδο τούς υπό ανέγερση ή ανακαίνιση ενοριακούς ναούς. Στις επιγραφές διασώθηκαν τα ονόματα του Αναστάση ιερέα και ο ιερατικός τίτλος ενός ακόμη άγνωστου στον Άγιο Αθανάσιο Μεταξάδων (1692-1698), οι ανώνυμοι ευλαβέστατοι ιερείς στον Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου (1729), ο παπα Γιάννης στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832), ο παπα Ιάκωβος στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Πετρωτών (1834) και οι ιερείς Δήμος και Χρήστος στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Δόξας (1871). Σημειώνεται ότι μεταξύ των αναγραφόμενων ονομάτων στην πλάκα της αγίας τράπεζας του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834) διασώθηκε και το όνομα του τότε εφημερίου του ναού, του ιερέως Αναστάση[526] και σε χαρτί επάνω στην πλάκα της αγίας τράπεζας του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1840) το ονόματα του πρώτου εφημερίου, του παπα Σταμάτη, και της οικογένειάς του[527]. Επιπλέον, κάποιοι από τους ναούς που παρουσιάζονται στην παρούσα μελέτη λειτουργούσαν παράλληλα ως κοιμητηριακοί και γύρω τους τάφηκαν κάποιοι κληρικοί, παλαιότερα ή και πιο πρόσφατα, οι οποίοι τούς διακόνησαν εν ζωή. Για παράδειγμα, επιτύμβιες στήλες κληρικών εντοπίστηκαν στον Άγιο Αθανάσιο Μεταξάδων (1692-1698), στον Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου (1729), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1806, 1843), στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834), στον Άγιο Αθανάσιο Σουφλίου (1840), στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Νίψας (1844), στον Άγιο Νικόλαο Δαδιάς (1844), στο καθολικό της Μονής Πορταϊτίσης Κορνοφωλιάς[528], στην Κοίμηση της Θεοτόκου Κορνοφωλιάς (1858), στο καθολικό της Μονής Παναγίας Πορταϊτίσσης (1857), στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859), στον Άγιο Αθανάσιο Λάδης (19ος αιώνας)[529] και στον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου (1900).

[526] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 258.
[527] Αδημοσίευτο.
[528] Πρόκειται για την επιτύμβια πλάκα του ιερομονάχου Αυξεντίου, η οποία πακτώθηκε μπροστά από την αγία τράπεζα στο Ιερό Βήμα του καθολικού το 1857. Βλ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Κορνοφωλέα και η Μονή Κορνοφωλέας 220· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Προσωπογραφικά της Αλεξανδρούπολης 520, σημ. 74.

[529] Πρόκειται για τον τάφο του Καλύμνιου ιερομονάχου Ζαχαρία (†1898), βλ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Προσωπογραφικά της Αλεξανδρούπολης 520.

5.4. Οι συντεχνίες

Οι συντεχνίες ήταν επαγγελματικές οργανώσεις. Αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα κατά τους τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας και ήταν περισσότερο γνωστές με τις επωνυμίες «ρουφέτια» ή «ισνάφια». Οι συντεχνίες προάσπιζαν τα επαγγελματικά τους συμφέροντα και είχαν κοινωνική δράση και συνεργασία με τις κατά τόπους εκκλησιαστικές αρχές, οι οποίες τους προσφωνούσαν στις διάφορες επίσημες εκδηλώσεις με τους τιμητικούς χαρακτηρισμούς *τιμιώτατοι, έντιμώτατοι, φιλόχριστοι, εύλογημένοι, εύσεβέστατοι, θεοσεβέστατοι* κ.λπ. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί αποκαλύπτουν όχι μόνο την πολιτική και κοινωνική θέση των μελών των ρουφετίων, αλλά και τις σημαντικές ευεργεσίες τους στους ναούς και τις τοπικές κοινωνίες της περιοχής.

Όλα τα ισνάφια είχαν κάποιον προστάτη άγιο ή κάποια δεσποτική ή θεομητορική εορτή και τιμούσαν με ιδιαίτερες εκδηλώσεις και προσφορές την ημέρα της μνήμης τους. Οι εικόνες των προστατών αγίων ή εορτών τους κοσμούσαν τα λάβαρα, τις σφραγίδες, τους δίσκους προσφορών, τα σαχάνια τους κ.λπ.). Επιπλέον, τα μέλη τής συντεχνίας χρηματοδοτούσαν τη φιλοτέχνηση της εικόνας του προστάτη αγίου τους και την αφιέρωναν ευλαβικά στους ναούς των πόλεων και των χωριών τους. Ωστόσο, τα κριτήρια επιλογής των προστατών αγίων τους δεν είναι ευδιάκριτα πολλές φορές, αφού καταγράφονται περιπτώσεις που οι ίδιες συντεχνίες επιλέγουν διαφορετικούς αγίους. Οι συντεχνίες αφιέρωσαν έναν ευάριθμο αριθμό φορητών εικόνων, ευαγγελίων και εκκλησιαστικών σκευών σχεδόν σε όλους σχεδόν τους ναούς των αστικών κέντρων και των χωριών του Ν. Έβρου[530], τα οποία είτε φυλάσσονται σε αυτούς, είτε μεταφέρθηκαν κατά καιρούς στα δύο Εκκλησιαστικά Μουσεία του Νομού, του Διδυμοτείχου και της Αλεξανδρουπόλεως.

Αν και οι περισσότεροι υπό εξέταση ενοριακοί ναοί των αστικών κέντρων και των χωριών του Ν. Έβρου κοσμούνται από ποικίλες ενεπίγραφες προσφορές ρουφετίων (φορητές εικόνες, ευαγγέλια, λειτουργικά σκεύη), εντούτοις σε μία μόνον κτητορική επιγραφή διασώζεται η επωνυμία επαγγελματικής ομάδας της εποχής. Πρόκειται για τους τιμιώτατους πραγματευτές τουτουντζήδες, οι οποίοι αναφέρονται στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833). Η συντεχνία των τιμιωτάτων πραματευτών καπνεμπόρων είναι γνωστοί στην περιοχή ήδη από τον 18ο αιώνα. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το ρουφέτιο των τουτουντζήδων δεν περιελάμβανε μόνο τους

[530] Οι ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 188, κατέγραψαν στη μελέτη τους έναν ονομαστικό κατάλογο των συντεχνιών του Διδυμοτείχου και του Σουφλίου. Ωστόσο, επώνυμες συντεχνίες καταγράφηκαν σχεδόν σε όλους τους ναούς του Ν. Έβρου και στα δύο Εκκλησιαστικά Μουσεία, αλλά προς το παρόν είναι αδημοσίευτες.

καπνεμπόρους της Μάκρης, αλλά πιθανότατα και αυτούς της επαρχίας Μαρωνείας και Γκιμουρτζίνας (Κομοτηνής). Επιπλέον, οι Μακρινοί τουτουντζήδες αναφέρονται το 1784 σε επιγραφή κρήνης στο ιβηρικό μετόχι του Αγίου Αθανασίου Αλωνίων Σαμοθράκης[531].

5.5. Οι πρόκριτοι και οι τζορμπατζήδες

Σημαντικά πρόσωπα της εκκλησιαστικής και κοινοτικής ζωής των οικισμών της περιοχής ήταν οι πρόκριτοι και οι προεστοί, γνωστοί στην Μακεδονία και τη Θράκη ως «τζορμπατζήδες» (>çorbacı)[532]. Πρόκειται για τους κοινοτικούς άρχοντες και τους οικονομικά επιφανείς των κοινοτήτων, τους ευκατάστατους, τις κεφαλές των χωριών, αντίστοιχους με τους προεστούς ή δημογέροντες ή κοτζαμπάσηδες άλλων περιοχών. Ο Βαφείδης αναδημοσίευσε από τον κατάλογο 10 του φακέλλου 434 της Βουλής τους «πλουσιώτερους και ισχυρότερους» των χωριών[533]. Αναμφίβολα, οι αναφερόμενοι στον ονομαστικό κατάλογο είναι οι επώνυμοι τζορμπατζήδες των χωριών του βόρειου Ν. Έβρου, οι κοινωνικά και οικονομικά επιφανείς, οι οποίοι συνέβαλαν ποικιλοτρόπως στην ανέγερση ή ανακαίνιση και διακόσμηση των ναών της περιοχής τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε πολλές από τις φορητές εικόνες, τα ευαγγέλια και τα εκκλησιαστικά σκεύη διασώζονται τα ονόματα επώνυμων τζορμπατζήδων της εποχής, τα ονόματα των οποίων αναγράφηκαν ή χαράχθηκαν *εις μνημόσυνον αιώνιον* στην επιφάνεια των κειμηλίων.

Επιπλέον, είναι λογικό ότι κάποιοι από αυτούς τους προεστούς και τζορμπατζήδες ότι ήταν και μέλη των κατά τόπους δημογεροντιών των μεγάλων αστικών κέντρων του βόρειου Ν. Έβρου (Διδυμότειχο, Σουφλί). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο σπουδαίος θεσμός των κοινοτήτων προσέφερε στον υπόδουλο Ελληνισμό τη δυνατότητα διοικητικής, δικαστικής και οικονομικής αυτοτέλειας στο πλαίσιο του οθωμανικού κράτους[534]. Ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης άνθισε ιδιαίτερα κατά την περίοδο των ευεργετικών μεταρρυθμίσεων των Τανζιμάτ (1839-1877) και επιχείρησε να διασώσει τα πολιτικά

[531] *Εκτίσθη αύτη/ η βρύσις δαπάνη των τιμίων/ πραγματευτών των εκ Μάκρης πόλεως τουτουντζίδων./ Έτος 1784 Μαΐου ι΄*. Βλ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 32, 71.
[532] Για τον θεσμό των κοινοτικών αρχόντων και των γραμματικών βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία* 134 κ.ε.
[533] ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστικαί Επαρχίαι Α 26-27.
[534] ΜΠΡΑΒΟΣ, Όψεις του βίου 125.

(αυτονομία-αυτάρκεια) και τα πολιτιστικά στοιχεία (αλληλεγγύη, εκπαίδευση, φιλανθρωπικά ιδρύματα) των κοινοτήτων[535].

Σημαντικές πληροφορίες για την οργάνωση και λειτουργία του θεσμού της Δημογεροντίας Διδυμοτείχου, την εκκλησιαστική, κοινοτική και εκπαιδευτική ιστορία της Μητροπόλεως και της επαρχίας Διδυμοτείχου, καθώς και για τους εκάστοτε μητροπολίτες και τα σημαντικά επώνυμα μέλη της κοινότητας διασώζονται στους κώδικες της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, οι οποίοι χρονολογούνται μεταξύ των ετών 1734-1955[536].

Το 1861 συντάχθηκε και επικυρώθηκε από τον τότε Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Μελέτιο Καβάσιλα ο πρώτος κανονισμός λειτουργίας της ελληνορθόδοξης κοινότητας Διδυμοτείχου[537]. Η Δημογεροντία είχε ετήσια θητεία και ασχολήθηκε με τα διοικητικά και οικονομικά θέματα των εκκλησιών, των μονών, των εκπαιδευτηρίων και των άλλων κοινωφελών καταστημάτων της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου. Οι πράξεις καταγράφονταν σε κώδικα και επικυρώνονταν ενυπόγραφα από τους Μητροπολίτες Διδυμοτείχου και τα μέλη της Δημογεροντίας. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν «*συνελθόντων των τιμιωτάτων Δημογερόντων ... υπό την προεδρείαν του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Αγίου Διδυμοτείχου Κυρίου Κυρίου ...*», όπου αναγραφόταν το όνομα του εκάστοτε μητροπολίτη. Στο τέλος, σφραγίζονταν με σφραγίδες που έφεραν τον τίτλο «ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ 1861» ή «ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑ 1861»[538]. Στους σωζόμενους κώδικες της Μητροπόλεως αναφέρονται με το ονοματεπώνυμό τους πλείστοι δημογέροντες και τζορμπατζήδες του Διδυμοτείχου[539], οι οποίοι μάλιστα είναι πολύ λογικό ότι ήταν ταυτόχρονα και μέλη των πολυπληθών επώνυμων ρουφετίων, που προαναφέρθηκαν.

Αρκετοί επώνυμοι τζορμπατζήδες αναφέρονται στις κτητορικές επιγραφές των ναών του Ν. Έβρου, όπως για παράδειγμα ο Θανάσης και ο Γιάννης (ή ο Θανάσης, γιος

---

[535] ΜΠΡΑΒΟΣ, Όψεις του βίου 127.

[536] Για τους κώδικες ης Μητροπόλεως Διδυμοτείχου βλ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Καταστατικόν της Δημογεροντίας Διδυμοτείχου 209-213· Συμπληρωματικά για τη Δημογεροντία Διδυμοτείχου 38-48 και 271-272· Η παιδεία εν Διδυμοτείχω κατά την Τουρκοκρατίαν 145-211· Η παιδεία εν Διδυμοτείχω κατά την Τουρκοκρατίαν 25-64· ΔΡΑΚΙΔΗΣ, *Η ελληνορθόδοξη κοινότητα του Διδυμοτείχου* 142-151 και σποραδικά· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Κώδικες Μητροπόλεως Διδυμοτείχου 21-27.

[537] ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Καταστατικόν της Δημογεροντίας Διδυμοτείχου 211· Συμπληρωματικά για τη Δημογεροντία Διδυμοτείχου 39· ΔΡΑΚΙΔΗΣ, *Η ελληνορθόδοξη κοινότητα του Διδυμοτείχου* 35.

[538] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Κώδικες Μητροπόλεως Διδυμοτείχου 25-26.

[539] Επώνυμοι δημογέροντες του Διδυμοτείχου αναφέονται στις μελέτες των ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Καταστατικόν της Δημογεροντίας Διδυμοτείχου 209-213· Συμπληρωματικά για τη Δημογεροντία Διδυμοτείχου 38-48 και 271-272· Η παιδεία εν Διδυμοτείχω κατά την Τουρκοκρατίαν 145-211· Η παιδεία εν Διδυμοτείχω κατά την Τουρκοκρατίαν 25-64· ΔΡΑΚΙΔΗΣ, *Η ελληνορθόδοξη κοινότητα του Διδυμοτείχου*, σποραδικά.

του Γιάννη) στον παλαιό Άγιο Γεώργιο ή Χριστόφορο Σουφλίου (1818)[540], ο Χατζημανολάκης στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833), οι Χατζη-Δημήτρης, Χατζη-Γιώργης, Αθανάσης, παππούς Γιώργος, Γιωργάκης και Βασίλης στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832), οι ανώνυμοι τζορμπατζήδες στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) και στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834)[541], ο προεστός Κόστας του Δήμου και ο κεχαγιάς Θανάσης στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Πετρωτών (1834), οι Δημήτρης, Χρήστος, Δημήτρης, Αγγελής, Δημήτρης, Ρούσος, Ζλατήνης, Γιοβάνης, Γιοβάνης, Μαργαρίτης, Δημήτρης, Αγγελής και Δημήτρης στον Άγιο Δημήτριο Κυριακής (1845), οι τζορμπατζήδες Νικόλας, γιος του Δημήτρη, και Αντώνης στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Δόξας (1871) και ο Χριστόδουλος, η συμβία και τα τέκνα τους στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895). Επιπλέον, καταγράφηκε και μία περίπτωση στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Αθανασίου Αλεποχωρίου (1729), όπου οι τζορμπατζήδες προσφωνούνται ως *ευγενέστατοι άρχοντες*.

Στον Άγιο Γεώργιο Άβαντα (1806, 1888) χαράχθηκαν τα ονόματα κάποιων επώνυμων προκρίτων με βουλγαρικά ονόματα (*Αμηεμόια, Πέτκο Μημόια, Μάσο Ροκόισα, Λάζο Κώλο, Μουόκο, και Μίμα του Νικολελίτζη*) και ανάμεσά τους και κάποιων με ελληνικά (*Γιάννης, Γληγοράκης, Ηλίας*). Μικτά ονόματα Ελλήνων και Βουλγάρων συντελεστών αναγράφηκαν και στον Άγιο Δημήτριο Κυριακής (1845): *Διμήτρη, Χρίστου, Διμήτρη, Άγγκελί, Δημήτρι, Ρούσου, Σλατήνι, Γηβάνη, Γηβάνη, Μαργαρίτι, Δημήτρη, Άγγκελή και Δημήτρι*. Και στις δύο περιπτώσεις τα ονόματά τους αποδόθηκαν στα ελληνικά, πιθανότατα επειδή οι γραφείς ή οι μαρμαροτεχνίτες των δύο επιγραφών ήταν δίγλωσσοι και γνώριζαν βουλγαρική και ελληνική γραφή.

Πληροφορίες για τους επώνυμους τζορμπατζήδες των Λαβάρων αντλούνται από τα λαξευμένα ονόματα στη μαρμάρινη πλάκα της αγίας τράπεζας του Αγίου Αθανασίου (1834). Σε κύκλο κεντρικά και στην περίμετρό της χαράχθηκαν σε ταινίες με επιπεδόγλυφη τεχνική *εις μνημόσυνον αιώνιον* τα ονόματα των συνδρομητών, των πιστών δηλαδή, οι οποίοι ενίσχυσαν με οποιοδήποτε τρόπο την ανέγερση, διακόσμηση και επίπλωση της εκκλησίας. Οι Μπρίκας – Τσουρής διατύπωσαν την άποψη ότι οι εντός του κύκλου αναφερόμενοι είναι οι αφιερωτές της Αγίας Τράπεζας «*για να εξαρθεί η συμβολή τους ιδιαιτέρως στην κατασκευή της αγίας τράπεζας*»[542]. Το πρώτο όνομα που αναφέρεται στην κυκλική επιγραφή είναι αυτό του *κηρ – Σταυράκη*. Αξιοσημείωτο

[540] Δεν είναι βέβαιο ότι πρόκειται για επώνυμους τζορμπατζήδες. Οι αναφερόμενοι Θανάσης και ο Γιάννης (ή ο Θανάσης, γιος του Γιάννη) δεν αποκλείεται ότι ήταν οι μάστορες που ανοικοδόμησαν τον παλαιότερο ναό του Αγίου Γεωργίου ή Χριστοφόρου Σουφλίου (1818). Βλ. παρακάτω το ειδικό κεφάλαιο «Μαστόροι και καλφάδες», σ. 000.

[541] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57, 59, 61.

[542] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 263.

είναι ότι ο Σταυράκης είναι ο μόνος που στο όνομά του προηγείται ο τίτλος *κύριος*. Επιπλέον, μετά από δύο άλλα ονόματα προηγείται ο τίτλος *γραμματικός* (*Δημήτρης γραματηκός*, *Σταμάτης γραματηκός*)[543]. Τα παραπάνω οδηγούν με ασφάλεια στο συμπέρασμα ότι ο κυρ-Σταυράκης ήταν ο κοινοτικός άρχοντας του Σαλτήκιοϊ κατά το 1834/35. Στη συνέχεια χαράχθηκαν τα ονόματα των μελών της οικογένειάς του και τέλος τα ονόματα των γραμματικών και των οικογενειών τους. Εξάλλου, είναι λογικό να έχει χαραχθεί πρώτο το όνομα του σημαντικότερου πολίτη του χωριού εκείνης της εποχής, εφόσον αναγράφονται με τον τίτλο τους οι γραμματικοί, οι οποίοι ήταν οι βοηθοί των εκάστοτε κοινοτικών αρχόντων[544]. Σημειώνεται ότι στον περίβολο του ναού διασώζεται επιτύμβια στήλη του 1874, η τρίστιχη εγχάρακτη επιγραφή της οποίας αναφέρει: *Σταυράκη/ Ουζούνογλου/ έτους 1874*[545]. Με δεδομένο ότι οι περισσότεροι ενοριακοί ναοί της εποχής λειτουργούσαν ταυτόχρονα και ως κοιμητήρια των οικισμών και γύρω τους θάβονταν κάποια σημαντικά πρόσωπα που τους διακόνησαν και συνέδραμαν ποικιλοτρόπως στην ανέγερση και διακόσμησή τους (ιερείς, πρεσβυτέρες, προεστοί, τζορμπατζήδες κ.λπ.), θα μπορούσε και ο θανών Σταυράκης να ταυτιστεί με τον αναφερόμενο προεστό της αγίας τράπεζας του ναού.

Ο Κουρτίδης παραδίδει έναν επώνυμο πρόκριτο της περιοχής, με δαπάνες του οποίου ανοικοδομήθηκε η νότια πτέρυγα της Μονής Δαδιάς (1851;). Πρόκειται για τον αρχιερατικό ιπποκόμο Αποστόλη, γιο του Μανόλη, ο οποίος καταγόταν από το χωριό Κωστή[546]. Ο Αποστόλης φαίνεται ότι ήταν υπεύθυνος για τα κτήνη της Μονής Δαδιάς, ή ίσως και ολόκληρης της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, και για αυτό τον λόγο ο Μητροπολίτης Μελέτιος ο Σίφνιος (1849-1960) τον τίμησε με τον οφφίκιο του αρχιερατικού ιπποκόμου, δηλαδή με τον γνωστό από τα βυζαντινά χρόνια εκκλησιαστικό τίτλο του στράτορος, του ιπποκόμου του Πατριάρχη, ο οποίος απαντάται στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη ρωμαϊκή και βυζαντινή εποχή ο στράτωρ ήταν τυπικά ένας στρατιώτης, ακόμη και εκατόνταρχος, ο οποίος ενεργούσε εκ μέρους κάποιου ανώτερου αξιωματικού ή πολιτικού αξιωματούχου. Ο τίτλος αποδόθηκε από τον 8ο αιώνα και μετά στους μεσαίας τάξης πολιτικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους, οι οποίοι διακρίνονταν ως «οι στράτορες του αυτοκρατορικού στρατορικίου». Ο επικεφαλής τού σώματος των στρατόρων

[543] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 258.
[544] Οι γραμματικοί ήταν βοηθοί των κοινοτικών αρχόντων. Διορίζονταν από την κοινότητα και για τις υπηρεσίες τους αμείβονταν με μισθό. Κατέγραφαν όσους είχαν ηλικία για κεφαλικό φόρο και εισέπρατταν τους φόρους υπό την εποπτεία των κοινοτικών αρχόντων, βλ. σχετικά *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία* 139.
[545] Αδημοσίευτη.
[546] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.

αποκαλούνταν κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο «πρωτοστράτωρ». Ως διακριτικό τούς απονέμονταν ένα μαστίγιο (στη βυζαντινή εποχή χρυσό με κοσμήματα)[547]. Στο *Κλητορολόγιον* του Φιλοθέου το 899 ο στράτορας κατείχε στην ιεραρχία την έκτη θέση από κάτω, επάνω από τον κανδιδάτο και κάτω από τον ύπατο[548]. Το 1402 ο τίτλος παραλλαγμένος ως starator απαντάται στο Βασίλειο της Κύπρου[549]. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στην εν λόγω κτητορική επιγραφή της νότιας πτέρυγας της Δαδιάς ο τίτλος του αρχιερατικού ιπποκόμου αποτελεί ανάμνηση του άλλοτε βυζαντινού τίτλου και αποδόθηκε από τον Μητροπολίτη Μελέτιο τον Σίφνιο τιμής ένεκεν ως οφφίκιο στον Αποστόλη του Μανόλη για τις υπηρεσίες του στη μονή και τη μητρόπολη.

5.6. Οι ευσεβείς χριστιανοί

Σε αρκετές κτητορικές επιγραφές αναφέρονται *εις μνημόσυνον αιώνιον* ανώνυμα οι ευσεβείς ορθόδοξοι χριστιανοί, οι επίτροποι και οι κάτοικοι των χωριών, με την πολυποίκιλη συνδρομή των οποίων ανοικοδομήθηκαν ή ανακαινίστηκαν και διακοσμήθηκαν οι κατά τόπους ναοί. Μάλιστα, διαπιστώνεται ότι σε κτητορικές επιγραφές ναών που χρονολογούνται την ίδια περίοδο και ανοικοδομήθηκαν, ανακαινίστηκαν ή εγκαινιάστηκαν από τους ίδιους μητροπολίτες χαράσσονται τυποποιημένες λέξεις ή/και ολόκληρες εκφράσεις, για να καταγραφούν οι ανώνυμοι πιστοί, με τη συνδρομή, τις φιλότιμες δαπάνες/έξοδα, τη φροντίδα/επιμέλεια και επιστασία των οποίων ολοκληρώθηκαν οι οικοδομικές και διακοσμητικές εργασίες στους ναούς. Για παράδειγμα στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833) αναφέρονται *όλοι οι ευσεβείς ορθόδοξοι χριστιανοί*, στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) οι *λοιποί χριστιανοί κάτοικοι της αυτής χώρας*, στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832) *πάντες οι φιλόχριστοι ευσεβείς*, στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834) *οι εν τη πόλει ταύτη οικούντες χριστιανοί*, στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834) *οι λοιποί χριστιανοί κάτοικοι της αυτής χώρας*, στην Κοίμηση της Θεοτόκου Διδυμοτείχου (1843) *οι ενορίτες του ναού*, στον Χριστό Σωτήρα Διδυμοτείχου (1846) *οι ευσεβείς*, στην Κοίμηση της Θεοτόκου Βρυσικών (1850) *οι εν τη χώρα οικούντες χριστιανοί*, στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854) *πάντες οι ευσεβείς και ορθόδοξοι χριστιανοί της κωμοπόλεως Σουφλί*, στον Άγιο Αθανάσιο Ασπρονερίου (1857) *οι εν τη χώρα ταύτη Άκ-Πουνάρι οικούντες χριστιανοί*, στον Άγιο Αθανάσιο Πυθίου (1857) *οι εν τη χώρα ταύτη Πηργαζή οικούντες*

[547] KAZHDAN (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, λήμμα "Strator", σ. 1967.
[548] BURY, *The Imperial Administrative System of the Ninth Century* 22.
[549] KAZHDAN (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, λήμμα "Strator", σ. 1967.

χριστιανοί, στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858) *οι κάτοικοι του Κουλακλή*, στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Πενταλόφου (1858) *οι φιλόχριστοι χωρικοί*, στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859) *οι εν τη χώρα ταύτη Κρουσίουβα οικούντες χριστιανοί*, στον Άγιο Χαράλαμπο Άβαντα (1867) *οι κάτοικοι της χώρας ταύτης*, στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873) *η κοινότητα*, στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874) *οι εν τη χώρα Πετράδες* [κάτοικοι], στην Κοίμηση της Θεοτόκου Χώρας Σαμοθράκης (1875) *η ενταύθα κοινότητα* και *οι φιλόχριστοι* [κάτοικοι], στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881) *οι κάτοικοι* [του χωριού], στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας (1888) *οι συνοικούντες* [της συνοικίας] *της γέφυρας χριστιανοί*, στην Κοίμηση της Θεοτόκου Θεραπειού (1895) *οι κάτοικοι του Σαρί Γιάρ*, στον Προφήτη Ηλία Κουφόβουνου (1900) *οι ορθόδοξοι του χωρίου Κουφοβούνου και οι χριστιανοί της επαρχίας Διδυμοτείχου*, στο Γενέσιο της Θεοτόκου Λευκίμης (1902) *η Κοινότητα Καβατζικίου* και στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904) *οι ευσεβείς και ορθόδοξοι χριστιανοί του χωρίου Καδηκίου*.

Μία ιδέα για αυτούς τους ευσεβείς ορθόδοξους χριστιανούς μπορεί να λάβει κάποιος από τις ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας των ναών του 19ου στη σημερινή περιοχή του Ν. Έβρου. Στις πλάκες χαράχθηκαν *εις μνημόσυνον αιώνιον* πλήθος ολόκληρα ή τα αρχικά των ονομάτων ανώνυμων πιστών, οι οποίοι συνέδραμαν ποικιλοτρόπως στην ανοικοδόμηση και διακόσμηση των εκκλησιών. Οι Μπρίκας – Τσουρής παρουσίασαν στη μελέτη τους δώδεκα ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας, οι οποίες προέρχονται από ναούς της περιοχής[550]. Πιο συγκεκριμένα, κάνουν λόγο για τις πλάκες αγίας τράπεζας του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834), των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Πετρωτών (1834), του Αγίου Νικολάου Παταγής (1852), του καθολικού της Μονής Παναγίας Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Δόξας (1871), του Προφήτη Ηλία Γιατράδων (19ος αιώνας), του Αγίου Δημητρίου Σαύρας (19ος αιώνας), της παλαιάς εκκλησίας του Απαλού, η οποία μετά την απόξεσή της τοποθετήθηκε στη Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μάκρης, της Παλαιάς Σαγήνης, των Δικαίων (φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κομοτηνής), και μίας ακόμη, άγνωστης προέλευσης (φυλάσσεται στη Συλλογή Λιθίνων του Διδυμοτείχου). Επιπλέον, αναφέρουν και μία η πλάκα, η οποία το 1977/1978 είχε εντοπιστεί στο προαύλιο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Πραγγίου, αλλά και αυτή είναι άγνωστο πού βρίσκεται[551]. Παρόμοιες πλάκες εντοπίστηκαν στην εκκλησία των

[550] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 257-268, πίν. 75-82.
[551] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 262.

Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Μάνδρας (19ος αιώνας)[552], η οποία προέρχεται από τον παλαιό ναό, στη θέση του οποίου χτίστηκε ο σημερινός, στους Ταξιάρχες Κορύμβου (1859)[553], στον Άγιο Δημήτριο Μαυροκκλησίου (19ος αιώνας)[554], καθώς και κάποιες αδημοσίευτες, όπως αυτή στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου (1834), στον Άγιο Αθανάσιο Σουφλίου (1840), στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Κορνοφωλιάς (1858), στην Κοίμηση της Θεοτόκου Πετράδων (1874), στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), στον Άγιο Χαράλαμπο Άβαντα (1867), στον Άγιο Γεώργιο Πεύκων (περίπου 1861;) και πιθανότατα στον Χριστό Σωτήρα (1846) και στην Κοίμηση της Θεοτόκου (1806, 1843) Διδυμοτείχου[555]. Πάντως, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι περισσότερες εντοπισμένες, δημοσιευμένες ή αδημοσίευτες, πλάκες αγίας τράπεζας βρίσκονται ή βρίσκονταν σε ναούς, οι οποίοι συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη. Η δημοσίευση από τον Τσιγάρα μίας ακόμη καλυπτήριας μαρμάρινης πλάκας με εγχάρακτη αφιερωματική επιγραφή προερχόμενης από τον ναό της Υπαπαντής Γενισέας (1835)[556], διευρύνει τα δυτικά όρια αυτής της ιδιαίτερης συνήθειας. Τέλος, ο Γουρίδης παρουσίασε ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας από ναούς της γειτονικής Βουλγαρίας, τις οποίες κατέγραψε στη Μεταμόρφωση Αρτάκης [Ορτάκιοϊ, σημ. Ivaylovgrad (1805)][557], στον Άγιο Αθανάσιο Μπελοπόλιανε (β΄ τέταρτο 19ου αιώνα)[558] και στον Άγιο Αθανάσιο στο Εφραίμ (Ουρούμκιοϊ)[559], χωριού της περιοχής του Χασκόβου και της Φιλιππούπολης. Τα παραπάνω παραδείγματα είναι ενδεικτικά της έκτασης που έχει το φαινόμενο. Η διασπορά του επιτρέπει την υπόθεση ότι στους περισσότερους ναούς της Θράκης (ελληνικής, βουλγαρικής και τουρκικής) σώζονται ή τουλάχιστον σώζονταν ένας αρκετά μεγάλος αριθμός ενεπίγραφων πλακών αγίας τράπεζας, στις οποίες αναγράφηκαν τα ονόματα ή τα αρχικά των κτητόρων, των συνδρομητών και των αφιερωτών. Η γεωγραφική περιοχή του σημερινού Νομού Έβρου δεν είναι παρά ένα μέρος της άλλοτε ενιαίας θρακικής γης και είναι λογικό να υπήρχαν πολλαπλάσια παραδείγματα ενεπίγραφων πλακών στα αστικά κέντρα και τα χωριά της. Δυστυχώς όμως τα σωζόμενα παραδείγματα βρίσκονται σε τρεις χώρες (Ελλάδα, Βουλγαρία, Τουρκία), πράγμα που δυσχεραίνει τη συλλογή και τη μελέτη τους. Από την άλλη, ακόμη και στα σωζόμενα παραδείγματα επί ελληνικού εδάφους τα πράγματα δεν

[552] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 44.
[553] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 41.
[554] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 41.
[555] Πληροφορία του Ιστορικού-Αρχαιολόγου κ. Δημητρίου Κουντουράκη. Οι αναφερόμενες πλάκες αγίας τράπεζας είναι αδημοσίευτες.
[556] ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 89-90 και 251.
[557] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 102.
[558] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 104.
[559] Αδημοσίευτη.

είναι ευκολότερα. Η θέση και η ιερότητα των εν λόγω καλυπτήριων πλακών, η συνεχής χρήση τους μέχρι τις μέρες μας, η απαγόρευση αφαίρεσης των ιερών καλυμμάτων των αγίων τραπεζών, ακόμη και η άρνηση ορισμένων εφημερίων, είναι μερικοί από τους λόγους που δεν επιτρέπουν την ολιστική μελέτη τους, από την οποία είναι βέβαιο ότι θα εξάγονταν χρήσιμα συμπεράσματα για τα πρόσωπα που συνέδραμαν στην ανοικοδόμηση ή ανακαίνιση ή εγκαινιασμό και τη διακόσμηση των εκκλησιών του 19ου αιώνα στην περιοχή. Αυτή η ιδιαίτερη συνήθεια της χάραξης των ονομάτων των πιστών φαίνεται ότι έλκει την καταγωγή της από την Κωνσταντινούπολη. Επιπλέον, είναι βέβαιο ότι σχετίζεται με την ποιμαντορία συγκεκριμένων μητροπολιτών στην περιοχή και πιθανότατα απηχεί την επιθυμία των κτητόρων, συνδρομητών και αφιερωτών των εκκλησιών της περιοχής να μνημονεύονται μυστικώς κάθε φορά που τελείται στον ναό λειτουργία[560].

[560] ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας 265-268.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ

6.1. Μαστόροι και καλφάδες

Οι κτητορικές επιγραφές διασώζουν στο περιεχόμενό τους αρκετούς επώνυμους μαστόρους και καλφάδες, τους αρχιμάστορες, οι οποίοι επέβλεψαν και έφεραν εις πέρας το δύσκολο για την εποχή εγχείρημα της ανοικοδόμησης ή ανακαίνισης των υπό εξέταση ναών. Πιο συγκεκριμένα, στον Προφήτη Ηλία Μελίας (1806;) αναφέρεται ο μαστωρο-Κωνσταντίνος από την Κολότνα, στον Άγιο Γεώργιο ή Χριστόφορο Σουφλίου αναφέρονται οι Θανάσης και Γιάννης (ή ο Θανάσης, γιος του Γιάννη)[561], στον Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834) ο Γιάννης κάλφας[562], στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832) οι καλφάδες Κωνσταντής και Δήμος, στη ωοειδή κτητορική του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834) ο κάλφας Μιχάλης προσκυνητής[563], στον Άγιο Αθανάσιο Λαβάρων (1834) ο κάλφας Πασχάλης[564], στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Πετρωτών (1834) οι καλφάδες Δημητράκης και Αποστόλης, στον Άγιο Νικόλαο Δαδιάς (1844) ο μάστορης Κυργιάκης, γιος του Ράτκο, από το χωριό Τζεπελή του καζά Φιλιππούπολης, στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873) ο Σάββας και ο Στόγιαν (ή ο Σάββας, γιος του Στόγιαν) και στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881) ο Χρήστος του Πέτρου.

Δεν αποκλείεται ότι κάποιοι από τους προαναφερόμενους μάστορες και καλφάδες ανήκαν σε τοπικές συντεχνίες δουλγέρηδων (= κτίστες, ξυλουργοί). Για παράδειγμα, οι συντεχνίες των δουλγέρηδων φαίνεται ότι είχε δυναμική παρουσία στο Διδυμότειχο και στο Σουφλί. Στο Διδυμότειχο η συντεχνία αφιέρωσε τη φορητή εικόνα του προστάτη αγίου της Ιωσήφ στην εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου (1843)[565] και στο Σουφλί η αντίστοιχη συντεχνία αφιέρωσε από μία φορητή εικόνα και στους δύο ενοριακούς ναούς της πόλης, στον Άγιο Γεώργιο (1854) την εικόνα του αγίου Ιωσήφ[566] και στον Άγιο Αθανάσιο τον άγιο Ιωσήφ, μαζί με τον αδελφόθεο Ιάκωβο και τον προφητάνακτα Δαυίδ[567]. Η αφιέρωση δύο φορητών εικόνων από τους δουλγέρηδες του Σουφλίου και στους δύο ενοριακούς ναούς αποδεικνύει ότι η συντεχνία τους ήταν πολυάριθμη και

---

[561] Δεν είναι βέβαιο ότι πρόκειται για επώνυμους μαστόρους. Οι αναφερόμενοι Θανάσης και ο Γιάννης (ή ο Θανάσης, γιος του Γιάννη) δεν αποκλείεται ότι ήταν κάποιοι ντόπιοι τζορμπατζήδες, με τη συνδρομή των οποίων ανοικοδομήθηκε ο παλαιότερος ναός του Αγίου Γεωργίου ή Χριστοφόρου Σουφλίου (1818). Βλ. παρακάτω το ειδικό κεφάλαιο «Μαστόροι και καλφάδες», σ. 000.

[562] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 59.

[563] ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Περιηγήσεις – Διδυμότειχον 3· ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 21· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 60.

[564] ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57.

[565] ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 106-107: *Αὕτη ἡ ἁγία εἰκὼν ἐζωγραφήθη διὰ τῶν ἐξό/δων τοῦ φιλοχρίστου ῥουφετίου τῶν δουλγγέριδων·* […] *ΕΝ ΕΤΕΙ 1845 ΧΕΙΡ ΝΚΛ Αδρλ.*

[566] *ΕΤΕΛΕΣΘΗ Η ΕΙΚΩΝ ΑΥΤΗ ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΤΑΤΟΥ ΣΥΝΑΦΙΟΥ ΤΩΝ ΤΟΥΛΚΕΡΙΔΩΝ ΕΝ ΕΤΕΙ 1862.*

[567] ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 131: *ΑΦΙΕΡΟΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΟΥ ΡΟΥΦΕΤΙΟΥ ΤΩΝ ΤΟΥΛΚΕΡΙΔΩΝ […] ἔτος 1848.*

εύρωστη οικονομικά. Εξάλλου, οι δουλγέρηδες του Σουφλίου συμπεριλαμβάνονται στους ονομαστούς θρακιώτες μαστόρους, οι οποίοι κατάγονταν από τις Σοφίδες, τη Βιζύη, το Ορτάκιοϊ, την Αδριανούπολη, τη Φιλιππούπολη και τη Μάδυτο[568]. Τα περισσότερα μέλη της συντεχνίας τους ήταν αναλφάβητα και για αυτόν τον λόγο δεν υπήρχε κάποιος γραπτός κανονισμός. Επικεφαλής της συντεχνίας ήταν ο πρωτομάστορας (κάλφας)[569]. Συνήθως δεν εργάζονταν μεμονωμένα, αλλά αντίθετα ήταν οργανωμένοι σε μπουλούκια, κατά τα πρότυπα των συντεχνιών της Δύσης, τα οποία αποτελούνταν από σοβατζήδες, μαδεμτζήδες, μαραγκούς, πελεκάνους, ζωγράφους, ξυλογλύπτες, λιθοξόους και άλλες παρόμοιες ειδικότητες[570]. Επισημαίνεται ότι στα σωζόμενα αρχεία της Συντεχνίας των Δουλγέρηδων της Φιλιππούπολης σώζονται πολύτιμες πληροφορίες για την οικονομική και κοινωνική οργάνωση του ισναφίου κατά τα μέσα του 19ου αιώνα[571]. Εκτός από τα οδικά δίκτυα, τις μετακινήσεις των οικοδομικών και καλλιτεχνικών συνεργείων διευκόλυνε το γεγονός ότι ο ποταμός Έβρος ήταν πλωτός κατά τον 19ο αιώνα και επέτρεπε τον διάπλου μικρών πλοιαρίων[572] από την Αίνο έως τη Φιλιππούπολη και τις πόλεις και τα χωριά που ήταν κοντά στους παραποτάμους του.

Κατά τον Πετρονώτη ο Άγιος Γεώργιος Σουφλίου πιθανότατα ανοικοδομήθηκε από Μαδυτινούς μαστόρους, οι οποίοι ήταν γνωστοί για το οικοδομικό και καλλιτεχνικό τους έργο, ισάξιο με αυτό των φημισμένων οικοδόμων των μεγάλων μαστοροχωριών της Μακεδονίας (Ζουπάνι/ Πετρόλοφος), της Ηπείρου (Πυρσόγιαννη), του Μωριά (Λαγκάδια), του Αιγαίου (Άνδρος, Τήνος, Μύκονος) και των Δωδεκανήσων (Κάρπαθος). Επιπλέον, υποστηρίζει ότι ο τύπος της ξυλόστεγης τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα σε σχήμα Π, παρόλο που επιβάλλεται από την παράδοση, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στην περιοχή του Διδυμοτείχου και του Σουφλίου, γεγονός που δεν αποκλείεται να εξαρτάται από την παρουσία κοινών Μαδυτινών ναοδόμων[573]. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του, ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα εργασίας Μαδυτινών μαστόρων, το οποίο επιβεβαιώνει ότι έκτισαν τον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου, είναι το λίθινο θύρωμα της κεντρικής εισόδου που οδηγεί από τον νάρθηκα προς τον κυρίως ναό, όπου το

---

568 ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Συντεχνίες* 86· ΚΙΖΗΣ, *Θράκη*190, 219· ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, *Μαστοροχώρια* 20· ΤΣΟΤΣΟΣ, Παραδοσιακή αρχιτεκτονική Αχρίδας 297· ΚΟΚΚΑΣ, Η «γέφυρα του παπά» 347· ΚΟΚΚΑΣ, Δουλγκέρηδες Θράκης 55-57.

569 ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Αρχεία εσναφίου τεκτόνων 110, σημ. 2· ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Τα εργαλεία-Σύμβολα του κάλφα* 7-8.

570 ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Συντεχνίες* 85, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

571 ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Αρχεία εσναφίου τεκτόνων 102-130· ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Συντεχνίες* 87 κ.ε.· ΚΟΚΚΑΣ, Οι δουλγκέρηδες της Θράκης 317-359.

572 ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ, Έβρος ποταμός 41.

573 ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, Μαδυτινοί μαστόροι 119-120.

υπέρθυρο στηρίζεται σε παραστάδες στιβαρών κοιλόκυρτων κυματίων. Στο μέτωπο του υπέρθυρου λαξεύτηκε επιπεδόγλυφη κυματιστή ταινία με την κτητορική επιγραφή του ναού, τα άκρα της οποίας ανακρατούν ιπτάμενοι άγγελοι. Κεντρικά φέρει ωοειδές λιθανάγλυφο μετάλλιο με τη μορφή του έφιππου αγίου Γεωργίου δρακοντοκτόνου. Παρόμοια δομή και διακόσμηση απαντάται στο υπέρθυρο της κεντρικής πύλης του κυρίως ναού στην εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγία) Διδυμοτείχου (1843)[574]. Πιθανότατα λοιπόν και οι ναοί ανοικοδομήθηκαν και διακοσμήθηκαν από το ίδιο Μαδυτινό οικοδομικό συνεργείο.

Σύμφωνα με την παράδοση, και το κωδωνοστάσιο του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1910) ανεγέρθηκε από Μαδυτινούς τεχνίτες από τη χερσόνησο της Καλλίπολης, ενώ οι οικοδομικοί λίθοι προήλθαν από το χωριό Πετράδες Διδυμοτείχου[575].

6.2. Μαρμαροτεχνίτες και λιθοξόοι

Ένας μόνο επώνυμος μαρμαροτεχνίτης είναι γνωστός από έργα του στον Ν. Έβρου. Πρόκειται για τον ταλαντούχο μαρμαρογλύπτη Χριστόφορο[576], ο οποίος εργάζεται κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα σε ναούς της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου. Γνωστά έργα του Χριστόφορου είναι η κτητορική επιγραφή του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), η ωοειδής κτητορική του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), η κτητορική του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834) και η καλυπτήρια τράπεζα του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834). Σε αυτά πιθανότατα μπορούν να προσμετρηθούν η καλυπτήρια πλάκα του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834)[577] και ίσως η κτητορική επιγραφή του Αγίου Αθανασίου Πυθίου (1857), όπου διακρίνονται τα αρχικά Χ(ριστόφορος;) Δ(ιδυμοτείχου;). Προφανώς, ο Χριστόφορος απολάμβανε της εμπιστοσύνης του Μητροπολίτη Διδυμοτείχου Καλλινίκου του Κρητός (1821 – 1835), αφού ο πεφωτισμένος αρχιερέας του ανέθεσε κάποιες μαρμαροδουλειές στους προαναφερόμενους ενοριακούς ναούς που ανοικοδόμησε ή ανακαίνισε. Το όνομα του Χριστοφόρου διασώθηκε, γιατί ο σπουδαίος αυτός μαρμαροτεχνίτης χάραξε την υπογραφή του στην καλυπτήρια πλάκα της αγίας τράπεζας του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων (1834): *Η ΔΕ ΧΗΡ* [sic] *ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΥ*. Επιπλέον, στις κτητορικές επιγραφές του Προφήτη Ηλία Θυρέας (1831 ή 1834), του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834)

[574] ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, Μαδυτινοί μαστόροι 119.
[575] Βλ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 164, ο οποίος στηρίζεται στη μαρτυρία του Χρήστου Παρθένου, που στη νεανική του ηλικία είχε ζήσει το γεγονός της ανέγερσης του καμπαναριού (1910).
[576] ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες τράπεζες 258· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57-62.
[577] Αδημοσίευτη.

και Αγίου Αθανασίου Λαβάρων διέσωσε και τα ονόματα των αντίστοιχων καλφάδων των τριών ναών, ενώ και στην καλυπτήρια πλάκα της αγίας τράπεζας του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων κατέγραψε ολογράφως τα ονόματα του ιερέα, των τζορμπατζήδων, των γραμματικών και των πιστών που συνέβαλαν ποικιλοτρόπως στην ανοικοδόμηση και διακόσμηση της εκκλησίας[578].

Οι συντάκτες των κτητορικών επιγραφών στον Άγιο Γεώργιο Άβαντα (1806, 1888), στον Προφήτη Ηλία Μελίας (1808), στον Άγιο Νικόλαο Δαδιάς (1844) και στον Άγιο Δημήτριο Κυριακής (1845) φαίνεται ότι ήταν δίγλωσσοι, αφού απέδωσαν τα ελληνικά και τα βουλγαρικά ονόματα των αφιερωτών στην ελληνική γλώσσα.

Ένας από τους επώνυμους λιθοξόους του κωδωνοστασίου του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου (1910) ήταν ο λιθοτόμος Στέφανος Μοσχόπουλος (1869-1959). Την πληροφορία διέσωσε στα Λαογραφικά του ο Παπασταματίου-Μπαμπαλίτης[579]. Ο Στέφανος ήταν γιος του Θεοδώρου και της Αναστασίας και καταγόταν από την Αδριανούπολη. Την τέχνη της επεξεργασίας της πέτρας την έμαθε από τον επίσης λιθοτόμο πατέρα του. Το 1910 ο λιθοτόμος Στέφανος ήρθε από τη Αδριανούπολη στο Σουφλί και έλαβε μέρος στην ανοικοδόμηση του κωδωνοστασίου του Αγίου Γεωργίου. Ωστόσο, είναι άγνωστο αν στο έργο εργάστηκε ως επικεφαλής ή απλός τεχνίτης. Μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης (24.7.1923) και την παγίωση των ελληνοτουρκικών συνόρων ο Στέφανος επανήλθε στο Σουφλί, *για να βλέπει και να θυμάται την προσφορά εργασίας του στο καμπαναριό*[580], όπως πιθανολογεί ο Παπασταματίου-Μπαμπαλίτης. Όταν το 1952 ξεκίνησαν οι εργασίες για να προστεθεί στο κωδωνοστάσιο ο οκταγωνικός τρίτος όροφος, ο Στέφανος θέλησε να λάβει μέρος στις οικοδομικές εργασίες. Η επιτροπή όμως του ναού δεν του το επέτρεψε, επειδή ήταν υπέργηρος[581]. Εκκλησιαζόταν τακτικότατα στον Άγιο Γεώργιο και πέθανε *υπέργηρος και πάμπτωχος*[582] στις 15.9.1959 στο Σουφλί, σε ηλικία 90 ετών[583].

[578] Σχετικά με την καλυπτήρια πλάκα του Αγίου Αθανασίου Λαβάρων βλ. ΜΠΡΙΚΑΣ-ΤΣΟΥΡΗΣ, Ενεπίγραφες τράπεζες 257-259, σχέδ. 1 και 2· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Χριστόφορος 57-58.
[579] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 164.
[580] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 164.
[581] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 164. Ο λιθοτόμος Στέφανος Μοσχόπουλος (γεν. 1869) ήταν 83 ετών το 1952.
[582] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Ναοί Σουφλίου 164.
[583] Οι πληροφορίες προέρχονται από το Ληξιαρχείο Δήμου Σουφλίου (Ληξιαρχική πράξη θανάτου Στέφανου Μοσχόπουλου αρ. 64/16.09.1959).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ

7.1. Η τιμή των αγίων

Η καταγραφή των κτητορικών επιγραφών των ενοριακών ναών και των μονών του Ν. Έβρου ανέδειξε την ιδιαίτερη προτίμηση των επώνυμων και ανώνυμων κατοίκων της περιοχής να αφιερώσουν τις εκκλησίες σε συγκεκριμένα άγια πρόσωπα και εορτές.

Ιδιαίτερα τιμάται στους υπό εξέταση ναούς το πανάγιο πρόσωπο της Θεοτόκου, αφού δεκατέσσερις συνολικά ναοί είναι αφιερωμένοι στη μνήμη της: τέσσερις στο Γενέθλιό της (8 Σεπτεμβρίου), ένας στα Εισόδιά της (21 Νοεμβρίου), οκτώ στην Κοίμησή της (15 Αυγούστου), ενώ ένας τιμάται άτυπα κατά το Σάββατο του Ακαθίστου (ε΄ Σάββατο Μεγ. Τεσσαρακοστής) και στα Εννιάμερα της Παναγίας (23 Αυγούστου).

Στο Γενέθλιο/ Γενέσιο της Θεοτόκου εορτάζουν οι ναοί της Παλαιάς Νίψας (1844), των Κάτω Καρυωτών Σαμοθράκης (1893), της Λευκίμης (1902) και το καθολικό της Μονής Δαδιάς (1842;). Ο Κουρτίδης αποκαλεί το Γενέθλιο της Θεοτόκου *Μικρή Παναγιά*[584]. Μαζί με την Ύψωση του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) είναι οι δύο μεγάλες εορτές του Σεπτεμβρίου.

Στα Εισόδια (21 Νοεμβρίου) εορτάζει το ομώνυμο παρεκκλήσι στη Χώρα της Σαμοθράκης (1874), το οποίο για να ξεχωρίζει από τον μεγάλο ενοριακό ναό του οικισμού αποκαλείται με το υποκοριστικό «Παναγούδα». Η εορτή των Εισοδίων αναφέρεται και ως *Παναγιά που τρων τα ψάρια*[585], επειδή κατ' αυτή την ημέρα επιτρέπεται για πρώτη φορά στη νηστεία των Χριστουγέννων η κατάλυση ιχθύος.

Οι εκκλησίες που είναι αφιερωμένες στην Κοίμηση της Θεοτόκου είναι οι περισσότερες και βρίσκονται στο Διδυμότειχο (1806, 1843), στην Καμαριώτισσα της Σαμοθράκης (1836), στα Βρυσικά (1850), στη Μονή Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1857), στην Κορνοφωλιά (1858, 1912), στους Πετράδες (1874), στη Χώρα Σαμοθράκης (1875) και στο Θεραπειό (1895). Οι εκκλησίες αυτές πανηγυρίζουν στις 15 Αυγούστου, εκτός από τη Μονή Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς, η οποία πανηγυρίζει και στη Μετάσταση της Θεοτόκου (23 Αυγούστου), στα λεγόμενα «Εννιάμερα της Παναγίας». Η εορτή αυτή έχει στη ταυτιστεί στη συνείδηση του λαού με το μνημόσυνο της «κοιμηθείσας» Θεομήτορος, το οποίο πραγματοποιείται κατά την ένατη ημέρα, όπως άλλωστε συμβαίνει μέχρι και σήμερα με τα καθιερωμένα μνημόσυνα των δικών του κεκοιμημένων: τα Τρίτα, τα Εννιάμερα, τα Σαράντα και ο Χρόνος[586].

[584] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Εορτολόγιο 224.
[585] ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Εορτολόγιο 224.
[586] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, Λαογραφικά Βρυσικών Διδυμοτείχου 254-255.

Είναι χαρακτηριστικό ότι κατ' αυτή την ημέρα συμμετείχαν όλες οι πόλεις και τα χωριά εκατέρωθεν του Έβρου ποταμού στο πανηγύρι του Ιβηρίτικου μετοχίου της Παναγίας Πορταΐτισσας Κορνοφωλιάς. Από τα λεγόμενα του Κουρτίδη εξάγεται το συμπέρασμα ότι η καθιέρωση της ημέρας της μνήμης στην Απόδοση (23 Αυγούστου), αντί της κύριας ημέρας της εορτής (15 Αυγούστου), ήταν παλαιά[587] και διήρκεσε καθόλον τον 20ό αιώνα και μέχρι τις μέρες μας, αφού θεωρείται ένα κορυφαίο γεγονός για την εκκλησιαστική και κοινωνική ζωή όλης της Μητροπόλεως Διδυμοτείχου:

[…] *Σειρές ατέλειωτες, περνούσαν από τον κεντρικό δρόμο του Σουφλίου, γεμάτες από αφιερώματα - ταξίματα για τη χάρη της Παναγίας. Τ' αφιερώματα δε αυτά αποτελούνταν από σιτάρια, μαλλιά προβάτων και ζωντανά ακόμα. Η μεγάλη αυτή κινητοποίηση των πιστών του Νομού, προκαλούσε και την κινητοποίηση και των κατοίκων* [του Σουφλίου] *που βρίσκονταν και από τις δυο μεριές του κεντρικού δρόμου που περνούσαν τα κάρρα. Θυμούμαι σαν νάναι τώρα, το τί γινόταν στο Σουφλί. Οι μάνες άλλαζαν (καλοέντυναν) τα παιδιά τους, ντύνονταν και κείνες τα γιορτινά τους, πέρναν καί κανένα στρωσίδι και κατέβαιναν στο δρόμο, έξω από το Σουφλί, κάθονταν στις πλαγιές κοντά στο δρόμο και συργιάνιζαν το μοναδικό της χρονιάς θέαμα. Εκεί θα τις εύρισκαν και οι άντρες τους, όταν γύριζαν από τη δουλειά τους. Τα διπλανά χωριά ξεκινούσαν την παραμονή για να διανυκτερέψουν στην εκκλησία του Μοναστηριού, οι γυναίκες και εμείς τα παιδιά, με τους πατέρες μας, να γυρίζουμε έξω στον αυλόγυρο, αλλά και έξω εντελώς από το Μοναστήρι, συργιανίζοντας, περιεργαζόμενοι δηλ. τις λοταρίες -τις κούνιες- αλλά και τις προθήκες των διαφόρων μικροπωλητών, αγοράζοντες, οι καλότυχοι, που είχαν βαστούμενους πατέρες, καμιά σφυρίχτρα (ντουντούκα) ή μπαλόνι ή κανένα ζαχαρωμένο πετειναράκι πηγμένο σέ μικρά ξυλάκια* […][588].

Κατά την ημέρα αυτή του πανηγυρισμού, ως τα 1930, χιλιάδες προσκυνητών πήγαιναν στή Μονή -απ' όλα τα σημεία, ακόμη και από τα πιο απόμακρα χωριά του Νομού, ήτοι του Διδυμοτείχου και Ορεστιάδος. Ήτο δε το θέαμα εξαιρετικά γραφικό. Για το σκοπόν αυτό, ύστερα από προετοιμασίες πολλών βέβαια ημερών, κάθε οικογένεια, αφού εστόλιζε όσο πιο καλά, όμορφα κι εντυπωσιακά το αμάξι της -βωδάμαξα όλα- και

---

[587] ΔΟΥΚΑΣ, Μοναστήρι της Κορνοφωλιάς 141: *πιο πολύ όμως τον θυμάμαι* [τον καλόγερο Χρυσόστομο] *στο πανηγύρι που γίνονταν και πιστεύω ότι και τώρα θα συνεχίζεται να γίνεται κάθε 23 Αυγούστου, τα 9ήμερα από την Κοίμηση της Παναγίας*. Τα ίδια υποστηρίζει και ο ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Μονή Κορνοφωληάς 90. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δύο αναφέρουν τον εορτασμό της 23ης Αυγούστου τουλάχιστον για την περίοδο 1925-1931, κατά την οποία ηγουμένευε στην μονή ο Ιβηρίτης αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Τσιριγώτης, ο οποίος διετέλεσε ηγούμενος της Μονής μεταξύ των ετών 1938-1965): *Το Μοναστήρι, πανηγυρίζει την 23ην Αυγούστου κάθε χρόνο, ήτοι την ημέρα της Αποδόσεως της 15ης Αυγούστου, εορτής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Κατά την ημέραν αυτή του Πανηγυρισμού, ώς τα 1930, χιλιάδες προσκυνητών* […].

[588] ΔΟΥΚΑΣ, Μοναστήρι Κορνοφωλιάς 141-142.

σκέπαζε με καινούργια «ψάθα» ή με μια κουβέρτα του «αργαλειού» με γιρλάντες από λουλούδια και πράσινο, έμπαινε στην «πομπή», και έτσι σαν μια άλυσσίδα άμαξιών, με χαρές και με τραγούδια, αλλά και με μιά, ασύλληπτη σήμερα, αγνότητα σκέψεων και πράξεων, καθαρά χριστιανική, σιγά - σιγά έφθανε στο Μοναστήρι, ύστερα από πορεία αναλόγως της αποστάσεως, 5-15 ωρών. ... Ήτο τόση κίνηση των προσκυνητών, ώστε κατά το πέρασμα των αμαξιών από την αγορά του Σουφλίου επί ώρες ολόκληρες, από τη 10η πρωϊνή ως την 5η απογευματινή, μέ μεγάλη δυσκολία μπορούσε κανείς να διασχίση τον κεντρικό δημόσιο δρόμο. Πολύ περισσότερο, να περάση κανείς, στο άλλο πεζοδρόμι... καθ' όλο το μήκος της διαβάσεώς των από το Σουφλί, οι νέοι και οι κοπέλλες, ομάδες - ομάδες καθώς πεζή περπατούσαν πλάϊ στ' αμάξια των, με τις ποικιλόμορφες και ποικιλόχρωμες ενδυμασίες των χαρακτηριστικές του κάθε χωριού, παρουσίαζαν μιά όμορφη και σπάνια εικόνα. Μερικές μάλιστα ομάδες σταματούσαν στην πλατεία, κι αφού χόρευαν επιδεικτικά, όμως πολύ χαριτωμένα, διάφορους χορούς των χωριών τους, συνέχιζαν το δρόμο για το Μοναστήρι. Στις έξι το απόγευμα είχανε όλοι φθάσει στον Περίβολο του Μοναστηριού. Πολύ αξιοπερίεργο είναι και το ότι, πολλοί και πολλές νέες, γρηές, ξεκινούσαν απ' τα χωριά των πεζή, διανύοντας τεράστιες αποστάσεις! 30-40 χιλιόμ., έτσι σαν «τάμα» προς την Παναγία... Το ολονύκτιο γλέντι αυτό, που ταιριάζει να το ονομάσουμε στην κυριολεξία και τρικούβερτο, γιατί αναπαύονταν όσοι κουράζονταν, στις απλωμένες πολύχρωμες χωριάτικες κουβέρτες, διαρκούσε ως την απόλυση της Θ. Λειτουργίας, οπότε, όλοι ανεξαιρέτως οι χωρικοί ανέβαιναν στ' αμάξια των κι έπαιρναν τον δρόμο της επιστροφής, σχηματίζοντας ένα ατέλειωτο «καραβάνι»[589].

Αξίζει να σημειωθεί ότι και την Τρίτη της Λαμπρής (Λαμπροτρίτη) πραγματοποιείται κάθε χρόνο μεγάλη πανήγυρη στη Μονή επί τη μνήμη της Θεοτόκου και περιφορά του θαυματουργού αντιγράφου της εικόνας της Παναγίας Πορταϊτίσσης εις ανάμνηση τής από θαλάσσης ελεύσεως της Τιμίας εικόνος της Παναγίας στη Μονή των Ιβήρων Αγίου Όρους.

Στα Εννιάμερα της Παναγίας (23 Αυγούστου) γίνεται πανηγύρι και στην Παναγία Κρημνιώτισσα στην Παχιά Άμμο Σαμοθράκης (1887). Επιπλέον, οι κάτοικοι της Σαμοθράκης συνηθίζουν να συγκεντρώνονται στο παρεκκλήσιο της Κρημνιώτισσας και κατά το Σάββατο του Ακαθίστου (ε΄ Σάββατο Μεγ. Τεσσαρακοστής).

Ένας από τους πιο προσφιλείς αγίους της περιοχής είναι ο Μέγας Αθανάσιος. Ναοί αφιερωμένοι επ' ονόματί του, οι οποίοι χρονολογούνται στους 18ο - 19ο αιώνες, καταγράφηκαν στους Μεταξάδες (1692-1698), στο Αλεποχώρι (1729), στην Κίρκη

[589] ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Μονή Κορνοφωλιάς 90-92.

(1808), στο Διδυμότειχο (1834), στα Λάβαρα (1834), στο Σουφλί (1854), στο Ασπρονέρι (1857), στον Πόταμο (1857), στο Πύθιο (1857) και στην Πυλαία (1888).

Η τιμή στο πρόσωπο του αγίου Αθανασίου (περίπου 298-373) είναι ιδιαίτερα συνδεδεμένη με τη Θράκη, αφού, σύμφωνα με την παράδοση, ο άγιος έζησε για κάποιο χρονικό διάστημα σε αυτή. Ο άγιος πήρε μέρος στην περίφημη Οικουμενική Σύνοδο της Σερδικής (Σόφιας), η οποία συνήλθε μετά από διαταγή του αρειανού αυτοκράτορα Κωνστάντιου Β΄ το 343-344. Εκεί ο Αθανάσιος όχι μόνο υπερασπίστηκε φλογερά την ορθόδοξη πίστη και κατέβαλε τις αιρετικές θέσεις του Αρείου, αλλά επιπλέον, ανασκεύασε τις συκοφαντίες και τις διαβολές των υπερμάχων του αρειανισμού προς το πρόσωπό του. Υποστηρίζεται ότι κατά την επιστροφή του ο άγιος διέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα σε κάποιο σπήλαιο με πηγή περίπου 30 χλμ. από τη Βερόη (Στάρα Ζαγόρα), όπου επιτέλεσε θαύματα. Το 344 ίδρυσε την πρώτη χριστιανική μονή κοντά στο σημερινό χωριό Ζλάτνα Λιβάντα («Χρυσό Λιβάδι») του Δήμου Τσιρπάν[590]. Αν και η εορτή του αγίου είναι στις 18 Ιανουαρίου, εντούτοις, οι πόλεις και τα χωριά της Θράκης που έχουν ναούς αφιερωμένους στο όνομά του εόρταζαν κυρίως στις 2 Μαΐου, την ημέρα της ανακομιδής των λειψάνων του[591]. Είναι φανερό ότι η επιλογή της εαρινής εορτής του αγίου, αντί της κυρίας (18 Ιανουαρίου), οφείλεται στις ευνοϊκότερες καιρικές συνθήκες, οι οποίες ευνοούσαν τις μετακινήσεις των πιστών και τις πανηγύρεις. Στον Ν. Έβρου είναι αφιερωμένοι περισσότεροι από δεκαπέντε ενοριακοί ναοί και παρεκκλήσια, ενώ και φορητές εικόνες του βρίσκονται σε όλους τους ναούς και στα Εκκλησιαστικά Μουσεία της Αλεξανδρούπολης και του Διδυμοτείχου.

Προσφιλής είναι και ο άγιος Γεώργιος, στη μνήμη του οποίου ανηγέρθηκαν κατά τον 19ο αιώνα ναοί στον Πόταμο (1804;), στον Άβαντα (1806, 1888), στα Μαράσια (1832), στο Σουφλί (1854), στα Θέρμα Σαμοθράκης (1860), στην Κίρκη (1867), στη Συκορράχη (1873), στην Κερασιά Σαμοθράκης (1875), στον Κυπρίνο (1881), στις Καστανιές (1882) και στη Μάνη (1904). Ο άγιος Γεώργιος θεωρείται προστάτης των γεωργών, των κτηνοτρόφων και των ναυτικών. Η τιμή του ξεκίνησε από την Ηράκλεια και διαδόθηκε σε ολόκληρη την Ανατολική Θράκη. Κατά την ημέρα της εορτής του (23 Απριλίου) πραγματοποιούνταν γιορτές, πανηγύρεις, ζωοθυσίες (κουρμπάνια), αγώνες δρόμου και πάλης, καθώς και χοροί[592]. Στη Θράκη η λατρεία του αγίου Γεωργίου διαδόθηκε λόγω της ιδιαίτερης τιμής που απέδιδαν οι κάτοικοι της περιοχής στον προχριστιανικό Θράκα ιππέα, για τον οποίο διατυπώθηκε η άποψη ότι αποτελεί

[590] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 32-33.
[591] ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 32.
[592] ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Από την Ανατολικήν Θράκην 138· ΚΟΥΡΙΛΑΣ, Καβαλλάρης Άγιος Γεώργιος 17-136· ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 279.

εικονιστική επιβίωση του αγίου[593]. Στον Ν. Έβρου διασώθηκαν ή αναφέρονται στη βιβλιογραφία τέσσερις μαρμάρινες πλάκες, όπου απεικονίζεται ο Θράκας ιππέας: στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου[594], στην είσοδο της Μονής Δαδιάς, η οποία όμως αφαιρέθηκε το 1912 από τους Βούλγαρους κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων[595], μία τρίτη, άγνωστης προέλευσης, στην Αρχαιολογική Συλλογή Αλεξανδρούπολης[596], ενώ άλλη μία βρίσκεται εντοιχισμένη μέχρι σήμερα ως spolium αριστερά από την είσοδο του κάστρου της Αίνου[597].

Τρεις ναοί του 19ου αιώνα είναι αφιερωμένοι στον άγιο Δημήτριο (26 Οκτωβρίου). Πρόκειται για τους ενοριακούς ναούς της Ιάνας (1843), της Κυριακής (1845) και της Κυανής (1868). Η λατρεία του αγίου σηματοδοτεί την έναρξη του χειμώνα και οι κάτοικοι προβαίνουν στις απαραίτητες εργασίες, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την έλευσή του[598]. Ο άγιος απεικονίζεται σε όλους τους ενοριακούς ναούς του Ν. Έβρου και τιμάται από τους κατοίκους του. Μάλιστα, ο Παπασταματίου-Μπαμπαλίτης κατέγραψε τις λατρευτικές εκδηλώσεις που λάμβαναν χώρα προς τιμήν του στο Σουφλί[599].

Στον προφήτη Ηλία είναι αφιερωμένοι οι ενοριακοί ναοί της Μελίας (1806;), της Θυρέας (1831 ή 1834) και του Κουφόβουνου (1900). Ο προφήτης Ηλίας θεωρείται προστάτης των μυλωνάδων[600]. Ο σύγχρονος ναός του προφήτη Ηλία στο Σουφλί ανεγέρθηκε στον λόφο «Καλαϊτζή» κατά τα έτη 1962-1965 από τον Ιβηρίτη αρχιμανδρίτη Σπυρίδωνα Στογιάννο (1918-1974)[601].

Στη μνήμη του αγίου Νικολάου (6 Δεκεμβρίου) αφιερώθηκαν τρεις ναοί κατά τον 19ο αιώνα στον Ν. Έβρου, στη Δαδιά (1844), στην Παταγή (1852) και στην Αλεξανδρούπολη (1901). Ο άγιος θεωρείται προστάτης των ναυτικών[602] και συνήθως οι ενοριακοί ναοί που ανοικοδομούνται επ' ονόματί του βρίσκονται σε πόλεις και χωριά όπου υπάρχει άφθονο νερό (θάλασσες, λίμνες, ποτάμια). Η τιμή του σε πιο ορεινά μέρη πρέπει κατά πάσα πιθανότητα να συσχετιστεί με την ύπαρξη υδρόμυλων στα ποτάμια

---

593 ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Αγιάσματα 237· ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Από την Ανατολικήν Θράκην 138-139· ΚΟΥΡΙΛΑΣ, Καβαλλάρης Άγιος Γεώργιος 17-136 (19-20, 31)· ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ήρως Θραξ ιππεύς 283-285· ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Άγιος Γεώργιος 146-169· WALTER, The Thracian Horseman 657-673· ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 278.

594 ΚΙΟΤΣΕΚΟΓΛΟΥ, Τα ανάγλυφα του Θράκα ιππέα και των Νυμφών στο Σουφλί 34-35.

595 ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ, Μονή Δαδιάς 30.

596 ΤΣΙΜΠΙΔΗΣ - ΠΕΝΤΑΖΟΣ, Αρχαιολογικαί έρευναι εν Θράκη, πίν. ΙΘ΄· ΚΙΟΤΣΕΚΟΓΛΟΥ, Τα ανάγλυφα του Θράκα ιππέα και των Νυμφών στο Σουφλί 35.

597 Η ανάγλυφη πλάκα του Θράκα ιππέα στο κάστρο της Αίνου αναφέρεται από τον ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗ, Οδοιπορικόν – Αίνος 131.

598 ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Από την Ανατολικήν Θράκην 127-128· ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 278.

599 ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Εορτή αγίου Δημητρίου 175-178.

600 ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Συντεχνίες* 156.

601 ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Ιερομόναχος Σπυρίδων Στογιάννος 72-73.

602 ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 280.

και τα ρέματα της περιοχής και την αξιοποίηση του νερού ως κινητήριας δύναμης, όπως για παράδειγμα συνέβαινε στο Σουφλί[603].

Οι ενοριακοί ναοί του Πενταλόφου (1858), της Δόξας (1871) και των Λουτρών (ca. 1845) αφιερώθηκαν στους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη (21 Μαΐου). Στη συνείδηση του λαού οι αυτοκράτορες Κωνσταντίνος Α΄ και ο τελευταίος Κωνσταντίνος ΙΑ΄ έχουν συνδέσει τα ονόματα τους με την ίδρυση και την απώλεια της Βασιλεύουσας, αλλά και την προσμονή τής επανάκτησής της από κάποιον Κωνσταντίνο, όπως φανερώνει η γνωστή λαϊκή πρόρρηση *Κωνσταντίνος την έκτισε, Κωνσταντίνος την έχασε, Κωνσταντίνος θα την πάρει πίσω*.

Στην αγία Παρασκευή (26 Ιουλίου) αφιερώθηκαν δύο ενοριακοί ναοί στον Ν. Έβρου κατά τον 19ο αιώνα. Ο πρώτος στα Αμπελάκια (1858) και ο δεύτερος στην Παλαιάπολη Σαμοθράκης (1866). Η λατρεία της αγίας ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Πόλη και πιθανότατα οφείλεται στο ιαματικό χάρισμά της για τις παθήσεις των οφθαλμών και τη θεραπεία της τύφλωσης του αυτοκράτορα Αντωνίνου του Ευσεβή (γύρω στο 140). Ο αυτοκράτορας είχε ρίψει στην αγία μίγμα ελαίου και πίσσας και αυτή παρέμεινε αβλαβής[604]. Όταν όμως ο ίδιος ράντισε τους οφθαλμούς του με το ίδιο μίγμα έχασε την όρασή του και η αγία τον θεράπευσε. Στη Θράκη η αγία τιμάται ιδιαίτερα και λατρεύεται ως θαυματουργός και προστάτης από διάφορες ασθένειες[605]. Ωστόσο, δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο να συγχέεται η αγία μάρτυς Παρασκευή η Ρωμαία με την επίσης δημοφιλή «Θρακιώτισσα» οσία Παρασκευή την Επιβατινή (10ος-11ος αιώνας)[606]. Η ταύτιση ανάμεσα στις δύο αγίες αποδεικνύεται και από την απεικόνιση σε φορητές εικόνες της αγίας Παρασκευής της Ρωμαίας με ενδύματα μοναχής, παρόλο που έζησε σε μία εποχή κατά την οποία δεν είχε εμφανιστεί ο μοναχισμός[607].

Οι ενοριακοί ναοί των Πετρωτών (1834) και του Κορύμβου (1859) αφιερώθηκαν στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες, δηλαδή στη Σύναξη των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ και των Αγγελικών Ταγμάτων (Ασωμάτων Δυνάμεων), οι οποίοι εορτάζουν στις 8 Νοεμβρίου.

---

603 ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ-ΜΠΑΜΠΑΛΙΤΗΣ, Υδρόμυλοι Σουφλίου 183-193.

604 ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ, *Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας* ΙΑ΄, 293-294.

605 ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 278-279.

606 Η αγία καταγόταν από τους Επιβάτες της Ανατ. Θράκης και το λείψανό της φυλάσσεται σήμερα στο Ιάσιο της ρουμανικής Μολδαβίας. Στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος σώζεται χειρόγραφη δωδεκασέλιδη ακολουθία της αγίας. Βλ. σχετικά ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Χειρόγραφο του 19ου αιώνα από την Μαρώνεια 217-214.

607 ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 52-53, 278-279· ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Χειρόγραφο του 19ου αιώνα από την Μαρώνεια 211.

Τέλος, πέντε ναοί του 19ου αιώνα ανοικοδομήθηκαν προς τιμήν ισάριθμων αγίων προσώπων. Πρόκειται για τους ναούς του Σωτήρος Χριστού στο Διδυμότειχο (1846), της Αγίας Αναστασίας στη Μάκρη (1800, 1833), του Αγίου Χαραλάμπους στον Άβαντα (1867), του Αγίου Ανδρέα στο Ακρωτήρι Σαμοθράκης (1871) και το παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας στο Διδυμότειχο (1888).

7.2. Πολιτική και θρησκευτική ιδεολογία

Στις αφιερώσεις των ναών στη μνήμη συγκεκριμένων αγίων και στα καλλιτεχνικά θέματα των κτητορικών επιγραφών των ναών και των μονών που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη υποκρύπτεται η πολιτική και η θρησκευτική ιδεολογία των κατοίκων του Ν. Έβρου κατά τους 18ο-19ο αιώνες.

α. *Οι στρατιωτικοί άγιοι και οι Παμμέγιστοι Ταξιάρχες*: Στον Ν. Έβρου ανοικοδομήθηκαν κατά τον 19ο αιώνα επ' ονόματι του στρατηλάτη αγίου Γεωργίου έντεκα ναοί. Πρόκειται για τις ενοριακές εκκλησίες του Πόταμου (1804;), του Άβαντα (1806, 1888), των Μαρασίων (1832), του Σουφλίου (1854), των Θέρμων Σαμοθράκης (1860), της Κίρκης (1867), της Συκορράχης (1873), της Κερασιάς Σαμοθράκης (1875), του Κυπρίνου (1881), των Καστανιών (1882) και της Μάνης (1904). Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτο ότι στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854) και στο κωδωνοστάσιό του (1910), στον Άγιο Γεώργιο Καστανιών (1882) και στον Άγιο Γεώργιο Μάνης (1904) αποδόθηκε λιθανάγλυφα και η μορφή του αγίου ως έφιππου δρακοντοκτόνου.

Τρεις ακόμη ενοριακοί ναοί ανηγέρθηκαν προς τιμήν του στρατηλάτη αγίου Δημητρίου: στην Ιάνα (1843), στην Κυριακή (1845) και στην Κυανή (1868).

Η αφιέρωση δεκατεσσάρων συνολικά ναών στους στρατηλάτες αγίους Γεώργιο και Δημήτριο εκτός από θρησκευτικές, έχει και πολιτικές διαστάσεις και για αυτόν τον λόγο δεν πρέπει να εκληφθεί ως τυχαίο γεγονός. Ο άγιος Γεώργιος απεικονίζεται στην εικονογραφία των εκκλησιών και στα λιθανάγλυφα των κτητορικών επιγραφών ως δρακοντοκτόνος, ενώ άγιος Δημήτριος να φονεύει τον Σκυλογιάννη. Επιπλέον, η λατρεία του αγίου Γεωργίου σχετίζεται με την ιδιαίτερη τιμή, η οποία αποδιδόταν στον προχριστιανικό θράκα ιππέα στη Θράκη, για τον οποίο έχει υποστηριχθεί ότι αποτελεί

εικονιστική επιβίωση του αγίου[608]. Εκτός από την πνευματική διάσταση των εικονιζόμενων θεμάτων και το θρησκευτικό αίσθημα των πιστών (οι δύο άγιοι μάχονται εναντίον του κακού), αναμφίβολα, η λατρεία των δύο έφιππων στρατιωτικών αγίων συνδέεται άρρηκτα με τον κρυφό πόθο του Γένους και την προσδοκία του να απελευθερωθεί από τον οθωμανικό ζυγό, μια ιδεολογία ήδη γνωστή στη Θράκη από τον 18ο αιώνα[609]. Αναλόγως πρέπει να εκληφθεί και η τιμή στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες, οι οποίοι στη συνείδηση του λαού θεωρούνται φύλακες και προστάτες του Γένους.

β. *Ο δικέφαλος αετός*: Ο δικέφαλος αετός είναι ένα προσφιλές διακοσμητικό στοιχείο του ελληνισμού, το οποίο έχει συνδεθεί άρρηκτα με την ιστορία του και έχει φορτιστεί με πλήθος συμβολισμών[610]. Έχει υποστηριχθεί ότι η παράσταση του δικεφάλου έχει ανατολική προέλευση και ότι εμφανίζεται ήδη από την εποχή του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (912-959)[611]. Ο δικέφαλος είναι ένα σύνηθες παραπληρωματικό θέμα στις κτητορικές επιγραφές και τους ναούς του Ν. Έβρου. Δικέφαλοι καταγράφηκαν στην ωοειδή κτητορική επιγραφή του νάρθηκα του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834)[612] και στις κτητορικές της Κοίμησης της Θεοτόκου Βρυσικών (1850)[613], του Αγίου Νικολάου Παταγής (1852)[614], και των Ταξιαρχών Κορύμβου (1859)[615]. Στον Άγιο Γεώργιο Σουφλίου (1854) το θέμα του δικέφαλου αποδίδεται λιθανάγλυφα στα υπέρθυρα πλευρικών εισόδων από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό και σε δόμο στο τύμπανο της νότιας εισόδου προς το νότιο διαμέρισμα του ναού. Επιπλέον, δικέφαλοι απαντώνται στον Ν. Έβρου σε ξυλόγλυπτα τέμπλα και σε επιτύμβιες πλάκες και στήλες, όπως για παράδειγμα στα θωράκια του τέμπλου του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου[616] και σε επιτύμβιες πλάκες και στήλες του 18ου – 19ου αιώνα που

---

608 ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Αγιάσματα 237· ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Από την Ανατολικήν Θράκην 138-139· ΚΟΥΡΙΛΑΣ, Καβαλλάρης Άγιος Γεώργιος 17-136 (19-20, 31)· ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ήρως Θραξ ιππεύς 283-285· ΣΤΑΜΟΥΛΗ-ΣΑΡΑΝΤΗ, Άγιος Γεώργιος 146-169· WALTER, The Thracian Horseman 657-673· ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 278.

609 ΤΣΙΓΑΡΑΣ, *Εκκλησίες Ξάνθης* 278.

610 ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, Δικέφαλος αετός 164 κ.ε.· ΦΛΩΡΑΚΗΣ, *Λαϊκή λιθογλυπτική* 125-127· ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιες πλάκες* 114· ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 113-114. Γενικά για την καταγωγή και την εξέλιξη του δικεφάλου βλ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Δικέφαλος αετός*.

611 ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, Δικέφαλος αετός 168· ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιες πλάκες* 98-99.

612 Κατά τον ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗ, Χριστόφορος 62, ο δικέφαλος αετός του νάρθηκα του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου τοποθετήθηκε εκεί κατ' αντιστοιχία με τον ανάγλυφο δικέφαλο, ο οποίος είναι τοποθετημένος στην αντίστοιχη θέση του νάρθηκα του Πατριαρχικού Ναού Αγίου Γεωργίου Φαναρίου. Βλ. ενδεικτικές φωτογραφίες του ανάγλυφου δικεφάλου στον πατριαρχικό ναό στον ΜΗΛΛΑ, *Κωνσταντίνου πόλις*, Α', 76, 78.

613 ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία*, σ. 73· Ε. PAPATHANASIOU, *Mezar*, εικ. 290.

614 ΜΠΡΙΚΑΣ – ΤΣΟΥΡΗΣ, Εκκλησίες, εικ. 14· Ε. PAPATHANASIOU, *Mezar*, εικ. 104.

615 ΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Θρησκευτικά μνημεία* 41.

616 ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ – ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Ναοί* 125.

εντοπίστηκαν στο Διδυμότειχο[617] και την Κορνοφωλιά[618]. Είναι αξιοσημείωτο ότι δικέφαλοι κοσμούν και επιτύμβιες πλάκες που καταγράφηκαν σε ναούς πόλεων και χωριών της γειτονικής Βουλγαρίας[619], γεγονός που αποδεικνύει ότι το εν λόγω διακοσμητικό θέμα είχε ευρεία διάδοση στη Θράκη.

γ. *Σταυροί*: Στις κτητορικές επιγραφές απαντώνται λατινικοί σταυροί ή τύπου Μάλτας. Οι σταυροί χαράχθηκαν επιπεδόγλυφα ή εγχάρακτα ως παραπληρωματικά διακοσμητικά στοιχεία στις επιγραφές. Σταυροί διαφόρων τύπων απαντώνται στην Αγία Αναστασία Μάκρης (1800, 1833), στον Άγιο Γεώργιο Άβαντα (1806, 1888), στον Άγιο Γεώργιο Μαρασίων (1832), στους δόμους του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834), στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844), στην Αγία Παρασκευή Αμπελακίων (1858), στην Αγία Παρασκευή Παλαιάπολης Σαμοθράκης (1866), στον Άγιο Γεώργιο Κίρκης (1867), στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη Δόξας (1871), στον Άγιο Ανδρέα Ακρωτηρίου Σαμοθράκης (1871), στον Άγιο Γεώργιο Συκορράχης (1873), στον Άγιο Γεώργιο Κερασιάς Σαμοθράκης (1875), στον Άγιο Γεώργιο Κυπρίνου (1881), στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1882), στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας Διδυμοτείχου (1888), στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Αθανασίου Πυλαίας (1888), στο Γενέθλιο της Θεοτόκου Κάτω Καρυωτών Σαμοθράκης (1893), στον Άγιο Νικόλαο Αλεξανδρουπόλεως (1901) και στην ανατολική πτέρυγα της Μονής Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς (1909). Επισημαίνεται ότι και οι σύγχρονες ενεπίγραφες πλάκες φέρουν διαφόρων τύπων σταυρούς, εγχάρακτους ή μεταλλικούς, όπως για παράδειγμα οι κτητορικές του Αγίου Γεωργίου Ποτάμου (1804;), του Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1840) και του κωδωνοστασίου του Γενεθλίου της Θεοτόκου Παλαιάς Νίψας (1844).

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο σταυρός είναι ένα από συνηθισμένα διακοσμητικά θέματα της χριστιανικής τέχνης, το οποίο θεωρείται ότι έχει αποτρεπτικό και φυλακτικό χαρακτήρα. Για αυτό και οι καλλιτέχνες το επιλέγουν ως κύριο ή παραπληρωματικό θέμα συνθέσεών τους[620]. Οι σταυροί υποκρύπτουν ελπίδα της απελευθερώσεως του Γένους από τον οθωμανικό ζυγό, αφού μετά τον Γολγοθά και τη Σταύρωση επακολουθεί η Ανάσταση.

---

[617] ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, Επιτύμβια επιγράμματα 385, 386, εικ. 23, 24· PAPATHANASIOU, *Mezar*, σχ. 38, εικ. 67 και 272.
[618] PAPATHANASIOU, *Mezar* 118, εικ. 275.
[619] Любенова, *И гробовете умират*, εικ. 19, 20, 21, 31, 75, 92, 93, 94[A], 95, 96, 98· PAPATHANASIOU, *Mezar*, εικ. 326, 327, 328, 329, 330, 334, 335, 337, 338, 340, 341, 364.
[620] ΦΛΩΡΑΚΗΣ, *Λαϊκή λιθογλυπτική* 125-127· ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι* 114-117· ΛΙΑΚΟΣ, *Λιθανάγλυφα* 113-114.

δ. *Η αναγραφή των ονομάτων των συντελεστών στις κτητορικές επιγραφές*: Η χάραξη των επώνυμων ή ανώνυμων συντελεστών στις κτητορικές επιγραφές πρέπει να ερμηνευτεί ως μία προσπάθεια των μητροπολιτών, των ηγουμένων των μονών, των εφημερίων, των συντεχνιών, των προκρίτων, τζορμπατζήδων και προεστών, των ευσεβών χριστιανών, των μαστόρων και των καλφάδων, των μαρμαροτεχνιτών και των λιθοξόων να παραμείνουν τα ονόματά τους γνωστά εσαεί. Ωστόσο, και στο φαινόμενο αυτό υποκρύπτεται ακόμη μία πνευματική διάσταση, αφού κατ' αυτόν τρόπο τα ονόματα των συντελεστών της ανοικόδομησης ή ανακαίνισης ή διακόσμησης των ενοριακών ναών, των μονών, των πτερύγων και των κωδωνοστασίων των ναών θα μνημονεύονται *εις μνημόσυνον αιώνιον* κάθε φορά που θα τελείται εκκλησιαστική ακολουθία[621] στους ενοριακούς ναούς και τις μονές των δύο Μητροπόλεων του Ν. Έβρου.

[621] Βλ. ενδεικτικά τις σχετικές δεήσεις από το *Ιερατικόν* 23, 67, 120.

Συμπεράσματα

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι οι κτητορικές επιγραφές των ενοριακών ναών, των καθολικών και των πτερύγων μονών, καθώς και των κωδωνοστασίων ενοριακών ναών που διασώζονται στον Ν. Έβρου, συμπεριλαμβανομένης και της νήσου Σαμοθράκης. Οι περισσότεροι ναοί ανοικοδομήθηκαν κατά τον 19ο αιώνα, χάρη στις ευνοϊκές μεταρρυθμίσεις των Τανζιμάτ. Κατά τη διεξαγωγή της έρευνας καταγράφηκαν εβδομήντα (70) κτητορικές επιπεδόγλυφες, εγχάρακτες, γραπτές επιγραφές σε μαρμάρινες ή λίθινες πλάκες, δόμους, γωνιόλιθους και υπέρθυρα, οι οποίες χρονολογούνται από τα τέλη του 17ου αιώνα έως το 1910. Στο περιεχόμενό τους διασώζονται σημαντικές πληροφορίες για την εκκλησιαστική ζωή, την κοινωνία, την οικονομία και την ιδεολογία των κατοίκων της περιοχής κατά τους 18ο – 19ο αιώνες. Είναι αξιοσημείωτο ότι ένας μεγάλος αριθμός από τις εν λόγω επιγραφές είναι αδημοσίευτες και παντελώς άγνωστες στην επιστημονική έρευνα.

Οι περισσότερες κτητορικές επιγραφές βρίσκονται σήμερα in situ. Είναι επιπεδόγλυφες ή εγχάρακτες και δουλεύτηκαν από τους λιθοξόους επάνω σε ανεξάρτητους μονόλιθους, οι οποίοι τοποθετήθηκαν ως υπέρθυρο θύρας, είτε σε λίθινες ή μαρμάρινες πλάκες, οι οποίες εν συνεχεία πακτώθηκαν στην τοιχοποιία. Για την τοποθέτησή τους στην τοιχοποιία δεν φαίνεται να ακολουθείται κάποιος συγκεκριμένος κανόνας. Η συνήθης θέση τους είναι επάνω από τη δυτική είσοδο του ναού ή επάνω ή δίπλα από την είσοδο που οδηγεί από τον νάρθηκα προς τον κυρίως ναό. Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις η πλάκα με την κτητορική επιγραφή εντοιχίστηκε στον βόρειο ή τον νότιο τοίχο του ναού, είτε σε ανεξάρτητη πλάκα, είτε ως υπέρθυρο της βόρειας ή νότιας εισόδου του ναού. Παρόμοια είναι κατασκευασμένες και οι κτητορικές επιγραφές των πτερύγων των μονών και των κωδωνοστασίων. Σε παλαιότερους ναούς ή νεότερους ανακατασκευασμένους οι επιγραφές είναι αποκλειστικά γραπτές και βρίσκονται στο εσωτερικό του ναού, συνήθως στο υπέρθυρο κάποιας εισόδου.

Επιπλέον, κατά διαστήματα πακτώθηκαν από τα οικοδομικά συνεργεία ενεπίγραφοι λίθινοι δόμοι στην τοιχοποιία, είτε στις μακρές πλευρές, είτε στην εξωτερική τοιχοποιία της αψίδας του Ιερού Βήματος, ακόμη και γωνιόλιθοι, οι οποίοι φέρουν στην ορατή όψη τους επιπεδόγλυφα ή εγχάρακτα το έτος ή την ημεροχρονολογία ανοικοδόμησης ή εγκαινιασμού ή ανακαίνισης της εκκλησίας και τα αρχικά κάποιας αποτροπαϊκής ή φυλακτικής επιγραφής. Ωστόσο, δεν λείπουν και δόμοι,

οι οποίοι είτε προέρχονται από τον προγενέστερο ναό και περισυλλέχθησαν κατά την εκσκαφή για την ανέγερση του υφιστάμενου, ακόμη και από τον νεόδμητο ναό, και φυλάσσονται σε κάποιον χώρο του ίδιου ναού ή σε κάποια αρχαιολογική συλλογή.

Το περιεχόμενο των κτητορικών επιγραφών άλλοτε είναι εκτενές και άλλοτε περιορίζεται στο έτος ανέγερσης ή εγκαινιασμού ή ανακαίνισης της εκκλησίας. Στις πιο εκτενείς γίνεται προσπάθεια να αποδοθεί συνοπτικά το χρονικό ανέγερσης ή ανακαίνισης ή εγκαινιασμού των εκκλησιών και χρησιμοποιούνται τυποποιημένες λέξεις ή εκφράσεις, που αναφέρονται στην ανοικοδόμηση και την οικονομική συμβολή των επώνυμων και ανώνυμων συντελεστών, αλλά και εκκλησιαστικούς στίχους και ικεσίες. Αρχικά, αναφέρεται η αφιέρωση στον άγιο ή τη δεσποτική ή θεομητορική ή άλλη εορτή, και στη συνέχεια κάποιοι επώνυμοι συντελεστές του έργου: μητροπολίτες, ηγούμενοι μονών, εφημέριοι ενοριακών ναών, πρόκριτοι και συντεχνίες, ευσεβείς χριστιανοί, μαστόροι και καλφάδες, μαρμαροτεχνίτες και λιθοξόοι. Εν συνεχεία, αναγράφεται το έτος ή η ακριβής ημεροχρονολογία ανέγερσης ή ανακαίνισης ή εγκαινιασμού της εκκλησίας. Σε αρκετές επιγραφές αποδόθηκαν από τα καλλιτεχνικά συνεργεία διάφορα παραπληρωματικά διακοσμητικά λιθανάγλυφα που παριστάνουν αγίους, θρησκευτικές εορτές, δικεφάλους, σταυρούς, αγγέλους, φυτικά και γεωμετρικά σχέδια κ.ά., στα οποία υποκρύπτεται η πολιτική ιδεολογία και η θρησκευτική ιδεολογία των κατοίκων της περιοχής.

Η έρευνα ανέδειξε την ιδιαίτερη προτίμηση αφιέρωσης των ναών σε κάποια άγια πρόσωπα και εορτές από τους επώνυμους και ανώνυμους κατοίκους της περιοχής. Προηγούνται με διαφορά οι εορτές που είναι αφιερωμένες στη Θεοτόκο: Γενέθλιο/ Γενέσιο (Παλαιά Νίψα, Κάτω Καρυώτες Σαμοθράκης, Λευκίμη, Μονή Δαδιάς), Εισόδια (Χώρα Σαμοθράκης), Κοίμηση (Διδυμότειχο, Μονή Πορταϊτίσσης Κορνοφωλιάς, Καμαριώτισσα Σαμοθράκης, Βρυσικά, Κορνοφωλιά, Πετράδες, Χώρα Σαμοθράκης, Κρημνιώτισσα στην Παχιά Άμμο Σαμοθράκης, Θεραπειό). Οι πιο προσφιλείς άγιοι είναι ο άγιος Αθανάσιος (Μεταξάδες, Αλεποχώρι, Κίρκη, Διδυμότειχο, Λάβαρα, Σουφλί, Ασπρονέρι, Πόταμος, Πύθιο, Πυλαία) και ο άγιος Γεώργιος (Πόταμος, Άβαντας, Σουφλί, Μαράσια, Θέρμα Σαμοθράκης, Κίρκη, Συκορράχη, Κερασιά Σαμοθράκης, Κυπρίνος, Καστανιές, Μάνη). Ακολουθούν με διαφορά ο άγιος Δημήτριος (Ιάνα, Κυριακή, Κυανή), ο προφήτης Ηλίας (Μελία, Θυρέα, Κουφόβουνο), ο άγιος Νικόλαος (Δαδιά, Παταγή, Αλεξανδρούπολη), οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (Πεντάλοφος, Δόξα, Λουτρά) και η αγία Παρασκευή (Αμπελάκια, Παλαιάπολη Σαμοθράκης). Δύο ενοριακοί ναοί είναι αφιερωμένοι στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες (Πετρωτά, Κόρυμβος), ενώ από μία

αφιέρωση έχουν ο Σωτήρας Χριστός (Διδυμότειχο), η αγία Αναστασία (Μάκρη), ο άγιος Χαράλαμπος (Άβαντας), ο άγιος Ανδρέας (Ακρωτήρι Σαμοθράκης) και η αγία Μαρίνα (Διδυμότειχο).

Οι κτητορικές επιγραφές που καταγράφηκαν στους ενοριακούς ναούς και τις μονές του Ν. Έβρου και παρουσιάζονται στην παρούσα διπλωματική εργασία αναδεικνύουν πτυχές της εκκλησιαστικής, ναοδομικής και κοσμικής ιστορίας της περιοχής κατά τους 18ο - 19ο αιώνες. Επιπλέον, το σωζόμενο επιγραφικό υλικό τους συμβάλλει στη μελέτη τοπικής ιστορίας της Θράκης στον τομέα της επιγραφικής και της ιστορίας της τέχνης. Τέλος, στο περιεχόμενο των επιγραφών σκιαγραφούνται ως ένα βαθμό οι επώνυμοι και ανώνυμοι κτήτορες και αφιερωτές, οι οποίοι συνέβαλαν ποικιλοτρόπως στην ανοικοδόμηση, ανακαίνιση και διακόσμηση των ενοριακών ναών και των μονών του Ν. Έβρου.

Summary

The subject of the present dissertation is the inscriptions of the parish churches, the catholic and the wings of monasteries, as well as the bell towers of the parish churches that survive in Prefecture of Evros, including the island of Samothrace. Most temples were rebuilt in the 19th century, thanks to the favourable reforms of the Tanzimat. During the research seventy (70) inscriptions were recorded on marble or stone slabs, domes, gonioliths and lintels, which date from the end of the 17th century to 1910. Their content preserves important information about the ecclesiastical life, society, economy and ideology of the inhabitants of the area during the 18th - 19th centuries. It is noteworthy that a large number of these inscriptions are unpublished and completely unknown to scientific research.

Most of the inscriptions are in situ today. They are surface reliefs or engravings and were worked by the stonecutters on independent monoliths, which were placed as lintels of doors, or on stone or marble slabs, which were subsequently embedded in the masonry. There does not appear to be any particular rule for their positioning in the masonry. Their usual position is above the western entrance to the church or above or next to the entrance leading from the narthex to the nave. However, on several occasions the tablet with the inscription was set into the north or south wall of the church, either as an independent tablet or as a lintel to the north or south entrance of the church. The inscriptions on the wings of the monasteries and bell towers are similarly constructed. In older churches or newer reconstructed ones, the inscriptions are exclusively written and are found inside the church, usually on the lintel of an entrance.

In addition, from time to time the building crews placed inscribed stone blocks on the masonry, either on the long sides or on the outer wall of the apse of the Holy Bema, and even cornerstones, which bear on their visible face the year or the date of the church's reconstruction or inauguration or renovation and the initials of an apotropaic or protective inscription. However, there are also some spears, which either come from the earlier church and were recovered during the excavation for the construction of the existing one, or even from the newly built church, and are kept in some part of the same church or in an archaeological collection.

The content of the inscriptions is sometimes extensive and sometimes limited to the year of the construction or inauguration or renovation of the church. In the more extensive ones, an attempt is made to give a brief account of the time of the construction or renovation or consecration of the churches and standard words or expressions are

used, referring to the reconstruction and the financial contribution of the named and anonymous contributors, as well as ecclesiastical verses and supplications. Initially, the dedication to the saint or the despotic or theotokos or other feast day is mentioned, followed by some of the named contributors to the work: metropolitans, abbots of monasteries, parish church pastors, provosts and guilds, pious Christians, masters and builders, marble workers and stonemasons. The year or exact date of the construction or renovation or consecration of the church is then indicated. On several inscriptions, the artists' teams have added various decorative stone reliefs representing saints, religious festivals, biceps, crosses, angels, floral and geometric patterns, etc., which conceal the political and religious ideology of the inhabitants of the area.

The survey revealed the special preference for dedicating the churches to certain holy persons and feasts by the anonymous and anonymous residents of the area. The feasts dedicated to the Virgin Mary are by far the most popular: Birth of Virgin Mary (Old Nipsa, Kato Karyotes Samothrace, Lefkimi, Monastery of Dadia), The Presentation of Virgin Mary (Chora Samothrace), The Assumption of Virgin Mary (Didymoteicho, Monastery of Portaitissa Kornofolia, Kamariotissa Samothrace, Vrysika, Kornofolia, Petrades, Chora Samothrace, Krimniotissa in Pachia Ammos Samothrace, Therapeio). The most popular saints are Saint Athanasios (Metaxades, Alepochori, Kirki, Didymoteicho, Lavara, Soufli, Asproneri, Potamos, Pythio, Pylaia) and Saint George (Potamos, Avantas, Soufli, Marasia, Therma Samothrace, Kirki, Sykorrachi, Kerasia Samothrace, Kyprinos, Kastanies, Mani). Follow Saint Demetrios (Iana, Kyriaki, Kyani), Prophet Elias (Melia, Thyrea, Koufovouno), Saint Nicholas (Dadia, Patagi, Alexandroupolis), Saints Constantine and Helen (Pentalofos, Doxa, Loutra) and Saint Paraskevi (Ampelakia, Paleapolis Samothrace). Two parish churches are dedicated to the Taxiarches [Archangels] (Petrota, Korymvos), while one church is dedicated to the Saviour Christ (Didymoteicho), Saint Anastasia (Makri), Saint Charalambos (Avantas), Saint Andreas (Akrotiri Samothrace) and Saint Marina (Didymoteicho).

The inscriptions recorded in the parish churches and monasteries in Prefecture of of Evros and presented in this thesis highlight aspects of the ecclesiastical, temple and secular history of the region during the 18th - 19th centuries. Moreover, their surviving epigraphic material contributes to the study of local history of Thrace in the field of epigraphy and art history. Finally, the content of the inscriptions outlines to a certain extent the named and unknown builders and dedicators who contributed in various

ways to the reconstruction, renovation and decoration of the parish churches and monasteries in Prefecture of Evros.

ΕΙΚΟΝΕΣ – ΧΑΡΤΕΣ

α. Εικόνες

Εικ. 1. Μεταξάδες, Άγιος Αθανάσιος.

Εικ. 2. Μεταξάδες, Άγιος Αθανάσιος. Κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 3. Μεταξάδες, Άγιος Αθανάσιος. Επιγραφή του νάρθηκα.

Εικ. 4. Αλεποχώρι. Άγιος Αθανάσιος.

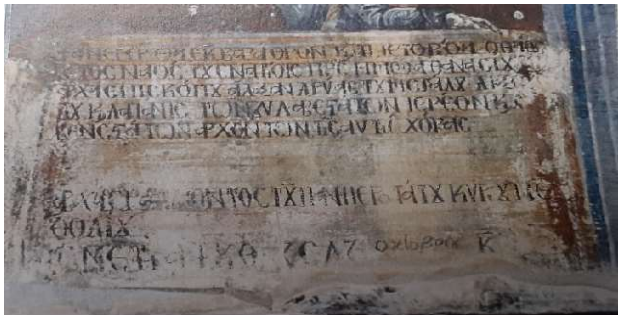

Εικ. 5. Αλεποχώρι. Άγιος Αθανάσιος. Κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 6. Μάκρη, Αγία Αναστασία.

Εικ. 7. Μάκρη, Αγία Αναστασία. Κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 8. Μάκρη, Αγία Αναστασία. Κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού (Β).

Εικ. 9. Μάκρη, Αγία Αναστασία. Κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού (Γ).

Εικ. 10. Πόταμος, Άγιος Γεώργιος.

Εικ. 11. Πόταμος, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή.

Εικ. 12. Διδυμότειχο, Κοίμηση της Θεοτόκου.

Εικ. 13. Διδυμότειχο, Κοίμηση της Θεοτόκου. Κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού (Α).

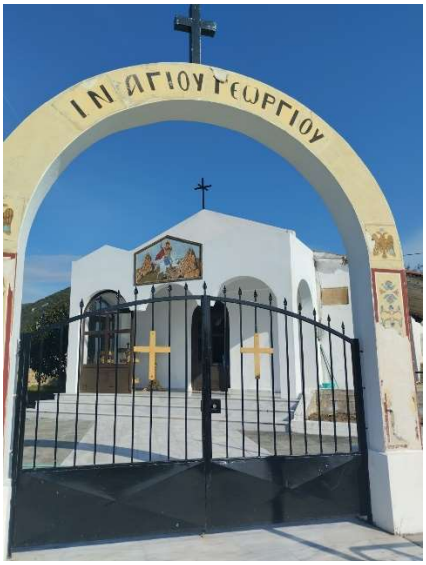

Εικ. 14. Άβαντας, Άγιος Γεώργιος.

Εικ. 15. Άβαντας, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή του ναού.

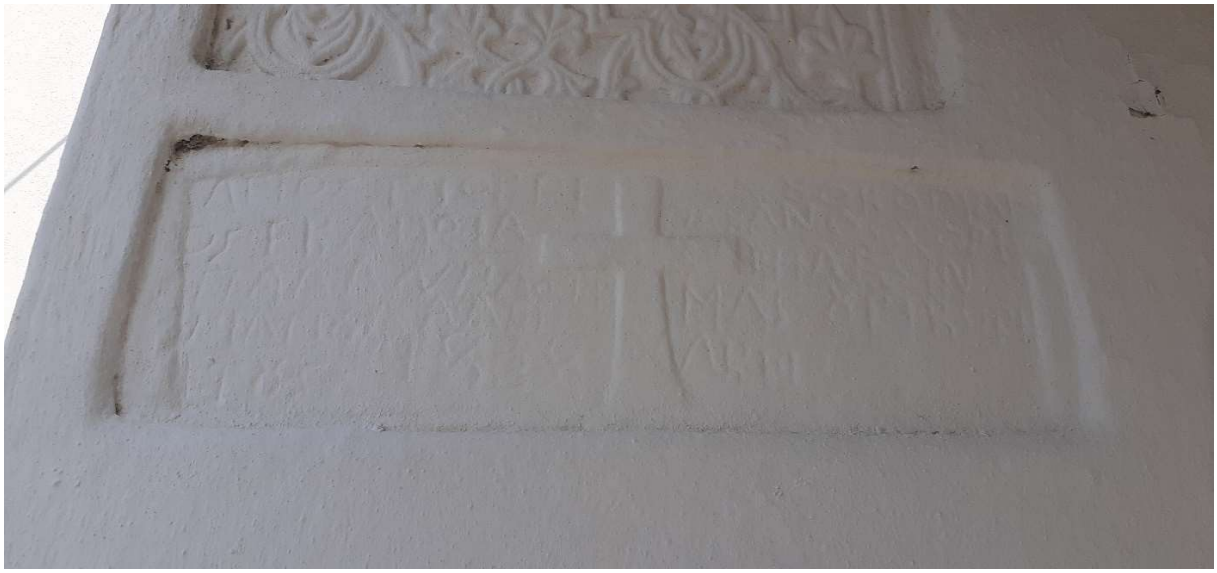

Εικ. 16. Άβαντας, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή της νότιας πλευράς του ναού.

Εικ. 17. Μελία, Προφήτης Ηλίας.

Εικ. 18. Μελία, Προφήτης Ηλίας. Η κτητορική επιγραφή του ναού.

Εικ. 19. Κίρκη, Άγιος Αθανάσιος.

Εικ. 20. Κίρκη, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή του ναού (Καζαντζης, *Κίρκη Έβρου* 85).

Εικ. 21. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος ή Χριστόφορος. Η κτητορική επιγραφή του παλαιότερου ναού.

Εικ. 22. Θυρέα, ο σημερινός ναός του Προφήτη Ηλία.

Εικ. 23. Θυρέα, Προφήτης Ηλίας. Η κτητορική επιγραφή του παλαιότερου ναού.

Εικ. 24. Μαράσια, Μεταμόρφωση του Σωτήρος.

Εικ. 25. Μαράσια, Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Η κτητορική επιγραφή του παλαιότερου ναού.

Εικ. 26. Μαράσια, Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Η σύγχρονη κτητορική επιγραφή.

Εικ. 27. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος.

Εικ. 28. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή του δυτικού τοίχου του ναού.

Εικ. 29. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

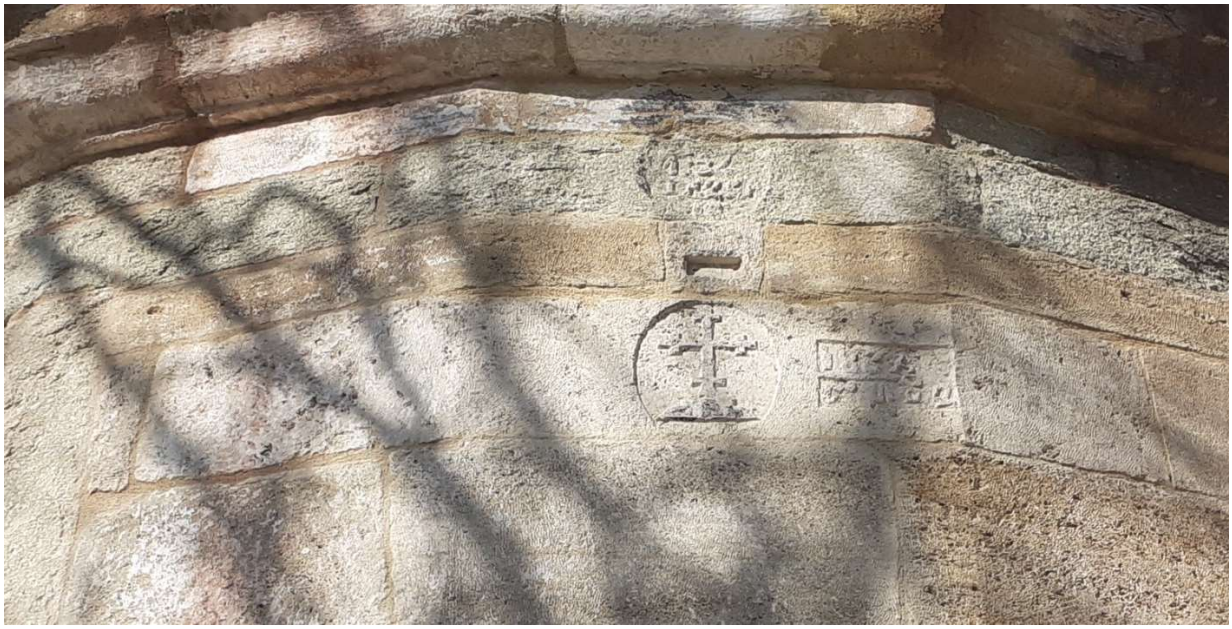

Εικ. 30. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος. Εγχάρακτοι ενεπίγραφοι δόμοι ανατολικής πλευράς.

Εικ. 31. Διδυμότειχο, Άγιος Αθανάσιος.

Εικ. 32. Λάβαρα, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

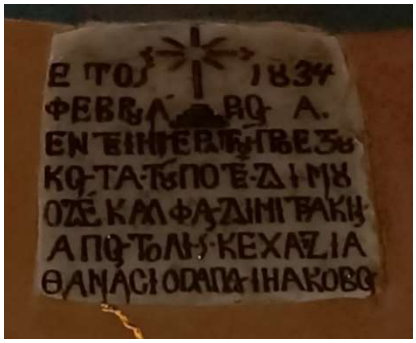

Εικ. 33. Πετρωτά, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες.

Εικ. 34. Πετρωτά, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες. Η κτητορική επιγραφή στο Ιερό Βήμα.

Εικ. 35. Πετρωτά, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες. Η κτητορική επιγραφή της επισκευής του 1926.

Εικ. 36. Πετρωτά, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες. Η κτητορική επιγραφή της επισκευής του 1974.

Εικ. 37. Πετρωτά, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες. Ο λιθανάγλυφος δικέφαλος.

Εικ. 38. Σαμοθράκη, Καμαριώτισσα, Κοίμηση της Θεοτόκου. Ο σύγχρονος ναός.

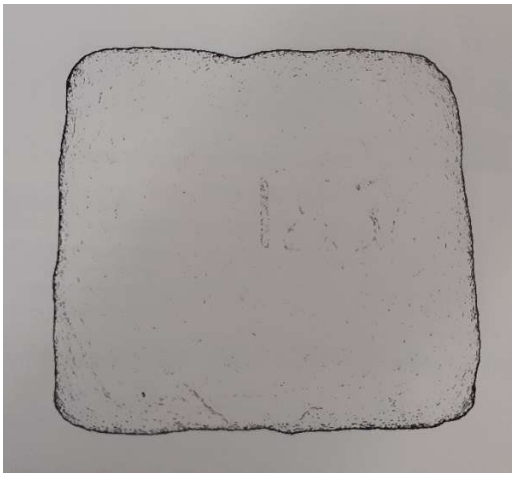

Εικ. 39. Σαμοθράκη, Καμαριώτισσα, Κοίμηση της Θεοτόκου. Δόμος.

Εικ. 40. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος.

Εικ. 41. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή στην αψίδα του Ιερού Βήματος του ναού.

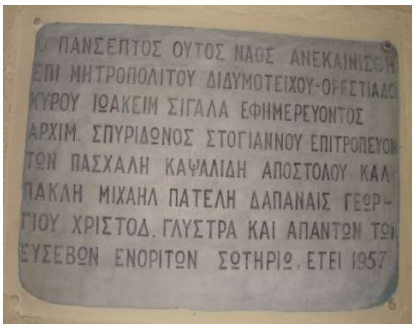
ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ
ΕΠΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ-ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ
ΚΥΡΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ ΣΙΓΑΛΑ ΕΦΗΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ
ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝ-
ΤΩΝ ΠΑΣΧΑΛΗ ΚΑΨΑΛΙΔΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΚΑΛ-
ΠΑΚΛΗ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΤΕΛΗ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΓΕΩΡ-
ΓΙΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔ. ΓΛΥΣΤΡΑ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ
ΕΥΣΕΒΩΝ ΕΝΟΡΙΤΩΝ ΣΩΤΗΡΙΟ. ΕΤΕΙ 1957

Εικ. 42. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος. Η επιγραφή ανακαίνισης στον νάρθηκα του ναού.

Εικ. 43. Διδυμότειχο, Κοίμηση της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 44. Ιάνα, Άγιος Δημήτριος.

Εικ. 45. Ιάνα, Άγιος Δημήτριος. Η κτητορική επιγραφή.

Εικ. 46. Παλαιά Νίψα, Γενέθλιο της Θεοτόκου.

Εικ. 47. Παλαιά Νίψα, Γενέθλιο της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή.

Εικ. 48. Δαδιά, ο σημερινός ναός του Αγίου Νικολάου.

Εικ. 49. Δαδιά, Άγιος Νικόλαος. Η κτητορική επιγραφή του παλαιότερου ναού.

Εικ. 50. Κυριακή, Άγιος Δημήτριος.

Εικ. 51. Κυριακή, Άγιος Δημήτριος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 52. Διδυμότειχο, Σωτήρας Χριστός.

Εικ. 53. Διδυμότειχο, Σωτήρας Χριστός. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 54. Διδυμότειχο, Σωτήρας Χριστός. Επιπεδόγλυφος ενεπίγραφος δόμος ανατολικής πλευράς.

Εικ. 55. Βρυσικά, Κοίμηση της Θεοτόκου.

Εικ. 56. Βρυσικά, Κοίμηση της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 57. Παταγή, Άγιος Νικόλαος.

Εικ. 58. Παταγή, Άγιος Νικόλαος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 59. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος.

Εικ. 60. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 61. Ασπρονέρι, Άγιος Αθανάσιος.

Εικ. 62. Ασπρονέρι, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 63. Πόταμος, Άγιος Αθανάσιος.

Εικ. 64. Πόταμος, Άγιος Αθανάσιος. Η εικόνα του αγίου Αθανασίου με το έτος ανοικοδόμησης.

Εικ. 65. Πύθιο, Άγιος Αθανάσιος, νότιος τοίχος. Διακρίνεται η κτητορική επιγραφή.

Εικ. 66. Πύθιο, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή του παλαιότερου ναού.

Εικ. 67. Αμπελάκια, Αγία Παρασκευή.

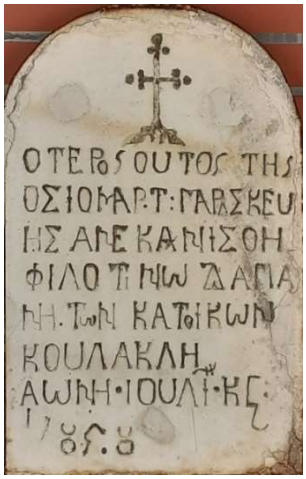

Εικ. 68. Αμπελάκια, Αγία Παρασκευή. Η κτητορική επιγραφή του παλαιότερου ναού.

Εικ. 69. Κορνοφωλιά, Κοίμηση της Θεοτόκου.

Εικ. 70. Κορνοφωλιά, Κοίμηση της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 71. Πεντάλοφος, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη.

Εικ. 72. Πεντάλοφος, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 73. Κόρυμβος, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες.

Εικ. 74. Κόρυμβος, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες. Η

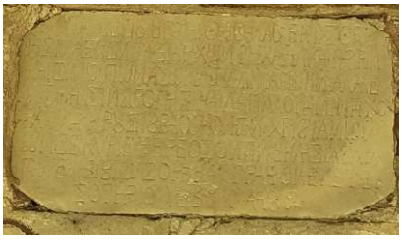

Εικ. 75. Κόρυμβος, Παμμέγιστοι Ταξιάρχες. Η κτητορική επιγραφή

κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού. (Λεπτομέρεια).

Εικ. 76. Σαμοθράκη, Παλαιάπολη, Αγία Παρασκευή.

Εικ. 77. Άβαντας, Άγιος Χαράλαμπος.

Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ
ΚΑΙ ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ ΕΚΤΙΣΘΗ
ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΧΑΡΑ
ΛΑΜΠΟΣ ΣΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΚΑΙ
ΔΑΠΑΝΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ
ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ ΕΝ ΑΒΑΝΤΗ 15Χ1867

Εικ. 78. Άβαντας, Άγιος Χαράλαμπος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 79. Κίρκη, Άγιος Γεώργιος.

Εικ. 80. Κίρκη, Άγιος Γεώργιος. Ο δόμος της ανακαίνισης.

Εικ. 81. Κίρκη, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 82. Κυανή, Άγιος Δημήτριος.

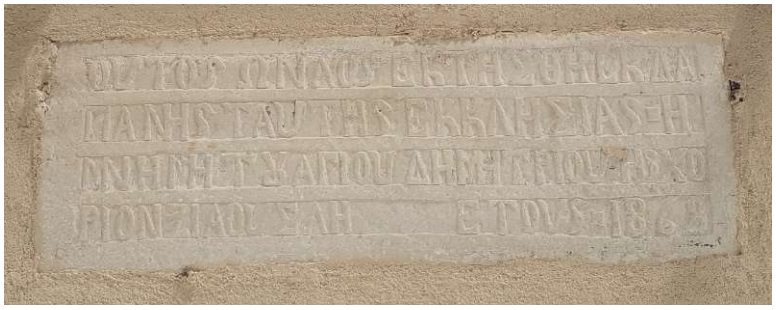

Εικ. 83. Κυανή, Άγιος Δημήτριος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 84. Δόξα, ο σύγχρονος ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης.

Εικ. 85. Δόξα, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 86. Σαμοθράκη, Ακρωτήρι, Άγιος Ανδρέας.

Εικ. 87. Συκορράχη, Άγιος Γεώργιος.

Εικ. 88. Συκορράχη, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 89α-β. Χώρα Σαμοθράκης, Εισόδια της Θεοτόκου.

Εικ. 90. Χώρα Σαμοθράκης, Εισόδια της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή.

Εικ. 91. Πετράδες, Κοίμηση της Θεοτόκου.

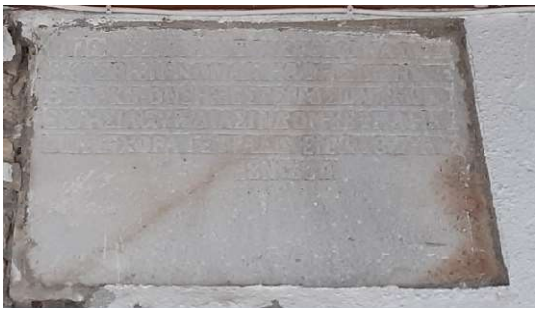

Εικ. 92. Πετράδες, Κοίμηση της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 93. Σαμοθράκη, Χώρα, Κοίμηση.

Εικ. 94. Σαμοθράκη, Χώρα, Κοίμηση. Η κτητορική επιγραφή

Εικ. 95. Σαμοθράκη, Χώρα, Κοίμηση. Η κτητορική επιγραφή

του κυρίως ναού (βορείου εισόδου).

του κυρίως ναού (νοτίου εισόδου).

Εικ. 96. Κυπρίνος, Άγιος Γεώργιος.

ΕΚΤΗΣΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΕΥ
ΤΗΜΗΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΔΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΙΑΣ ΤΩΝ ΚΑ
ΤΗΚΟΝΤΩΝ ΕΠΙ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΙ
ΕΡΕΩΣ ΤΗ ΙΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1881
ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΕΤΡΟΥ

Εικ. 97. Κυπρίνος, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 98. Καστανιές, Άγιος Γεώργιος.

Εικ. 99. Καστανιές, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 100. Διδυμότειχο, Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας.

Εικ. 101. Διδυμότειχο, Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας. Η κτητορική επιγραφή.

Εικ. 102. Σαμοθράκη, Παχιά Άμμος, Παναγία Κρημνιώτισσα.

Εικ. 103. Σαμοθράκη, Παχιά Άμμος, Παναγία Κρημνιώτισσα. Η κτητορική επιγραφή.

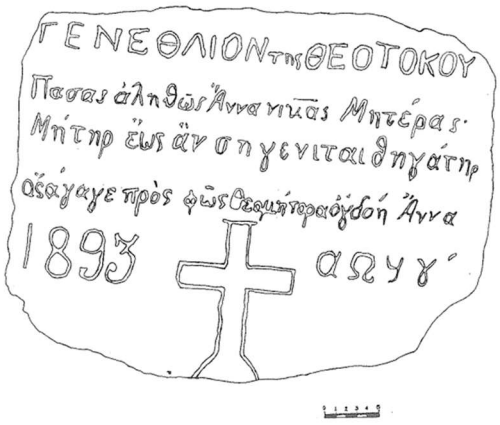
ΓΕΝΕΘΛΙΟΝ τηςΘΕΟΤΟΚΟΥ
Πασας ἀληθῶς Ἄννα νικᾶς Μητέρας·
Μήτηρ ἕως ἂν σηγενηται θηγάτηρ
ἀξάγαγε πρὸς φῶς θεομήτορα ὁδή Ἄννα
1893 αωγ'

Εικ. 104. Σαμοθράκη, Κάτω Καρυώτες. Ναός Γενεθλίου της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή (ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ήδε κόνις* 103).

Εικ. 105. Θεραπειό, Κοίμηση της Θεοτόκου.

Εικ. 106. Θεραπειό, Κοίμηση της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 107. Θεραπειό, Κοίμηση της Θεοτόκου. Η αφιερωτική επιγραφή του Ιερού Βήματος.

Εικ. 108. Κουφόβουνο, Προφήτης Ηλίας.

Εικ. 109. Κουφόβουνο, Προφήτης Ηλίας. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 110. Αλεξανδρούπολη, Άγιος Νικόλαος.

Νικολαι. Μακαρ
Παρδεσ νυν προστατης και φιλαξ
και εκ βλαβης παντοδαπης ημας σωσον
παντας εν γη και εν θαλασση τους σε
θερμως φωνουντας και μετευποντας.
ο Πανσεπτος ουτος Ιερος Ναος του
Αγιου Νικολαου ανεκαινισθη υπο του
Μητροπολιτου Αινου και Τραϊανουπολεως
Γερμανου θεοτοκα εν ετει
α.λα.(1901) μηνι Αυγουστου Δ!(4)
Ανεκαινισθη δε αρχιερατευοντος του
Μητροπολιτου Αλεξανδρουπολεως
Ιωακειμ Καβυρη εν ετει σωτηριω
α.λ.μ.ς.(1947) μηνι Αυγουστου.
Εικ. 111. Αλεξανδρούπολη, Άγιος Νικόλαος. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 112. Αλεξανδρούπολη, Άγιος Νικόλαος. Η μεταξοτυπία των εγκαινίων.

Εικ. 113. Λευκίμη, Γενέσιο της Θεοτόκου.

Εικ. 114. Λευκίμη, Γενέσιο της Θεοτόκου.
Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 115. Μάνη, Άγιος Γεώργιος.

Εικ. 116. Μάνη, Άγιος Γεώργιος.
Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 117. Δάδια, Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου. Η παλαιότερη τοιχοποιία του καθολικού.

Εικ. 118. Δάδια, Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου.
Η τοιχοποιία του καθολικού μετά τις σύγχρονες επεμβάσεις.

Εικ. 119. Κορνοφωλιά, Μονή Παναγίας Πορταΐτισσας.

Εικ. 120. Κορνοφωλιά, Μονή Παναγίας Πορταΐτισσας. Η κτητορική επιγραφή του κυρίως ναού.

Εικ. 121. Δάδια, Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου. Η νότια πτέρυγα (1851;)

Εικ. 122. Δάδια, Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου. Η νότια πτέρυγα σήμερα.

Εικ. 123. Κορνοφωλιά, Μονή Παναγίας Πορταΐτισσας. Η ανατολική πτέρυγα της Μονής.

Εικ. 124. Κορνοφωλιά, Μονή Παναγίας Πορταΐτισσας. Η κτητορική επιγραφή της ανατολικής πτέρυγας.

Εικ. 125. Παλαιά Νίψα, Γενέθλιο της Θεοτόκου. Το κωδωνοστάσιο (άποψη από ΝΔ).

Εικ. 126. Παλαιά Νίψα, Γενέθλιο της Θεοτόκου. Η κτητορική επιγραφή του κωδωνοστασίου.

Εικ. 127. Λουτρά, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Το κωδωνοστάσιο (άποψη από ΝΑ).

Εικ. 128. Λουτρά, Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Το κωδωνοστάσιο (άποψη από ΒΔ).

Εικ. 129. Ιάνα, Άγιος Δημήτριος. Το κωδωνοστάσιο (Άποψη από ΝΑ).

Εικ. 130. Ιάνα, Άγιος Δημήτριος. Η κτητορική επιγραφή του κωδωνοστασίου.

Εικ. 131. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος. Το κωδωνοστάσιο (Άποψη από ΝΑ).

Εικ. 132. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή του κωδωνοστασίου.

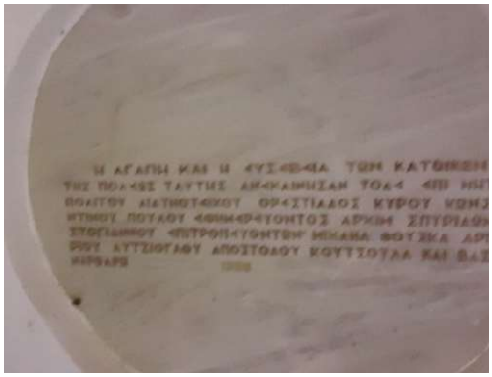

Εικ. 133. Σουφλί, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή στον τρίτο όροφο του κωδωνοστασίου.

Εικ. 134. Πυλαία, Άγιος Αθανάσιος. Το κωδωνοστάσιο (Άποψη από ΝΑ).

Εικ. 135. Πυλαία, Άγιος Αθανάσιος. Η κτητορική επιγραφή του κωδωνοστασίου.

Εικ. 136. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος. Το κωδωνοστάσιο (Άποψη από ΝΔ).

Εικ. 137. Σουφλί, Άγιος Γεώργιος. Η κτητορική επιγραφή του κωδωνοστασίου.

Χάρτης 1. Διοικητική διαίρεση της Θράκης κατά τον 19ο αιώνα.

Χάρτης 2. Νομός Έβρου. Θέσεις εντοπισμένων κτητορικών επιγραφών (Θ. Τηλιόπουλος).